

Лингвистичке свеске 6

СИНТАКСИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
(дијахроно-синхрони план)

Нови Сад
2007

Филозофски факултет у Новом Саду
Одсек за српски језик и лингвистику

Уредници

проф. др Јасмина Грковић-Мејдор
проф. др Владислава Ружић
доцент др Слободан Павловић (технички уредник)

Рецензенти

проф. др Милорад Радовановић, дописни члан САНУ
проф. др Живојин Станојчић (Београд)
проф. др Људмил Спасов (Скопље)

За издавача

проф. др Љиљана Суботић (декан)

Штампа

КриМел, Будисава

Тираж

500

Едиција *Лингвистичке свеске* Одсека за српски језик и лингвистику покренута је 2001. године и до сада је у њој објављено пет књига, посвећених питањима старословенског језика, историјске лингвистике, лексикологије, те различитим аспектима историје српског језика. Све књиге су проистекле из предавања на постдипломским студијама Одсека, а намера издавача је била да се обезбеде приручници у областима за које у нашој средини не постоји одговарајућа литература.

Ова књига *Лингвистичких свезака* има за циљ да представи синтаксичко-семантичка истраживања на два наша пројекта, које финансира Министарство науке Републике Србије: *Историја српског језика* (руководилац проф. др Јасмина Грковић-Мејџор) и *Стандардни српски језик - синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (руководилац проф. др Владислава Ружић). У њој се налазе одабрани радови који се баве синтаксичко-семантичким аспектом српског језика у дијахроној и синхроној перспективи, а посебно нас радује што више од половине студија чине прилози наших најмлађих сарадника, асистената. Међу њима су и они који за сада не учествују у раду наведених пројеката, али су се досад показали као вредни и зрели истраживачи. За ову прилику позвали смо и неколико колега из иностранства да својим прилозима обогате наш зборник, те им стога захваљујемо на одзиву и сарадњи, за коју је наш одсек увек био отворен и заинтересован.

Верујемо да оваквим тематским зборником *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)* на најбољи могући начин настављамо дугу и богату издавачку традицију Одсека за српски језик и лингвистику, представљајући њиме важан сегмент наше делатности: резултате научноистраживачког рада, једног од темеља универзитетске делатности.

*Јасмина Грковић-Мејџор
Владислава Ружић*

САДРЖАЈ

Јасмина Грковић-Мејџор (Нови Сад) Кратак приказ резултата синтаксичких истраживања на пројекту <i>Историја српског језика (2005-2007)</i>	7
Владислава Ружић (Нови Сад) Кратак приказ резултата трогодишњег рада (2005-2007) истраживачког тима на пројекту <i>Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања</i>	13
Майя Владимировна Всеволодова (Москва) Словосочетание в рамках функционально-коммуникативной лингводидактической модели языка	19
Björn Hansen (Regensburg) A morpho-syntactic typology of constructions with modals in Serbian	31
Мотоки Нوماћи (Токио) О тзв. индиректном пасиву у словачком језику (на фону других словенских језика)	44
Vladimír Patráš (Banská Bystrica) Poznámky k jazykovej kultúre a jej záujmovému areálu	54
Јелена Ајџановић (Нови Сад) Исказивање објекта у номинализованим структурама (у текстовима 19. века)	63
Милан Ајџановић (Нови Сад) Корелативне предикације именица типа <i>nomina attributiva</i>	72
Миливој Алановић (Нови Сад) Функционално-граматички оквири падежне идентификације агенса	84
Ивана Антонић (Нови Сад) Синтакса и семантика номинатива	102
Нада Арсенијевић (Нови Сад) Падежни неконгруентни атрибути у језику Стевана Сремца	114

Исидора Бјелаковић (Нови Сад) Релационо и/или детерминационо значење копулативно-партиципских конструкција (у текстовима 19. века)	139
Вера Васић и Миливој Алановић (Нови Сад) Грамматика новинског текста: одговори на прво од <i>5wh + h</i> питања	149
Јасмина Дражић (Нови Сад) Теоријски оквир за израду minimalnog rečnika kolokacija srpskog jezika kao stranog	168
Душанка Звекић-Душановић (Нови Сад) О srpskim konstrukcijama s implicitnim modalnim glagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima	175
Мирјана Јоцић (Нови Сад) Један тип реченичне кондензације у рекламном дискурсу	189
Наташа Киш (Нови Сад) О валенцији и рекцији придева	196
Душанка Мирић (Нови Сад) Конструкције са значењем неких негативних емоција у српском и руском језику	203
Слободан Павловић (Нови Сад) Квантификативнокомпаративна клауза у старосрпској пословноправној писмености	215
Љиљана Петровачки (Нови Сад) Различити приступи типологији и обради предиката у настави српског језика	223
Љиљана Суботић (Нови Сад) Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман <i>Дејан и Дамјанка</i>)	240
Гордана Штасни (Нови Сад) Генитивне предлошке конструкције у основи именичких деривата ..	253
Гордана Штрбац (Нови Сад) Идентификација извора информације у језику масовних медија	265

Јасмина Грковић-Мејџор
(Нови Сад)

КРАТАК ПРИКАЗ РЕЗУЛТАТА СИНТАКСИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА
НА ПРОЈЕКТУ *ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА* (2005-2007)

На Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду одвијају се истраживања на пројекту *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије, а под руководством аутора ових редова. Први циклус овога пројекта био је у периоду 2002-2005, а други је започео 2006. године. На пројекту ради девет истраживача, седам с Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду (проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, проф. др Љиљана Суботић, др Наташа Драгин, др Слободан Павловић, мр Исидора Бјелаковић, мр Јелена Војновић и мр Марина Курешевић) и два истраживача са Филозофског факултета у Нишу (др Надежда Јовић и мр Ирена Цветковић).

Истраживања на пројекту обухватају српски језик у дијахроној перспективи, укључујући два аспекта ове проблематике: 1) историју књижевних идиома од почетака српске писмености до епохе стандардизације српског језика (српкословенски, рускословенски, славеносрпски и доситејевски језик), као и рану историју стандардног српског језика, 2) историјску граматику српског језика, од периода најстаријих споменика дванаестог века. Наведени језички типови анализирају се, у различитом обиму, на свим језичким нивоима (фонолошком, морфолошком, синтаксичко-семантичком, лексичком). За ову прилику одабрали смо да прикажемо само један сегмент рада на пројекту: резултате истраживања у области историјске синтаксе.

Имајући на уму да су историјска синтакса српског језика и функционални стилови књижевнојезичких идиома у Срба подручја којима се до скоро посвећивала оскудна пажња, те да су ове области у нас тек спорадично и недовољно изучаване, пројекат је великим делом усмерен на проблематику дијахроне синтаксе и функционалностилског раслојавања различитих идиома, пре свега на синтаксичко-семантички аспект овога раслојавања.

Истраживања историјске синтаксе народног језика највећим делом су посвећена старосрпској писмености. Главни корпус чине документи пословноправне писмености, али су у испитивања укључени и текстови других жанрова. Основни приступ подразумева праћење синтаксичких експонената семантичких категорија у старосрпском језику и промена до којих је у овом домену долазило, уз анализу њихове реализације у документима различитих типова, односно у жанровски одређеним функционалним стилима. Будући да је циљ истраживања и праћење еволуције српског језика у ширем временском континууму, те дефинисање развојних процеса који су довели до обликовања његових синтаксичко-семантичких структура, ова проблематика се прати и на општесловенском плану, у компаративној перспективи, нужно се преплићући с палеославистиком и упоредном, словенском и индоевропском синтаксом, као и језичком типологијом.

Синтаксички аспект функционалностилског раслојавања књижевних идиома чини важан сегмент рада на пројекту. Корпус, било да је реч о српкословенском, рускословенском, славеносрпском или доситејевском типу језика, чине дела различитих жанрова, чиме се добија увид не само у функционалну раслојеност језика на једном синхронном нивоу, већ и у стил одређеног жанра у дијахроној перспективи, степен његове стабилности, односно постојаност синтаксичко-семантичких модела као маркера датог функционалног стила, затим увид у стил епохе, одређеног културног круга или индивидуални стил писца. При томе, када су у питању млађе језичке епохе, прате се и ставови самих писаца о језику те како се ти ставови одражавају на њихово “језичко понашање”.

Вишегодишњи рад на синтаксичким проблемима је показао сву оправданост идеје да се у оквиру истог пројекта истражују и народни и књижевни језик, односно језици. Дефинисање функционалног стила књижевног језика с аспекта његовог синтаксичко-семантичког регистра захтева познавање историјске синтаксе српског језика, будући да одређени стилови представљају својеврсни амалгам књижевних и народних елемената, чиме се књижевни језик приближава народном, за шта је главни подстицај био прагматичке природе: функционалностилско прилагођавање адресату. У том смислу, историјска синтакса српског и историја књижевних идиома две су нераздвојиве дисциплине. Увек полазећи од релевантног корпуса, истраживачи на пројекту који се баве различитим епохама историје српског језика примењују сличан методолошки поступак: прати се не само инвентар синтаксичко-семантичких средстава у појединим жанровима, већ и однос конкурентних модела. Један од циљева будућих истраживања јесте да се статистички прецизно прикаже

однос конкурентних синтаксичко-семантичких образаца у појединим функционалним стиливима.

Можда најбољи показатељ досадашњих резултата пројекта *Историја српског језика* јесте чињеница да су у оквиру њега урађене две докторске и три магистарске тезе, од којих се четири баве искључиво синтаксичком проблематиком, док је једна великим делом њој посвећена. Треба свакако поменути да су истраживачи на пројекту *Историја српског језика* у протекле три године учествовали на већем броју међународних конгреса, научних скупова и симпозијума: Многостраните преводи в јужнословјанското средновековие (Софија), Јован Стерија Поповић – класик који нам се обраћа (Париз), Међународна славистичка конференција у Пловдиву (Пловдив), Словенска етимологија данас (Београд), Научни састанак слависта у Вукове дане (Београд), Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у УНИКОДУ (Београд), Хеленско и неохеленско наслеђе у српској књижевности и култури (Београд), Шести лингвистички међународни скуп “Бошковићеви дани” (Подгорица), Сусрет култура (Нови Сад), Словенске синтаксе (Нови Сад), Антика и савремени свет (Ср. Карловци / Ср. Митровица), Европске идеје, античка цивилизација и српска култура (Ср. Карловци / Ср. Митровица).

У жељи да резултате рада истраживача на пројекту у домену историјске синтаксе представимо у потпуности, прилажемо и библиографију студија и радова из ове области објављених у периоду од 2005. до данас, укључујући и оне у којима је историјска синтакса један од сегмената истраживања.

Библиографија из историјске синтаксе (2005-2007)

Књиге

1. Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни надежи у старосрпској по-словноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
2. Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
3. Драгин, Наташа (2007). *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.

Приређене књиге

1. Суботић, Љиљана (2007). *Дејан и Дамјанка*. Рукописни роман Јована Стерије Поповића. Приредила заједно са Савом Анђелковићем. Љ.С. је аутор: Напомена о транскрипцији и језику рукописа (203-213) и Глосара (165-198). Вршац: КОВ.

Докторске дисертације и магистарске тезе

1. Драгин, Наташа, *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*, докторска дисертација одбрањена 2005. на Филозофском факултету у Новом Саду.
2. Павловић, Слободан, *Синтаксичке одлике старосрпске пословноправне писмености*, докторска дисертација одбрањена 2005. на Филозофском факултету у Новом Саду.
3. Бјелаковић, Исидора, *Пасивне конструкције у језику војвођанских писаца 19. века*, магистарски рад одбрањен 2005. на Филозофском факултету у Новом Саду.
4. Војновић, Јелена, *Кондензација у језику војвођанских писаца 19. века*, магистарски рад одбрањен 2005. на Филозофском факултету у Новом Саду.
5. Курешевић, Марина, *Апсолутни датив у српском средњовековном стваралаштву XII до XV века*, магистарски рад одбрањен 2005. на Филозофском факултету у Новом Саду.

Радови

1. Грковић-Мејдор, Јасмина (2004 [2005]). Развој хипотактичког ДА у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVII/1/2: 185-203.
2. Грковић-Мејдор, Јасмина (2005). Индоевропска "esse" предикација поседовања на словенском плану. *Јужнословенски филолог*. LXI: 33-50.
3. Грковић-Мејдор, Јасмина (2005). О методологији проучавања црквенословенског језика. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVI-II/1/2: 11-20.
4. Грковић-Мејдор, Јасмина (2006). Развој анафорског објекта: старословенски у индоевропској перспективи. *Јужнословенски филолог*. LXII: 39-52.
5. Грковић-Мејдор, Јасмина (2006). Апсолутни датив у српскословенском преводу романа "Варлаам и Јоасаф" (у поређењу са рускословенским преводом), *Међународна конференција "Многостраните преводи в јужнословенското средновековие"*. Доклади от меѓународната конференција. Софија 7-9. јули 2005 [ред. Лора Тасева (отговорен редактор), Роланд Марти, Марија Ђовчева, Татјана Пентковска]. Софија: ГорексПрес. 343-360.
6. Грковић-Мејдор, Јасмина (2006). Знати и семантички примитив "знати" у дијахроној перспективи. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Зборник радова (ур. Предраг Пипер). Београд: Српска академија наука и уметности. 85-97.
7. Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). Развој синтаксичке транзитивности, *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 : 417-435.
8. Грковић-Мејдор, Јасмина и Марина Курешевић (2005). Инфинитив у Вуковом преводу Новог завета. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 34/1: 89-102.

9. Суботић, Љиљана (2006). Књижевнојезичке прилике код Срба у 18. веку. *Сусрет култура*, зборник радова. Нови Сад: Филозофски факултет. 505-516.
10. Суботић, Љиљана (2006). Којим је то језиком писао Стерија? *Јован Стерија Поповић – класик који нам се обраћа*. Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 24. и 25. марта 2006. године на Универзитету Париз IV – Сорбона. Вршац – КОВ. Катедра Стеријана. 17-40.
11. Суботић, Љиљана (2006). Реч: граматичка, ортографска и фонолошка. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 91-102.
12. Суботић, Љиљана и Исидора Бјелаковић (2005). Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама (у језику писаца предуковске епохе уз поређење са стандардним језиком). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 34/1: 55-71.
13. Драгин, Наташа (2005). Синтаксичке одлике Теодисијевог Житија Петра Коришког. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVIII/1-2: 35-52.
14. Јовић, Надежда (2006). О балканизмима у Хиландарском медицинском кодексу N 517 као одлици народног језика. *Годишњак за српски језик и књижевност*. Филозофски факултет у Нишу. XX/8: 165-183.
15. Павловић, Слободан (2004 [2005]). Значења генитива с предлогом б(р)езь у старосрпским повељама и писмима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVII/1-2: 205-214.
16. Павловић, Слободан (2004 [2005]). Просторни прилози у старосрпским повељама и писмима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVII/1-2: 215-231.
17. Павловић, Слободан (2005). Генитив с предлогом у и његови синтаксички конкуренти у старосрпским повељама и писмима. *Зборник Матице српске за славистику*. 67: 65-76.
18. Pavlović, Slobodan (2006). Sistemski podsticaj za konektivnu unifikaciju asertivnosti i voluntativnosti u starosrpskom jeziku. *Zora (Jezikovna predanost, Akademiku prof. dr. Jožetu Tiporišiču ob 80-letnici)*. 44: 181-190.
19. Павловић, Слободан (2006). Предикатски модификатори пропозитивног реченичног садржаја у старосрпском језику XII-XV века. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXI: 181-190.
20. Павловић, Слободан (2006). Синтаксичке одлике старосрпске пословно-правне писмености. Теоријско-методолошки приступ. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. LIV/2: 201-205.
21. Павловић, Слободан (2006). Кондиционална клауза у старосрпској пословно-правној писмености. *Јужнословенски филолог*. LXII: 113-138.
22. Павловић, Слободан (2006). Старосрпски акузатив с предлогом за у детерминативној функцији. *Slavia meridionalis, Studia lingvistica, slavica et balcanica*. 6: 35-55.
23. Павловић, Слободан (2006 [2007]). Ревитализација посесивног генитива у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/1: 25-33.

24. Павловић, Слободан (2007). Старосрпски квалификативни генитив у светлу посесивних релација. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72: 435-444.
25. Павловић, Слободан (2007). Комуникативни аспект старосрпске пословно-правне писмености. *Српско право – некад и сад*. Научни скуп. III мајски правнички дани, Институт за правне и друштвене науке. Крагујевац. 293-307.
26. Павловић, Слободан (2007). Дијахрона перспектива семантичког односа између квалификативног генитива и квалификативног инструментала, *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 233-243.
27. Бјелаковић, Исидора (2005). Преглед приступа у изучавању пасивних конструкција (страна литература). *Прилози проучавању језика*. 36: 103-117.
28. Бјелаковић, Исидора (2006). Контекстуални показатељи пасивне и адјективске употребе трпног придева у копулативно-партиципским конструкцијама (у текстовима 19. века). *Прилози проучавању језика*. 37: 31-50.
29. Бјелаковић, Исидора (2007). Декомпоновање предиката у новинским и административним текстовима 19. и 20. века (смена модела). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 341-355.
30. Петровић, Владислава и Јелена Војновић (2005). Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 34/1: 71-88.
31. Војновић, Јелена и Јелена Латов-Папић (2006). Зависне клаузе уз глаголе перцепције са експлицираним објектом. *Прилози проучавању језика*. 37: 51-69.
32. Војновић, Јелена (2007). Семантички разлози смене појединих декомпонованих конструкција у новинским и административним текстовима 19. и 20. века. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 325-341.
33. Курешевић, Марина (2005 [2006]). Активни партицип презента као адноминални детерминатор: о једној новој / старој особини српског језика. *Примењена лингвистика*. 6: 138-147.
34. Курешевић, Марина (2006). Апсолутни датив у српској средњовековној писмености. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/1: 35-113.
35. Курешевић, Марина (2007). О једној редакцијској иновацији у конструкцији апсолутног датива. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 245-256.

Владислава Ружић
(Нови Сад)

КРАТАК ПРИКАЗ РЕЗУЛТАТА ТРОГОДИШЊЕГ РАДА (2005-2007)
ИСТРАЖИВАЧКОГ ТИМА НА ПРОЈЕКТУ *СТАНДАРДНИ СРПСКИ ЈЕЗИК –*
СИНТАКСИЧКА, СЕМАНТИЧКА И ПРАГМАТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

На пројекту *СТАНДАРДНИ СРПСКИ ЈЕЗИК: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство науке Републике Србије, ангажована је група истраживача са Одсека за српски језик и лингвистику и Одсека за славистику Филозофског факултета у Новом Саду. Пројекат под наведеним именом пријављен је 2006. год. са 12 сарадника: проф. др Милорад Радовановић, проф. др Вера Васић, проф. др Ивана Антонић, проф. др Владислава Ружић, проф. др Љиљана Петровачки, проф. др Душанка Мирић, доцент др Нада Арсенијевић, доцент др Душанка Звекић-Душановић, асистент мр Мирјана Јоцић, асистент мр Наташа Киш, асистент мр Миливој Алановић и асистент мр Милан Ајџановић. Прошле године Министарство науке и заштите животне средине РС сагласило се да се ангажује на истоименом пројекту још једна сарадница са истог Одсека, асистент мр Гордана Штрбац.

Међу истраживачима се налазе наши веома млади асистенти Наташа Киш (Бугарски), Миливој Алановић, Милан Ајџановић и Гордана Штрбац, који су, на основу својих научних резултата, вредновани у високе категорије научних истраживача, тако да су потпуно оправдали указано поверење.

Истраживања на наведеном пројекту обухватају *стандардни српски језик* у синхроној перспективи, укључујући првенствено три веће лингвистичке области: синтаксу, семантику и прагматику. Све ове области се прожимају, укрштају, преплићу и допуњују међусобно, али се тичу и других специфичних језичких феномена – творбено-семантичких, морфосинтаксичких, лексичко-семантичких, фразеолошко-семантичких, стилистичко-синтаксичких итд. – тачније, свих оних који имају реперкусија и на плану реченице, и на плану текста и целокупног контекста. Таква обједињеност свих језичких датости и њихово сагледавање у контексту може се назвати “контекстуалном лингвистиком” онако како је то

предочио и образложио у својој књизи проф. др Милорад Радовановић, дописни члан САНУ.

У већини радова истраживача с овога пројекта успешно су, дакле, повезане појаве у језику на различитим нивоима – од морфолошког до семантичког – а све оне се, по правилу, посматрају у ширем, нејезичком контексту будући да су њиме мање-више условљене. Те појаве изучавају се пре свега у српском језику, а понекад и паралелно у другим словенским и европским језицима (енглеском, француском, немачком, мађарском итд.). При свему томе примењују се различити савремени приступи и теоријско-методолошка достигнућа науке о језику уопште.

Детаљне и увек примерима поткрепљене језичке анализе аутори, научни сарадници на Пројекту, врше на жанровски и функционално-стилски раслојеном корпусу превасходно стандардног српског језика (и других језика), типолошки разноврсном, а по правилу као контролни извори служе им општелингвистичке енциклопедије и постојећи једнојезични речници или двојезични речници уколико је реч о контрастирању и провери језичких чињеница у датом и другом језику. То значи да аутори своје поставке и тврдње у (ко)рефератима, научним радовима и књигама илуструју увек довољним бројем репрезентативних примера да би их тако учинили научно валидним.

Резултати истраживања појединих аутора драгоцени су прилози изучавања језичко-стилских одлика неких наших савремених приповедача, сагледавања принципа нормирања и стандардизовања српског језика, његовог функционално-стилског раслојавања, структурирања новинарског дискурса или, понекад, контрастирања српског језика са словенским, западноевропским и другим језицима. У радовима појединих учесника овог пројекта постављене су теоријско-лингвистичке основе за даља истраживања српског језика у различитим доменима његове употребе или су дати нови методолошки оквири таквим истраживањима.

У својим научним радовима или књигама истраживачи су досад највише пажње поклањали одређеним синтаксичким темама – падежној проблематици, употреби предлога у стандардном српском језику, сложеним синтаксичким структурама са субординацијом, типовима исказа с одређеном комуникативном функцијом, обележеним својеврсном модалношћу, когнитивним процесима, а посебно метафоризацији језика, номинализовању и анонимизовању исказа, идентификацији агенса, као и специфичним семантикотворбеним обележјима и функцијама неких категорија речи српског језика (уз евентуално поређење с другим језицима). Оваква истраживања чији су резултати углавном већ публиковани, док су многи припремљени или се приређују за штампу, представљају

свакако значајан допринос развоју науке о српском језику, унапређењу нормативне праксе и осавремењавању наставног процеса уопште, а поједина имају и знатно шири, општелингвистички значај.

У протекле три године (2005-2007) истраживачи су учествовали са рефератима на научним скуповима међународног и националног значаја, као што су: *36. и 37. међународни научни састанак слависта у Вукове дане* (у организацији Међународног славистичког центра у Београду), *Међународна научна конференција: "Словенске синтаксе"* (Матица српска у Новом Саду, 2005), *Јован Стерија Поповић – 200 година рођења и 150 година смрти* (САНУ, Београд, 2006), *Међународни конгрес "Примењена лингвистика данас"* (Филолошки факултет, Београд, 2006), *Сусрет култура - IV међународни интердисциплинарни симпозијум* (Филозофски факултет, Нови Сад, 2006), *Савремене тенденције у настави језика и књижевности* (Филолошки факултет у Београду и Амерички савет међународно образовање, 2006).

На крају овога сажетог прегледа прилажемо и селективну библиографију радова из синтаксе стандардног српског језика који су објављени у периоду од 2005. године до данас, будући да је то најбоља илустрација појединачних резултата рада сваког истраживача на пројекту, али с обзиром на обимност укупне библиографије а просторну ограниченост нисмо били у могућности да наведемо све радове.

Одабрана библиографија из синтаксе стандардног српског језика (2005-2007)

Књиге

1. Владислава Ружић (2005). *Проста реченица као синтаксичка целина*. у: Синтакса савременог српског језика. Проста реченица [П. Пипер, И. Антонић, С. Танасић, Б. Тошовић, Љ. Поповић – у редакцији академика Милке Ивић]. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска: 477-575.
2. Ивана Антонић (2005). *Синтакса и семантика падежа*. у: Синтакса савременог српског језика. Проста реченица [П. Пипер, И. Антонић, С. Танасић, Б. Тошовић, Љ. Поповић – у редакцији академика Милке Ивић]. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска: 119-300.
3. Гортан-Премк, Даринка – Вера Васић – Рајна Драгићевић (ред.) (2006). *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошја стања и радње, психофизичке особине, сродство. Нови Сад : Филозофски факултет.
4. Мирјана Јоцић (2006). *Језик, комуникација, развој*. Нови Сад: Дневник – Новине и часописи, ед. Теорија
5. Милорад Радовановић (2007). *Стари и нови списи. Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Одбрањене докторске дисертације и магистарске тезе:

1. Душанка Звекић-Душановић: *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku* (докторска теза одбрањена 2007. на Филозофском факултету у Новом Саду).
2. Гордана Штрбац: *Афективни глаголи: синтаксичко-семантичка анализа и речник валенције* (магистарска теза одбрањена 16. маја 2005 на Филозофском факултету у Новом Саду).

Радови у часописима:

1. Милорад Радовановић (2005). Метафоризација ‘уживо’. *Глас САНУ CDI. Одељење језика и књижевности*. 21: 97-116.
2. Милорад Радовановић (2006). Синтакса савременог српског језика. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 48/1-2: 337-339.
3. Милорад Радовановић (2006). О ‘именичком стилу’ у језику и уму. *Зборник Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности – Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија): 211-231.
4. Милорад Радовановић и Наташа Бугарски (2007). Номинализације: два лика. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 (Међународна научна конференција СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ, Матица српска, 27-29. X 2005): 199-209.
5. Владислава Ружић (2005). О простој реченици као синтаксичкој целини. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVIII/1-2: 347-350.
6. Владислава Ружић (2006). Допунска реченица у савременом српском језику I, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/1: 123-219.
7. Владислава Ружић (2006). Исказивање типичног објекта номиналном допуном у српском језику. *Зборник Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности – Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија): 283-301.
8. Владислава Ружић (2006). Реченичне структуре са конективним глаголима. *Јужнословенски филолог*. LXII: 73-92.
9. Владислава Ружић (2007). Допунска клауза у систему зависних реченица српског језика. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 (Међународна научна конференција СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ, Матица српска, 27-29. X 2005): 329-343.
10. Ивана Антонић (2005). Субјекатски генитив у стандардном српском језику. *Јужнословенски филолог*. LXI: 125-143.
11. Ивана Антонић (2005). Синтакса и семантика падежа у новој “Синтакси савременог српског језика” – основно образложење теоријско-методолошког приступа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVIII/1-2: 343-347.
12. Ивана Антонић (2005). Предлози *УСПРЕД*, *НАСПРЕД*, *ПОСПРЕД* у савременом стандардном српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 67, 129–136.
13. Ивана Антонић (2006). Предлог *ОД* у стандардном српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, 129–144.
14. Ивана Антонић (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у инструменталу у стандардном српском језику. *Slavia Meridionalis 6, Studia linguistica, Slavica et balcanica*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk: 91-105.
15. Ивана Антонић (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. *Зборник Когнитивнолингвистичка проучавања*

- српског језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности – Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија): 47–71.
16. Ивана Антонић (2007). Синтакса и семантика падежа у новој «Синтакси савременог српског језика», *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 (Међународна научна конференција СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ, Матица српска, 27-29. X 2005): 343-357.
 17. Ивана Антонић (2007). Темпорални генитив: непосредна временска локализација у стандардном српском језику. *Књижевност и језик*, LIV/1–2, 29–39.
 18. Вера Васић (2007). Прагматичка и граматичка компонента у конституисању и интерпретацији реченице. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 (Међународна научна конференција СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ, Матица српска, 27-29. X 2005): 273-283.
 19. Вера Васић (2007). Дискурсни и граматички параметри анафоризације агенса. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 27-36.
 20. Љиљана Петровачки (2006). Морфосинтаксичке речи (могућности тумачења у настави српског језика у средњој школи). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 407-416.
 21. Љиљана Петровачки (2006). Методичке иновације у теорији и пракси наставе српског језика и граматике. *Књижевност и језик*. LIII/1-2: 83-99.
 22. Љиљана Петровачки, Гордана Штасни (2006). Савремене методичке апликације у настави синтаксе. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXI: 355-365.
 23. Љиљана Петровачки (2007). Значења и употреба глаголских облика у настави српског језика (као матерњег). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 485-496.
 24. Душанка Мирић (2006). Емоционални модус и говорно понашање. *Славистика*. X: 6-93.
 25. Душанка Мирић (2007). Предикати емоционалног односа жаљења у руском и српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 (Међународна научна конференција СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ, Матица српска, 27-29. X 2005): 499-518.
 26. Нада Арсенијевић (2005). Нека запажања о језику Тишминих превода са мађарског на српски језик, Повратак миру Александра Тишме. *Зборник радова*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик САНУ, Огранак у Новом Саду: 322-331.
 27. Нада Арсенијевић (2006). О глаголима волети и заљубити се. *Зборник Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности – Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија): 71-85.
 28. Нада Арсенијевић (2006). Jedno od značenja akuzativne konstrukcije s predlogom za u savremenom srpskom jeziku. *Slavia Meridionalis 6, Studia linguistica, Slavica et balcanica*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk: 9-16.
 29. Нада Арсенијевић (2007). Транзитивност и падежи објекта у српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72 (Међународна научна конференција СЛОВЕНСКЕ СИНТАКСЕ, Матица српска, 27-29. X 2005): 377-391.
 30. Душанка Звекић-Душановић (2006). Прилог проучавању семантичких универзалија на примеру мађарских «потенцијалних глагола». *Сусрет култура*. Зборник радова са IV међународног интердисциплинарног симпозијума. Нови Сад: Филозофски факултет: 427-436.
 31. Душанка Звекић-Душановић (2005). Мађарске модалне конструкције с корелативом игу и њихови српски еквиваленти. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVIII/1-2: 241-257.

32. Наташа Бугарски (2006). Типови предиката у реченичним структурама кондензованим деадјективном именицом, *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 159-168.
33. Наташа Бугарски (2007). О једном типу релационих придева. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 413-424.
34. Миливој Алановић (2005). Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIII/1-2: 151-232.
35. Миливој Алановић (2005). Антепозиција детерминатора именичког типа. *Прилози проучавању језика*. 36: 147-155.
36. Миливој Алановић (2006). Агентовни датив у српском и немачком језику. *Примењена лингвистика*. 6: 112-122.
37. Миливој Алановић (2006). Лексичка семантика и семантичке улоге актаната, *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 169-178.
38. Миливој Алановић (2006). Формулација и формализација семантичких улога, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXI: 207-224.
39. Миливој Алановић (2006). Формалносинтаксички обрасци идентификације агенса. *Прилози проучавању језика*. 37: 105-116.
40. Миливој Алановић (2007). Актантни модели глагола с медијалном компонентом. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 163-175.
41. Милан Ајџановић (2005). Нови приступ именицама типа *nomina agentis*. *Прилози проучавању језика*. 36: 157-171.
42. Гордана Штрбац (2005). Прилог изради речника валенције глагола емоционалног садржаја. *Прилози проучавању језика*. 36: 173-196.
43. Гордана Штрбац (2006). Лексичка и морфосинтаксичка спојивост глагола осетити /осећати. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXI: 225-240.

Майя Владимировна Всеволодова
(Москва)

СЛОВСОЧЕТАНИЕ В РАМКАХ ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ЯЗЫКА

Аннотация. В работе излагаются результаты исследования словосочетания с применением функционально-коммуникативной лингводидактической модели языка и с учетом данных, полученных путем сопоставления русского с другими языками. Рассматривается ряд аспектов словосочетания как объекта активной грамматики и предлагается подход к словосочетанию с точки зрения предложения как содержательной структуры, базированной на денотативных ролях.

Ключевые слово: словосочетание, парадигма, коммуникативная перспектива, русский язык, славянские языки.

Как известно, словосочетание как единицу языка и объект активного лингвистического описания ввел в активное научное употребление, отделив его от предложения, В. В. Виноградов. В течение долгого времени его понимание словосочетания как единства грамматически и семантически главного слова, присоединяющего к себе форму зависимого от него слова (то есть имеющего структуру «слово + форма слова») типа *чтение книги, работа с текстом, белая роза, пристально смотреть* (вне зависимости от наличия/отсутствия у присоединяемого слова словоизменительных категорий), и как единицы допредложенческой, существующей «до предложения» и включаемой в предложение в готовом виде, было и для многих остается и в настоящее время основной характеристикой такого типа единиц.

Со времени публикации работы В. В. Виноградова о словосочетаниях (Виноградов 1954) прошел достаточно длительный срок. Практическая работа, в частности, работа в области преподавания и описания русского языка как иностранного выявила такие аспекты в функционировании и структуре словосочетаний, которые во времена В. В. Виноградова просто не могли быть приняты во внимание. Всё это заставило нас обратиться к этой единице с новых позиций.

Величие и значение научного наследия ученого проявляются, на мой взгляд, не только и, может быть, не столько в незыблемости конкретных его положений и дефиниций, сколько в инвариантности категоризованных им явлений той области знаний, в которой он работает. При этом, сама категория может быть в рамках другой по времени научной, в частности, лингвистической парадигмы, осмыслена иным образом, но она остается как некоторая целостность. Например, выделенная в свое время В.В. Виноградовым как часть речи категория модальных слов типа *знаешь ли, видите ли* в современной лингвистической парадигме не требует локализации среди частей речи. Она легко объясняется теорией синтаксиса, предложенной ученицей В. В. Виноградова Г. А. Золотовой (Золотова 1973). Данные словоформы могут быть рассмотрены в рамках категории глагола как глагольные синтаксемы с комментарием: «ты-, вы-формы настоящего времени глаголов интеллектуального состояния **знать, видеть** с частицей **ли** или без нее способны занимать в предложении позицию вводного слова со значением объективированной авторизации». Но сама субъективная модальность получила благодаря представлению В. В. Виноградова статус грамматической (в широком смысле слова) категории и вошла на правах составляющей в сформулированную опять же Г. А. Золотовой систему модальных категорий: внешне- и внутрисинтаксическая модальности, а в рамках внешнесинтаксической – представляет оппозицию объективной (отношение высказывания к действительности, компонент категории предикативности любого предложения, представленная реальной: *читал/читаю/буду читать* и ирреальной – *читал бы* – модальностью) и субъективной (*Он, вероятно, придет*) модальности (Золотова и др. 1998). Нельзя структурировать категорию модальности лучше, хотя сама по себе внутрисинтаксическая модальность типа **должен, можно, нужно, вынужден, приходится** и под., представленная, как известно, категориями алетической и деонтической модальности (Ломтев 1972), требует, несомненно, дальнейшей проработки в плане её категоризации. И в этом и есть непреходящее значение работ наших выдающихся предшественников.

То же можно сказать и о категории состояния. Нет смысла вводить новую часть речи: состояние – категория онтологическая, равно как предметность, действие, обусловленность и пр.. Если в *Она замужем – замужем* категория состояния, то к категории же состояния следует отнести словоформы **женат** (*Он женат*) и **в разводе** (*Они в разводе*), которые обслуживают то же самое семантическое пространство. Но в те времена, когда выделялись эти понятия и эти категории, грамматическая парадигма, в том числе, грамматическая парадигма русского языка была принципиаль-

но иной. Сейчас категорию состояния мы можем описать через функционально-семантическое поле состояния, которое позволяет увидеть, что в языке «сотрудничают» средства разных категориальных классов и разных языковых уровней. Отсутствие понятия, аналогичного понятию функционально-семантического поля, заставило для объективации и категоризации наблюденного Л. В. Щербой и В. В. Виноградовым явления выбрать категорию частей речи. Сейчас мы можем вернуться к традиционному для русского языка набору частей речи, но сама категория состояния несомненно является одной из важнейших лингвистических категорий, уже в ранге понятийной, логической (термин И. И. Мещанинова ([Мещанинов 1945]), или семантической (термин А. В. Бондарко (Бондарко 1986) категории. Нам, кстати, представляется, что есть смысл понятие и термин «логическая» или «понятийная категория» относить к единицам общезыковых, лингвистических универсалий, а понятие и термин «семантическая категория» к их национальным реализациям в конкретных языках, что вполне соответствует пониманию семантической категории как основы функционально-семантического поля – единицы всегда национально-детерминированной – в концепции А. В. Бондарко.

Современная лингвистическая парадигма, в отличие от русской лингвистической парадигмы полувековой давности, структурирована достаточно сложно. В ней, в частности, заняли репрезентативную позицию прикладные направления, среди которых не последнее место отводила себе лингводидактика. Лингводидактика и ее конкретная ветвь – преподавание русского языка инофонам – направление сугубо прагматическое, которое однако для своего обеспечения потребовало фундаментального обоснования. В отличие от традиционной грамматики прошлых десятилетий, ориентированной на представление системы языка в первую очередь его носителям, а в плане прикладном прежде всего – на анализ художественных текстов, лингводидактическая модель ориентирована на обучение общению на языке, на обучение рецепции и продуцированию русской речи в разных функциональных типах дискурса с обеспечением оптимального решения коммуникативных задач, или целеустановок (термин М. Г. Безяевой (Безяева 2004)), что и обусловило появление функционально-коммуникативной лингводидактической модели языка (Амиантова и др. 2001). Оказалось, что не все критерии и положения традиционной грамматики «работают» в этой модели Языка, что, конечно, не означает, их ошибочности и невозможности применения в других моделях.

Тема статьи – русские словосочетания – один из традиционных объектов русистики, более того – одна из основных, базовых единиц синтаксиса. Как известно, в русистике есть два подхода к словосочетанию

– широкое, включающее в состав словосочетаний и предикативные единицы, представленное в работах Фортунатова, Пешковского, Гвоздева и др., (в МГУ эту концепцию разделяют наши коллеги с кафедры общего и сравнительного языкознания филологического факультета МГУ) и узкое, базирующееся на концепции А. А. Шахматова и В. В. Виноградова, вербализованной в статье В.В. Виноградова «Вопросы изучения словосочетаний» (Виноградов 1954) г.). В наших Академических грамматиках, в лингвистических словарях и энциклопедиях, в педагогической практике на русском отделении приоритетной считается именно эта концепция. (Правомерность/неправомерность каждого из этих подходов я здесь не оцениваю.) В нашей практике преподавания русского языка инофонам традиционно опорной была и остается именно Виноградовская единица. Глубину проработки этой единицы В.В. Виноградовым и его учениками трудно отрицать, но эта проработка рассчитана в первую очередь на анализ словосочетаний в составе предложения, а не на его синтезирование в процессе речестроения. Узкое понимание словосочетания исключает из этого разряда во-первых, сочинительные конструкции типа *скромненько, но со вкусом, уедем или останемся, пойду и скажу*; а также очень продуктивные в русском языке обороты типа *сходил купил, пойду открою дверь* и под., а также многие другие; а во-вторых, конструкции, где грамматически главное слово оказывается семантически ослабленным, строевым, типа *вести работу, проводить исследование, синего цвета, процесс анализа* и пр., которые автоматически относятся к фразеологизмам. Отметим только, что ученица В. В. Виноградова В. А. Белошапкина совершенно справедливо, по нашему мнению, включила в разряд словосочетаний и сочинительные структуры (Белошапкина 1989).

Нет смысла напоминать здесь формулировку словосочетания и давать его подробную характеристику. Отмечу лишь шесть существенных для моего изложения моментов:

1) Словосочетание – это «допредложенческая единица», которая вставляется в предложение целиком, как единое целое.

2) Словосочетание – это номинативная единица, своего рода «развернутое слово».

3) Компоненты словосочетания не могут находиться в отношениях предикации, поэтому в предложении *Мальчик быстро бежит* налицо словосочетание *быстро бежит*; а в предложении *Мальчик бежит быстро* – словосочетания нет.

4) Словосочетания образуются на основе грамматических связей – управления, согласования и примыкания, традиционные дефиниции которых всем известны.

5) По умолчанию грамматически главное слово считается и семантически главным.

6) Словосочетание имеет свою парадигму, совпадающую с морфологической (практически – синтаксической) парадигмой грамматически главного слова.

Говоря о грамматических связях, мы имеем в виду не возможность поставить формальный вопрос от главного слова к зависимой словоформе, а именно наличие парадигмы на основе морфологической/синтаксической парадигмы стержневого слова. Так в случаях *Онегин – сосед Лариных* и *Брат Маши в школу пошел* можно говорить о словосочетаниях *сосед Лариных* и *брат Маши*, которые имеют парадигму на основе парадигмы существительных **сосед** и **брат**: *у соседа Лариных, к соседу Лариных, для брата Маши, с братом Маши*. В случаях же *Онегин Лариным – сосед*, *Брат у Маши в школу пошел*, – при возможности поставить вопрос *сосед кому? брат у кого?* структуры *сосед Лариным*, *брат у Маши* не имеют парадигмы на основе слов **сосед** и **брат** (ср. **говорил с соседом Лариным, купил книгу брату у Маши*, где меняется смысл отношений – *у кого купил*; и пр.), и, соответственно, по сути это иные структуры, нежели *сосед Лариных* и *брат Маши*. Такого типа структуры принято называть, как известно, не словосочетаниями, а сочетаниями слов.

Отметим сразу, что именно положения о наличии парадигмы, совпадающей с парадигмой грамматически главного слова, и положения о формальной грамматической связи являются главными в разграничении узкого и широкого понимания словосочетания. Подлежащно-сказуемые сочетания слов, во-первых, не имеют грамматической парадигмы на основе слова, независимо от того подлежащее или сказуемое мы будем считать грамматически главным словом. А во-вторых, здесь нет формальной связи, если не считать форм прошедшего времени глагола типа *книга лежала, журнал лежал, письмо лежало* – отпричастных, фактически отафъективных по своему происхождению. Согласование в случаях *я читаю – ты читаешь – он/она читает* – это согласование смысловое, а не формальное, не грамматическое, принципиально отличное от согласования с формами пр. вр. Именно это позволяет разделить эти два типа сочетаний слов.

В предложении возможны компоненты, связанные обязательной смысловой связью, но не представляющие собой целостной структуры. Так в предложении *За неделю я спал две ночи* смысловыми связями валентности связаны терминатив **за неделю** и квантитатив **две ночи**, элиминация которого ведет к смысловой и формальной деструк-

ции предложения: **За неделю я спал*; ср. нормальное: *За неделю – две ночи*; но никакого словосочетания эти компоненты не образуют.

Примечание. Иногда сочетаемость отождествляют с валентностью. Вместе с тем, с одной стороны, сочетаемость может осуществляться не только на уровне валентности, но и на уровне грамматического присоединения (оба механизма «работают» на основе закона семантического согласования (Гак 1972, Всеволодова 2000), то есть сочетаемость шире валентности; а с другой – валентность, в частности, лексико-грамматическая валентность (Всеволодова 2000) не всегда формирует словосочетания.

В течение десятилетий работа над словосочетанием в иностранной аудитории сводилась к одному грамматическому заданию «запомните», что автоматически выводило словосочетание из разряда грамматических объектов. Статус «допредложенческой единицы», равно как и понятие «развернутое слово» ставит словосочетание фактически на уровень лексемы и требует создания словаря словосочетаний, что невозможно и не нужно. Практика преподавания с неизбежностью внесла некоторые коррективы в представление о словосочетании, но грамматическое осмысление их только начинается. Назову некоторые моменты, выявившие необходимость создания грамматики словосочетаний.

1. Так, оказалось, что в составе словосочетаний, предлагаемых для запоминания, большую (если не большую) часть составляют так называемые описательные предикаты (ОП; термин В. А. Белошапковой), или дескрипции типа *оказать помощь* из *помочь*, *совершать вращения* из *вращаться*, *характеризоваться стабильностью* из *быть стабильным* и *даже синего цвета* из *синий*, относимые в свое время к фразеологизмам, которые действительно представляют собой «развернутое слово» (в отличие, например, от «*писать другу*» или «*рисовать кошек*», не сводимых в одно слово), но в которых семантически главным является зависимый компонент. Запомнить их все невозможно, хотя и был опыт создания словарей глагольно-именных словосочетаний (Прокопович и др. 1981), где словосочетания представлялись от глагола-экспликатора (или компенсатора в терминах Г. А. Золотовой), что в принципе неверно, поскольку такое представление не обладает объяснительной силой. ОП возникают как механизм решения определенных целеустановок, и говорящий продуцирует, создает их в потоке речи в соответствии со стратификацией текста на основе некоторых, отчасти уже известных нам правил, исходя из характера семантически главного глагола или прилагательного с учетом некоторых аспектуальных факторов. Сами по себе они оказались лингвистической универсалией, но конкретные реализации и особеннос-

ти употребления их в разных языках очень различны. Кстати, ОП образуют единицы двух типов – непредикативные типа *произвести взрыв бомбы* и предикативные – *произошел взрыв бомбы*. Выбор того или иного варианта – вопрос дискурса и целеустановки. Последние исследования показали, что такие дескрипции системно образуются не только от глаголов и прилагательных в позиции сказуемого, а от имен всех участников ситуации, если они обладают соответствующим словообразовательным потенциалом, то есть способны образовать дериват – слово другой части речи (Воробьева 2005). Ср.: *Весь вечер мы говорили о музыке* (исходное предложение) и: *Весь вечер мы вели разговоры о музыке* – *Весь вечер у нас шел разговор о музыке* – *Весь вечер мы провели в разговорах о музыке* – *Весь вечер прошел в разговорах о музыке* – *Весь вечер объектом нашего разговора была музыка* – *Музыка в течение всего вечера составляла основную тему наших разговоров* – *Музыка в течение всего вечера была основной темой в наших разговорах* – *Музыкальная тема была основой нашего разговора в течение всего вечера*.

2. В нашей практике рационально видеть в основе каждого предложения в первую очередь не модель, а некоторый содержательный инвариант – типовую ситуацию, лингвистическую универсалию, формируемую денотативными ролями, имена которых в той или иной конфигурации в сочетании с необходимыми строевыми средствами и под воздействием в первую очередь факторов коммуникативного уровня образуют конкретное предложение- высказывание. Предложение – структура многоуровневая, включающая помимо содержательного инварианта – денотативной структуры, ракурс подачи этой ситуации – структуру семантическую, пропозицию, а движителем в формировании окончательного варианта предложения, в том числе и порядка слов является коммуникативная перспектива высказывания, определяемая коммуникативной стратификацией текста. Каким будет это высказывание – вопрос опять же целеустановки. Каждое предложение имеет свою трансформационную, или интерпретационную (термин В. А. Белошапковой) парадигму. Можно сказать: *Я внимательно читала вашу диссертацию эти два дня*, где есть словосочетания *читала диссертацию, вашу диссертацию, внимательно читала, читала два дня, эти два дня* – и эта модель имеет свой тот или иной формальный коррелят во всех других языках; поскольку это изосемическая изоморфная передаваемой ситуации конструкция; возможен вариант: *Я с большим вниманием читала эти два дня вашу диссертацию*, – где словосочетание *с большим вниманием* не только лексически, но и синтаксически поднимет значимость обстоятельства образа действия. Но в другом дискурсе требуется высказывание *Внимательное чтение вашей диссертации заняло у*

меня два дня или – при другой целеустановке: *Вы со своей диссертацией отняли у меня два дня*; возможно включение этого инварианта в более широкий текст: *Внимательное чтение вашей диссертации – это мое основное занятие в течение этих двух дней*; *В течение этих двух дней я была внимательным читателем вашей диссертации*; *Мое внимание в течение этих двух дней было занято чтением вашей диссертации*. В каждом из этих высказываний свои варианты словосочетаний. В каждом конкретном случае – это своеобразные конфигурации имен участников ситуации (включая предикат), созданные в каждом трансформе из жесткого набора имен участников ситуации и строевых слов, с помощью частеречной транспозиции и учетом словообразовательного потенциала исходных лексем. И если в исходной модели трудностей для инофона не возникнет, то, например, словосочетание *чтение диссертации*, равно как и *уборка квартиры*, *писание писем* и под., не имеет коррелята в китайском языке. Там есть коррелят словосочетания типа *чтение студента*, и нет словосочетания типа *чтение книги*. Насколько показывает мой опыт, монголам чужды любые номинализации как типа *согласие с кем-с чем*, относящиеся по мнению Г.А. Золотовой к словосочетаниям, так и типа *работа сестры на фабрике*, – по ее мнению, словосочетанием не являющаяся (Золотова и др. 1998), хотя принцип разграничения этих структур мне не понятен. Но продуцированию таких структур нужно учить. Практически, работа на определенном этапе обучения должна сводиться к обучению трансформациям исходного предложения и созданию в рамках трансформов тех или иных словосочетаний в тех или иных членопредложенческих позициях. Здесь интересны вопросы построения конкретных типов словосочетаний, имеющих или не имеющих соответствующие корреляты в других языках. Например, системные для славянских языков сочетания типа *весенний город*, *августовский лес* не имеют формальных коррелятов ни в грузинском, ни в корейском языках, где им соответствуют сочетания типа *город весной*, *лес в августе*, при том, что сочетания типа *весенние цветы* возможны. В славянских языках возможна грамматическая связь с именем участника другой ситуации, что не всегда возможно в других языках. Поэтому нормальные для русского языка словосочетания типа *восхищаться Пушкиным*, *упиваться Писемским* не возможны ни в китайском, ни в иранских языках, поскольку Пушкин и Писемский – имена участников другой позиции: ‘стихи, которые написал Пушкин’, ‘сочинения, которые написал Писемский’; при нормальном для этих языков сочетаниях *восхищаться стихами Пушкина*, *упиваться чтением произведений/ произведениями Писемского*. Соответственно, для понимания закономерностей построения и функционирования русских и, и шире, славянских словосочетаний

необходим и сопоставительный анализ. Соответственно, нужна активная грамматика словосочетаний, и нужны сопоставительные исследования русских словосочетаний со словосочетаниями в языках разных типов. Во многих случаях особенности построения словосочетаний в том или ином языке можно выявить только на материале сопоставительных исследований, ср. русск. *варить варенье* и польск. *smażyc konfitury* – досл. ‘жарить варенье’. Это так называемая импликация (термин Э. Косериу) (Косериу 1989), (Ломтев 1976).

Что касается связи грамматических и смысловых компонентов в словосочетаниях, то оказалось, что эти связи, по крайней мере в русском языке абсолютно не изоморфны. Важно, что та или иная часть речи открывает при себе определенные позиции для других частей речи, которые могут замещаться семантически не связанными со стержневым словом лексемами. Так глагол открывает при себе позицию для характеризующего обстоятельства. Поэтому, если в предложении *Он хорошо пишет письма* наречие **хорошо** составляет словосочетание с глаголом **пишет** и грамматически, и семантически (но не потому, что глагол **писать** имеет валентность на аксиологическую оценку, а потому, что здесь есть место для такого наречия), можно хорошо писать и плохие письма; то в предложении *Он хорошо пишет стихи* – словосочетание *хорошо пишет* представляет собой только грамматическое, но не семантическое словосочетание, поскольку семантическая связь у наречия **хорошо** – с объектом **стихи**: *Он пишет хорошие стихи*. Хорошо писать плохие стихи нельзя. В случае *Маятник совершает крутильные колебания* – словосочетание *крутильные колебания* представляет в формально подчинительной структуре сочинительные отношения: *Маятник колеблется и крутится одновременно*.

3. Как показала Т. А. Тулина (Тулина 1976), семантические связи компонентов словосочетания могут быть очень опосредованными и далеко не всегда понятными носителям других языков: смыслы, легко восстанавливаемые носителями русского языка, не просматриваются инофонами. Их нужно учить не только продуцировать, но и воспринимать многие типы словосочетаний, которые в нашей грамматике не рассматриваются.

4. Каждое предложение-высказывание характеризуется своей линейно-интонационной структурой (термин Е. В. Падучевой (Падучева 1985)) – взаимодействием порядка слов и интонации. Под порядком слов фактически понимается не порядок лексем, а порядок членов предложения, который, как оказалось, в русском языке (и несомненно, в других славянских языках) выполняет функции принципиально отличные от языков нефлек-

тивных, с грамматикализованным порядком слов. И сочетания слов всех рангов в этом очень активно участвуют. Назову одну из модификаций сочетаний слов, с которыми мы имеем дело при изменении целеустановок.

Как известно, порядок слов в русском (и вообще славянском) предложении может быть и прямым и обратным, в зависимости от стратификации текста при сохранении нейтральной интонации, ср.: *Издательство «Мир» выпустило интересную книгу – Интересную книгу выпустило издательство «Мир»*. Но именно при инвертированном порядке компонентов в словосочетании, как показала О.А. Крылова (Крылова 1992), появляется интонационное выделение, ср.: *Издательство «Мир» выпустило интересную книгу*; и: *Издательство «Мир» интересную книгу выпустило*; – *Издательство «Мир» книгу выпустило интересную*. Не рассматривая сейчас всех аспектов этого положения, которое, на мой взгляд, требует дополнительных исследований, отмечу, что, словосочетаниями в традиции считаются только те случаи, когда фразовое ударение падает на главное слово, то есть, формально идентичная структура типа *Издательство «Мир» выпустило книгу интересную* из класса словосочетаний выводится. Соответственно, в традиционной концепции словосочетание, компоненты которого находятся в отношениях предикации типа *Бежит мальчик быстро, Книгу я купил интересную*, – в рамках данной концепции статус словосочетания теряют. Сопоставление показывает, что в языках с грамматикализованным порядком слов такого рода структурам действительно соответствуют подлежащно-сказуемые структуры типа *Книга, которую я купил, интересная*; или, как в китайском (информация Ю.А. Сорокина) *Бегающий мальчик быстр*. Именно этот факт якобы подтверждает несловосочетательный статус соответствующих русских структур. Но к этому можно подойти и с других позиций: некоторые русские – и шире – славянские словосочетания обладают способностью ставить свои компоненты в отношения предикации, тогда как в английском, китайском и многих других языках словосочетания такой способностью не обладают¹ (Всеволодова 2002, 2003). И преподавателю, и ученику не так важно, теряют или сохраняют в данном случае структуры статус словосочетания. Важно научить инофона речевым действиям со словосочетанием, разного рода интонационным и словопорядковым

¹ Наши наблюдения показали, что русские (и, думается, славянские вообще) «двучастные» образования обладают такой способностью, ср.: *Я живу далеко от работы* – где *далеко от работы* структурно единое, целостное предложное образование (ср. неотмеченность **Я живу от работы*;) и: *От работы я живу далеко*, что объясняется приоритетностью для славянских языков тема-рематической, а не членопредложенческой структуризации предложения.

модификациям модели для оптимального выражения соответствующих целеустановок.

Рамки статьи не позволяют остановиться на ряде других аспектов словосочетания как объекта активной грамматики, в частности, на понятиях подчинительной связи вообще и ее видах – согласовании, управлении и примыкании, которые, как нам кажется, могут быть рассмотрены в несколько ином аспекте. Мы пока далеки от решения очень многих вопросов и даже от формулировки понятия «словосочетание». Можно было бы предложить такую дефиницию: словосочетание – это конфигурация имен участников некоторой ситуации (включая предикат) или грамматически главного строевого слова с формой семантически содержательного слова, составляющая грамматически целостную структуру и имеющая парадигму на основе грамматически главного слова. Семантические связи компонентов словосочетания требуют дальнейшей проработки. Важно, что структура, выделенная в свое время В. В. Виноградовым как лингвистическая единица, продолжает жить и озадачивать нас в новой лингвистической парадигме.

ЛИТЕРАТУРА

- Амиантова Э. И., Битехтина Г. А., Всеволодова М. В., Клобукова Л. П. (2001). *Функционально-коммуникативная лингводидактическая модель языка как одна из составляющих современной лингвистической парадигмы (становление специальности «Русский язык как иностранный»)*. Москва: Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. № 6.
- Безяева М. Г. (2004). *Коммуникативный уровень языка*. Москва.
- Белошапкова В. А. (1989). *Современный русский язык. Учебник*. Москва.
- Бондарко А. В. (1986). *Введение*. В кн. Теория функциональной грамматики Т. 1. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Москва.
- Виноградов В. В. (1954). *Вопросы изучения словосочетаний. (На материале русского языка)*.
- Виноградов В. В. (1972). *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Москва: Наука.
- Воробьева Г. К. (2005). *Онтологическая теория несвободной глагольно-именной сочетаемости слов в русском языке. Лингвокогнитивный и культурологический аспекты*. Москва: РУДН.
- Всеволодова М. В. (2002). Словосочетание как единица функционально-коммуникативного синтаксиса (К вопросу о формальных и смысловых связях). *Избранные вопросы русского языка и лингводидактики*. Poznań: UAM.
- Всеволодова М. В. (2003). Словосочетание как объект функционально-коммуникативного синтаксиса. *Е.Ф. Карский и современное языкознание. Материалы IX международных Карских чтений*. В 2 частях. Часть 1. Гродно.
- Гак В. Г. (1972). К проблеме семантической синтагматики. *Проблемы структурной лингвистики 1971*. Москва.
- Золотова Г. А. (1982). *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва.

- Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. (1997). *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва.
- Косериу Э. (1989). Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение. *Новое в зарубежной лингвистике*. XXV. Москва.
- Крылова О. А. (1992). *Коммуникативный синтаксис русского языка*. Москва: РУДН.
- Ломтев Т. П. (1976). *Вопросы выбора глаголов при синтезировании предложения на неродном языке. Общее и русское языкознание. Избранные работы*. Москва.
- Ломтев Т. П. (1972). *Предложение и его грамматические категории*. Москва.
- Мещанинов И. И. (1945). Понятийные категории в языке. *Труды военного института иностранных языков*. № 1.
- Мещанинов И. И. (1958). Типологические сопоставления и типология систем. *Филологические науки*. № 3.
- Мещанинов И. И. (1976). Соотношение логических и грамматических категорий. В кн. *Язык и мышление*. Москва.
- Падучева Е. В. (1985). *Высказывание и его соотнесенность с действительностью*. Москва.
- Прокопович Н. Н., Дерибас Л. А., Прокопович Е. Н. (1981). *Именное и глагольное управление в современном русском языке*. Москва.
- Тулина Т. А. (1976). *Функциональная типология словосочетаний*. Киев.

Майя Владимировна Всеволодова

СИНТАГМА У ОКВИРУ ФУНКЦИОНАЛНО-КОМУНИКАТИВНОГ
ЛИНГВОДИДАКТИЧКОГ МОДЕЛА ЈЕЗИКА

Резиме

Предмет пажње у овом раду је проучавање синтагме у светлу савремене лингвистичке парадигме, тачније, функционално - комуникативног модела језика, оријентисаног лингводидактички. Полазећи од традиционалне дефиниције синтагме у руској лингвистици, која потиче од В.В.Виноградова, аутор предлаже ширење инвентара јединица које се разумеју под синтагмом (нпр. декомпонованим предикатима), као и модификацију тачке гледишта на синтагму. Аутор се при томе ослања на новији теоријски приступ реченици као садржинској структури, базираној на денотативним улогама, и на резултате контрастивних истраживања синтагме у руском језику према другим словенским, па и неким нефлективним језицима. Поглед из ове перспективе открива да граматичке и смисаоне компоненте у структури синтагме нису апсолутно изоморфне, а да посебну важност добија проучавање посредних синтагматских веза. Констатује се такође важност комуникативне перспективе текста за истраживање позиције синтагме у исказу.

Björn Hansen
(Regensburg)

A MORPHO-SYNTACTIC TYPOLOGY OF CONSTRUCTIONS WITH MODALS IN SERBIAN

ABSTRACT. The paper deals with the morpho-syntax of constructions containing modals in Serbian. It is shown that modals differ from fully lexical expressions of modality both in semantics and morpho-syntax. Serbian modals are heterogeneous and form different types of morpho-syntactic constructions. The modal constructions vary in respect to the syntactic encoding of the privileged syntactic argument, the assignation of the agreement marking to the modal and/or the main verb and the marking of tense and mood either on the modal or the main verb.

KEY WORDS: syntax, modals, Serbian

1. Introduction

This paper deals with the morpho-syntax of constructions containing modal elements like *moći*, *morati*, *trebati* etc. The aim is to draw a line between grammatical and lexical markers of modality and to describe the syntax of the grammatical markers. It is shown that modality is not only a purely semantic category, but that modals, i.e. grammaticalized expressions of modality, show a specific morpho-syntactic behaviour. After giving a short overview over the state of research on modals in Serbian, we shall describe the category of modals from a cross-linguistic perspective. We demonstrate the essential semantic and syntactic properties of modals in contrast to lexical items with modal meanings. The proposed morpho-syntactic typology of modal constructions is meant to be a contribution to the description of the syntax of analytical predicates in modern Serbian.

2. The terms ‘modality’ and ‘modal’

In contrast to the treatment of modality in the new ‘Sintaksa savremenoga srpskog jezika’ (Piper 2005a), we shall understand MODALITY in a narrow sense and include only the meanings ‘necessity’, ‘possibility’ and ‘volition’; i.e. we reduce the extension of the polycentric functional domain of modality to what

Bybee & Perkins & Pagliuca (1994) call ‘agent-oriented’ and ‘epistemic’ modality. Due to the lack of space, we cannot discuss the structure of the semantic domain as a whole¹. In Serbian, like in any other language, ‘necessity’, ‘possibility’ and ‘volition’ and their semantic subtypes are expressed by different means. Apart from modals, which are in the focus of the present article, Serbian possesses a wide range of explicit lexical means for coding the modal notions of possibility, necessity and volition, such as:

- lexical verbs like *umeti*,
- nouns like *moгућnost*,
- adjectives like *dužan* or *kadar*,
- sentence adverbs: *verovatno*.

Modal meanings can also be expressed by syntactic constructions:

- impersonal reflexive construction: *Pije mi se pivo*.
- independent *da*-construction: *Šta da radim?*

3. ‘Modalni glagoli’ in Serbian linguistics

The terms ‘modalni glagol’ and ‘modalnost’ are well established in Serbian linguistics.² One part of the studies touching upon modality in Serbian deals with theoretical questions concerning the structure of the semantic domain of ‘modality’ and its realisation in the syntax and the lexis of Serbian (e.g. M. Ivić 1972, Piper 2005a). Modal verbs have also been dealt with in works analysing the competing usage of the infinitive and the *da*-construction (e.g. M. Ivić 1970). Other works treat specific problems of the morpho-syntax or the semantics of selected modals; e.g. several shorter articles in some detail describe the modal *trebati* which occurs in a remarkably wide range of different syntactic constructions some of which are not accepted by the norms of the standard language (e.g. Tanasić 1995, Kordić 1997). Đukanović (1994) offers an exhaustive analysis of the morpho-syntax of the two modals *trebati* and *valjati*. Another part of research work on modality has been carried out in the context of contrastive studies comparing Serbian with Germanic languages, e.g. with German (Engel & Mrazović 1986 and Djordjević 1983).³ These works are based on a unilateral contrastive analysis which takes the German modal system as point of departure and look for translational equivalents in the target language. Their descriptive value notwithstanding, these works do not capture the morpho-syntactic structure of Serbian modal constructions be-

¹ For exhaustive treatments of the internal structure of the polycentric semantic domain of modality see Bybee et al (1994), Frawley (2006), Bondarko (1990), Piper (2005a) and Palmer (2001).

² Cf. the list of references in Piper (2005a).

³ A similar study for Croatian-English is Kalogjera (1982).

cause they map the Germanic category onto a Slavonic language. However, as recent typological research shows (Hansen & de Haan in prep), Germanic modals are unique among the languages of Europe because they show homogenous dedicated morpho-syntactic marking. As a matter of fact, modals universally do not tend to form clear cut categories with a specific morphological paradigm. The available studies on Serbian modals are characterised by a focus on semantic features of modal elements and many authors point out the partial synonymy between elements like e.g. *moći* on the one, and *biti u stanju* or *kadar* on the other. The authors use the term ‘modalni glagol’ and give an open list of the most important (‘najvažniji’ Stanojčić & Popović 1995, 247) or the most frequent ones (‘najčešći’, Piper 2005a, 638). Stanojčić & Popović (ibid) claim that modal and phasal verbs are ‘glagoli nepotpunog značenja’ which form complex predicates (‘složeni predikati’) and distinguish them from predicates plus verbal complement which are treated as either ‘predicate plus object’ (224 f.) or as complex sentences containing ‘izrične rečenice’ (295ff). A similar position is taken in the ‘Sintaksa savremenoga srpskog jezika’ (Ružić 2005, 549, Piper 2005b, 312) which treats predicates with modals as ‘analitički predikati’. Piper (ibid) claims that all predicative elements with modal meaning form the same type of analytical predicates. These observations on the grammatical character of ‘modals’⁴ will be the point of departure for our proposal for the treatment of modals. However, we will try to define the term ‘modal’ or ‘modalni glagol’ in a more precise way.

4. Modals as a cross-linguistic category

In this paragraph, we shall develop an understanding of modals as a cross-linguistic category and apply it to Serbian.⁵ Modals are a specific type of AUXILIARIES; these can be characterised as elements with word character which are used in the predicate position and which despite their morphological form fulfil grammatical functions. They do not form a closed set and can only be determined by being located on a grammaticalization chain extending from content words to fully fledged auxiliaries. Heine (1993, 70) defines auxiliaries as “linguistic items covering some range of uses along the Verb-to-T(ense)A(spect)M(odality) chain”. An auxiliary “is no longer a fully lexical item, but not yet a grammatical inflection either, and it is likely to exhibit properties that are characteristic of the intermediate stages” between fully lexical items and inflectional forms (Heine 1993, 86). We understand modals as means of expression of modality, which have undergone a grammaticalization process; they express the basic no-

⁴ A similar stance is taken in Czech linguistics; cf. Benešová (1971).

⁵ For a more detailed account of this approach see Hansen (2001, 2004, 2006) and Drobnjaković (in prep.).

tions of ‘necessity’, ‘possibility’ and ‘volition’ and show syntactic properties of auxiliaries. Modal is a gradient category; there are prototypical and peripheral instances. We can define modals in the following way:

A MODAL is a polyfunctional expression of modality. It always occurs with main verbs in the predicate position and opens one and only one argument position, which is filled by a lexical verbal stem. A modal does not select its own nominal arguments but influences the encoding of the arguments of the verbal form.

Modals are to be located at the ‘grammatical periphery’ and tend to form a kind of fully analytical paradigm of the verb. Typical modals are polyfunctional in the sense that they express no less than two types of modality. One usually distinguishes dynamic, deontic and epistemic modality. Modals are polyfunctional, while so called modal content words, i.e. words with modal meaning which are not subject to an auxiliarisation process, have only one modal meaning. Let us compare the fully-fledged modal auxiliary *moći* ‘can’ with the modal content word *umeti* ‘to be capable’. The former can express ‘capability’ (dynamic) (ex. 1), ‘objective possibility’ (dynamic) (ex. 2), ‘permission’ (deontic) (ex. 3) and ‘medium degree of probability’ (epistemic) (ex. 4), while the latter is confined to ‘capability’ (ex. 1):⁶

(1) *Ujak je umeo/mogao da izjavi ljubav na četiri jezika, ovo je naučio iz priručnika Ljubav u celom svetu, sa sličicama (B. Ćosić). (capability)*

(2) *S pasošem sam bar mogao slobodno da se krećem (Ilustrovana Politika). (objective possibility)*

(3) *Niko ne može glasati bez podnošenja dokaza o svom identitetu (Vreme). (permission)*

(4) *Žena je mogla imati 20 godina. (epistemic)*

Another example which illustrates the difference between modals and the open class of modal lexemes is *morati* ‘must’ compared to *biti dužan* ‘to be obliged’. Either can express deontic necessity, i.e. an obligation:

(5a) *Izborna komisija mora da donese rešenje na prigovor u roku od 48 časova (Vreme).*

(5b) *Izborna komisija je dužna da donese rešenje na prigovor u roku od 48 časova.*

Morati is also used in contexts of dynamic modality to refer to a situation of objective necessity. Apart from that, it is found in epistemic functions. In these contexts, *morati* can not be replaced by *biti dužan*; cf.:

⁶ In our collection of data, we tried to take into consideration different registers of Serbian: belles-lettres (B. Ćosić, I. Andrić), newspapers (*Ilustrovana politika*, *Vreme*), colloquial language (Hinrichs/Hinrichs 1994), scholarly style and Serbian Internet sources searched by Google. Apart from that, we used examples from other studies.

(6) [*Kada se stanje u zemlji sredilo, vratio sam se sa nešto zarađenih para, koje su se brzo potrošile.*] *Morao sam ponovo da potražim neki posao, ali posla u Valjevu nije bilo* (*Ilustrovana Politika*).

(7) [*Odmah je izvadila malu žutu knjižicu od Vladimira Lenjina i upitala: 'Tko je od vas čito Korak naprijed, dva koraka nazad?' Ujak je zaključio:*] *'To mora da je udžbenik za tango!'* (B. Ćosić).

Semantic polyfunctionality is not restricted to the three types of modality. Some modals have developed functions beyond modality, i.e. post-modal grammatical meanings. This term coined by van der Auwera & Plungian (1998) denotes meanings, which according to the universal semantic map develop out of modal meanings. This has happened with *hteti* which has adopted future meaning and with *imati* which can be used as a future in the past.

Most modals do not exhibit any fully lexical meanings beyond the modal ones. For example *moći*, like its English counterpart *can*, has exclusively modal meanings. In contrast to this, the modal *valjati*, in addition to its modal meanings expresses the 'to be of value' as in the following headline of 'Glas javnosti':

(8) *Nikako ne valja politika SAD.*

The fact that some modals retain original lexical meanings explains their hybrid character which has caused considerable confusion among scholars. On the surface modals look like content words but syntactically they share properties with grammatical markers. As the modal takes over the argument structure of the main verb, it does not influence the selection of the first argument. The following features show that fully-fledged modals syntactically behave like auxiliaries:

a) modals combine with humane or inanimate subjects:

(9) *Tata je zaključio: -Moraću da razmislim o tome!* (B. Ćosić)

(10) *Zaveštanje mora da sadrži datum sastavljanja.* (*Vikipedia*)

b) modals combine with aivalent verbs (e.g. meteorological verbs)

(11) *Sutra može da grmi.*

c) modal constructions allow passive transformations without change in referential meaning:

(12a) *Žiri mora da nagradi najbolju glumicu.*

(12b) *Najbolja glumica mora da bude nagrađena od strane žirija.*

d) modals do not assign thematic roles to the subject:

(13) *Potrošač mora da zna šta kupuje* (www.consumer.org.yu). (thematic role: cognizer)

(6) *Morao sam ponovo da potražim neki posao.* (thematic role: agent)

It is important to note that these syntactic features are typical of auxiliaries and allows to distinguish modal auxiliaries⁷ from lexical verbs, adjectives etc.

⁷ The same holds for tense and aspect auxiliaries.

with modal meaning. Thus, for example, the lexical verb *umeti* combines exclusively with animated subjects (-feature a), does not combine with avalent verbs (-feature b), does not allow for passive transformation (-feature c) and assigns the thematic role ‘agent’ to the subject. Thus, we would say that *umeti* forms a predicate with a verbal object and not an analytical predicate. There is ample evidence to claim that modal constructions differ in their syntax from other constructions with containing *da*-clauses or infinitives. As Drobnjaković (in prep.) shows, *da*-constructions have to be divided into several subtypes. *Da*₁-clauses can take any tense occurring within a main clause; they function as reported statements. *Da*₂-clauses, on the other hand, can contain the present tense; they appear after verbs of volition or function as a reported imperative, and are referred to as the infinitive substitute. However, after having applied Noonan’s (1985) classification of complement-taking predicates on Serbian, and analysed the morphosyntactic features of *da*-clauses complementing them, Drobnjaković comes to the following conclusions. *Da*₁ type complements occur with verbs denoting utterance (*kazati* ‘say’, *reći* ‘tell’, etc.), propositional attitude (*misliti* ‘think’, *verovati* ‘believe’, etc.), knowledge (*znati* ‘know’, *razumeti* ‘understand’, *shvatiti* ‘realize’, etc.) and ‘perception’ (*videti* ‘see’, *čuti* ‘hear’, etc.). *Da*₂ type complements are found with desideratives (*želeći* ‘want’, *hteti* ‘want’, etc.) and manipulatives (*narediti* ‘order’, *naterati* ‘make’, *ubediti* ‘persuade’, etc.), whereas a distinct type of *da*-clauses, that we will refer to as *da*₃ type, complements modal, as well as tense and aspectual auxiliaries, i.e. TAM verbs. Apart from the characteristics shown above, *da*₃-clauses display two additional restrictions: the pro-drop, as well as co-reference between the subjects, are obligatory. These two restrictions which do not hold for the volitional verb *hteti* are illustrated in (14) and (15), respectively.

(14a) *Hoću da ja idem sa tobom (a ne Ivan).*

(14b) **Moram da ja idem sa tobom (a ne Ivan).*

(15a) *Hoću da ideš sa njima.*

(15b) **Moram da ideš sa njima*

Drobnjaković concludes, that a *da*₃-clause is not a finite clause in the proper sense of the word. Compared to *da*₁ and *da*₂ it displays reduced syntactic properties, very close to those of the infinitive, and it deserves, therefore, the ‘infinitive substitute’ tag even more than its *da*₂ counterpart.

If we apply our definition of modals to Serbian, we see that only the four verbs *moći*, *morati*, *trebati* and *valjati* fulfil the semantic and syntactic criteria of a fully-fledged modal (see table 1). *Hteti* can only be considered a semi-auxiliary, on the one hand it is polyfunctional (volition, future tense and epistemic), but on the other hand, volitional *hteti* behaves syntactically like lexical verbs. *Smeti* and *imati* are semi-modals, because they lack modal polyfunctionality;

i.e. both are restricted to deontic modality, ‘permission’ and ‘strong obligation’ respectively. They do, however, show syntactic properties of auxiliaries (combine with inanimate subjects, allow for passive transformations etc.)

(16) *Naprotiv, ova reč ima biti shvaćena u smislu mešavine više boja koje ipak daju samo jednu novu* (<http://borislavpekic.blogspot.com>)

(17) *Biračko mesto nijednog trenutka ne sme biti ostavljeno bez nadzora* (*Vreme*).

In contrast to the Germanic modals forming a homogenous class, Serbian modals become part of different syntactic constructions which will be described in the following chapter.

Table 1: Modals in Serbian

Fully-fledged modals	dynamic	deontic	epistemic	auxiliary
<i>moći</i>	x	x	x	x
<i>morati</i>	x	x	x	x
<i>trebati</i>	x	x	x	x
<i>valjati</i>	x	x		x
Semi auxiliaries				
<i>hteti</i>		x	x	
<i>imati</i>		x		x
<i>smeti</i>		x		x

5. A morpho-syntactic typology of modal constructions

In this paragraph we shall develop a typology of modal constructions which is based on the analysis of the modal systems of a whole range of the languages of Europe (s. Hansen & de Haan in prep.) and apply it to Serbian. The typology reflects the morpho-syntactic coding of the arguments of the verb modified by a modal. Modal constructions vary in respect to A) the syntactic encoding of the privileged syntactic argument (=subject), and B) the assignation of the agreement marking to the modal and/or the main verb. For Serbian less relevant is C) the marking of tense and aspect on the modal or the main verb.

A) We distinguish three types of coding of the privileged syntactic argument: it can be coded either in the Nominative, the Dative or it can be omitted. Compare:

(18) *Ivan_{Nom} mora raditi.*

(19) *Valja nam_{Dat} raditi na njivi.* (example from Đukanović 1994)

(20) *Valja Ø razmotriti ne samo razdoblje između dva svetska rata nego i ono koje mu je prethodilo (Brborić/ Radovanović)*

B) The agreement with the subject can be marked in three ways:

1. only on the modal

(21) *Ivan i Slobodan moraju_{Ag} raditi.*

2. only on the main verb:

(22) *Ivan i Slobodan treba da rade_{Ag}.*

3. or on the modal AND the main verb:

(23) *Ivan i Slobodan moraju_{Ag} da rade_{Ag}.*

Last not least, there are modal constructions, lacking subject agreement, as illustrated in (24):

(24a) *Treba mi spremiti sve što je potrebno za put.* (example from Đukanović 1994).

(24b) *Treba raditi.*

C) Tense and mood is marked on the modal or on the main verb:

(6) *Morao sam_{TM} ponovo da potražim neki posao.*

(25) *Vi mora da ste propatili_{TM}.*

Not all logically possible combinations of the features are attested in Serbian. We find five types of modal constructions listed in table 2:

Table 2: Typology of modal constructions in Serbian

Construction type	A Encoding of the subject		B Agreement with the subject		C Tense and mood inflection	
	Nominative	Dative	modal	verb	modal	verb
Type 1	+	–	+	–	+	–
Type 2	+	–	+	+	+	–
Type 3	–	+	–	–	+	–
Type 4	–	+	–	+	+	–
Type 5a	+	–	–	+	+	–
Type 5b	+	–	–	+	–	+

CONSTRUCTION TYPE 1 (Nominative subject; modal = +agreement; main verb = –agreement; modal = +TM; main verb = –TM): The modal occurs in a construction with a subject in the Nominative case (pronouns can be omitted). The modal shows subject agreement with respect to person and number and

sometimes to gender and combines with a verb in the infinitive whereas the main verb is not marked for agreement.

(21) *Ivan_{Nom} i Slobodan_{Nom} moraju_{Agr} raditi.*

Construction type 1 is realised with the fully-fledged modals *moći*, *morati* and the semi-modals *smeti* and *imati*. *trebati* is allowed in the standard language only in the past tense or conditional; cf. Piper 2005, 645: *Trebala je dosad stići*. Less acceptable are examples like *trebam ići*.

CONSTRUCTION TYPE 2 (Nominative subject; modal = +agreement; main verb = +agreement; modal = +TM; main verb = -TM): As shown above, we have the possibility to replace the infinitive with the *da*₃-construction; i.e. the morpheme *da* plus the present tense form of the verb. Here, the agreement with the nominative subject is marked both on the modal and the main verb.

(23a) *Ivan_{Nom} i Slobodan_{Nom} moraju_{Agr} da rade_{Agr}.*

The verbal form with *da* carries the agreement features, but not tense or mood; these have to be assigned to the modal (cf. the term ‘nemobilnost prezenta’ M. Ivić 1970).

(23b) *Ivan i Slobodan su morali_{Agr/TM} da rade_{Agr}.*

(23c) *Ivan i Slobodan bi morali_{Agr/TM} da rade_{Agr}.*

Type 2 is used with the modals *moći*, *morati* and the semi-modals *smeti* and *imati*. The use of *trebati* is restricted in the same way as in the case of type 1: *Trebala je dosad da stigne* is accepted by the norm, whereas *trebam da idem* is not (Piper *ibid*).

CONSTRUCTION TYPE 3 (‘Facultative Dative subject’; modal: -agreement; main verb: -agreement; modal = +TM; main verb = -TM): In construction type 3, there is no Nominative subject and the first argument of the infinitival verb can be instantiated in the Dative case or can be omitted. As there is no subject agreement, the modal has the default ending third person singular neuter. This construction is formed by *trebati* and *valjati*.

(24a) *Treba mi spremiti sve što je potrebno za put.*

(24b) *Treba raditi.*

CONSTRUCTION TYPE 4 (‘Facultative dative subject’; modal = -agreement; main verb = +agreement; modal = +TM; main verb = -TM): A syntactically interesting case is the construction of an impersonal modal with a dative subject plus *da*-construction. What is puzzling is the fact that the dative subject seems to trigger agreement with the verb in the *da*-clause. This construction is much closer to a bi-clausal structure than the preceding ones.

(26) *Cvijanu_{Dat} je trebalo_{TM} da ponovo radi_{Agr} i da se psihički odmori_{Agr} u promenjenoj sredini (Ilustrovana Politika).*

(27) *Valja_{TM} mi_{Dat} da priznam_{Agr} da nisam mogao bolje.* (Example from Đukanović 1994).

This type is realised with the modals *trebati* and *valjati*.

CONSTRUCTION TYPE 5 (Nominative subject; modal = –agreement, main verb = +agreement): This construction type is characterised by subject agreement being marked exclusively on the main verb. According to the predicative features of tense and mood, we distinguish two subtypes. In Serbian we find a modal construction 5a where agreement is marked on the main verb and tense and mood on the modal (*trebati*):

(28) *[Mnoge reči imaju više od jednog značenja] mi_{Nom} treba_{TM} da izaberemo_{Agr} ono značenje koje ima najviše smisla u datom kontekstu.* (Vikipedia)

(29) *To bi_{TM} ja_{Nom} trebalo_{TM} vas da pitam_{Agr}*

Type 5b is represented by epistemic *morati* and *trebati*⁸ which do not inflect at all and co-occur with a mobile verbal form; cf. with a verb in the present tense:

(7) *[Odmah je izvadila malu žutu knjižicu od Vladimira Lenjina i upitala: -Tko je od vas čito Korak naprijed, dva koraka nazad' Ujak je zaključio:] -To mora da je udžbenik za tango (B.Ćosić).*

or in the past tense:

(25) *Vi_{Nom} mora da ste propatili_{TM/Agr}*

(30) *Oni_{Nom} treba da su takođe proizašli_{TM/Agr} iz Hrama a otac Subiz, učeni majstor drvodeljstva, treba da je njihov osnivač.* (Example from Đukanović 1994).

Construction type 5b quite well illustrates the fuzziness of the category of modals, because it shows that a modal can partially overlap with or develop into an uninflected sentence adverb.⁹ Type 5b is the base for the emergence of the adverbs *možda* and *valjda*. We are dealing with a cross-linguistically well attested path of language change (compare English *maybe*, Danish *kanske*, French *peut-être*, Russian *может быть* etc; cf. Ramat & Ricca 1998).

6. Conclusion

This article tries to give a consistent description of the category of modals in the Serbian standard language and is meant to shed some light on the distinction between grammatical and lexical means of expression of modal

⁸ In Internet sources I also came across usages of *valjati*; e.g.: *Pokušavamo da ih izmirimo, ako se to može, da ukažemo gde greše i navedemo ih da misle da ako se brak i rastavi, oni valja da razgovaraju, zarad mališana za koje, oni uvek jesu njegovi tata i mama* (www.dnevnik.co.yu). The question of the grammaticality and normativity of these examples has to be left for future research.

⁹ Compare also Slovene *lahko* (Roeder / Hansen 2006).

notions. We understand modals as more or less grammaticalized expressions of necessity, possibility and volition which form categories with fuzzy boundaries. Modals represent a special type of auxiliaries and are found not only in Germanic, but also in Slavonic, Romance and in many other languages. We have tried to show that modals differ from fully lexical expressions of modality both in semantics and morpho-syntax. Modals are polyfunctional and show the syntactic behaviour of auxiliaries. In contrast to Germanic, Serbian modals are heterogeneous and form different types of morpho-syntactic constructions. Serbian modal constructions vary in respect to the syntactic encoding of the privileged syntactic argument, the assignation of the agreement marking to the modal and/or the main verb and the marking of tense and mood either on the modal or the main verb. The next step should be the investigation of a) the correlation between the morpho-syntactic types and the modal meanings expressed and b) the lexical, grammatical and stylistic restrictions of the use of the constructions.

BIBLIOGRAPHY

- Batistić T. (1983). O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola 'morati' i 'moći'. *Južnoslovenski Filolog*. 39: 99-111
- Benešová E. (1971). Syntax slovesné modality. Klasifikace sémantických jednotek slovesné modality. In: Panevová I., Benešová E. & Sgall P. (eds.). *Čas a modalita v češtině*. Praha. 97-143.
- Besters-Dilger J. & Drobnjaković A. & Hansen B. (in prep.). Modals in the Slavonic languages. In: Hansen B. & de Haan F. (eds.): *Modals in the Languages of Europe*. (Eurotyp). Berlin.
- Бондарко А. В. (ред.) (1990). *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*. Ленинград.
- Bybee J. & Perkins R. & Pagliuca W. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago.
- Drobnjaković A. in prep. *The grammaticalization of TAM-verbs in Serbian*. PhD Dissertation. Katholieke Universiteit Leuven.
- Djordjević M. (1983). *Verbalphrase und Verbvalenz. Untersuchungen zur deutsch-serbokroatischen kontrastiven Grammatik*. Heidelberg.
- Букановић В. (1992). Глаголи *требати* и *ваљати* и њихова инфинитивно-презентска допуна. *Научни Састанак Слависта у Вукове дане*. 22/2: 119-126.
- Engel U. & Mrazović P. et alii (1986). *Kontrastive Grammatik deutsch-serbokroatisch 1/2*. München – Novi Sad.
- Frawley W. (ed.) (2006). *The Expression of Modality*. Berlin.
- Hansen B. (1998). Modalauxiliare in den slavischen Sprachen. *Zeitschrift für Slawistik*. 43/3: 249-272.
- Hansen B. (2001). *Das Modalauxiliar im Slavischen. Grammatikalisierung und Semantik im Russischen, Polnischen, Serbischen/Kroatischen und Altkirchenslavischen*. (Slavo-linguistica 2). München.

- Hansen B. (2004). The boundaries of grammaticalization. The case of modals in Russian, Polish and Serbian/Croatian. In: Bisang W. & Himmelmann N.P. & Wiemer B. (eds.) *What makes grammaticalization? A look from its fringes and its components*. (Current trends in linguistics Studies and Monographs 158). Berlin. 245-271.
- Hansen B. (2006) На полпути от словаря к грамматике: модальные вспомогательные слова в славянских языках. В: *Вопросы языкознания*. 2006/2: 68-84.
- Hansen B. & de Haan F. (in prep.) (eds.). *Modals in the Languages of Europe*. (Eurotyp). Berlin.
- Hansen B. & Karlik P. (eds.) (2005). *Modality in Slavonic Languages. New perspectives*. (Slavo-linguistica 6). München.
- Heine B. (1993). *Auxiliaries. Cognitive forces and grammaticalization*. New York.
- Hinrichs U. & Hinrichs L. (1995). *Serbische Umgangssprache*. Wiesbaden.
- Ivić, M. (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 13/1: 43-55.
- Ivić M. (1972). Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 15/2: 117-138.
- Ivić M. (1973). Problematika modalnih rečenica. In: *Otázky slovanské syntaxe* III. Brno. 85-91.
- Ivić M. (1999). Iz problematike modalnih rečenicih značenja. Ivić M. *Red reči: lingvistički ogledi* 4. Beograd. 68-75.
- Kalogjera D. (1982). *The English Modals and their equivalents in Serbo-Croatian*. Zagreb.
- Kordić S. (1997). Употреба глагола *треба*ти. *Научни Састанак Слависта у Вукове дане*. 26/2: 71-81.
- Mrazović P. & Vukadinović Z. (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad.
- Noonan M. 1985 Complementation. In: T. Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description, Volume 2: Complex constructions*. Cambridge. 42-140.
- Palmer F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge.
- Пипер П. (2005а). Модалност. In: Ивић М. (ред.) *Синтакса савременог српског језика*. Београд. 636-649.
- Пипер П. (2005б). Предикат. In: Ивић М. (ред.) *Синтакса савременог српског језика*. Београд. 301-345
- Plank F. (1981). Modalitätsausdruck zwischen Autonomie und Auxiliarität. In: Rosengren I. (ed.). *Sprache und Pragmatik*. Lund. 57-71.
- Ramat P. & Ricca D. (1998). Sentence adverbs in the languages of Europe. In: van der Auwera J. (ed.). *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin. 187-277.
- Roeder C. & Hansen B. (2006). Modals in contemporary Slovene. In: *Wiener slawistisches Jahrbuch*. 52: 153-170.
- Ружић В. (2005). Проста реченица као синтаксичка целина. In: Ивић М. (ред.). *Синтакса савременог српског језика*. Београд. 477-568.
- Станојчић Ж. & Поповић, Љ. (1995).⁴ *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд.
- Стевановић М. (1953). Напоредна употреба инфинитива и презента са везицом *да*. *Наш језик*. V/3-4: 85-102.
- Танасић С. (1995/96). О употреби глагола *треба*ти. *Наш језик*. 1-5: 44-52.
- van der Auwera, J. & Plungian V. A. (1998). Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 1/2: 79-124.

Бјорн Хансен

МОРФОСИНТАКСИЧКА ТИПОЛОГИЈА КОНСТРУКЦИЈА
СА МОДАЛНИМ ГЛАГОЛИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Рад се бави морфосинтаксом конструкција с модалним глаголима у српском језику. Показује се да се модални глаголи разликују од лексичких израза модалности и у семантичком и у морфосинтаксичком погледу. Модални глаголи у српском су хетерогени и образују различите типове морфосинтаксичких конструкција. Модалне конструкције варирају у погледу синтаксичког енкодирања привилегованог синтаксичког аргумента, приписивања маркера конгруенције модалном глаголу и/или главном глаголу и означавања времена и начина било модалног или главног глагола

Мотоки Номаћи
(Токио)

О тзв. ИНДИРЕКТНОМ ПАСИВУ У СЛОВАЧКОМ ЈЕЗИКУ¹ (НА ФОНУ ДРУГИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА)

САЖЕТАК. У овом раду се разматара тзв. индиректни пасив типа *Ján dostal vynadané* у словачком језику у контексту језичких контаката. Анализирају се његове особине на нивоу морфосинтаксе и семантике у односу на полазну конструкцију с посебним освртом на степен граматикализације.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пасив, граматикализација, датив, аблатив, агенс, пацијенс, посесивност, калкирање, језички контакт.

1. Увод

Познато је да се у словенским језицима пасив образује помоћу глагола *esse* (срп. *јесам* или *бити*, *бивати*) и трпног глаголског придева (нпр. *он је убијен*) или морфеме *се* (нпр. *кућа се зида*). Али ако узмемо у обзир функционалну страну реченице, могли бисмо да додамо још неколико конструкција које можемо да сматрамо пасивом, како пише акад. Милка Ивић (1960: 55) у свом раду посвећеном ареално-типолошком истраживању словенских језика. Једна од њених конструкција је са глаголом *habere* (срп. *имати*) и трпним глаголским придевом (нпр. *mám rozkázano* у чешком језику)². Сем тога постоји и конструкција са глаголом *acquirere* (срп. *добити*) и трпним глаголским придевом с објектом или без објекта. Ова се последња може наћи у неколико јужнословенских и западнословенских језика. Ево примера из горњолужичкосрпског језика³.

(1) Fridolin dósta bróžnju jako konjec připokazanu. (А. Мукa)

¹ Аутор овог рада захваљује за корисне савете и примедбе следећим консултантима: проф. Предрагу Пиперу (Београд), проф. Мирославу Дудоку (Братислава), проф. Ани Петриковој, проф. Славки Оринаковој (Прешов), мр Славки Баторовој (Братислава-Токио), мр Олги Амброшовој, мр Михалу Амброшу (Братислава – Љубљана) и мр. Миливоју Алановићу (Нови Сад).

² Другим речима, то је форма резултатива са пасивним значењем.

³ Примери су преузети из граматике горњолужичкосрпског језика Х. Фаске (1981: 223). Е. Љубенова (2003: 154) сматра глагол *dóstać* већ помоћним глаголом.

(2) Wón dóstanje wote mnje pomahne. (узус)

Такође је добро познато да у чешком језику постоји конструкција слична лужичким примерима⁴.

(3) Karel dostal vyhubováno.

(4) Karel dostal přidány dva tisíce.

Пошто су мање познати, можемо још да наведемо примере из кашупског књижевног језика⁵.

(5) On mô dostóné od ni wczubaszczoné. (J. Drzeżdżon)

(6) Bò tam dostelë zapłaconé. (R. Skwiercz)

Што се тиче јужнословенских језика, скоро иста конструкција се употребљава у градишћанскохрватском језику (7), (8) и у словеначком језику (9), (10). У оба језика дата конструкција појављује се искључиво у говорном језику.⁶

(7) Putovanje sam dostao šenkano.

(8) Škodu ćemo dostat nadoknadjeno.

(9) Tudi to boš dobila plačano. (S. Koranter)⁷

(10) Slovenija v zadnji minuti dobila podarjeno enajstmetrovko. (Delo)

Наведене конструкције највероватније воде порекло од тзв. немачког bekommen-пасива типа *Er bekommt ein Buch geschenkt*, пошто су сви ови језици дуго били, а неки су чак и дан-данас под огромним утицајем немачког језика.

Сем у наведеним језицима, слична конструкција запажа се и у словачком језику.⁸

(11) Ešte som dostala vynadané. (SNK)

(12) Musím zaň dostať zaplatené. (SNK)

(13) Ján dostal ponúknuté pracovné miesto.

⁴ Примери су преузети из књиге Ф. Данеша (1985: 33).

⁵ Ова се конструкција употребљава најчешће у северним дијалектима кашупског језика, на које је немачки језик имао пресудан утицај. Као што се види из примера (5), у кашупском језику постоји и тзв. посесивни перфекат (*mô dostóné* = букв. *има добијено*). Ово је буквалан превод немачког перфекта са глаголом *haben*. Међутим, у пољском књижевном језику не постоји дата конструкција. Значење индиректног пасива изражава се помоћу безличне конструкције типа *wręczono jej dokument, powiedziano jej to trzy razy* итд. Види *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik* стр. 655.

⁶ Ове примере ми је дао један од аутора капиталне граматике градишћанскохрватског језика (2003) проф. Иво Шучић. Аутор му захваљује на корисним саветима. Таква се конструкција не бележи у српском или хрватском језику. У овом језику уместо дате конструкције појављује се активна реченица са субјектом (нпр. *er bekommt das Haus gebaut* ≈ *граде му кућу*). Види *Kontrastive Grammatik Deutsch-serbokroatisch* стр. 183 и 257.

⁷ Ови примери су преузети из корпуса словеначког језика Институт за словеначки језик Ф. Рамовша. http://bos.zrc-sazu.si/a_beseda.html

⁸ Примери су преузети из националног корпуса словачког језика. <http://korpus.juls.savba.sk/>

Али морамо истаћи да у историјском погледу немачки језик није имао онолико утицаја на словачки језик колико је имао на горе наведене словенске језике. Стога не можемо са сигурношћу тврдити да ова конструкција проистиче из контакта са немачким језиком за разлику од ситуације у наведеним словенским језицима. Али у сваком случају чињеница је да је до сада овом пасиву у словакистици посвећено мало пажње.⁹ О њему такође нема ни речи у радовима типолошког карактера.¹⁰

Узимајући у обзир изнете чињенице, у овом раду аутор ће покушати да идентификује услове за употребу датог пасива у словачком језику, разматрајући: 1. морфосинтаксичке (формалне) особине и 2. семантичке особине. На крају ће се дати аргументација о граматикализацији и пореклу ове пасивне конструкције.

Пошто у српској славистици нема фиксиране терминологије за дату пасивну конструкцију, у овом се раду даље користи термин *индиректни пасив*, који се често употребљава у научним радовима о лужичкосрпском језику.

2. Значење глагола *dostať* и његово проширење

Да бисмо разумели суштину индиректног пасива, прво би требало да размотримо употребу глагола *dostať* у словачком језику.

Основна синтаксичка схема конструкције са глаголом *dostať* састоји се од 3 елемента: 1. субјекат у номинативу + 2. одређена или неодређена форма глагола *dostať* + 3. објекат у акузативу. Погледајмо пример (14).

(14) Ján dostal knihu / peniaze / list / cukrík.

Ова конструкција прототипски означава покрет конкретног предмета у смеру ка субјекту који ће (или који може) постати посесор последицом радње *dostať*, дакле, субјекат је адресат у семантичкој улози.

То је динамички, тачније аблативни аспект (или подврста или периферија) посесивности, као што пише проф. Предраг Пипер (2001: 116).

Али се семантика овог глагола може ширити у апстрактнијем правцу, како се то види у следећим примерима.

(15) Ján dostal chorobu.

(16) Ján dostal návštevu.

⁹ Ни у академијиној морфологији словачког језика (*Morfológia slovenského jazyka*: 1966), ни у словачкој синтакси Ј. Орловског (1959), ни у академијиним речнику (*Slovník slovenského jazyka*: 1959-68) нема информације о овој конструкцији. Такође нема речи о индиректном пасиву у познатом дијахронијском истраживању Ј. Станислава (*Dejiny slovenského jazyka*: 1956-67).

¹⁰ Овде се ради о књизи Х. Далевске (1997), монографији Х. Беличове и Ј. Ухлиржове (1996) и најновијој књизи Б. Хајнеа и Т. Кутеве (2006).

(17) Ján dostal nápad.

(18) Ján dostal rozkaz.

Јасно је да болест (15), посета (16), напад (17) и наредба (18) нису предмети поседовања у правом смислу речи. Та појава се сматра својеврсним метафоричним проширењем употребе датог глагола.

Још апстрактнији је у семантичком погледу случај «добивање (и поседовање) ситуације». Ради се о ситуацији где имамо трпни глаголски придев са именицом у акузативу или без ње, као што смо навели горе у примерима (11), (12) и (13). Ситуација, која има неки утицај на сазнавање света, врло лако се везује са појмом промене или резултата неке завршене радње која је створила дату ситуацију. Таква семантика највише одговара семантици трпног глаголског придева. Разуме се, конструкција без именице у акузативу (20) добија апстрактније значење него конструкција са именицом (19). Ова апстрактност у конструкцији са глаголским придевом уочава се ако се упореде примери (20) са трпним глаголским придевом где се казује само ситуација везана завршеном радњом, и (21) са именицом где се саопштава конкретније о обећању, мада су семантички међусобно врло блиски.

(19) Ján dostal prísľúbené nové auto.

(20) Ján dostal prísľúbené.

(21) Ján dostal prísľub.

Сумирајући оно што је горе речено, могли бисмо да сврстамо наведене конструкције по хијерархији у смеру од прототипског значења ка периферном значењу, односно ка индиректном пасиву према степену апстрактности или степену делексикализације сопственог значења аблативности поседовања у глаголу *dostať*. Ево како би то изгледало:

1 степен: субјекат + глагол + конкретан објекат

2 степен: субјекат + глагол + апстрактан објекат

3 степен: субјекат + глагол + трпни глаголски придев са објектом

4 степен: субјекат + глагол + трпни глаголски придев + објекат

5 степен: субјекат + глагол + трпни глаголски придев (у средњем роду).

Овде ми условно сматрамо 3, 4 и 5 степен словачким индиректним пасивом, јер у тим случајевима можемо да «реконструишемо» полазну конструкцију са дативом. У последњем случају, дакле у петом степену, најјасније се уочава усмереност ситуације ка субјекту. Ово последње значење поклапа се са семантиком датива, који углавном означава усмереност или кретање према заинтересованом лицу, односно адресату у широком смислу те речи.

Уз то треба напоменути да се између 3 и 4 примера примећује синтаксичка «реорганизација», али граница између 3 и 4 није оштра. Има доста случајева када није јасно да ли уопште постоји таква граница. У формалном погледу трпни глаголски придев и објекат увек се слажу у роду, броју и падежу. Релативизација реченице нам може послужити као показатељ у спознавању постојања границе, али то није увек случај. Упореди примере (22), (23) и (24).

(22) Vyplňte položky meno a heslo podľa údajov, ktoré ste dostali pridelené. (SNK)

(23) ?To je pracovné miesto, ktoré on dostal ponúknuté.

(24) To je ponúknuté pracovné miesto, ktoré on dostal.

3. Морфосинтаксичке (формалне) особине

У чешкој науци дата конструкција се сматра једним од типова глаголских дијатеза. У својој синтакси М. Грепл и П. Кралик (1998: 140) такав однос називају деагентизацијом «агенс – реципент». Пошто се ради о међусобним променама двају статуса, дакле, о подизању статуса реципанта у статус граматичког субјекта, неопходност постојања датива у полазној конструкцији се увек подразумева. Уз то, у полазној конструкцији датив мора бити елемент «снажног захтева од глагола» у смислу познате терминологије А. М. Пешковског (1997: 557-559)¹¹. Ова чешка ситуација у потпуности одговара ситуацији у словачком језику. Иако су у семантичком погледу глаголи донекле слични, пример (25) није прихватљив због тога што нема места за датив у полазној реченици. Упореди следеће примере:

(25) *Ján dostal pokarhané. (pokarhat' *koho*)

(26) Ján dostal vynadané. (vynadat' *komu*)

Сем тога, како је Фридрих Михалк (1994: 282) истакао у свом раду о горњолужичкосрпском језику, првобитни индиректни пасив има објекат у акузативу («3 степен» у одељку 2 у нашем раду). У словачком језику постоји могућност да се индиректни пасив формира од конструкције без именице у акузативу, исто као у чешком језику. Наведимо редом низ конструкција без именице у акузативу.

(27) Ján dostal vyhubované.

(28) Ján dostal pridáné na plate.

(29) Ján dostal naznačené, že už by mal ist' domov.

(30) Ján dostal zakázané hrať sa s druhými deťmi.

¹¹ Види одредницу «управление» у књизи «Энциклопедия: Русский язык» стр. 557-559.

Сви глаголи у примерима (27), (28), (29) и (30) увек захтевају објекат у дативу, дакле *vyhubovať komu*, *pridať komu čo*, *naznačiť komu čo /aby.../ že...*, *nakázat komu čo* са инфинитивом / *aby...* итд.

Међутим, иако постоји место за датив у полазној конструкцији, то не значи да таква реченица увек може да се трансформише у индиректни пасив. У формалном погледу постоје у најмању руку два случаја када се блокира образовање индиректног пасива: 1. глаголски придев мора бити свршеног вида (уп. *Ján dostal pridelený byt* (од глагола свршеног вида *pridelit'*) vs. **Ján dostal pridelovaný byt* (од глагола несвршеног вида *pridelovať*)); 2. глагол у полазној конструкцији не може бити повратни глагол, иако тај глагол захтева датив (нпр. **Ján dostal sa vyspovedané*).

У овом одељку навели смо формалне особине у вези са полазном конструкцијом. Што се тиче парадигматике индиректног пасива, треба напоменути да глагол *acquirere* у словачком језику за индиректни пасив може бити и свршени и несвршени глагол (*Ján dostal / dostaval vynadané*) у целој парадигми. Али у тој парадигми не постоји могућност за образовање ни императива ни пасива. То је јасно и у логичном погледу.

4. Семантичке особине

Горе наведене особине су само потребни услови за образовање индиректног пасива у словачком језику, али то нису довољни услови. То се одмах види. Да наведемо следеће немогуће примере (31) и (32):

(31) **Ján dostal povedané*. (уп. Hans bekommt gesagt)

(32) **Ján dostal zlomenú ruku*. (уп. Hans bekommt den Arm gebrochen)

Дабоме, оба глагола *povedat'* и *zlomit'* захтевају датив у полазној конструкцији. То важи и за немачки језик, али за разлику од словачког, у немачком језику еквиваленти су сасвим прихаватљиви, чак типични. Стога морамо да обратимо пажњу на семантичке особине дате конструкције: 1. на значење датива; и 2. на значење глагола. Да редом размотримо.

4.1. Значење датива у полазној конструкцији

Има неколико начина класификације датива. На пример, у својој словачкој синтакси Јан Орловски (1959: 211-225) углавном на основу семантике класификује датив у 10 врста: 1. за циљ, 2. за односе, 3. за гледиште, 4. за дотицање, 5. за разлог, 6. *commodi et incommodi*, 7. посесивни, 8. за одвајање, 9. етички, 10. уз придеве. Судећи по наведеним примерима, индиректни пасив има везу само са дативом циља, који се, према Орловском, «употребљава са акцијским глаголима са именицама којима

се радња креће и које долазе до нове ситуације, новог циља». Али ова је дефиниција сувише апстрактна, и у категорији «датива циља» Орловски наводи веома разнородне примере, који уопште немају везе са индиректним пасивом. Значење падежа умоногоме зависи од значења глагола, те треба више пажње посветити значењу глагола.

Треба напоменути да субјекат у индиректном пасиву, исказан дативом, у полазној конструкцији најчешће постаје живо биће, али може бити неживо биће с неком нијансом персонификације. Уп. *Nemocnica dostane zaplattené iba vtedy, ak je na lôžku pacient a štátny lekár dostane základný plat, či operuje raz alebo dvadsať ráz.* (SNK)

4.2. Значење глагола у полазној конструкцији

У бохемистици Франтишек Данеш (1985: 33-63) веома брижљиво анализира индиректни пасив и на нивоу семантике. Данеш класификује глаголе од којих се формира индиректни пасив на «граматичко-семантичке групе», прво на основу формалних критеријума, после и на основу семантичких. Према његовој класификацији постоји 5 група, које још могу имати и поткласе. То су: (1) семантички модификовани глаголи *dat* (1.1.) тип *přidělit* (*darovat, dodat, doručit, nadelit, nahradit, nandat, odevzdat, poskytnout, postoupit, poukázat, předložit, přenechat, přepustit, přiznat, půjčit, svěřit, udělit, uštedřit, věnovat, vrátit, vrazit, vymenit, vysolit, vstříknout, zaslat* итд.), (1.2.) тип *přidat* (*zaplatit, ubrat, nalít* итд.), (2) глаголи који немају објекте давања (2.1.) тип *nabít* (*namlátit, naplácat, namlít, nařezt, nasekat, natlouct, natřískat, nafackovat, napohlavkovat, napolíčkovat* итд.), (2.2.) тип *vynadat* (*vyčinkat, vyčinit, vyhubovat, vylát, nadat, vyspílat, vy-peskovat, vyplísnit* итд.), (3) тип *nařídít* (*nadiktovat, nakazát, poručit, přikázat, rozkázat, uložit, určit, zakázat, zapovědět, dovolit, povolit, umožnit, doporučit, nabídnout navrhnout, předepsat, domluvit, naznačit* итд.), (4) тип *oznámit* (*odpovědět, oznámit, sdělit, dálno-pisovat, kabelovat, signalizovat, telefonovat, telegrafovat* итд.), (5) неки поједини глаголи (нпр. *slíbit, poděkovat, pohrozit, požehnat* итд.).

Судећи по резултатима претрага у народном корпусу словачког језика, као и по резултатима анкета за говорне представнике словачког језика, занимљива је чињеница да су словачки глаголи који могу да се трансформишу у индиректни пасив у потпуности укључени у списак чешких еквивалената наведених код Данеша. Али то не значи да сви словачки еквиваленти чешких глагола могу да формирају индиректни пасив. Другим речима, семантичка сфера употребе индиректног пасива у словачком језику јесте знатно ужа од семантичке сфере употребе индиректног пасива у чешком језику. Последња обухвата прву. Према томе

словачки језик, опет по резултатима анкета, изгледа да нема самосталну семантичку групу глагола који образују индиректни пасив. Само неки глаголи из сваке групе сем подгрупе (2.1.)¹² могу да се трансформишу у индиректни пасив. Да наведемо неке примере: *dostal nadelené darčeky / ponúknutú prácu / poskytnutú prvú pomoc / predložené dôkazy / pridelený byt, priznané právo na návštevu detí / vydané drobné / vyplatné prémie / zverenú ťaškú úlohu* (1.1.), *dostal pridané na plate / zaplatené za to / oplatené* (1.2.), *dostal vynadané / vyhovované* (2.2.), *dostal nariadené ísť na liečenie do kúpeľov / nakázané ešte niečo, naznačené, že... / predpísaný liek / prikázané / rozkázané / zakázané hrať sa s druhými deťmi* (3), *dostal pohrožené / že ho vylúčia z klubu* (4), *dostal sľúbenú odmenu / prisľúbené, že dostane nové auto* (5).

Неки информатори словачког језика порицали су могућност неких од наведених примера и замењивали их реченицама са граматичким субјектом типа *Jánovi so pridali na plate* уместо реченице *Ján dostal pridané na plate*, док су их други сматрали могућим, наводећи више примера сличног типа. То би значило да индиректни пасив у извесном смислу није укореењен у граматичком систему.

5. Уместо закључка

Судећи по горе наведеним чињеницама, словачки индиректни пасив има много ограничења у свом образовању и на нивоу граматике и на нивоу семантике, што с једне стране значи да степен граматикализације дате конструкције није сасвим висок. Глагол *dostať* се не може сматрати помоћним глаголом у правом смислу речи. Стога се словачки индиректни пасив не би могао укључити у парадигму глагола у строгом смислу речи за разлику од морфологизираних облика пасива. Другим речима, словачки индиректни пасив још спада у међукатегоријалну односно прелазну (и периферну) категорију која се налази између граматике и лексикологије у Хајнцовом смислу (1988: 106). Међутим, у словачком језику се употребљава конструкција степена 4 и 5 (види одељак 2 у овом раду), која је везана за висок степен граматикализације индиректног пасива. Реченица (26) или (27) се чак често појављује у словачком језику.¹³ На први поглед ово нам изгледа као извесни парадокс. Али како смо видели у одељку 4.2., семантичка сфера словачког индиректног пасива је много

¹² У чешком језику глаголи групе (2.1.) захтевају датив, а словачки еквиваленти захтевају акузатив.

¹³ Чешки еквиваленти *dostat vynadáno / vyhovováno* често се употребљавају у чешком језику.

ужа од одговарајуће сфере употребе у чешком језику, који има индиректни пасив вишег нивоа у смислу граматикализације.

Додали бисмо на крају још једну сугестивну чињеницу. Према истраживању проф. М. Озоноа (1997: 88), немачки *bekommen*-пасив може да се групише у 5 семантичко-синтаксичких типова: 1. *Er bekommt ein Buch geschenkt*, 2. *Er bekommt ein Märchen erzählt*., 3. *Er bekommt den Matel um die Schultern gelegt*., 4. *Er bekommt den Arm gebrochen*., 5. *Er bekommt geholfen*. Ту свака немачка реченица представља прототипски пример индиректног пасива барем у немачком језику, али ниједан од тих примера не може бити буквално преведен на словачки.¹⁴ Стога ми се чини да индиректни пасив није морао бити уведен у словачки језик непосредно из немачког језика, него се могао појавити и секундарно преко чешког језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Běličová, H., Uhlířová, L. (1996). *Slovanská věta*. Praha.
- Daneš, F. (1985). *Věta a text*. Praha.
- Dalewska-Greń, H. (1997). *Języki słowiańskie*. Warszawa.
- Engel, U., Mrazović, M. (1986). *Kontrastive Grammatik Deutsch-serbokroatisch I*. München.
- Engel, U. и др. (1999). *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik I*. Heidelberg.
- Faßke, H. (1981). *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*. Bautzen.
- Grepl, M., Kralík, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc.
- Heine, B., Kuteva, T. (2006). *The Changing Languages of Europe*. Oxford.
- Heinz, A. (1988). Kategorie przejściowe (pośrednie) w języku. *Język i językoznawstwo*. Warszawa.
- Lötzsch, R. (1969). Zum indirekten Passiv im Deutschen und Slawischen. *Slawisch-deutsche wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur*. Berlin.
- Michałk, F. (1994). *Studia o języku łużyckim*. Warszawa.
- Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava. 1966.
- Ôzono, M. (1997). *Bekommen kôbun no imitekitenkai to bekommen judô* (Полисемантичко раширење конструкције са глаголом *bekommen* и пасив са глаголом *bekommen*). *Doitsu bungaku (Немачка литература)*. Tokyo.
- Oravec, J. (1967). *Vázba slovies v slovenčine*. Bratislava.
- Orlovský, J. (1959). *Slovenská syntax*. Bratislava.
- Piper, P. (2001). *Jezik i prostor*. Beograd.

¹⁴ Први пример може бити преведен дословно, али су моји информатори казали да је таква реченица вештачка.

- Ивић, М. (1960). Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету. *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*. 5.
- Любенова, Е. (2003). *Граматика на горнолужишкия език*. Пловдив.

Мотоки Номати

О ТАК НАЗЫВАЕМОМ ИНДИРЕКТНОМ ПАССИВЕ В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ
(на фоне других славянских языков)

Резюме

В этой статье рассматривается вопрос о так называемом индиректном пассиве в словацком языке типа *Ján dostal vynadané* на уровне морфосинтаксиса и семантики.

Анализируя названную конструкцию при сравнении ее с подобной конструкцией в чешском и немецком языках, автор показал, что в словацком языке индиректный пассив далеко не грамматикализован, притом семантика глагола в исходном предложении в первую очередь влияет на возможность осуществления индиректного пассива.

В конце подытожив сделанные в статье анализы, автор предлагает гипотезу о возможности того, что индиректный пассив вошел в словацкий язык не прямо из немецкого языка, а из чешского языка, имеющего индиректный пассив в меньше грамматикализованном виде, чем в немецком языке в отличие от других славянских языков, которые имеют соответствующую конструкцию.

Vladimír Patráš
(Banská Bystrica)

POZNÁMKY K JAZYKOVEJ KULTÚRE A JEJ ZÁUJMOVÉMU AREÁLU¹

ABSTRAKT: V štúdií sa hovorí o tom, že na jazykovú kultúru vplyvajú aj extralingvistické komponenty. Prístup k tejto problematike by mal byť interdisciplinárny. Existuje potreba rozširovania platformy jazykovej kultúry. Poukazuje sa aj na vplyv marketizácie a technologizácie v celkovej komunikácii a na potrebu premysleného prístupu k jazykovej komunikácii.

KEÚČOVÉ SLOVÁ: jazyková kultúra, kultúra jazyka, sociolingvistika, konverzačná analýza, globalizácia, areál

Na úvod všeobecnejšie, interdisciplinárne ladených zamyslení je vhodné vysloviť tri poznámky. 1. Akiste netreba osobitne pripomínať, že v pomenovaní *areál* sa neukrýva zemepisne poňatý príspevok k problematike jazykovej kultúry. 2. Jazyková kultúra neodmysliteľne sprevádza a ovplyvňuje nielen teoretické lingvistické bádania, ale aj praktické jazykové – rečové, komunikačné, textové a inak nazývané –, v konečnom dôsledku však výsostne ľudské aktivity. (Jazyková) kultúra je totiž prítomná v každom prejave, ktorého pôvodcom, sprostredkovateľom či adresátom je človek – príslušník konkrétneho spoločenstva. Navyše, vždy je obohatená o viac či menej presný predpoklad budúcnosti, t. j. dosahovanie dorozumenia a porozumenia. Fenomén jazykovej kultúry teda pri rešpektovaní jeho aktuálneho, dobového a zároveň perspektívneho previazania s príslušnými spoločenskými potrebami a požiadavkami nemožno eskortovať do rezervácie, umiestniť do skanzenu či zapečatiť v archíve. 3. Myšlienku, že jedna zo súčastí jazykovej kultúry – prirodzený jazyk – sa bytostne viaže s prejavmi individuálnej a zároveň spoločenskej kultúry jeho nositeľov či používateľov, všeobecne prijímame bez diskusií.

Ambíciou vstupných poznámok je vytýčiť smerníky pri putovaní po síce náročnej, ale nie nezjazdnej ceste. Na nej mienime pokiaľ možno zodpovedne, racionálne, ale pritom aj citovo či citlivo, so zvýraznením hodnotových parametrov postrehnúť takpovediac pracovný či priam existenčný priestor,

¹ Hlavné myšlienky príspevku boli uvedené na vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou *Jazyková kultúra na začiatku 3. tisícročia* (Bratislava-Dúbravka, september 2004).

v ktorom sa predmet jazykovej kultúry môže hľadať, má nachádzať či by sa mal skúmať. Objekt pozornosti si na takéto nazeranie vyžaduje primerane identifikovať a sprístupniť predovšetkým základňu, na ktorú sa navrstvujú jeho osobitosti. Povedzme priamejšie: každé aspoň prípustne hodnoverné poňatie jazykovej kultúry ako synchronne dynamickej kategórie sa nezaobíde bez naznačenia jej parametrov. Tie s ohľadom na jej zložitosť – asi takú, akou je, našťastie, vybavený samotný jazyk – majú vektorovú povahu. Signalizujú krajnosti a dotýkajú sa limitných oblastí či priam prekračujú viac alebo menej prístupné hranice vo vedeckom i používateľskom vymedzení. Vlastný cieľ týchto pristavení teda spočíva v charakterizovaní a náčrte príslušných súradníc a v pokuse usúvzťažiť ich do modelového útvaru. Už teraz poznamenajme, že dosiahnutie tohto zámeru je motivované prvoradne nie konfrontačno-atomizujúcim, ale kooperačno-syntetizujúcim vyústením.

Dnes, vcelku krátky čas po mileniárnej zmene, si dovoľme prípustne odľahčiť a zároveň zhutniť východiská týchto úvah. Je všeobecne známe, že *jazykovej kultúre* (synonymicky aj kultúre jazyka, komunikácie, dorozumievania, vyjadrovania a pod.) sa aj v našich podmienkach venovala a venuje oprávnená pozornosť. Ak pracovne rezignujeme na skutočne cenné vedecké úsilia a ich výsledky známe v jednotlivostiach z ostatných sedemdesiatich rokov prinajmenšom v československom kontexte, nemôžeme si nevšimnúť ich syntézy – potvrdenia náhľadov a viac či menej odvážnych predpokladov – v poslednom desaťročí. O pohybe v tejto stále prítomnej a „veľkej“ téme, videnom nezriedka v komparatívnych, občas diskusno-polemických, obvykle však konštruktívnych odtienkoch, je poruke dostatok hodnoverných podkladov svedčiacich o zainteresovaní voči predmetu jazykovej kultúry. Vymenúvať, hoci aj výberovo, či pripomínať ich je pri tejto príležitosti nepríliš prínosné a ani možné. S ohľadom na zacielenie štúdie je však žiaduce aspoň všeobecne zvýrazniť aktivity bádateľov hlásiacich sa k interdisciplinárne orientovaným výskumom, charakteristickým pre obdobie tzv. komunikačného obratu v humanovednej oblasti. Toto krídlo totiž vytvorilo dnes už overenú a uznanú eventualitu voči metodologicky precízne štruktúrovaným tradičnejším prístupom aj v oblasti jazykovej kultúry.

Priamou inšpiráciou na tieto pristavenia sa stal príspevok českého jazykovedca J. Kořenského, ktorý odznel na 5. banskobystrickej konferencii o komunikácii v roku 2003 a z ktorého pochádza aj vstupný citát. Autor vyvažuje účelnosť a nosnosť dvoch základných metodologických línií – výskumu jazyka a komunikácie. Zdôrazňuje priamy predpoklad na solídne empirické výsledky – rečovú činnosť v jej aktuálnosti, autentickejši a objektivite, teda to, čo je pre človeka 21. storočia cestou k nevyhnutným potrebným informáciám o ňom samom a o svete okolo neho. Príznakom lingvistického realizmu sa

pre J. Kořenského stáva postup od reči k jazyku. Reč je bezprostredne empiricky dosiahnuteľný predmet; za ňou prichádza jazyk ako objektívne uchopiteľný predpoklad, svedčiaci o jestvovaní modelového konštruktú s ontologickým statusom. Tento konštrukt je vybavený predpokladom, že jeho úspešnosť možno overiť skúsenosťou s rečovou činnosťou. Vlastným objektom procesuálne osnovaných teórií sa teda stáva rečová činnosť ako proces produkcie a recepcie textu.

V Kořenského príspevku nachádzame poukázania na niektoré metodologické dôsledky takéhoto prístupu. Podstatou by malo byť úsilie o charakteristiku lingvistických postojov, spočívajúcich v systematickom opise semiotických interakcií medzi *niekým* a *niekým* a *niekým* a *niečím*. Autor má teda na mysli rozdiely v štruktúre výrazu v rámci oznamovaného a vytváraného univerza. V praktickej oblasti by sa témy tradičnej gramatiky mali integrovať do podmienok tzv. komunikačného obratu, nie naopak. Takto by sa podľa J. Kořenského odstránilo jednak „zablokovanie“ metodologickej situácie v lingvistiky, tradične sprevádzanej languovo-parolovým vystrojením, ale aj rozdiely medzi *systematikmi* a komunikačne orientovanými lingvistami, medzi *praktikmi* (napr. autormi učebníc) a *teoretikmi* (Kořenský, 2004). Pridajme oprávnený predpoklad: ne/zrušenie dichotómie je okrem iného aj jedným z hlavných teoretických predpokladov na univerzálnejšiu charakteristiku jazykovej kultúry, zodpovedajúcu nášmu storočiu.

Autor a jeho spolupracovníčky (pozri Kořenský – Hoffmannová – Müllerová – Jaklová, 1999) koncepciu precízne budovali a systematicky overovali od 2. polovice 80. rokov. Jej nosnosť a metodologickú hodnotu úspešne potvrdzujú až dodnes výskumami v rozličných komunikačných sférach (napr. *konverzační analýza „po česku“*; Hoffmannová – Müllerová – Zeman, 1999). Spomínaní bádatelia nadväzujú na kvalitné výsledky svetových – pripomeňme, že nielen tzv. západných – lingvistických škôl a prúdov a rozvíjajú ich s oporou o súvzťažnosti *všeobecné – špecifické*, *spoločenské – individuálne* vo vývinovom, ale aj synchronnom ponímaní. Na koncepciu nadviazala časťou výskumov aj slovenská jazykoveda; prehľady, výsledky a hodnotenia sú okrem iných systematicky uvádzané napr. v zborníkoch edície *Sociolinguistica Slovaca*, vychádzajúcej v akademických podmienkach od polovice 90. rokov.

Treba objektívne pripomenúť nie nezaujímavý fakt. Metodologická výzva reagujúca na paradigmatickú zmenu dokázala empiricky koncipovanými a presvedčivými výsledkami v českých a slovenských podmienkach výraznejšie osloviť oblasť, v ktorej je problematika jazykovej kultúry „doma“, teda vzdelávaciu sféru. Aktuálne cykly slovenských a českých učebníc materinského jazyka sú nezriedka ukážkovou aplikáciou interdisciplinárnych prístupov k fenoménu jazykovej kul-

túry. O prekračovaní hraníc tradičnej jazykovedy v rétorike (Slančová, 2001) a štylistike (Slančová, 1996; Findra, 2004) ani netreba zoširoka hovoriť.

Povšimnime si kľúčové slová v Kořenského úvahách. Zistujeme, že okrem úsilia o teoretické vyváženie a dosiahnutie synergického účinku medzi súčasťami objektu sa v jeho koncepcii zreteľne objavujú aj takpovediac mimoverbálne *procesory*, ktoré môžu poslúžiť na priezračné vymedzenie areálu jazykovej kultúry. Pomenujme ich: účastníci komunikačného aktu, komunikačná situácia (historicko-spoločenský časopriestor), komunikačná interakcia vrátane komunikačných zámerov, efektov a cieľov, a, pravdaže, synchronne dynamicky ponímaný kód. Samotná znaková sústava s príslušnými stálymi – prvotnými, a premenlivými – druhotnými hodnotovými ukazovateľmi je síce výsadným, ale nie jediným predpokladom poznania determinantov, ovplyvňovania a formovania jazykovej kultúry v príslušnej vývinovej etape konkrétneho spoločenstva. Do areálu jazykovej kultúry plnoprávne vstupujú aj neverbálne súčasti vrátane ich schopnosti utvárať sieťovo štruktúrované vzťahy, hĺbkovo organizované ako požiadavky, očakávania, potreby (Dolník, 2000, s. 13). Mimojazykové súčasti pod vplyvom diferencovaných komunikačných požiadaviek v rôznych hovoriacich a v rozličných skupinách používateľov obvykle vyvolávajú rozvinutie prestížneho, ale predsa len strohého kritéria spisovnosti do škály *vhodnosť – užitočnosť – potrebnosť – nevyhnutnosť* (škálu pozri Svobodová, 2004, s. 30). Ukazuje sa, že pri takomto širšom ponímaní tradične hlavného kritéria jazykovej kultúry je oprávnené aj vyžadovanie a rešpektovanie tzv. odstupňovanej spisovnosti, a to práve v závislosti od premenlivých vonkajších okolností a dorozumievacích požiadaviek. Externé činitele jazykových zmien sú pritom výsledkom meniacich sa spoločenských noriem a jazykových postojov; samy pritom „tlačia“ na zmeny hodnotovej orientácie (pozri Král, 2004, s. 131) v spoločnosti a u jednotlivcov. Možno teda súhlasiť s náhľadom, že tieto, ale aj ďalšie, možnože ináč pomenúvané neverbálne podmienky a prejavy sa premietajú do súbornejšie, plastickejšie sformovaných kritérií na hodnotenie jazykovej kultúry (porov. Dolník, 2000, s. 13).

Ukazuje sa, že hodnotovo poňatý areál na „zviditeľnenie“, objektivnosť a primeranú spoločenskú autoritu si vyžaduje vymedziť najmä podložie, akýsi etalón na posudzovanie významu a úloh všetkých zložiek v medzilidskej komunikácii. Nazvime tento základ *spoločenskými podmienkami*. Význam hodnoty – jazykovej kultúry v širokom, spoločenskom chápaní – je možné, žiaduce, ba nevyhnutné hĺbkovo uchopiť a pochopiť na procesuálnom, kontrastívno-kooperačnom, nie opozitno-kontračnom princípe. Na synchronne pevnej platforme spoločenských podmienok („obrazu sveta“; vo vektorovom zmysle akýchsi *konštantných*) sa organizujú ďalšie, sprievodné vektory, výslednice kontrastov *všeobecné – špecifické, celok – časť, podstata – jav*, teda

premenné. V procesuálnom vymedzení konštatných a premenných podmienok a predpokladov a v ich súhre sa obnažuje model – východisko, predpoklad na cielenú jazykotvornú prácu s patričným kultúrnokomunikačným rozmerom.

V našich úvahách za kľúčovú podmienku vymedzenia areálu jazykovej kultúry pokladáme *komunikačné prostredie*, t. j. spoločenské podmienky v ich dorozumievacom rozmere. V tejto súvislosti nemožno nepripomenúť zásadný význam úvah, diskusií a polemík v lingvistike, ktoré sa po „zachytení echa paradigmatickej zmeny“ objavovali a uskutočňovali u nás najmä v 90. rokoch. V etape na začiatku 21. storočia, ktorú pracovne skryme pod pomenovanie tzv. *ludickej* (hravej, hrovej) doby (Petrusek, 2002), sa pri pokusoch o jej charakterizovanie samozrejme nachádzajú aj náhľady na spoločenské procesy. Tie sú v celosvetovom meradle v roku 2007 značne, priam nevidane odlišné oproti stavu pred niekoľkými rokmi.

Ekonomovia, psychológovia a sociológovia sú dnes už oveľa opatrnejší pri posudzovaní a projektovaní spoločenských procesov ako napríklad v polovici 90. rokov. Popri širšie vymedzenom a používanom – nezriedka zneužívanom – termíne *globalizácia*, zahrnujúcom v pojme nielen ekonomické, ale aj kultúrne zmeny vrátane rešpektovania historicity, najmä v európskom okruhu sa súbežne vyčleňuje termín *globalizmus*. V tomto pomenovaní sa zdôrazňuje ekonomické podložie a dôsledky jeho zmien pre spoločnosť. Zvláštnosťou takto ponímaného integračného procesu je, že sa vymedzuje ako konkurenčné rozloženie hospodársko-podnikateľských aktivít na línii *globálne – lokálne*. Zjednodušene povedané: bez vnímania lokálneho nemožno pochopiť a vytvárať globálne. Prienik oboch tendencií na prahu 21. storočia modeluje v rozšírenej Európskej únii osobitné spoločenské podmienky vrátane komunikačných situácií. Sociológ Ulrich Beck kvalitatívne novovznikajúcu spoločenskú situáciu výstižne pomenúva hybridnou slovnou hračkou *glocalizácia*, vypožičanou od Rolanda Robertsona (Beck, 2003). Podstatou tohto *procesu svetovej neostratifikácie* (Beck, 2003, s. 134 – 135) je zlúčenie dvoch stránok každej skutočnosti do jediného procesuálne (!) videného objektu. Autor ako príklad uvádza obyvateľstvo žijúce na opačných častiach Zeme, ktoré vníma rovnakú stránku spoločenskej reality; asi tak, ako vidíme len jednu stranu Mesiaca bez ohľadu, kde sa nachádzame. Dôsledkom tejto konvergenzie je formovanie sa spoločenstva, ktoré je vybavené skúsenosťou spoločného osudu.

V Beckových úvahách pritom nejde o úplne nový názor na súčasnosť. Na začiatku 90. rokov ho priam vizionársky predpokladal švajčiarsky vedec s talianskym kultúrno-komunikačným zázemím Paolo Bianchi v projekte tzv. *retrovízie* (Bianchi, 1996). S oporou o Bianchiho motív si predstavme vodiča sediaceho v automobile, ktorý vníma situáciu pred sebou cez čelné sklo, ale zároveň sa pozerá aj do spätného zrkadla. Vo vozidle stojacom na parkovisku

vidí dva jednoznačne oddelené obrazy. Keď však automobil uvedie do pohybu a vyjde na dopravnú komunikáciu, v spätnom zrkadle vidí „odchádzajúci“ a vpredu „prichádzajúci“ obraz sveta. Počas presunu vníma oba obrazy ako celok či zliatie; uvedomuje si ich dvojedinosť a dynamiku (= časopriestor), ale nedokáže – nevie a ani nepotrebuje – presne určiť hranicu medzi nimi.

Na základe predchádzajúcich exkurzov sformulujeme niekoľko konštatovaní potrebných s ohľadom na náš cieľ. 1. Míňajúce sa, pomimutelné, historické preniká do súčasného a cez objektívne neostrý časopriestorový tranzit súčasnosti vstupuje do budúceho. 2. Ak predpokladáme výhľad, nezabavíme sa minulého, pre-/od-/zažitého; ono je totiž súčasťou spoločného skúsenostného komplexu, ktorý môžeme nazvať *kultúra*. 3. Minulé sa v súčasnom a budúcom nemôže stratiť, rozplynúť, ani ho nemožno zanedbať. Taktiež dejinnosť medziľudského dorozumievania ako súčasť kultúry istého spoločenstva neostáva bokom ani v 21. storočí – ére rozpadu napohľad stále pevných dvojíc (napr. *univerzalizmus* verus *partikularizmus*). *Verus* je/bude totiž nahrádzané približovaním, prienikom, resp. súbežnosťou participantov pôvodných polarít.

Čo z uvedených odbočení môžeme vydedukovať voči predmetu týchto úvah s ohľadom na metodologický základ vymedzeného areálu jazykovej kultúry? Kooperácia viacerých vedných disciplín založená na kontrastoch a nahrádzajúca ich konfrontáciu sa ukazuje ako prijateľné inštrumentárium aj na vymedzenie podstaty, ohraničenia jazykovej kultúry, resp. projektovania a využívania jej realistického modelu. Je namieste vysloviť názor, že takýto prístup pomôže aj jazyku v komunikácii úspešnejšie sa vyhýbať nezriedka obľúbenému postmodernistickému relativizovaniu, ale aj neprimeranému „prestratifikovaniu“ jeho podstaty.

Aké podmienky a predpoklady teda treba brať do úvahy pri vymedzení teoreticky hodnoverného, prakticky využiteľného, synchronne stáleho *areálu*, teda najbližších perspektív jazykovej kultúry? Niektoré z nich už nielen, ale najmä komunikačne orientovaná jazykoveda pozná, definuje a presadzuje; iné zasa v postupujúcom poznaní viac či menej rázne vstupujú do tohto priestoru. Je preto vhodné či priam žiaduce sa na ne zodpovedne pripraviť. Syntéza doteraz povedaného sa opiera o – samozrejme, zďaleka nie všetky – zásadné zistenia, ktoré prinášajú (nielen, ale aj či najmä) interdisciplinárne osnované lingvistické výskumy a ktoré možnože vyplývajú aj z predchádzajúcich úvah.

Uvedme hlavné sumárne konštatovania:

1. Bez starostlivého pozorovania, objektívneho identifikovania a zodpovedného definovania mimojazykových súčastí medziľudskej komunikácie nie je možné stanoviť platformu, hranice a význam „jazykovej kultúry“ (úvodzovky signalizujú širšie ponímanie termínu).

2. Náhrada konfrontačného ponímania kooperačným prístupom ako jeden z priamych a rozhodujúcich dôsledkov paradigmatickej zmeny je pre areál jazykovej kultúry žiaduca, ba priam nevyhnutná. Faktické oslabenie, resp. odstránenie zväzku opozícií pri vymedzovaní orientátorov jazykovej kultúry roztvára dvere jej precízne vybudovanej, ustálenej a overenej systémovej platformy. Kooperácia viacerých disciplín, vrátane súčastí samotnej jazykovedy podnecuje rozšírenie kultúrnotvorných procesov s ich hodnotením na komunikačnú a v konečnom dôsledku spoločenskú stránku medziľudských kontaktov. V tejto súvislosti sa ponúka možnosť posudzovať kultúru/kultivovanosť dorozumievania. Môže sa tak diať prostredníctvom stupňa komunikačnej (širšie: spoločenskej) úspešnosti jazykovo-komunikačných kontaktov ako jedného z pragmatických vrcholov na rebríčku identifikátorov medziľudskej komunikácie.
3. Rozšírenie platformy jazykovej kultúry sa opiera o empiricky zistené podmienky. Ako najzávažnejšie z nich uveďme:
 - a) rozširovanie poľa spisovnosti pod vplyvom inojazykových sústav, priestupnosti a miešania variet (viacerých) národných jazykov,
 - b) odklon stále väčšieho počtu komunikátov typologicky patriacich do sféry verejného dorozumievania od oficiálneho pólu a ich približovanie sa či presúvanie do oblasti polooficiálnych až neoficiálnych komunikačných interakcií,
 - c) vzrast dôležitosti interaktívnosti pod vplyvom zmenšovania komunikačných rozstupov, ústnych dialógov a mediálnej sféry vrátane internetu,
 - d) rozširovanie skupiny tzv. prestížnych nositeľov/používateľov kultivovaného vyjadrovania, *inteligencie* – barometra či seizmografu spoločenských, jazykových a komunikačných funkcií (Hoffmannová, 1993, s. 115),
 - e) zmena motivácie a hodnotovej orientácie komunikantov a odvrátenie sa od „čohosi petrifikovaného“ s prejavmi napr. v opore o informačné konzervy nezriedka z oblasti masmediálnej komunikácie a masovej zábavy, vo vizualizácii a multimedializácii života a náhrade reálnych verbálnych kontaktov virtuálnou komunikáciou.
4. Marketizácia a technologizácia (termíny pozri Fairclough, 1992; 2003) súčasného života zasahuje okrem umenia aj vzdelávanie a v rámci neho aj oblasť „jazykovej kultúry“. Nielen tzv. povinné, ale sústavné celoživotné vyučovanie a učenie sa nadobúda tovarovo-trhové črty, vstupuje do komerčných vzťahov a podlieha im so všetkými výhodami a následkami. Ambiciózni a výhľadovo úspešní komunikanti – pravdepodobní zákazníci či konzumenti – si objednávajú, zakupujú a využívajú rôzne „médiované“ profesiové kurzy, školenia, štandardizované tréningové programy a pod. Prirodzený jazyk vstupuje do služieb komunikačných stratégií rozličné-

ho druhu, napr. ako dosiahnuť osobný úspech alebo prospech, ako znížiť pracovný stres, ako sa vyhnúť krízovým situáciám, ako úspešne zvládnuť či viesť náročné individuálne alebo skupinové rokovania s inokultúrnymi účastníkmi, ale aj ako napísať báseň alebo poviedku – všetko napospol s praktickým nasmerovaním. Súčasťou takýchto ponúk bývajú aj komerčné kurzy, v ktorých sa objavuje združené pomenovanie *jazyková kultúra* v dôsledne prakticistickom vymedzení. Skúsenosti s podobnými aktivitami má väčšina z nás. Je zrejmé, že nadišiel čas pripraviť sa na diskusie jazykovedcov s komunikujúcou verejnosťou, ktoré treba teoreticko-metodologicky premyslieť a viesť predsa len inak ako doteraz. Pravdaže, to je možné len pri neodmietavom, tolerantnom a zodpovednom prístupe k tradičným, ale aj novším vedeckým smerom, prúdom a poznatkom.

5. Rozširuje sa okruh textov a komunikačných aktivít s ohľadom na zmenené či meniace sa vedecké požiadavky a praktické spoločenské potreby. Vzrastá záujem o metodiku a vzdelávanie materinského jazyka ako cudzieho jazyka pre migrantov a azylantov, o menšinové jazyky, jazyky v enklávach, o komunikovanie spoločensky znevýhodnených sociálnych skupín, generačné a interkultúrne osobitosti komunikácie, tzv. genderovú komunikáciu, elektronické spracúvanie komunikácie prostredníctvom textových korpusov, firemnú, politickú, reklamnú a žurnalistickú komunikáciu, komunikáciu zameranú na vzťahy s verejnosťou a pod. Rôznorodosť požiadaviek si oprávnené žiada hľadať iné etalóny (= normy) jazykovej kultúry. Pritom si treba uvedomiť, že sa rozširuje aj okruh textov, na ktoré je nemožné uplatňovať kritériá „jazykovej kultúry“ v širokom zmysle.

Namiesto záveru povedzme so Slavomírom Ondrejovičom – nachádzame sa v „sociolingvisticky normálnej situácii“. Jej vnímanie a ovplyvňovanie cez priezor a inštrumentárium interdisciplinárne vybavenej jazykovedy rámcujú istoty (skutočnosti) a príležitosti (možnosti). K *istotám* patrí komunikačný proces a jeho výsledky – texty/komunikáty s ich zázemím nerezignujúcim na historickú kontinuitu a s charakteristikami, príznačnými pre tzv. *post-žitie* vrátane jazyka. K vôbec nie nereálnym *príležitostiam* prináleží najmä pochopenie/uchopenie prapodstaty medziľudských interakcií v ich „otvorenej komplexnosti“. Očakávaným, nie chimérom či zahmlievajúcim výsledkom využitia skutočností a možností je pozitívne ladené postrehnutie prirodzenosti jazyka a ešte zodpovednejšie *empirické* nazretie do jeho tváre v texte a dorozumívaní.

LITERATURA

- Beck, Ulrich (2003). *Što je globalizacija?* (Z nem. orig. *Was ist Globalisierung?* do chorv. prel. I. Krtalić Muiesan.). Zagreb: Vizura.
- Bianchi, Paolo (1996). Retrovizija. *Romboid*. 31/1: 74-77.
- Dolník, Juraj (2000). *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing Discourse: Text Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Findra, Ján (2004). *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta.
- Hoffmannová, Jana (1993). Spisovnosť i nespisovnosť v reči súčasnej českej inteligencie. In: *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej*. Red. S. Gajda. Opole: Wyższa szkoła pedagogiczna: 111-118.
- Hoffmannová, Jana – Müllerová, Olga – Zeman, Jiří (1999). *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia.
- Kořenský, Jan (2004). Co můžeme/máme/musíme zkoumat – jazyk nebo komunikaci? In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach* [Zborník z 5. medzinárodnej konferencie o komunikácii, Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš]. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela: 21-24.
- Kořenský, Jan – Hoffmannová, Jana – Müllerová, Olga – Jaklová, Alena (1999). *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu* [3. vyd.]. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- Kráľ, Ľuboslav (2004). Je ešte potrebná starostlivosť o kultúru reči? *Kultúra slova*. 38/3: 129-137.
- Petrusek, Miloslav (2002). „Umění se nedělá pro autory a úzký okruh kritiků...“ Rozhovor s Miloslavem Petruskem. *Romboid*. 37/5-6: 131-139.
- Slančová, Daniela (1996). *Praktická štylistika. (Štylistická príručka.)* [2. vyd.]. Prešov: Slova-contact.
- Slančová, Daniela (2001). *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: Náuka.
- Svobodová, Jana (2001). K proměnám a konstantám prestiže spisovnosti. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia* [Ed. M. Imrichová]. Prešov: Prešovská univerzita: 30-36.

Vladimír Patráš

NAPOMENE O JEZIČKOJ KULTURI I NJENOJ SFERI INTERESOVANJA

Rezime

Iz rada proističe da na jezičku kulturu utiču i ekstralingvističke komponente. Pristup ovoj problematici treba da bude interdisciplinarni. Javlja se potreba proširivanja platforme jezičke kulture. Ukazuje se i na uticaj marketizacije i tehnologizacije u celokupnoj komunikaciji i na potrebu promišljenog pristupa jezičkoj problematici.

Јелена Ајџановић
(Нови Сад)

ИСКАЗИВАЊЕ ОБЈЕКТА У НОМИНАЛИЗОВАНИМ СТРУКТУРАМА (У ТЕКСТОВИМА 19. ВЕКА)

САЖЕТАК. У раду се анализирају номинализоване структуре ексцерпирание из текстова 19. века с циљем да се уочи на који начин се у њима експлицира објекатски конституент кондензоване предикације. Анализирана грађа показала је да је у номинализованим конструкцијама, за разлику од вербалних исказа, могуће избећи експлицирање објекта радње. Објекатски конституент најчешће се исказује различитим синтаксичким средствима у, с једне стране, номинализованим исказима и, с друге стране, у одговарајућим реченичним структурама.

Кључне речи: синтакса, семантика, номинализоване структуре, објекатски конституент, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада јесте анализа номинализованих структура забележених у текстовима прве половине 19. века који припадају различитим функционалним стиловима. Анализиране су само оне номинализоване структуре, забележене у језику текстова из предвуковске епохе, које имају детерминативну (одредбену) синтаксичку функцију адвербијалног типа у односу на корелативну предикацију, односно само површински кондензатори адвербијалних реченичних значења – темпоралног, каузалног, кондиционалног, концесивног, финалног, инструменталног.

С обзиром на то да пре свега лексичка семантика глагола диктира појаву одређених реченичних чланова (пре свега аргумената – субјекатског и објекатског, допуна с прилошким значењем и прилошких одредби¹), на семантичком плану нема разлика у погледу актаната који

¹ Потребно је направити разлику између адвербијалних одредби и адвербијалних допуна. Под адвербијалном допуном подразумева се обавезна семантичка допуна глаголске лексеме која реферише „о одређеним, самим глаголом имплицираним, али не и прецизираним, просторним или временским оквирима ситуације, као и битним квантификативно-квалитативним компонентама саме активности“ (Ружић у: Пипер: 2005: 530).

учествују у вршењу дате радње без обзира на то да ли је она исказана глаголом у финитном глаголском облику или неким нереченичним језичким средством (вербидима - инфинитивом, глаголским прилогом садашњим и глаголским прилогом прошлим, или номиналним средствима – девербативном и деадјективном именицом). На синтаксичком плану пак неки реченични чланови могу бити исказани различитим језичким средствима, с једне стране, у кондензованим, односно номинализованим исказима и, с друге стране, у одговарајућим реченичним структурама (Танасић 2005: 153-154). Стога је основни циљ овог рада био да се укаже на та средства која се појављују као површински репрезенти објекатског конституента номинализоване радње.

Анализа ексцерпираних примера са номинализованим конструкцијама, дакле, спроведена је како би се (1) регистровала и описала језичка средства којима се исказује објекатски конституент дубинске предикације номинализоване у површинској структури, (2) утврдило да ли лексичка семантика и рекција глагола који денотира номинализовану радњу утиче на појаву одређене језичке јединице као сигнала дубинског објекта и, коначно, (3) описали услови у којима није неопходно исказивање дубинског објекта номинализоване глаголске радње.

Корпус за анализу представљали су текстови из предвуковске епохе², при чему су сви забележени примери транскрибовани и наведени у складу са савременим правописним решењима.

Адвербијалне допуне, за разлику од одредби, не могу се испустити из исказа са глаголом јер би без њих они били неграматични (уп. нпр. *Живим у Лондону*. и **Живим.*) (уп. Силић и Прањковић 2005: 305).

² Анализирани су следећи текстови: АѠанасіа Стойковича Свободныхъ Художествъ и Філософїи Доктора, Кралев. Гетінскаго содружества наукъ Члена внешнеаго соответствующаго и Іенскаго естествоиспытателнаго содружества Члена действующаго Фвсїка простымъ языкомъ списана за родъ Славено-Сербскїй. Вторая часть. Въ Будиме. Писмены Кралевскаго Унїверсїтета. 1802. (1-217). (АС 1802); Историја од Сосане. Из свјатаго пророка Данила. Глава 13. Сочинѣна стихама, Викентијем Ракићем фенечким, јефимеријем Цркве свјатаго Спиридона в Триесте сушчија. Ради употребленија својей снохи г. Софији попадији Константина Ракића, пароха земунскаго. 1803. 1-8. Транскрибовани текст. (ВР); Житије свјатаго и праведнаго Јосифа Прекраснаго сочинѣное стихами Викентијем Ракићем фенечким, Јефимеријем цркве Глирическија, Храма Свјатаго Спиридона, в свободном граде и пристаниште Триесте сушчија. У Венецији. При Г. Пани Теодосију. Con Sovrana Permissione. 1804. 1-29. (ВР); Новине сербске изъ царствующаго града Віенне. 1813. (I, II, III, IV) (НС); Новине сербске изъ царствующаго града Віенне. 1815/1. (I, II, III, IV) (НС); Любомиръ у Елісіуму или Светозарь и Драгиня, моралная повѣсть сочинена Милованомъ Видаковичемъ народнаго, греко-неун: Гвм: Новосадскаго Профессоромъ, посвящена же Господару Георгію Варсану купцу житарскому, и жителю Панчевачкому, и любезной супруги его Госпожи Персїди рожд: Радановичъ. Часть третья. Въ Будимѣ. Писмены Кралевск: Всеучилища Пешанск: 1823 (1-100) (МВ 1823). Герасим зелич. Тестамент. 1825. 4 стране. Налази се у Одељењу раритета Матице српске под

Језик анализираних текстова припада доситејевском типу.³ Термином «доситејевски тип језика» означава се тип језика који је у својој основи био српски «народни» са присуством одређених елемената, пре свега на лексичком плану, који су били рускословенске провенијенције, односно са присуством тзв. славенизама (Суботић 2004: 164)⁴.

сигнатуром Р₁₉СрП148.1. (Т); Новый заветъ господа нашего Иисуса христа по предводу Аѳанасіа Стойковича. Лейпцигъ, въ Типографіи Карла Таухница. 1830 (1-100; 279- 330) (АС 1830); Наодъ Сѹмеонъ или несреѣно супружество, трагедіа у петъ дѣйствіа по Народной песми сочинѣна Іоанномъ С. Поповичемъ. У Будиму. Словыма Кр. Пештанскогъ Університета. 1830. (1-122) (ЈСП); Теодор Павловић - Српски народни лист; 1835, 1837, 1838, 1839. (ТП-СНЛ); Тврдица. Шаливо позориште у три дѣйства состављено одъ Іоанна С Поповича. У Пешти. Писмены Іос. Баймела Ц.К. Привилегир. Примаціал. Острогонскогъ Књигопечателя. 1837. (1-56) (ЈСП); Јован Стерија Поповић – Природно право (приређено издање рукописа) 1997. Нови Сад: Матица српска. 1840-1842. (23-82) (ЈСП-ПП); Лекаруша Георга Радака, писана у Великој Кикиндѣ у периоду између 1840. и 1846. године; рукопис садржи укупно 168 страна, док текст лекаруше обухвата 51 страну; налази се у Рукописном одељењу Матице српске под сигнатуром М-5863 (К); Теодор Павловић - Народне новине; ради се о чланцима Т. Павловића из 1842, 1843. (ТП-НН); Теодор Павловић - Српски народне новине; 1844, 1846. (ТП-СНН); Теодор Павловић – Драгољуб 1845. (ТП-Д); Гласникъ Друштва србске словесности. Свезка 1. У Београду. И Књигопечатни Княжества Србіе. 1847. 9-16; 21-25; 201-219. (ГДСС); Теодор Павловић – Писмо 1848/49. (ТП-П); Захѣвана Србља немачко-банатскогъ полка у скупштини 15. Априла 1848 у Црепаи држаной. 4 стране. Налази се у Одељењу раритета Матице српске под сигнатуром Р₁₉СрП328.1. (З); У Фрушкој гори. 1854. Од М. С. Србкинѣ. У Новом Саду 1861. (МСС); Читанка за другій разредъ србскихъ народнихъ училишта у Аустрійском Царству. Круто везана и съ леђа у платну за 21 кр.к.м. У Бечу 1855. Трошкомъ ц.к. Адміністраціе училиштныхъ књига.(1-246). (Ч); Училиштна и домашня Библиа. Старый заѣтъ. У Бечу. 1857. (СЗ); Духъ народа србскогъ. Одъ Іована Хацића у књижеству названого Милоша Светића. У Карловцы. Митрополитско-гимназіална Типографія. 1858. (1-118) (ЈХ); Гласникъ Друштва србске словесности. Свезка 10. У Београду. У типографіи княжества србскогъ. 1858. 159-211; 352-366. (ГДСС); Ђурађ Бранковић, историческій романъ. Написао Яковъ Игнатовић, народный Секретаръ. Прва Свезка. У Карловцы. Митрополитско-Гимназіална Типографія. 1859. 1-100. (ЈИ 1859); Комарац. 20. 5. 1861. Додатак. Огласи. Нови Сад. Број 11. (О); Јован Хацић, Огледало србско одъ дра Іована Хацића у књижеству названого Милоша Светића. 1864. У Новом Саду. Епископска књигопечатня. (ЈХ); Радња «Матице српске» г. 1868. Српски летопис за годину 1867. 1868. и 1869. Година ХLI. Књига 112. Издаје Матица српска. Уређује А. Хацић. У Новом Саду. Српска штампарија дра Јована Суботића. 1871. (СЛ); Теодор Павловић - Вукова преписка 1912. (ТП-ВП).

³ У литератури се овај језички идиом означава и терминима «народни језик» (Младеновић 1969; Ивић 1998: 141; Унбегаун 1995: 71) и «нижи слој славеносрпског» (Грицкат 1987: 112).

⁴ Познато је да су се овим језичким идиомом, који је, дакле, добио име по свом родоначелнику Доситеју Обрадовићу, служили војвођански писци и Вукови савременици прве половине 19. века (Суботић 2004: 182).

2. Анализа

Анализа ексцерпираних грађа показала је да се уз девербативне именице као кондензаторе реченичног садржаја податак о објекту нереченичне предикације исказује (1) беспредлошким генитивом, (2) дативом са предлогом /ка/, (3) генитивом са предлозима /прама/ и /спрама/, (4) локативом са предлогом /о/, (5) допунском објекатском клаузом, (6) посесивним придевом, (7) посесивном заменицом, односно податак о објекту развијене зависне предикације исказан је (8) у управној реченици, тј. познат је на основу ширег контекста.

2.1. У највећем броју забележених примера уз девербативне именице као површински експонент објекатског конституента транзитивних глагола, од којих су и изведене корелативне именице, појављују се именице у беспредлошком генитиву. У облику генитива појављују се именице са обележјем [живо +], именице које формално имају обележје [живо -] и означавају колективе (нпр. *народ*) и, коначно, именице са обележјем [живо -], што је наравно условљено лексичком семантиком девербативних именица уз које стоје, односно значењем номинализоване радње :

- (1) Инжењерско училиште заведено је **ради образовања искусни инжењера** (СЛ 1825: 105);
- (2) Оде Харалампије **на дочек гостију** (ЈИ 1859: 177);
- (3) Лековити прах за животиње који се у Азији **при лечењу болесни животиња** са најбољим успехом употребљава (О, 1861: 1);
- (4) Свако, дакле, мучење **при испиту преступника јест неудобно** (ЈСП-ПП 1840-1842: 23);
- (5) Лишће дрва служи **к исцеленију народа** (АС 1830: 627);
- (6) из тог узрока цар тај свакојаке је жестоке начине измишљавао **на умољивање народа израиљскога** (СЗ 1857: 83);
- (7) хоће свој положај да употреби **на угњетавање други народности** (СЛ 1868: 572);
- (8) И како смо је **при осветлењу вароши** нас две брижно чувале (МСС 1861: 104);
- (9) Он је саветовао да **при узајмљивању страних речи** пре турске речи узму него црквенославенске или руске (ЈХ 1864: 34).

2.2. Уз девербативне именице којима се денотирају различита осећања или расположења (/љубав/, /мржња/, /поштовање/, /благодарност/), а које су изведене од транзитивних глагола емотивних односа чије би се значење могло дефинисати као „имати/стећи осећање према некоме, нечему“ (Штрбац 2005: 175) (нпр. /волети/, /мрзети/, /поштовати/) или од глагола са значењем „одати, исказати, изразити какво осећање према некоме“ (нпр. /захвалити се/), појављује се именица у дативу са предлогом /к/ и именица

у генитиву са предлозима /прама/ и /спрама/ као површински експонент дубинског директног, односно индиректног објекта⁵:

(10) (...) **из љубови к вашој господичној кћери** примам њену руку (ЈС 1837: 53);

(11) јер **из љубови к Богу** ниси поштедио ни оно, што ти је најмилије на свету (СЗ 1857: 36);

(12) **због своје к отечеству и слободи гореће љубови** и мужевствене храбрости јесу Черногорци совершенјег заиста познанства и много достаточнијег (...) описанија (СЛ 1825: 18);

(13) Колико **због љубови к своме роду и књижевству**, толико чесног живота свога ради, слави се у Сербља Јоаван Драга Теодоровић (СЛ 1825: 32);

(14) и **из благодарности к Богу** подигне ту жртвеник (СЗ 1857: 53);

(15) који се **из љубави и почитања прам славе Божије** покалуђерити хтео (ЈИ 1859: 159);

(16) Неки великаши, (...) од турског страха (...) **из мржње прам деспота** држали су му страну (ЈИ 1859: 143);

(17) (...) који **из благодарности спрама свог великог мецената** приносе у Пожуну на Воведеније 1842. млади (...) (ТП-НН 1842: 95).

Појам у дативу са предлогом /ка/ или генитиву са предлозима /прам/ и /спрама/ у оваквим примерима има улогу адресата, односно јесте актант коме је упућено или намењено осећање денотирано у површинској структури исказа одређеном девербативном именицом. Стога се у највећем броју примера као површински експоненти објекта номинализоване предикације с емоционалним значењем појављују именице које означавају лица, односно именице с обележјем [живо +] и [људско +] или именице које само формално имају обележје [живо -] и означавају колектив (нпр. *род*).

У три забележена примера у дативу, односно генитиву бележе се апстрактне именице са позитивном конотацијом (/слобода/, /отаџбина/, /књижевност/ /слава Божија/) које имају обележје [живо-], али се свакако метонимијском модификацијом могу довести у везу са човеком или Богом будући да реферишу о људским делатностима, најужвишенијим вредностима или особинама које треба да поседује човек.

2.3. Анализа ексцерпираних примера показала је да се уз девербативну именицу /страх/, која је у семантичкој вези са медијалним глаголом /плашити се/, при чему се и датом именицом и датим глаголом реферише

⁵ Уз глаголе којима се реферише о испољавању каквог осећања, расположења према другом учеснику дате ситуације појављује се објекат типа „намене“ (Ружић у: Пипер 2005: 507).

о одређеном стању у ком се налази субјекатски аргумент, појављују као допуна именица у беспредлошком генитиву или допунска реченица:

(18) **од страха мученија њена, говориће** они (АС 1830: 619);

(19) И нису се усудили викати **из страха да је не пробуде** (МСС 1861: 86);

(20) Мати његова **у страху, да јој ко од Египћана види дете и у воду баца, крила** га је у кући пуна три месеца (СЗ 1857: 84).

Појам у генитиву и садржај исказан допунском клаузом проузрокују стање, расположење денотирано девербативном именицом /страх/, односно корелативним глаголом /плашити се/, те се стога у оваквим примерима ради о објекту типа „изазивача“ или каузатора (Ружић у: Пипер 2005: 507)⁶.

2.4. Анализирана грађа показала је да се уз дербативне именице изведене од глагола којима се означавају комуникативне радње (/разговор/, /распитивање/, /питање/) објекатски конституент номинализоване предикације исказује локативом са предлогом /о/ (нпр. **Приликом разговора о расписивању награда повела се реч о томе** (СЛ 1868: 575)) или допунском клаузом уведеном упитним субјунктивним елементом *како* (нпр. **На моје распитивање и питање како је могао приватна писма ваша (...) разглашавати, одговорио је ...** (ВП)).

2.5. Забележен је мали број примера у којима је објекатски аргумент номинализоване радње исказан посесивном заменицом или посесивним придевом: **Из овог се дакле види да је смртна казн правична, но да је при употребљавању њеном особита предострожност од потребе** (ЈСП-ПП 1840-1842: 122); **Деспот је силни новац жртвовао на украс и укрепљење његово** (ЈИ 1859: 169); **Неки великаши, (...) од турског страха (...) из мржње прам деспота држали су му страну** (ЈИ 1859: 143).

2.6. Анализирана грађа показала је да се употреби номинализованих структура и у језику 19. века прибегавало, као и у савременом језику (Радовановић 1977: 103), у ситуацији када је било потребно избећи именовање објекта радње: **Ако га је пак у уживању узнемиравао** (ЈСП-ПП 1840-1842: 68).

У анализираној грађи регистрован је велик број примера у којима податак о објекту номинализоване, нереченичне предикације није експлициран у номинализованој структури, али је исказан у управној

⁶ Стевановић такође наводи да се генитив као допуна глагола /бојати се/ појављује на позицији неправог објекта, при чему је стање које се глаголом казује проузроковано појмом означеним генитивом (1991: 194). Ивана Антонић, међутим, указује и на другачију интерпретацију оваквих генитивних конструкција. Ауторка сматра да слободни генитив уз медијалне глаголе типа /бојати се/, /плашити се/ и сл. јесте „семантички субјекат псеудоагенс – каузатор“ и да „кореспондира с номинативом граматичког субјекта у одговарајућој синтаксичко-семантичкој парафрази“ (2005: 137).

реченици и могуће је реконструисати га на основу ширег контекста. У највећем броју забележених примера објекат радње исказане девербативном именицом кореференцијалан је или са директним или са индиректним објектом управне радње, што је условљено лексичком семантиком, те рекцијом глагола у позицији датог управног предиката.

2.6.1. Уз транзитивне глаголе различите семантике у функцији предиката управне реченице појављује се номинална реч у акузативу без предлога, при чему је њоме означен објекат управне радње који је истовремено и објекат (директни или индиректни) радње исказане девербативном именицом, те стога и није обавезно његово поновно експлицирање у номинализованомј структури: *Па ако нас и казни, опет она то из љубови чини* (Ч 1855:); *из љубови (...) да народно књижество потпомогну* (ТП-СНН 1846: 48); ... *ибо је знао, да су га предали из зависти* (Ч 1855: 97); *који су и/х/ искали на прочитаније* (СЛ 1825: 27); *он је добио Фисику на прочитаније* (АС 1802: 168); *он ме узме на искушеније* (ЈИ 1859: 67); *Који је своју јединицу ту на воспитаније дао* (МСС 1861: 82).

2.6.2. Уколико се у позицији управног предиката појављују глаголи типа /повиновати се/ и /завидети/ који реферишу о испољавању каквог посебног односа субјекта према другом учеснику (адресату) у датој ситуацији, појављује се номинална реч у дативу у функцији индиректног објекта (адресата) управне предикације који је при том кореференцијалан са директним/индиректним објектом радње исказане девербативном именицом: *Ви сами видите да се мени свако из љубови, а не из страха повинује* (МВ 1823: 295); (...) *као што су и њему због особите љубови отчине завидели* (СЗ 1857: 72).

2.6.3. Забележени су и примери у којима се уз глаголе кретања (/ићи/, /доћи/, /изаћи/, /похитити/, /истрчати/) на позицији предиката управне реченице појављују именице са обележјем [живо+] и [људско+] у дативу, при чему идентичан денотат имају спацијални детерминатор репрезентован слободним дативом и директни или индиректни објекат радње исказане девербативном именицом: *Србљи са својим поглаварима, Стеваном и Бурђем, иду у Азију, Бајазиту у помоћ* (ЈИ 1859: 132); *Идем им у помоћ* (Т 1825: 2); *Која с Дафином Братовича дође сенаторовици на посетишеније* (МВ 1823: 307); *Сви су готово ослобожденима на сретеније изишли* (СЛ 1825: 23); *вратили се из беху, и овим на сретеније похитили* (МВ 1823: 40); *И Љубица му радосна на сретеније истрчи* (МВ 1823: 156).

3. Закључак

Анализа грађе показала је да податак о објекту нереченичне предикације у површинској структури не мора бити експлициран, при чему је дати

исказ у потпуности завршен (нпр. *Ако га је пак у уживању узнемиравао* (ЈСП-ПП 1840-1842: 68)). Уколико је, међутим, објекатски аргумент номинализоване радње присутан у површинској структури, он се исказује беспредлошким генитивом, предлошким дативом, предлошким генитивом, предлошким локативом, зависном реченицом, присвојним придевом или присвојном заменицом, или податак о објекту може бити садржан у управној реченици.

У највећем броју примера уз девербативне именице изведене од транзитивних глагола објекатски конституент исказан је беспредлошким генитивом, који у одговарајућем трансформу бива замењен беспредлошким акузативом (нпр. *Оде Харалампије на дочек гостују* [← *Оде Харалампије да дочека госте*](ЈИ 1859: 177);

Уз девербативне именице типа /љубав/, /мржња/, /поштовање/, /благодарност/, које су изведене од транзитивних глагола емотивних односа, појављује се именица у дативу са предлогом /к/ и именица у генитиву са предлозима /прама/ и /спрама/ као површински експонент дубинског директног, односно индиректног објекта. У трансформу оваквих примера предлошки датив и предлошки генитив бивају замењени беспредлошким акузативом (нпр. (...) *из љубови к вашој господичној кћери примам њену руку* [← (...) *будући да волим вашу кћер, примам њену руку*] (ЈС 1837: 53)) или беспредлошким дативом (нпр. *и из благодарности к Богу подигне ту жртвеник* [← *и, будући да је био захваљан Богу/будући да је желео да се захвали Богу, подигне му жртвеник*](СЗ 1857: 53), што је директно условљено реакцијом глагола који се номинализује.

Анализа ексцерпираних грађа показала је да нема разлике у погледу рекцијских односа између именица изведених од медијалних глагола и глагола комуникативних радњи и одговарајућих глаголских лексема (нпр. *И нису се усудили викати из страха да је не пробуде* [← *И нису се усудили викати јер су се плашили да је не пробуде*] (МСС 1861: 86); *Приликом разговора о расписивању награда повела се реч о томе* [← *Док су разговарали о расписивању награда, повела се реч о томе*](СЛ 1868: 575)).

Податак о објекту номинализоване, нереченичне предикације може бити исказан у управној реченици, што, у највећем броју забележених примера, значи да је објекат (директни или индиректни) радње исказане девербативном именицом кореференцијалан или са директним или са индиректним објектом управне радње. Да ли ће исти денотат имати номинална реч у позицији директног или индиректног објекта управног предиката и објекат (директни или индиректни) номинализоване радње, условљено је лексичком семантиком и реакцијом управног глагола.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2006). Лексичка семантика и семантичке улоге актаната. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 169-178.
- Антонић, Ивана (2005). Субјекатски генитив у стандардном српском језику. *Јужнословенски филолог*. LXI: 125-144.
- Батистић, Татјана (1972). *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик. Библиотека Јужнословенског филолога.
- Van Valin, R. D. (1996). Functional Relations. *Concise Encyclopedia of syntactic Theories*. 98-110. Cambridge: Pergamon.
- Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкаг, Ирена (1987). Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолог*. Београд. XLIII: 111-135.
- Ивић, Милка (1983). *Лингвистички огледи*. Београд: Библиотека XX век.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Радовановић, Милорад (1977а). Именица у функцији кондензатора (I). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. XX/1: 63-144.
- Радовановић, Милорад (1977б). Именица у функцији кондензатора (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XX/2. Нови Сад: Матица српска. 81-160.
- Радовановић, Милорад (1990). *Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Добра вест.
- Речник српскохрватског књижевног језика* (1967). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Суботић, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: «питање језика». *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 145-191.
- Танасић, Срето (2005). *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига.
- Унбегаун, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд: Вукова задужбина: Орфелин. Нови Сад: Матица српска.
- Штрбац, Гордана (2005). Прилог изради речника валенције глагола емоционалног садржаја. *Прилози проучавању језика*. 36: 173-197. s

Jelena Ajdžanović

EXPRESSION OF OBJECT IN NOMINALISED STRUCTURES

Summary

This study analyses nominalised structures in order to observe the manner in which object of the verb is explicated in these structures. The analysis indicated that in nominal and verbal statements the object of the verb is usually indicated by various linguistic tools.

Милан Ајџановић
(Нови Сад)

КОРЕЛАТИВНЕ ПРЕДИКАЦИЈЕ ИМЕНИЦА ТИПА NOMINA ATTRIBUTIVA

САЖЕТАК. У раду се методом трансформационог теста идентификују корелативне предикације 101 именице из семантичко-деривационе категорије *nomina attributiva*. При томе се показује да корелативне предикације именица из исте семантичко-деривационе категорије могу бити различито конституисане, што омогућује класификацију именица у различите поткатегорије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: синтакса, деривација, корелативна предикација, *nomina attributiva*, трансформациони тест, суфикс.

1. Увод

Под именицама *nomina attributiva* у овом ће се раду подразумевати све оне именице које денотирају неког носиоца особине или стања, без обзира на врсту творбене основе или на врсту говорникове оцено. У оквиру ових именица, дакле, сместићемо не само прототипичне примере *nomina attributiva* (типа *старац*, *шаљивџија*), тј. оне које би се са становишта говорникове оцено могле одредити као неутралне, већ и оне које се обично одређују као именице субјективне оцено и које се понегде издвајају у посебну семантичко-деривациону категорију (исп. нпр. Станојчић, Поповић 2000). Основни разлог за овај критериј лежи у чињеници, коју примећује и Р. Драгићевић (2001: 32), да је понекад немогуће повући јасну границу између ове две групе лексема.

У оквиру категорије *nomina attributiva*, осим тога, посматраћемо и именице које означавају особе које пате од различитих болести и физиолошких поремећаја, при чему су разлози за овакав поступак двоструки. Наиме, као прво, неоспорно је да и ове именице означавају особе с одређеном особином, додуше, специфичном у односу на прототипичне представнике посматране категорије. Као друго, ове се именице нигде не издвајају у посебну категорију, већ се само код појединих суфикса констатује да означавају различите болеснике, тако да сврставањем ове

врсте именица у nomina attributiva избегавамо непотребну атомизацију семантичких-деривационих категорија.

2. Предмет, корпус и методологија рада

Предмет овога рада, што се види и из његовог наслова, јесу корелативне предикације именица nomina attributiva, тј., укупно 101 именица из ове семантичко-деривационе класе, деривирани како суфиксима домаћег порекла тако и оним страног.¹ Ове су именице највећим делом ексцерпирани са 587 страна штампаног текста, дневне и недељне штампе (Политика, Дневник, Грађански лист, НИН, Време),² као и, у знатно мањој мери, из неких других медија.

Приликом идентификовања корелативних предикација послужићемо се најпогоднијим методом³ за овакву врсту истраживања – трансформационим тестом,⁴ при чему ћемо атрибутивност код посматраних именица доказати уколико се корелативна предикација формализује као релативна рестриктивна клауза код које се поред мотивне речи могу јавити и различити квантификатори и квалификатори лексикализовани само на овом интерпретативном нивоу. У зависности од разлика које се јављају међу корелативним предикацијама, извршићемо и класификацију именица на различите подгрупе. Такође, иако у фокусу пажње овога пута није творбена структура посматраних лексема, именице ћемо наводити с обзиром

¹ Ради се о следећим именицама: алкохоличар, балавац, бедник, безобразник, белац, богаташ, болесник, брбљивац, бунтовник, великан, веселяк, вештак, генијалац, главоња, гладница, глупак, глупан, глупача, господин, грешник, грубијан, двојник, дистрофичар, домаћин, дрзник, дугајлија, екстремиста, жвањкало, запосленик, илегалца, индивидуалац, јадник, јунак, колебљивац, конзервативац, крадљивац, кривац, криминалац, лажов, лепотица, лудак, лудача, малишан, малолетник, маторка, мекушац, миљеник, младић, моћник, мртвак, мрштавац, мудрац, насилник, насртљивац, незнанац, новалија, носоња, обвезник, очајник, паметница, паралитичар, параплегичар, патуљак, плавуша, подлац, познаник, покојник, покојница, послушник, прдоња, примитивац, простача, професионалац, пуниша, савременик, самац, светац, сероња, скептик, слабић, слинавац, смрдљивица, срећник, сродник, старац, старица, странац, стручњак, туђин, туђинац, туњавац, тупација, ћутолог, усамљеник, хемофиличар, хуља, циник, црнка, чудац, шаливџија, штедиша.

² Овај се рад заправо служи грађом прикупљеном за ауторов магистарски рад под називом *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа*, који је одбрањен 23.3.2007. на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом у следећем саставу: др Љ. Суботић, ментор, др В. Васић, др Љ. Недељков и др Р. Драгићевић.

³ Овај метод сматрамо најпогоднијим пре свега зато што омогућава најбоље дефинисање самог лексичког значења.

⁴ Том приликом користићемо се дефиницијама датим у РМС, као и анализама извршеним у Babić 1986, Клајн 2003, Гортан-Премк, Васић, Недељков 2003 и Гортан-Премк, Васић, Драгићевић 2006.

на врсту употребљеног творбеног форманта, при чему ће они у оквиру посматраних поткатегорија бити дати азбучним редом без посебног издвајања простих и сложених суфикса те оних домаћег и страног порекла. Осим тога, именице нећемо груписати с обзиром на њихов род.

3. Анализа грађе

3.1. Тип: NAdj⁵ → Онај који⁶ + Cop + Adj/Adj + N

Ову групу чине прототипични представници категорије *nomina attributiva* – у деривационом смислу то су деадјективи, тј. именице код којих се у трансформацији јављају копулативни глагол и одговарајући квалитативни придев, од ког је сама именица, додавањем одређеног творбеног форманта, и деривирана (нпр. лудак → онај који је луд) или пак одговарајући придев и именица коју он детерминише (нпр. плавуша → она која је плаве косе⁷). У ову групу спада укупно 87 именица, маскулинума, фемининума и двородних именица, које су деривирани различитим творбеним формантима.

3.1.1. Суфиксом **-ајлија** деривирани су две лексеме (дугајлија, новајлија): дугајлија/новајлија → онај који је дуг/нов.

3.1.2. Међу посматраним лексемама суфиксом **-ајк/-јајк** деривирано је осам лексема: *веселјак*, *вештак*, *глупак*, *јунак*,⁸ *лудак*, *мртвјак*, *стручњак* и *чудак*. Трансформациони тест открива да корелативне предикације ових лексема конституише копулативни предикати с придевом у позицији лексичког дела (нпр. веселјак → ‘онај који је весео’).

3.1.3. Међу посматраним именицама две су деривирани суфиксом **-ан/-ајн** (великан, глупан). Иако се у оба случаја ради о деадјективима, међу њима су присутне разлике, што нам показује и трансформациони

⁵ Ознаком у индексу означаваћемо врсту творбене основе посматране именице и то са *Adj* деадјективе, са *Nom* десупстантиве и са *V* девербативе.

⁶ Из практичних разлика у трансформацијама ћемо користити само мушки род (наравно, осим код фемининума). Такође, нећемо идентификовати корелативне предикације код свих лексема већ само код прототипичног представника посматране класе.

⁷ Овде се не може искључити ни трансформација ‘она која има плаву косу’, која би ове именице приближила именицама типа *носоња* наведеним под 3.2. (исп. ниже).

⁸ Лексема *јунак* донекле је специфична у односу на друге: Скок (1: 785) ову лексему изводи од некадашњег прасловенског и општесловенског придева *junъ*, те би и она, попут других посматраних лексема, представљала мотивисану лексему. Међутим, може се поставити питање мотивисаности ове лексеме будући да је наведени придев у савременом српском језику ако не изгубљен онда барем застарео. Ипак, уколико би се предност дала не деривационом већ семантичком критерију, и ова би се лексема морала сматрати представником категорије *nomina attributiva*, чију корелативну предикацију конституише копулативни предикат с придевом *храбар* у лексичком делу (*јунак* → ‘онај који је храбар’).

тест. Наиме, док је значење друге ‘онај који је глуп’, односно, како се то наводи у РМС, ‘глуп човек’, код друге је у трансформацији свакако неизбежан придев *велик* (→ ‘онај који је велик’), при чему је приликом деривације искоришћена његова сема ‘важан, значајан, натпросечан’, тако да *великан* данас свакако више није превасходно ‘онај који је велик’, тј. ‘див, горостас’, што се наводи као прво значење у РМС, већ пре ‘онај који се налази на високом положају’ или ‘онај што се уздиже својим признатим способностима’, што би била друга два значења у РМС. Ова полисемија проистиче из полисемије творбене основе, тј. придева *велик*.⁹

3.1.4. Сложеним суфиксом **-анџ** у нашем корпусу деривирана је само једна лексема из ове семантичке категорије (познаник → ‘онај који је познат’¹⁰).

3.1.5. Суфиксом **-ац** деривиране су две лексеме из нашег корпуса (мудрац, подлац), које су обе деадјективи (мудрац/подлац → ‘онај који је mudar/подао’).

3.1.6. Суфиксом **-(а)ц** међу посматраним лексемама деривирана је укупно 21 именица (балавац, белац, брбљивац, генијалац, илегалцац, индивидуалац, колебљивац, конзервативац, крадљивац, кривац, криминалац, насртљивац, незнанац,¹¹ примитивац, професионалац, самац, светац, слинавац, старац, странац, туњавац).¹²

Све су ове именице по пореклу деадјективи, деривирани како од придева домаћег (нпр. *балавац*, *белац*) тако и од оних страног порекла (нпр. *генијалац*, *индивидуалац*), при чему су, како то примећује Клајн (2003: 53), као и већина других деадјектива деривираних суфиксом **-(а)ц**, семантички веома хомогене будући да се могу представити формулом ‘онај који има особину означену придевом’, тј. ‘онај који је + Adj.’ (нпр. *самац* → ‘онај који је сам’).¹³

Ипак, и међу овим именицама има разлике: док је, нпр., *кривац* ‘онај који је крив’, *белац* је пре ‘онај који је беле/светле коже’¹⁴ него ‘онај који

⁹ Овде се не може искључити ни трансформација ‘онај који чини велика дела’, у којој би се квалификативност извела из употребе глаголског облика, при чему би *велик* био атрибут у оквиру објекатског аргумента. У томе случају именица би се могла сматрати и представником друге подгрупе.

¹⁰ Овде имамо и релацију према агенсу.

¹¹ Иако је ова лексема деривирана од трпног придева (Клајн 2003: 53), сматрамо да се, с обзиром на своју семантику, може сматрати пре свега представником ове категорије.

¹² У оквиру ове групе може се извршити даља подела с обзиром на њихову семантику (нпр. код лексеме *професионалац* атрибутивност се, за разлику од именица типа *балавац*, *белац* или *старац*, изводи на основу компетенције за спровођење неке радње).

¹³ Одступања су овде, међутим, могућа захваљујући полисемији која је присутна код лексеме типа *конзервативац*, којом се може означити носилац неке особине, али и присталица, следбеник или припадник различитих покрета или учења.

¹⁴ РМС као прво значење наводи ‘човек беле расе, белокожац’.

је бео', тј. у позицији лексичког језгра поред придева може се (пре) наћи и именичка синтагма са придевом у функцији атрибута.¹⁵ Такође, код именице *криминалац* изостаје могућност трансформације 'онај који је + Adj.' (→ *'онај који је криминалан'), већ је уместо копуле неопходно увести пунозначни глагол *бавити се* и његову одговарајућу допуну (→ 'онај који се бави криминалним радњама/криминалом'¹⁶), што значи да би ова именица могла бити представник и друге подгрупе из класе *nomina attributiva*.

3.1.7. Суфикс **-ача** забележен је у три лексеме (глупача, лудача, простача), које су деривирани од придева и чије су корелативне предикације копулативни предикати (нпр. глупача → 'она која је глупа').

3.1.8. Суфиксом **-апија** деривирана је само једна лексема (тупација → 'онај који је туп'), при чему се не може у потпуности одбацити ни могућност да се овде не ради о деадјективу већ о девербативу ('онај који стално/пуно тупи'), те би се ова именица могла сматрати (и) представником подгрупе наведене под 3.3.

3.1.9. Међу посматраним лексемама само је лексема *богаташ* (→ 'онај који је богат') деривирана суфиксом **-аш**.

3.1.10. Сложени суфикс **-ијан** регистрован је само у деадјективу *грубијан*, у чијој се корелативној предикацији види однос према објекту (→ 'онај који је груб [према некоме]').

3.1.11. Суфикс страног порекла **-ик** забележен је у две лексеме (скептик, циник), које Клајн сматра немотивисаним, будући да и одговарајући придеви и именице представљају позајмљенице (скепса, скептичан; цинизам, циничан). Бабић (1986: 202), међутим, у овом случају говори о извођењу, при чему као творбену основу препознаје именицу а значење описује једначином → 'онај који је обузет X', тј. оним што означава именица која је у основи. Уколико бисмо прихватили овакво гледиште, имали бисмо следеће трансформације (скептик → 'онај који је обузет скептицизмом', циник → 'онај који је обузет цинизмом').

Иако се, на дијахронијском плану, не може оспорити Клајнова тврдња да се ради о позајмљеницама које само имају исте основе, не може се оспорити ни чињеница да се оне, на синхронијском плану, доводе не само у семантичку већ и у деривациону везу, о чему сведоче и следеће трансформације (скептик → 'онај који је скептичан', циник → 'онај који је циничан').

¹⁵ Овакве именице нећемо издвајати у посебну подгрупу јер је код њих увек могућа двострука интерпретација (исп. ниже *црнка* и *плавуша*).

¹⁶ Предност дајемо предикацији са синтагмом будући да не онемогућава деривацију од придева.

3.1.12. Међу посматраним именицама чак је 20 деривирано суфиксом домаћег порекла **-ћк** (бедник, безобразник, болесник, бунтовник, грешник, двојник, запосленик, јадник, малолетник, миљеник, моћник, насилник, обвезник, очајник, покојник, послушник, савременик, срећник, сродник, усамљеник). Све су именице деадјективи, чије су корелативне предикације копулативни предикати с одговарајућим квалитативним придевом у позицији лексичког језгра предиката (нпр. бунтовник → 'онај који је бунтован').

3.1.13. У српском језику постоје свега два деадјектива деривирана суфиксом **-ин** (Клајн 2003: 91), који су уједно део нашег корпуса (домаћин, туђин).¹⁷ Обе лексеме означавају носиоца особине која се казује основним придевом (Стевановић 1964²: 522), тј. спадале би у *nomina attributiva*. Међутим, док је припадност лексеме *туђин* овој семантичкој групи несумњива (→ 'онај који је [неком] туђ/непознат'), код лексеме *домаћин* изостаје могућност трансформације 'онај који је + Adj'.¹⁸ (у супротном бисмо имали *'онај који је [неком] домаћи'). Заправо, ни у једном од својих значења датих у РМС *домаћин* се не дефинише преко придева већ првенствено преко именице *дом*.

Ипак, једна од особености ове две именице јесте да се обе могу наћи у функцији атрибутива (нпр. *човек домаћин*, *човек туђин*), што указује на то да код њих свакако постоји и значење атрибутивности.

3.1.14. Сложеним суфиксом **-ин(а)ц** међу посматраним лексемама деривирају се само деадјектив *туђинац* (→ 'онај који је [неком] туђ').

3.1.15. Иако је суфикс **-ист(а)** 'интернационални суфикс велике продуктивности' (Клајн 2003: 242), међу посматраним именицама само је једна њиме деривирана (екстремиста). Ову лексему, иако постоје друкчија мишљења,¹⁹ ми сматрамо деадјективом, чију корелативну предикацију чине копула и придев *екстремни* (екстремиста → 'онај који је екстреман').

3.1.16. Суфикс **-ић/-ић** забележен је у две лексеме (младић, слабић), једина два деадјектива на **-ић** с обележјем [+ особа] који су у општој употреби (Babić 1986: 174).

¹⁷ Занимљивост ових лексема лежи и у томе што су оне представљају ретке примере у којима **-ин** није јединачни суфикс, тј. у којима се он не губи у множини.

¹⁸ Наравно, овде и код именице *господин* увек постоји могућност, коју смо искористили и код лексеме *јунак*, да у корелативној предикацији у лексичком језгру реконструишемо неки други придев, нпр. *вредан*, *поштен*, *радан*, за прву лексему, односно *васпитан*, *отмен*, за другу.

¹⁹ Клајн (2003: 244), на пример, ову именицу, заједно с још читавим низом других лексема, одређује као деадјектив који се тиче 'учења и праваца', док, с друге стране, такође као деадјективе одређује лексеме попут *фаталиста*, *сентименталиста*, *опортуниста*, које означавају 'личне особине'.

3.1.17. Суфикс **-ица** забележен је у пет лексема (гладница, паметница, покојница, смрдљивица, старица), при чему њихове творбене основе упућују на различита стања (физиолошка, физичка, психолошка). Ове лексеме, осим тога, не сматрамо моционим облицима одговарајућих маскулинума,²⁰ већ их, као и све остале именице код којих се у основи налази неки квалитативни придев, попут Р. Драгићевић (2001: 28-29) – сврставамо у класу *nomina attributiva*, пре свега ослањајући се на тест парафразе будући да се ове лексеме дефинишу преко придева и не доводе се ни у какву творбену везу с одговарајућом именицом мушког рода (нпр. старица → ‘она која је стара’).

Међу посматраним именицама издваја се лексема *гладница* зато што се код ње у трансформацији јавља и темпорални квантификатор *увек*, *стално*, чиме се она донекле приближава именицама наведеним под 3.3. у оквиру посебне подгрупе (гладница → ‘онај/она који/која је стално/увек гладан/гладна’).

3.1.18. Суфикс **-иша** забележен је у лексемама *пуниша* и *штедиша*, од којих је само прва деадјектив и представник посматране групе лексема, док је друга девербатив (*пуниша* → ‘онај који је пун’). Лексема *пуниша*, међутим, део је жаргона, те је њено значење није у потпуности прозирно, тј. само је контекстуално прозирна, иако се њена творбена основа може лако идентификовати (*пуниша* → ‘онај који је пун [пара]’, тј. ‘онај који је богат’).²¹

3.1.19. Сложени суфикс **-ишан** јавља се само у деадјективу *малишан*, деривираним од придева одређеног вида²² (→ ‘онај који је мали’).

3.1.20. Суфиксом **-ка** деривирани су деадјективи *маторка* и *црнка*, међу којима постоје извесне разлике. Наиме, док је *маторка* ‘она која је матора’, *црнка* није (само) ‘она која је црна’ већ (пре) ‘она која је црне косе (и тамне пути)’, што значи да у другом случају као корелативну предикацију имамо копулативни предикат с именичком синтагмом у оквиру које мотивна реч има функцију атрибута.

3.1.21. Суфиксом **-њик** међу посматраним лексемама деривирана је само лексема *дрзник*, чија је творбена основа придев *дрзак* (→ ‘онај који је дрзак’).

²⁰ Наравно, ово не важи за лексему *гладница*, која је двородна.

²¹ Иако су именице деривирани овим суфиксом означавају подједнако лица и мушког и женског пола, лексема *пуниша* по свој је прилици једнородна (у нашем корпусу има само једну, недовољну информативну, потврду, док је не бележе ни Николић 2000 ни РМС, па чак ни електронски *Корпус савременог српског језика*), што би могло бити последица постојања хомонимичног маскулинумског антропонима.

²² РМС бележи одговарајући придев неодређеног вида али с квалификатором *песн*.

3.1.22. Суфикс **-ѡв** забележен је само у лексеми *лажов*, коју Клајн изводи од придева *лажљив* ($\rightarrow$ 'онај који је лажљив'), вероватно зато што већина именица деривирана суфиксом **-ов** представља деадјективе. Овде се, међутим, не може са сигурношћу одбацити ни могућност да она представља и девербатив, при чему је као творбена основа послужила презентска а не инфинитивна глаголска основа, те би се она могла посматрати и у оквиру друге групе примера²³ (*лажов* $\rightarrow$ 'онај који [стално/ пуно] лаже').

3.1.23. Деадјектив *лепотица* деривиран је сложеним суфиксом **-оти-ца** ($\rightarrow$ 'она која је лепа').²⁴

3.1.24. Сложени деминутивни суфикс **-ѡљ(а)к**, и иначе веома редак, забележен је само у лексеми *патуљак*, чије су, како то Клајн (2003: 29) сматра, мотивација и етимологија нејасне. Ми, ипак, сматрамо да је оправдано ову именицу одредити као *nomina attributiva* будући да се у трансформацији као корелативна предикација јавља квалитативни придев или пак копулативни именски предикат с придевом и именицом у лексичком језгру (*патуљак* $\rightarrow$ 'онај који је патуљаст' или 'онај који је патуљастог раста').

3.1.25. Сложени суфикс **-уш(а)ц** у корпусу налазимо само у лексеми *мекушац*, која спада у *nomina attributiva*, што се види и из трансформације (*мекушац* $\rightarrow$ 'онај који је мек').

3.1.26. Суфикс **-уша** присутан је у лексеми *плавуша*, код које, као и код горенаведених лексема *белац* и *црнка*, поред придева у позицији лексичког језгра предиката ($\rightarrow$ 'она која је плава') можемо имати и именичку синтагму у генитиву ($\rightarrow$ 'она која је плаве косе').²⁵

3.1.27. Суфиксом **-ија** међу посматраним лексемама деривиран је само деадјектив *шалјивија* ($\rightarrow$ 'онај који је шалјив'), који уједно представља и једини пример додавања овог суфикса на придевску основу (Клајн 2003: 207).

3.2. Тип: $N_{\text{Nom}} \rightarrow \text{Онај који} + V_{\text{имати}} + \text{Adj}_{\text{велик}} + N$

У ову групу примера спадају само две именице, два десупстантива²⁶ деривирана суфиксом **-оња** – *главоња* и *носоња*. Као корелативна преди-

²³ Овде имамо укрштање значења агентивности са значењем атрибутивности преко хабитуалног презента, што имамо и код другог девербатива који Клајн наводи (зврдѡв $\rightarrow$ 'онај који зврнда').

²⁴ Клајн (2003: 123) овакву творбену анализу чињеницом да се ова лексема с обзиром на своје значење може мотивисати пре свега придевом а не именицом *лепота*.

²⁵ Наравно, као што смо горе навели, не може се одбацити ни трансформација 'она која има плаву косу'.

²⁶ Клајн (2003: 177) овде не искључује ни могућност да су посматране лексеме деривиране од скраћених придевских основа (*глав[ат]*, *нос[ат]*), будући да је овакво

кација ових именица, што се види и из горе дате формуле, јавља се глагол *имати*, који уз себе везује као објекатски аргумент везује именичку синтагму с именицом која означава одређени део тела (у нашем случају главу и нос) и придевом *велик* као обавезним детерминатором (главоња, носоња → ‘онај који има велику главу/нос’).

3.3. Тип: $N_V \rightarrow \text{Онај који} + \text{Adv}_{\text{стално}} + V$

Ову групу чине девербативи код којих у трансформацији имамо хабитуално-квалитативни презент одређеног пунозначног глагола и темпорални или неки други квантификатор (*стално, често, увек, пуно* и сл.). Поред горенаведених именица *лажов* и *тупација*, чија припадност овој групи може бити упитна, њени су несумњиви представници следеће четири лексеме: *жвањкало, мрштавац, ћутолог* и *штедиша*.

Посматране именице деривирани су различитим суфиксима: **-ав(а)ц** (мрштавац), **-иша** (штедиша), **-ло** (жвањкало) и суфиксоидом **-лог** (ћутолог) и код свих њих, осим тога, захваљујући њиховој деривационој и семантичкој вези са глаголим, имамо укрштање поља агентивности и атрибутивности, те би се оне могле сматрати и представницима категорије *nomina agentis*.

3.4. Тип: $N_V \rightarrow \text{Онај који} + \text{Cop} + \text{Adj}$

Ову групу примера чине три девербатива: *хуља*,²⁷ деривиран суфиксом **-ја**, и вулгаризми *сероња* и *прдоња*, деривирани суфиксом **-оња**. Ове су именице налик именицама наведеним под 3.1, што се види и из трансформација, док се једино разликују по врсти творбене основе – три горе наведене лексеме по пореклу су девербативи, што их, с друге стране, приближава и именицама наведеним под 3.3. Оне, заправо, представљају неку врсту прелаза између ове две групе именица: иако су деривирани од глагола, приликом трансформације предност бисмо, уместо оној с пунозначним глаголом, дали корелативној предикацији са копулативним предикатом и придевом одговарајуће семантике у позицији лексичког језгра (*хуља/сероња/прдоња* → ‘онај који је неваљао, нечастан/неспособан, слаб/попрдљив’).²⁸ И код ових именица, као и код оних из претходне

скраћивање присутно код именица које су несумњиви деадјективи (клемп[ав] + -оња > клемпоња, ћел[ав] + -оња > ћелоња), те би онда ове две именице спадале у претходну групу примера. Ми, међутим, ове лексеме ипак сматрамо првостепеним дериватима одговарајућих именица, онако како се то чини у Гортан-Премк, Васић, Недељков 2003: 96, 220.

²⁷ Док ни Клајн ни Бабић не наводе ову лексему, Скок (1: 693) сматра да она представља девербатив деривиран од инфинитива *хуљати* (РМС бележи само рефлексиван глагол *хуљати се*) или од презента *ћујо*.

²⁸ РМС под одредницом *прдоња* наводи ‘попрдљив човек’, под *сероња* ‘неспособан човек, слабић; плашљивац’, а под *хуља* ‘неваљао и нечастан човек, нитков, подлац’.

групе, што је и разумљиво будући да се ради о девербативима, имамо укрштање поља агентивности и атрибутивности.

3.5. Тип: $N_{Nom} \rightarrow \text{Онај који} + V_{\text{боловати}} + \text{од} + N$

Сложени суфикс **-ичѧр** у нашем корпусу присутан је у пет лексема које означавају људе оболеле од одређених болести, означених именицом страног порекла која представља творбену основу (алкоголичар, дистрофичар, паралитичар, параплегичар, хемофиличар). Корелативне предикације ових лексема конституише пунозначни глагол *боловати*, који захтева адвербијалну допуну *од* + N_{gen} , при чему именичка лексема означава неку врсту болести или физиолошког поремећаја. Клајн (2003: 238) не искључује ни могућност да је понека од посматраних именица деадјектив, деривирани од придева на -ичан или -ички и суфиксом -ѧр, али ипак предност даје именичким образовањима. Овоме у прилог иду и трансформације (параплегичар $\rightarrow$ 'онај који болује од параплегије' а не *'онај који је параплегичан').

4. Закључак

Иако су све посматране именице представници семантичко-деривационе категорије *nomina attributiva*, оне се међусобно значајно разликују, а индикатори тих разлика јесу и њихове корелативне предикације. Наведене разлике условљене су врстом творбене основе, али и лексичким значењем датих именица. Наиме, с једне стране, код неких структурно различитих именица јављају се корелативне предикације конституисане на исти начин, док су, с друге стране, код појединих именица с истом врстом творбене основе оне различите.

Пример за прво јесу оне структурно различите именице, деадјективи и девербативи, чије су корелативне предикације копулативни предикат с квалитативним придевом или именичком синтагмом као предикативом. Ове предикације су присутне, што је сасвим и очекивано, код именица деривираних од придева (нпр. мудрац $\rightarrow$ 'онај који је мудар'), које су уједно међу 101 посматраном именицом и најбројније (87), али и, што је мање очекивано и што је условљено значењем посматраних лексема, код неких девербатива (нпр. сероња $\rightarrow$ 'онај који је неспособан, слаб').

Насупрот томе, као репрезентанти појединих класа именица *nomina attributiva* стоје именице *носоња*, *параплегичар*, обе десупстантиви, и девербатив *итедиша*, чије су предикативне корелације различите од горе наведених предикација. Тако код лексеме *носоња*, и њој сличних именица, предикације конституише глагол *имати*, који уз себе везује именичку синтагму с придевом *велик* као обавезним детерминатором, при чему

именица денотира неки део тела (нпр. носоња → ‘онај који има велик нос’). Код именица које означавају особу која болује од неке болести, предикативна корелација је глагол *боловати*, који захтева адвербијалну допуну *од* + N_{gen}, при чему именичка лексема означава неку врсту болести или физиолошког поремећаја (параплегичар → ‘онај који болује од параплегије’). Коначно, код последње групе именица, тј. оних чији је представник лексема *штедиша*, у трансформацији имамо хабитуално-квалитативни презент одређеног пунозначног глагола и темпорални или неки други квантификатор (*штедиша* → ‘онај који стално штеди’), тј. код њих је присутно укрштање значења агентивности са значењем атрибутивности преко хабитуалног презента.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајцановић, Милан (2007). *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа* [Магистарска теза. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику].
- Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku (Nacrt za gramatiku)*. Zagreb: JAZU.
- Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић и Љиљана Недељков (2003). *Семантичко-деривациони речник, Свеска 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић и Рајна Драгићевић (2006). *Семантичко-деривациони речник, Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 774.
- Драгићевић, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (Творбена и семантичка анализа)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија (Прилози граматици српског језика II)*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Николић, Мирослав (2000). *Обратни речник српског језика*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Речник српскохрватског књижевног језика* (1967-1976). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Skok, Petar (1971-1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (2000⁷). *Грамматика српског језика. (Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Milan Ajdžanović

THE CORRELATIVE PREDICATIONS OF NOMINA ATTRIBUTIVA NOUNS

Summary

In this paper the author analyses the correlative predications of nomina attributiva nouns, i.e. the nouns that denote the possessors of a quality (such as: *bednik*, *mudrac*, *starac*). In order to do so the author uses transformational test, which consequently enables him to classify the nouns into different subgroups according to their correlative predications.

Миливој Алановић
(Нови Сад)

ФУНКЦИОНАЛНО-ГРАМАТИЧКИ ОКВИРИ ПАДЕЖНЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ АГЕНСА

САЖЕТАК. У раду су изложени типични граматички обрасци у којима се појављују одговарајуће падежне форме са значењем агенса, а резултати истраживања су систематизовани према функцијама које оне остварују, водећи рачуна и о лексичкосемантичким обележјима како допуна и одредаба, тако и глагола који структурирају дати реченични модел.

Кључне речи: синтакса, семантика, лексичка семантика, агенс.

Увод

Оперативном дефиницијом агенса сматра се она која каже да је то “појам коме се вршење радње приписује” (Ивић 1963: 23). Ипак, под агенсом се, заправо, подразумева актант¹ (учесник као носилац ситуације) у чијој сфери лежи одговорност за иницирање какве радње над којом он остварује потпуну или фазну контролу. Агенс је, дакле, семантичка категорија за коју не постоји јединствен морфосинтаксички образац којим се формализује. Идентификација агенса представља резултат саодноса лексичких и категоријалних значења глагола и именица, што значи да се агенс може идентификовати на било којој синтаксичкој позицији, са изузетком предиката. Треба нагласити да управо од глагола у функцији предиката, односно од његовога значења, зависи број и распоред остварених семантичких улога у реченици. Стога се у овом раду у великој мери преиспитују лексичкосемантичка обележја глагола и његових допуна и одредаба, те основни реченични модели (актив - пасив - медијал, персонална - имперсонална реченица) који намећу одговарајућу структурно-семантичку реченичну организацију. Централно место у овом истраживању заузима утврђивање типичних и најпродуктивнијих реченичних образаца и у њима реализованих лексичкосемантичких обележја падежних форми којима се идентификује агенс.

¹ Под актантом, према изворном схватању Ј. Тенијера (Tesièrre 1959: 109), подразумевамо учеснике, бића или ствари, у некој ситуацији. То је, дакле, семантичка категорија која се граматикује у зависности од реченичног модела, значења или прагматичке компоненте исказа.

У досадашњим студијама било је углавном речи о падежима субјекатског типа, који обавезно алтернирају са граматичким субјектом (Стевановић 1979³; Фелешко 1995; Пипер 2005). Истина, овакав трансформациони проседе провере у значајном броју случајева потврђује само да је граматички субјекат типичан структурни лик семантичког субјекта. С друге стране, семантички субјекат представља својеврсну хиперулогу (Бондарко 2002: 597), која у своје семантичко поље интегрише агенс као носиоца ситуације акционог типа и експеријент као носиоца ситуације медијалног типа. У овом раду полазимо од центра овога поља при чему имамо у виду да је агенс његов семантички прототип, док се на периферији налази експеријент, тј. доживљавач, носилац стања или расположења (Lazard 1994; Всеволодова 2000), који се одликује изразито ослабљеном одговорношћу и контролом над ситуацијом.

Идентификација типичних агентивних формалносинтаксичких образаца, и то са аспекта падежне дистрибуције, основни је задатак овога рада. Улога експеријента наводи се само у поступку диференцијације континуума семантичких улога, мада се он може схватити и као сродна, чак као супкласна агентивна категорија (Van Valin 1996: 101). Све опсервације и резултати истраживања систематизовани су у појединачне одељке посвећене конкретним падежним функцијама, где према функционалној дистрибуцији падежи могу остварити функцију какве глаголске допуне, субјекта или објекта, или пак одредбе, адвербијалног или атрибутског типа. Посебно су издвојене падежне форме са коагентивним значењем, односно оне које се налазе изван тематско-рематског реченичног оквира.

I. Падежне форме на позицији глаголских допуна

1.1. Субјекатска функција. У савременом српском језику једино се номинатив може појавити на позицији граматичког субјекта и, премда може имати само још једну синтаксичку функцију – предикативну, семантичке улоге које он остварује много су разнородније. Формулација семантичке улоге превасходно зависи од лексичког и категоријалног значења именице са субјекатском функцијом, али и од типа самог предиката, тачније глагола у тој функцији и његовога значења, а у случају копулативног предиката, од значења именице која представља његов конститутивни елемент. Тако у персоналној и активној реченици номинални субјекат представља типичну форму којом се означава агенс. Појмови с обележјем живо */+/* предодређени су за ову улогу, док то не важи без ограничења и за појмове са обележјем живо */-/* у истом лексичко-синтаксичком контексту (*Марко лежи на кревету/ Књига лежи на кревету*).

Изузетак су реченице где појам са обележјем живо /-/ постиже неки нов резултат, односно постиже довољан степен самоактивности да би се промовисао као агенс, истина специфичног типа (Алановић 2005: 168-170) – акцидентног (*Град нам је полупао прозоре*) или инструментног (*Аутомобил је налетео на ивичњак*).

1.1. Ако се на позицији субјекта појаве именице којима се именују неке апстрактне појаве (*Правда ће победити* [< Праведни људи ће победити]), и оне се могу интерпретирати као агенс симулативног типа (Алановић 2005: 170), само под условом да иступају као експоненти неког облика људског деловања. С друге стране, метонимијском модификацијом значења именице које означавају установе или какве колективе могу се остварити као агенси (*ЈАТ најављује генерални штрајк*), будући да упућују на људе који их чине (Ивић 1982; Гортан-Премк 1997; Алановић 2006).

1.2. Као што је већ речено, интерпретација семантичке улоге субјекта зависи од типа, структуре и значења самог предиката. Само они глаголи који именују радње које обезбеђују субјекатском појму контролу над њом, тако да у његовој сфери лежи одговорност за њено покретање, омогућују агентивну интерпретацију субјекта. То су пунозначни, по правилу, прелазни глаголи и глаголи кретања, дакле, глаголи акционе семантике. Конективни, копулативни и семикопулативни глаголи нису погодни за промовисање субјекта као агенса, већ за његову квалификацију (*Биљана изгледа уморно*), карактеризацију (*Марко је вредан*) или категоризацију (*Ана је ђак првак*).

1.2.1. Копулативни предикат само под одређеним условима може да субјекту обезбеди агентивну интерпретацију, и то у случају када му као конкурентна форма стоји пунозначни глагол акционе семантике (*Тата је на послу* [< Тата ради]).

1.3. Неопходно је нагласити да ниједна семантичка улога нема јединствен формалносинтаксички образац идентификације, тако да се семантичке улоге актаната морају сагледати са аспекта њиховога свеукупнога ангажмана у самој радњи. Ово је посебно важно истаћи у случају нетипичног распореда семантичких улога, што је условљено померањем актаната на хијерархијски ниже синтаксичке функције, при чему се, по правилу, тематизују сирконстанти (Алановић 2005: 175): *Киша нас је приморала да останемо код куће* [< Морали смо да останемо код куће због кише].

1.4. Чињеница да се, поред пасивне, и у активној реченици може тематизовати семантички објекат, показује да не постоји нужна и стална веза између конкретне семантичке категорије и одговарајућих морфосинтаксичких образаца којим се идентификује. Поступак тематизације пацијенса или адресата у активној реченици продуктиван је при пери-

фрастичном предикатском устројавању (*Марко је добио ударац у леђа; Марко је добио на поклон књигу*).

1.5. Агенсу сродна категорија јесте експеријент, будући да се обе улоге интерпретирају као протагонисти у некој ситуацији (Всеволодова 2000: 141). У овом раду основни предмет разматрања представља агенс, док се о експеријенту говори само у сврху неопходне семантичке диференцијације на субпоља. Тако се, наравно, на позицији субјекта може именовати појам с улогом експеријента (*Марко пати од главобоље*).

2. Објекатска функција. Агентовно значење остварено на позицији синтаксичког објекта представља резултат својеврсне функционално-семантичке колизије. Функционално-семантичка колизија јесте појава када се конкретне семантичке категорије формализују нетипичним функционалним обрасцима. Она је редован поступак приликом асиметрије и инверзије категоријалних обележја субјекатских и објекатских актаната, те уз неке медијалне глаголе где се на позицији генитивног и дативног објекта као интерферентно значење појављују каузативно-агентовно и неко од објекатских, најчешће адресатно. Објекат, међутим, стиче агентивну интерпретацију и у случају интегрисања базичних двопрпозиционих реченичних модела у једнопрпозициони површински, што је типично за каузативно-манипулативне глаголе.

2.1. *Објекти уз медијалне глаголе.* Базичну двопрпозициону конфигурацију структурирају компонентно медијални глаголи, који подразумевају развој медијалности само у једној акционој фази (Алановић 2007: 163). На позицији допуне таквом глаголу агентивну интерпретацију стичу генитив, датив и акузатив.

2.1.1. **Медијални глаголи** који на позицијама својих допуна отварају места за појмове или појаве које стоје у узрочно-последичној вези, типа *плашити се, стидети се* и сл. (Фелешко 1995: 61; И. Антонић у: Пипер 2005: 129), не отварају по аутоматизму место за актант агентивног типа на позицији генитивне рекцијске допуне (*Плашим се мрака*), обично дефинисане као неправи објекат (Стевановић 1979³: 194; Станојчић, Поповић, Мицић 1989: 219).

Актант на позицији генитивне допуне постаје агенс-каузатор само ако у пресупозиционој пропозицији покреће радњу која омогућује промену стања појма формализованог субјектом. У таквим случајевима као експонент базичне пропозиције може се појавити само агенс (*Бојим се Марка* [*< Бојим се да ће ме Марко напасти*]), али и експонент базичног предиката (*Бојим се Марковог напада*).

2.1.2. Дативна допуна компонентно медијалним глаголима типа *дивити се, надати се, радовати се* и сл., остварује функцију индиректног

објекта. Међутим, појам на позицији дативне допуне може се сматрати експонентом пресупозиционе пропозиције у којој остварује функцију субјекта и улогу агенса (*Надам се Марку* [*< Надам се да ће Марко доћи*]). С друге стране, појам у дативу у односу на субјекат остварује двоструку улогу: у првој акционој фази догађаја он је каузатор (*изазива осећање дивљења у сфери субјекта*), док је у другој објекат-адресат (*дивљење субјекта је усмерено ка њему*). Поред облика којим се агенс идентификује, допуна у форми датива може садржати и експонент базичне предикације (*Дивим се Марковој победи*).

2.1.3. Уз медијалне глаголе типа *замерити се*, или *ослонити се*, *уздати се* и сл., активност субјекатског појма је компензаторног карактера јер је последица деловања комплементарног агенса-каузатора који је именован одговарајућом допуном у дативу (*Замерио сам му се због Ане* [*< Он ми замера јер сам Ани нешто учинио*]) или акузативу (*Ослонили смо се на њих* [*< Верујемо да ће нешто учинити*]).

2.1.4. Агентивни акузатив се појављује уз компонентно медијалне глаголе као што су *интересовати* или *занимати* који конституишу такав реченични модел у коме је субјекат каузатор стања или расположења агенса, које је само прелазна фаза ка његовом активном, циљноусмереном деловању (*Интересују ме ваши односи*). То је деловање реверзибилно усмерено ка субјекатском појму, који се у одговарајућој акционој фази појављује у улози семантичког објекта. Променом дијатезе, као видом трансформационе провере, новонастали рефлексивно-медијални глаголи мењају и модел рекције, при чему се структурира типичан функционални распоред актаната, што подразумева да је субјекат агенс (*Интересујем се за то*).

2.1.4.1. Компонентно медијални глаголи типа *забринути*, *наљути*, *радовати* и сл., структурирају реченични модел где је синтаксички објекат у акузативу носилац ситуације, док се субјекат појављује као каузатор стања агенса. И у овом се реченичном моделу може верификовати ослабљена циљноусмерена активност ка другим екстерним појмовима или појавама, али која се реализује искључиво на когнитивно-афективном плану (*Забринуло ме је њено каињење*).

2.2. *Објекти уз каузативне глаголе*. Агентивни објекат се редовно појављује у хетероагентивним реченичним моделима које конституишу каузативно-манипулативни глаголи. У моделима које конституишу ови глаголи појављују се агентивни датив и акузатив.

2.2.1. **Каузативно-манипулативни глаголи** типа *дозволити*, *наредити*, *омогућити* и сл., који се у најширем смислу сврставају у мотивационо каузално поље, редовно отварају место за два актанта, при чему други, дативни, остварује двоструку улогу у зависности од акционе фазе

у којој је ангажован. У односу на каузативни глагол он је синтаксички индиректан објекат са улогом адресата, док је за каузирану радњу агенс (*Наредио му је полазак. Наредио му је да пође*). Другом објекатском допуном каузативног глагола (номиналном или сентенцијалном) лексичко-граматички се разрешава каузирана радња.

2.2.2. Центар каузативно-манипулативног семантичког поља, међутим, чине глаголи принуде попут *натерати*, *приморати*, *навести* и сл. (Batistić 1978: 59), којима се, за разлику од мотивационих, занемарује воља другог актанта за спровођење корелативне радње. С друге стране, контролна моћ и одговорност првог актанта (агенса-манипулатора) протеже се и на корелативну радњу. Корелативна радња се може формализовати као номинална или сентенцијална допуна каузативном глаголу (*Натерао га је на размишљање; Натерао га је да размишља*). Сасвим другачији реченични модел конституишу каузативно-социјативни глаголи типа *зближити*, *повезати*, *спојити* и сл., и каузативно-десоцијативни попут *раставити*, *раселити* и сл., којима се експлицира само интенционално-резултативно деловање каузатора на позицији субјекта (*Марко их је зближио*), без конкретизације саме радње, и стање, расположење или однос међу актантима на позицији објекта. Евентуално сингуларско разрешење објекатске допуне захтева увођење са њом синтаксички корелативног социјативног инструментала као сигнала реципрочног односа међу актантима (*Марко га је помирио са другом*).

2.2.2.1. Каузативно-манипулативни глаголи омогућују асиметричан и инверзан актантни распоред са аспекта обележја живо */+/-/*. У том случају субјекат са обележјем живо */-/* може бити само ситуациони каузатор, док објекат са обележјем живо */+/-/* у том случају остаје једини агенс (*Киша нас је приморала да останемо код куће*).

2.2.3. Веома блиски мотивационим и глаголима принуде јесу и **инструктивни глаголи** типа *учити*, *оспособити*, *руководити*, *управљати* и сл. (*Учи ме пливању/ да пливам; Оспособио нас је за самосталан рад/ да самостално радимо*). У реченичном моделу са овим глаголима субјекат се промовише као агенс-манипулатор, док синтаксичком објекту са обележјем живо */+/-/* припада улога адресата у односу на управни глагол, и агенса у односу на корелативну радњу. Корелативна радња је, осим код глагола типа *руководити*, *управљати*, експлицирана другом рекцијском, номиналном или сентенцијалном, допуном. Глаголима типа *руководити* и *управљати* не експлицира се ни радња управне нити радња каузиране ситуације, већ само манипулативни акциони оквир (*Управља народом по сопственој савести*).

2.2.4. У каузативно-манипулативни концепт се уклапају **манипулативни и глаголи субмисије** (*користити*, *служити*, *покоравати се* и сл.)

који фиксирају атипичан актантни распоред, што значи да се агенс-манипулатор редовно налази на позицији рекцијске допуне у дативу (*Покорав се родитељима; Ова даска ми служи за пеглање*).

2.2.5. У најширем смислу се у каузативно-манипулативни семантички оквир уклапају и **каузативно-медијални** глаголи попут *наговорити, одговорити, осмелити, охрабрити* (*Наговорио га је на повлачење; Наговорио га је да се повуку*), који такође структурирају базичну двопропозициону и двоагентивну конфигурацију у којој други актант, формализован као директни објекат, остварује истовремено и улогу адресата у односу на каузативни глагол, док је агенс у односу на корелативну радњу. Његово деловање, међутим, условљено је променом става, стања или расположења према антиципираној радњи. Корелативна радња именована је другом номиналном рекцијском допуном каузативног глагола, или је наместо ње остварена реченична комплементизација.

2.3. Одређени степен коагентивности може се регистровати код **финално-асистивних** глагола типа *помоћи, асистирати* и сл., који структурирају реченични модел у коме су оба актанта на извршан начин ангажована на спровођењу једне радње (*Помогао ми је да решим задатак; Помогао ми је при уносу података*), именоване другом рекцијском допуном (номиналном или сентенцијалном). У односу на акциони оквир “помоћи” само је субјекат агенс, док је објекат адресат. С друге стране, оба актанта су ангажована на реализацији корелативне радње, у којој је фаза одговорности субјекатског актанта ипак ограничена, те су својеврсни коагенси.

2.4. Агентивно значење објеката може се развити и у оквиру перифрастичних предикатских израза које конституишу глаголи чија рекција захтева допуну у дативу или акузативу (нпр. *дати, извршити*). Тако се неки перифрастични изрази појављују као супституенти за каузативно-манипулативне глаголе (*дати наредбу/могућност некоме: наредити/омогућити некоме; извршити притисак на некога: притиснути некога*), док други наспрам себе немају конкурентна лексичка, већ само синтаксичка средства (*дати некоме лажну наду: учинити да се неко нада без основа*). На тај начин је актант на позицији индиректне објекатске допуне истовремено агенс радње чији је експонент на позицији друге, директне објекатске допуне.

2.5. Када се оствари атипичан и асиметричан распоред актаната са аспекта дистрибуције категоријалних значења, падежна форма на позицији објекатске допуне, у дативу, акузативу или инструменталу, реализује улогу агенса. Субјектом са обележјем живо /-/ и објектом са обележјем живо /+/ нарушава се канонички, очекиван и типичан функционално-семантички распоред актаната (*Овај случај нам показује снагу доказа; Ово понашање нас никуда не води; Овим народом је завладала неслога*).

2.6. Агентивни објекат јавља се као допуна и уз глаголе перцепције – аудитивне и визуелне (*чути, гледати* и сл.), само у случају његове пролепсе (*Чујем га како свира*). Синтаксички објекат у акузативу уз ове глаголе кореферентан је са субјектом-агенсом објекатске атрибушке реченице, те на тај начин један те исти појам остварује двоструку семантичку везу – објекат и пацијенс је према предикату управне, а субјекат и агенс према предикату зависне реченице (Дмитриев 1972; Ковачевић 1995; Петровић 1995).

2.7. Уз глаголе типа *допасти* или *запасти*, премда њихова рекција омогућава и увођење дативног објекта (Стевановић 1979³: 389), акузативним објектом се означава агенс као носилац ситуације, док се номиналним или сентенцијалним субјектом означава пацијенс (*Запао га је велики плен*) или радња за коју је агенс одговоран (*Запало ме је да ти истину кажем*).

2.8. Конструкцијама *преко* + G и *по* + L уз глаголе типа *послати, поручити* и сл., може се идентификовати актант са улогом посредника (адресат и агенс) као сложене семантичке везе са два базичним пропозицијама, тј. акционим фазама, при чему тек у другој акционој фази преузима улогу агенса (*Послао је књигу Ани по Марку* [< Дао је књигу Марку да је да Ани]).

3. Падежне форме на позицији агентивне допуне. У овом одељку посебна пажња биће посвећена глаголским допунама с агентивним значењем у активним, персоналним и имперсоналним, као и у пасивним реченицама.

3.1. *Агентивне допуне у конверзним реченичним моделима.* У активним и персоналним реченицама генитив с агентивним значењем појављује се на позицији рекцијске допуне. Агентивне допуне захтевају неки **когнитивни** (*Сазнао сам ову новост од пријатеља* [< Пријатељ ми је рекао ...]), (**когнитивно-**) **перцептивни** (*Чуо сам све од вашег помоћника* [< Ваш помоћник ми је рекао ...]), **инструктивни** (*Научио сам да веслам од брата* [< Брат ме је научио да ...]) и **реципиентни глаголи** (*Добио сам за рођендан бицикл од баке* [< Бака ми је поклонила бицикл ...]), који редовно стоје у конверзном односу са одговарајућим глаголима који обезбеђују типичан функционални распоред актаната. Овим конверзним реченичним моделима регулише се прагматичка компонента исказа, и то у виду одговарајуће реченичне тематизације.

3.1.1. Атипичан распоред семантичких улога правило је и када се предикат остварује као перифрастичан у чији сатав улази неки од реципијентних глагола типа *добити* и одговарајућа девербативна именица (*Добио сам користан савет од професора*).

3.2. *Агенс типа посредник*. Варирање актантног броја у неким конструкцијама постиже се увођењем агенса као посредника (Фелешко 1995: 121; И. Антонић у: Пипер 2005: 129). Улога посредника није нова семантичка улога, већ она само сведочи о постојању актаната са усложњеним улогама које се смењују у зависности од тога о којој се акционој фази ради (*Сазнао сам за то преко друга* [*< Друг ми је рекао оно што је сазнао*]), што значи да агенс посредник увек остварује двоструку улогу – он је агенс у актуелној ситуацији, док у пресупонираној преузима неку од објекатских улога. Конструкцијом *кроз* + А такође се означава посредник (*Кроз мене си испословао све ово*), премда ова конструкција у том значењу најчешће бива замењена генитивом с предлогом *преко* (Стевановић 1979³: 402-403).

3.3. *Агентивне допуне у пасивним реченицама*. У пасивним реченичним структурама са партиципским пасивом агенс се уводи у виду факултативне агентивне допуне (Фелешко 1995: 109; И. Антонић у: Пипер 2005: 128), коју конституише конструкција *од* + G (*Уверавао је од нас да прихвати понуду*). Појам на позицији агентивне допуне стоји у граматичком сингулару или плуралу, али је његова плуралска интерпретација пожељна.

3.3.1. У пасивним реченичним структурама са резултативним значењем слободним инструменталом се у морфолошком сингулару или плуралу именује колектив као агенс који представља силу (*Село је опкољено војском*) или средство (*Ово место је насељено досељеницима*) као изазивача каквог стања (Ивић 1954: 66; Стевановић 1979³: 444; И. Антонић у: Пипер 2005: 237).

3.3.1.1. Неретко се, међутим, формално пасивном реченичном структуром означава стање или какав унутрашњи процес којим је захваћен субјекатски појам (Ивић 1954: 68; Стевановић 1979³: 444; И. Антонић у: Пипер 2005: 239). У оваквим се структурама формом инструментала експлицира само каузатор (*Сви смо ми вођени идејом победе*) или чак таутолошки објекат (*Мучен је том мишљу*), те је зато реч о моноагентивном реченичном моделу са агентивним субјектом.

3.3.1.2. Сингуларску форму у инструменталу задржавају појмови који означавају неке атмосферске и природне појаве (*Цела земља је захваћена сушом*), те они који означавају нечије основне карактеристике (*Одушевљени смо њеним изгледом*), или резултат чије делатности (И. Антонић у: Пипер 2005: 238) - појединца (*Очарани смо излагањем нашег председника*), или колектива (*Ова материја уређена је законом*). Информација о ефективном агенсу саопштава се преко атрибута (*излагање председника*) или метонимијски (*закон* = *законодавац*).

3.3.2. У пасивним реченицама агенс се може, истина ретки су примери, идентификовати конструкцијом *по* + *L*, за коју М. Стевановић сматра да је резултат утицаја других језика, у првом реду италијанског, француског или немачког (Стевановић 1979³: 516), те се стога и не може сматрати продуктивним типом (*Тај је моменат испитан по хисторичарима* (Стевановић 1979³: 515)).

3.4. *Агентивне допуне у имперсоналним реченицама*. Слободни генитив типична је форма за идентификацију агенса у имперсоналним реченицама са егзистенцијалним (*Било је света на предавању*), типа *имати* и *бити*, и сативним глаголима (*Накупило се студената*) типа *накотити се*, *накупити се* (Фелешко 1995: 66-68; И. Антонић у: Пипер 2005: 128-129). Одговарајућа синтаксичко-семантичка провера постиже се заменом егзистенцијалног глагола неким пунозначним у одговарајућој персоналној реченици (*Било је ђака на предавању* [*< Ђаци су слушали предавање*]).

3.4.1. Слободни агентивни датив остварује се у конструкцијама са евалуативним значењем са глаголима типа *чинити се*, *изгледати* и сл., којима се износи лични став појма именованог на позицији дативне допуне (*Чини ми се да су пред нама велика искушења*). Садржај таквог става формулисан је у форми субјекатске комплементне клаузе. Изостанком сентенцијалне комплементизације мења се и аргуменатска структура реченице (*Ана ми изгледа уморно < Мислим да је Ана уморна*).

3.4.1.1. Комплементна субјекатска клауза може бити интегрисана у имперсоналну реченицу са копулативним прилошким предикатом, којим се износи лични став појма именованог на позицији дативне допуне (*Рано ми је да сада кренем* [*< Мислим да је рано да сада кренем*]). Агентивни датив уводе и персоналне реченице са копулативним именским предикатима који стоје у корелацији са реченицама са пунозначним глаголима (*Веома ми је корисна ова књига* [*< Ова књига ми веома користи*]).

3.4.2. У имперсоналним реченицама агенс на позицији атрибута у инструменталној синтагми најчешће се појављује као носилац какве активности именоване девербативном именицом уз коју стоји (*С његовим пословима иде набоље*), док се истом формом као покретач какве пресупониране активности остварује и у персоналним реченицама (*Са Марком се нешто необично дешава*).

3.5. *Агентивне допуне у модалним и медијалним реченичним обрацима*. У овим реченичним моделима најчешће се упућује на носиоца ситуације медијалног типа, тј. експеријент. Дативна допуна са значењем експеријента може се појавити пре свега у модалним реченицама, како имперсоналним тако и персоналним. У тим реченицама појам у дативу је носилац физиолошких потреба (*Једе ми се; Пије ми се сок*), стања или

процеса (*Мука ми је*), психофизиолошких процеса, осећања или расположења (*Допада ми се да ујутро трчим; То ми је досадило*), жеље (*Иде ми се на скијање*), потребе (*Треба нам још много да успемо*) и сл. (И. Антонић у: Пипер 2005: 177-180).

3.5.1. Реченице с акузативом као носиоцем ситуације медијалног типа тичу се физиолошких стања или процеса (Гортан-Премк 1971: 110; И. Антонић у: Пипер 2005: 196), са њиховом обавезном локализацијом (*Гребе ме у грлу*), те психофизиолошких стања (*Страх ме самоће*). Физиолошки процеси којима је захваћен носилац ситуације медијалног типа могу се формализовати и персоналним реченицама (Гортан-Премк 1971: 110; И. Антонић у: Пипер 2005: 196), при чему на позицији субјекта може бити именован сам процес (*Мучи ме главобоља*), или део тела као локализатор тог процеса (*Боли ме стомак*).

3.5.2. Имперсоналне модалне реченице чији предикат конституише глагол *јесам* и које као обавезну допуну имају комплементну субјекатску клаузу, којом се разрешава семантичко језгро базичног предиката, реферишу о агенсу уведеним локативом са предлогом *на* (*На мени је да ово решим* [*< Ја треба да ово решим*]). Ако се ради о субјекту номиналног типа, реченица се трансформише у персоналну модалну (*На њој је та одлука* [*< Она треба да одлучи*]).

II. Падежне форме на одредбеним позицијама

1. Падежне форме на позицији атрибута. Генитив као допуна девербативним и деадјективним именицама може да идентификује агенс и у адноминалној позицији (*долазак госта; радост пријатеља*), али само у случају када су те структуре настале као резултат номинализационих процеса (Radovanović 1977; Фелешко 1995), односно, када именују базичне субјекатско-предикатске пропозиције с идеалним функционално-семантичким распоредом актаната.

1.1. Субјекатски генитив, како се ова категорија у нашој литератури традиционално наводи (Стевановић 1979³; Фелешко 1995; И. Антонић у: Пипер 2005), у значајној мери превазилази у овом раду задат семантички оквир, јер представља конституент структуре комутабилне са персоналном реченицом у којој се он трансформацијом диже на позицију граматичког субјекта. Када се ово има у виду, јасно је да изванредан број примера субјекатског генитива не представља и агентивни генитив, а то се јавља како на адноминалној позицији (*Утицај овога романа на млађе писце био је огroman*), тако и када има статус допуне (*Марко се плаши пораза; Има још хлеба на полици*), где је генитив, као у последњем примеру, знатно ближи пацијативном значењу

јер се може извести корелативна предикација *Имамо хлеб/ Продајемо хлеб* (Фелешко 1995: 69). Треба напоменути да се субјекатски генитив у адноминалној позицији може трансформисати у одговарајући конгруентни атрибут (најчешће посесивни придев) када је у антепозицији у односу на детерминат (*Његов утицај на млађе писце био је огроман*).

1.1.1. Када је реч о агентивном генитиву у адноминалној позицији, појам који је њим именован мора имати обележје живо */+/* или самоактивност */+/* (И. Антонић у: Пипер 2005: 127). Ипак, тек се на основу валидне пресупозиције и увида у шири контекст поуздано може формулисати стварна семантичка улога актанта (*Провера запослених иде по плану* [*< Проверавају запослени/ запослене/ Провера нове заставе 10 иде по плану* [*< Проверавају нове заставе 10*]).

1.2. У идиоматизованим изразима информација о агенсу налази се на позицији атрибута који остварује семантички кореферентну везу с управним чланом синтагме. У овим и сличним примерима субјекатски појам може се сматрати пацијенсом, док се преко синтаксички управног појма падежне синтагме може декодирати тип предузете радње (*Из главе ми не избија та идеја; По глави ми се врзмају разне мисли; Пред очима ми је још онај погурени старац*).

2. **Падежне форме на позицији адвербијала.** У зависности од прагматичке компоненте исказа, као и од дијатезе, агенс се може идентификовати и адвербијалним падежним формама. Будући да у том случају агентивност интерферира са месним значењем, као агентивни формализациони оквир могу послужити типично месне падежне форме и тако експлицирана специфична значења – директна локализација, просекутивност, аблативност и адлативност.

2.1. Метонимијском модификацијом значења може се постићи да се информација о агенсу налази на позицији месног адвербијала, али само ако је реч о неком колективном актеру. Премда су типични за имперсоналне и пасивне реченице, ови адвербијали као типични формално-синтаксички обрасци спацијалности могу се регистровати и у активним персоналним реченицама. Типично спацијалне концепте – аблативност (*Из Владе поручују да се узгајивачи стрпе*) и адлативност (*Овај обичај је стигао и до наших крајева*) – уводи генитив уз предлоге *из* и *до* са, најчешће, плуралским предикатом или само плуралском интерпретацијом агенса у случају изостанка његове конкретизације.

2.1.1. Акузативна конструкција са предлогом *кроз* метонимијском модификацијом просторног значења просекутивног типа, али само када именује локализаторе колективног типа, омогућује интерференцију агентивног и месног значења (*Кроз село прође зао глас*), док се у случају

идиоматизације читаве конструкције конкретан, персонализован агенс по правилу помера на позицију атрибута (*Кроз главу ми пролете ова мисао*). Исти се поступак среће и у другим идиоматизованим конструкцијама (*То ми не иде из главе. Пред очима ми је прошао цео живот*).

2.1.2. У активним реченичним обрасцима агенс се може идентификовати и локативном формом типичном за директну идентификацију места (*У Влади тврде да не знају за овај проблем*). Овом падежном формом реферише се о неименованом, деперсонализованом, али контекстуално познатом агенсу, а чине је лексеме са значењем каквих установа, насеља, земаља и сл., уз обавезну плурализацију предиката.

2.1.3. С друге стране, локативом са примарним месним значењем агенс се може идентификовати у имперсоналним реченицама с егзистенцијалним значењем (*У Србији нема јединства о овом питању*), којима су конкурентне персоналне реченице са неодређеним или генеричким агенсом, формализованим одговарајућом заменицом или именицом (*У Србији сви / људи су сложни*).

2.1.4. У пасивним реченичним структурама, како са рефлексивним (*У Скупштини се целу ноћ водила расправа о Закону о буџету*) тако и са партиципским образовањем (*У Скупштини је донет Закон о високом образовању*), агенс се може идентификовати преко метонимијске модификације значења појма у локативној форми са примарним значењем месног детерминатора.

2.2. Конструкцијом *код + G* упућује се на агентивност конкретних појмова, дакле, без метонимијске модификације значења, при чему се предикат конституише као имперсоналан, под условом да се не експлицира семантички објекат (*Код нас се добро једе*). Експликацијом семантичког објекта на позицији граматичког субјекта примарно имперсоналне структуре се трансформишу у рефлексивне пасивне (*Код нас се пије добра шљивовица*), при чему се не задире у распоред семантичких улога.

2.3. Конкретни појмови могу на позицији адвербијала остварити улогу агенса у случају асиметрије релевантних обележја (*Криза је стигла и до нас*), што значи да имају категоријално обележје живо */+/,* а субјекат живо */-/. У случају симетрије категоријалних обележја, појам на позицији адвербијала може задобити криптоагентивну интерпретацију ако је статусно надређен (Марко учи занат код Боре пекара [< Бора пекар га учи занату]).*

2.4. Реципрочан однос међу актантима може се сигнализирати генитивом и инструменталом.

2.4.1. Конструкцијом *између + G* може се нагласити реципрочан однос актаната према радњи (в. *социјативни генитив* (И. Антонић у: Пипер

2005: 165)), при чему је семантички кореферентна са субјектом. Субјекат, дакле, мора имати плуралску интерпретацију (у морфолошком плуралу или сингулару), док форма у генитиву иступа као њен својеврсни кореферентни сингуларизатор (*Размењујемо искуства између себе*).

2.4.1.1. Можемо регистровати и низ структура са високим степеном идиоматизације које се заснивају на асиметрији и инверзији категоријалних обележја актаната. Тако се реципрочан однос међу актантима може остварити генитивном конструкцијом са предлогом *између* и инструменталном са предлогом *међу*, ако се на позицији субјекта налази лексички експонент базичне предикације (*Љубав се родила између њих двоје* [*< Њих двоје су се заљубили*]; *Свађа је избила између њих двоје* [*< Њих двоје су се посвађали*]; *Међу њима влада неслога* [*< Они се не слажу*]).

2.4.1.2. У овим идиоматизованим перифрастичним изразима редовно се реферише о плуралском агенсу. Предлошким локативом са предлогом *у*, међутим, укида се значење реципрочности, те ни његова плурализација није неопходна (*У мени се пробудила жеља за успехом*).

2.4.2. Транспозицијом просторног значења и у оквиру предлошких акузативних конструкција може се идентификовати агенс (*Сав терет је сад пао на мене*), при чему се субјекат редовно перципира као пацијенс без обзира на своје категоријално обележје.

2.5. У неким типичним адвербијалним обрасцима, као што су конструкције *за/пред* + I, инструментал може остварити агентивно значење у интерференцији са просторним или/и временским. У зависности од тога да ли се реферише о реализованом (*За нама су многи резултати*) или антиципираном деловању (*Пред нама су многи задаци*), регулише се концепт фактивности. У оваквим конфигурацијама субјекатски појам се остварује као семантички објекат.

III. Коагентивне форме

1. Ван тематско-рематског оквира или, што је ређе, у њему, у оквиру коагентивних форми може се идентификовати агенс типа коагенс (Васић 1998). Коагенс није посебан семантички подтип агенса, већ он означава да је коагентивна конструкција експонент базичне предикације настале репризом предиката управне са којом је у координираном односу (Васић 1998: 79). С друге стране, термином коагенс сигнализира се зависна семантичка веза која постоји на релацији типичне агентивне форме (субјекта-агенса) и нетипичне коагентивне форме. Нетипичне коагентивне форме своју семантичку интерпретацију стичу преко типичних агентивних са којима синтаксички кореферирају (Алановић 2005: 184-185). Овим се

формама обезбеђује одговарајућа перспективизација исказа, што је регулисано комуникативним аспектом саопштења. С друге стране, сви именовани актанти остварују истоветан однос са аспекта улоге или учешћа у радњи. Коагентивне форме могу се остварити као социјативне (*Отишла је у пратњи своје пријатељице*), контрасоцијативне (*Пошао је без мене на пут*), опозитне (*За разлику од вас, ја их нећу изневерити*), комитативне (*Поред студената, протесту су присуствовали и професори*), ексцептивне (*Осим вас двоје, нико више се није појавио на испиту*) и супститутивне (*Уместо мајстора, на вратима се појавио шефрт*), а у падежном систему српског језика једино генитив може да изрази сва коагентивна значења.

2. Датив се може појавити у коагентивној структури само са опозитним значењем, и то у оквиру конструкције *насупротив/ супротно* + D, при чему је ван тематско-рематског реченичног оквира (*Насупротив вама, ми се не предајемо тако лако*).

3. Акузатив са агентивним значењем се појављује и у оквиру коагентивних форми у конструкцији *уз* + A (Васић 1998; Алановић 2005), које су редовно изван тематско-рематског реченичног оквира и сигнализирају комитативан однос (*Уз Марку, дошла је и Ана*).

3. Инструментал с агентивним значењем у оквиру коагентивних форми реализује се најчешће као рекцијска допуна. Наиме, овим социјативним значењем инструментала означава се “заједница везана за тренутак вршења глаголске радње између два међусобно независна појма који остварују исту функцију” (Ивић 1954: 159). Коагентивни инструментал социјативног типа (прави – непосредни и посредни - и неправи социјатив (Ивић 1954: 166-179)) среће се најчешће уз глаголе кретања (*Отишао је с Марком у биоскоп*), реципрочне (*Ана се посвађала са Биљаном*) и социјативно-аблативне (*Ана се развела с Марком*), док се уз глаголе у којима се наглашава привидно укључивање у какав колектив (*налазити се, лежати, седети*) инструментална допуна остварује као коагенс инклузивног типа (*Међу њима се нашао и Марко; Међу њима је седела и Биљана*). Наместо појединих глагола као равноправан супституент може се појавити глагол *јесам* (*Ана је са друговима на прослави*) или перифрастични предикатски израз (*Ана је у свађи са Марком*).

IV. Агентивност експонената базичних пропозиција

1. Падежна експоненцијалност представља поступак редукције пресупонираних пропозиција, чији синтагматски експоненти нису номинализоване или кондензоване базичне предикатске структуре, већ допуне субјекатског или објекатског типа, те одредбе и сл. Ово значи да

површински експонент неке пропозиције стоји с њом у сталној корелативној вези јер је пресупозиционог карактера.

1.1. У реченицама које ван тематско-рематског оквира интегришу конструкцију *за* + А, којом је идентификован агенс и представља истовремено конкурентну форму одговарајућем евалуативном глаголу, обавезно се појављује и когнитивни садржај који упућује на ситуацију која је предмет процене (*За мене то није успех* [*< Ја мислим да то није успех*]).

1.2. Агенс се може идентификовати обликом који се у литератури обично назива локатив ‘критеријума’ или ‘основа’ (Batistić 1972: 165; И. Антонић у: Пипер 2005: 294) у структури *по/према* + L. Локативним обликом, најчешће личне заменице, упућује се на агенс у структурама којима се износи субјективни став о нечему што је садржано у тематско-рематском оквиру реченице (*По мени, она је крива*). Као еквивалент овој конструкцији стоји неки од евалуативних глагола, чији експонент у оквиру ове конструкције може бити девербативна именица, при чему се агенс идентификује на позицији атрибута, конгруентног или неконгруентног (*По мом мишљењу треба наставити овако; По мишљењу председника, треба прекинути блокаду путева*).

V. Закључак

Типичан оквир формализације актаната с агентивним значењем представљају глаголске допуне – субјекатска и објекатске.

Способност субјекта да идентификује агенс у великој је мери ограничена лексичкосемантичким обележјима глаголских допуна, као и самог глагола на позицији предиката. С аспекта синтаксичких ограничења, субјекат није компатибилан с улогом агенса у пасивним и корелативним активним реченицама као пасивизационим сурогатима, где се агенс идентификује агентивном допуном. Изузетак представљају и реченице са асиметричним и инверзним распоредом актаната са аспекта њихових категоријалних обележја (конкретно – апстрактно, живо - неживо) где су тематизовани сирконстанти (*Даљина нас је отуђила*) или је на субјекатској позицији лексикализовано семантичко тежиште предикативности (*Та мисао ме не напушта данима*).

На позицији објекатских допуна, с друге стране, актант стиче агентивно значење под условом да представља агенс корелативне предикације у оквиру базично двопрпозиционог модела. Такве реченичне моделе конституишу каузативно-манипулативни (*натерати, приморати*), каузативно-медијални (*охрабрити, осмелити*), каузативно-социјативни (*упознати, помирити*) и каузативно-десоцијативни (*посвађати, расе-*

лити), инструктивни (*учити, оспособити*), те неки медијални глаголи (*плашити се, дивити се*). С друге стране, у оквиру конверзних реченичних структура рекцијске допуне немају објекатско значење јер стоје у комутабилној вези са граматичким субјектом, те се на основу ове трансформационе провере агентивно значење актаната лако доказује (*Сазнао сам од ње/ Она ми је рекла*).

На одредбеним позицијама агенс се може идентификовати на основу корелације номинализованих структура, у случају атрибутске формализације, са одговарајућим предикацијама, или на основу метонимијске модификације месних значења, у случају адвербијалне формализације. Ово је посебно значајно за идентификацију агенса у оквиру имперсоналних реченица у којима се, осим на атрибутској и адвербијалној, агенс среће и на позицији допуне.

Поједини агентивни формализациони обрасци реализују се изван тематско-рематског реченичног оквира, и то као коагентивне форме (осим социјативних, контрасоцијативних и инклузивних форми) или као експоненти базичних пропозиција.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2005). Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIII/1-2: 151-232.
- Алановић, Миливој (2006). Лексичка семантика и семантичке улоге актаната. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 169-178.
- Алановић, Миливој (2007). Актантни модели глагола с медијалном компонентом. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 36/1: 163-175.
- Batistić, Tatjana (1972). *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Batistić, Tatjana (1978). О неким аспектима анализе каузативних глагола. *Južnoslovenski filolog*. XXXIV: 59-88.
- Бондарко, А. В. (2002). *Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка*. Москва: Российская академия наук-Институт лингвистических исследований.
- Van Valin, R. D. (1996). Functional Relations. *Concise Encyclopedia of syntactic Theories*. Cambridge: Pergamon. 98-110.
- Васић, Вера (1998). Синтаксичка кореференцијалност. *Јужнословенски филолог*. LIV: 79-86.
- Всеволодова, М. В. (2000). *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: Издательство МГУ.
- Гортан-Премк, Даринка (1971). *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Гортан-Премк, Даринка (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Дмитриев, П. А. (1972). Придаточные предложения с двусторонними синтаксическим связями. *Јужнословенски филолог*. XXIX/1-2: 243-274.
- Ивић, Милка (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: Научна књига.
- Ivić, Milka (1963). Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice. *Književnost i jezik*. X/1: 18-24.
- Ивић, Милка (1982). О “регуларној полисемији” у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси. *Зборник реферата Лексикографија и лексикологија*. Београд-Нови Сад: 77-81.
- Ковачевић, Милош (1995). Карактеристични језички поступци у оформљењу синтаксо-стилема. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 23/2: 19-32.
- Lazard, Gilbert (1994). *L'Actance*. Paris: PUF.
- Петровић, Владислава (1995). О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXIII: 53-59.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд-Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Radovanović, Milorad (1977). Imenica u funkciji kondenzatora. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. XX/1: 66-114, i XX/2: 81-154.
- Стевановић, Михаило (1979³). *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић и Стеван Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд-Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства-Завод за издавање уџбеника.
- Tesnière, Lucien (1959). *Eléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Фелешко, Казимјеж (1995). *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад – Београд: Матица српска-Вукова задужбина-Орфелин.

Milivoj Alanović

FUNKTIONELLER UND GRAMMATISCHER RAMEN DER IDENTIFIKATION DES AGENS

Zusammenfassung

In dieser Studie befassen wir uns mit den spezifischen Kasusformen in der serbischen Sprache mit denen die semantische Rolle des Agens identifiziert werden kann. Im Serbischen jede Kasusform ist mehr oder weniger geeignet als agentiver Identifikator. Jedoch, diese Identifikation haengt von den syntaktischen und den leksikosemantischen Bedingungen ab. Die syntaktische Bedingungen betreffen die transitivitaet des Verbs sowie die diathese, im Gegensatz zu den leksikosemantischen Bedingungen die die im Kontekst realisierten Bedeutung der leksischen Einheiten betreffen.

Ивана Антонић
(Нови Сад)

СИНТАКСА И СЕМАНТИКА НОМИНАТИВА

САЖЕТАК. У раду се разматрају синтаксичко-семантичке, а у релевантним случајевима и прагматичко-семантичке особености номинатива у стандардном српском језику. Издвајају се три основна типа: апелативни номинатив – основни облик именичке речи ван синтаксичке функције у својству ономазијатива, класификатива, прономинатива, квалификатива, нумератива; те субјекатски и предикатски номинатив – типови номинатива са синтаксичко-семантичком улогом у реченици. Издвајају се модели једнопредикатских структура са једним номинативом и модели тзв. везаних структура са два номинатива, површински формализовани као једнопредикатске, а базично као двопредикатске структуре. Уочавају се и основне семантичке вредности номинатива у тим синтаксичким функцијама: код субјекатског номинатива – агенс, коагенс, псеудоагенс, објекат, а код предикатског номинатива – класификатор, квалификатор, идентификатор у структурама са копулом, те семантички комплемент у структурама са семикопулативним глаголом и идиоматизованим значењем.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, стандард, синтакса, семантика, прагматика, синтаксичка семантика, падеж, номинатив.

Структурни лик. Номинатив може имати само један структурни лик. Он се увек појављује као слободни падежни облик. По тој особини повезује се с локативом, који се појављује једино као везани падежни облик, и то везан предлогом, а само изузетно предлогом и обавезним детерминатором.

Синтакса и семантика номинатива.

Апелативни номинатив.

То је номинатив у функцији апелатива¹ (= имена, наслова, назива).

¹ Термин *апелатив* овде користим с најопштијим значењем – *nomen appellativum* = “име којим се назива”. У традиционалној граматици тај се термин среће с нешто ужим значењем – да упуту на општу (заједничку) именицу за разлику од властите именице, која

Основни модел: N_{Nom}^2

1. Номинатив је основни облик именичке речи ван синтаксичке структуре у својству:

• **ономасијатива** – лексеме за именовање људи, географских објеката, небеских тела, нпр.

Пера, Нада, Нови Сад, Дунав, Сунце, Месец;

• **класификатива** – лексеме за именовање класа предметних и живих ентитета реалног света и апстрактних појмова, нпр.

сто, књига, кућа, дете, жена, истина, правда, младост, мудрост;

• **прономинатива** – заменичке лексеме за упућивање на предметне и живе ентитете реалног света и апстрактне појмове, нпр.

он, она, ми, мој, -а, -е, наш, -а, -е, који, -а, -е, чији, -а, -е;

• **квалификатива** – придевске лексеме за именовање, у најширем смислу узето, особине, нпр.

леп, -а, -о, добар, -а, -о, вредан, -а, -о, спретан, -а, -о, сналажљив, -а, -о;

• **нумератива** – деклинабилни бројеви за упућивање на количину, нпр.

један, -а, -о, први, -а, -о.

2. Номинатив стоји у именима, насловима, називима, или приликом представљања именом и презименом у директној комуникацији, или нпр. у структури с инструменталом с предлогом ПОД именице *име, наслов, назив*. Нпр.

То вино је познато под називом “*Карловачки ризлинг*”.

СУБЈЕКАТСКИ НОМИНАТИВ.

То је номинатив у функцији граматичког субјекта.

Основни модел: $Subj [\leftarrow N_{Nom}] + V$

Модел а) $N_{Nom} / ProN_{Nom} + V$ – номинатив, именице или заменице, у функцији граматичког субјекта у стандардној реченичној структури, нпр.

Нада чита књигу.

означава уникатну појаву, а у комуникативним приступима реченици, често има сасвим другачије значење, нпр. да упуту на дејство говорног исказа на слушаоца / саговорника.

² Символи и скраћенице: Adj_{Nom} – придев у номинативу; Ag – агенс; $PseudoAg$ – псеудоагенс; $Compl$ – комплемент (семантичка допуна); Lex – семантичко језгро копулативног предиката; $Lex_{Quant/Qual}$ – семантичко језгро копулативног предиката квантификатор или квалификатор; N – именица; N_{Nom} – именица у номинативу; $N_{Nom Mn}$ – именица у номинативу множине; $N_{Dev Nom}$ – именица девербативна у номинативу; $ProN_{Nom}$ – заменица у номинативу; $ProN_{Padez}$ – заменица у падежу независно од структурног лика; Num_{Nom} – број у номинативу; $Subj$ – субјекат; V – предикација реченична; V_v – глагол пунозначни; V_{Cop} – глагол копулативни; $V_{SemiCop}$ – глагол семикопулативни; $+$ – повезује се; $[\leftarrow X]$ – остварује се у форми X ; $[\rightarrow]$ – парафразира се / има значење; $[\leftrightarrow]$ – приближна семантичка еквивалентност (семантичка једнакост у већем делу семантичког поља); $[\Rightarrow]$ – имплицира.

Пера игра фудбал.

Он спава.

Киша пада.

и у функцији тзв. субјекатског додатка: атрибута (1), атрибутива (2), апозиције (3) и апозитива (4), тј. конгруентног елемента номиналне синтагме у функцији рестриктивног или нерестриктивног детерминатора, нпр.

ДОБРА књига се увек радо чита.

Птице СЕЛИЦЕ одлазе на југ.

Београд, ГЛАВНИ ГРАД, лежи на ушћу Саве у Дунав.

Пера, УМОРАН, сео је да се одмори.

При том, у зависности од инхерентне лексичке семантике глагола у предикату, појам у номинативу, семантички, може бити:³

• **агенс** – вршилац радње: живи, активни ентитет или природна сам-оактивна појава, нпр.

Пера седи и чита.

Пада *киша*.

Водостај расте код Бездана.

• **коагенс** – један од два или више вршилаца исте радње, нпр.

Пера иде на утакмицу с братом.

Пера се туче с братом.

• **псеудоагенс** (“лажни” агенс) – појам у функцији субјекта који је по својој природи такав да не може бити у правом смислу речи вршилац радње, или се појављује уз различите предикације које су по својој

³ Семантика номинатива, као уосталом ни граматичког субјекта, није до сада у српској граматичкој литератури бивала предмет посебне пажње. Ако се субјекат, као основни реченични члан уз предикат, семантички дефинисао, онда је то бивало учињено, по правилу, на најопштији могући начин (уп. нпр. “Субјекат је један од два главна реченична конституента; то је именичка јединица у номинативу којом се означава *носилац ситуације* именоване и приписане предикатом.” – Станојчић, Поповић, Мишић 1989: 208, параграф 100). С друге стране, у новијој литератури у којој се у анализу синтаксичких структура уводи и семантичка компонента као релевантна, појмовно-терминолошко решење *агенс* аутори употребљавају недовољно прецизно. Далеко ређе под агенсом се подразумева искључиво вршилац радње, а неупоредиво чешће агенс је заправо само семантички појам / термин пандан субјекту као граматичком појму / термину, што за последицу има схватање значења агентивности прешироко (уп. о овоме и поводом субјекатског генитива у Антонић 2005а). Основни разлог свему томе јесте пре свега чињеница што две основне, прототипске, структуре српске једнопредикатске реченице – $N_{Nom} + V_v$ и $N_{Nom} + V_{Cop} + Lex$ – нису подробније обрађиване са семантичке стране, што би заправо било основно проблемско поље унутар којег би ово питање требало решавати и детаљније разрађивати. У вези са поменутим реченичним типовима и семантичким пољем агентивности и пацијентивности, рецентно, уп. Пипер 2005: 301–343; Ружић 2005: 477–571; Пипер 2005: 608–636, све у: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Људ. Поповић, Тошовић 2005.

природи такве да се не остварују уз помоћ буквалног вршиоца радње; основна дефиниција псеудоагенса била би заправо негативна – псеудоагенс је сваки онај појам у номинативу у функцији граматичког субјекта који није агенс:

– у активним реченицама⁴

▪ **перципијент** – прималац чулног надражаја, нпр.

Нада слуша музику.

Јован чује необичне звуке.

▪ **егзистент** – онај чије се (не)постојање констатује, нпр.

Правда не постоји.

▪ **посесор** – поседник, онај који има нешто у власништву, нпр.

Пера има кућу и велико имање.

▪ **посесум** – поседовани, оно што / онај који припада некоме / који је у нечијем власништву, нпр.

Књига припада Марку.

Кућа је у мом власништву.

▪ **диспонент** – привремени поседник, онај који нечим привремено располаже, нпр.

Пера има књигу из библиотеке.

▪ **диспозитум** – оно чиме / онај којим неко привремено располаже, нпр.

Књига је код Пера.

▪ **каузатор** – изазивач / подстрекач, нпр.

Интересује га *политика*. [$\leftrightarrow$ *Политика* у њему изазива интерес.]

Брине га *Пера*. [$\leftrightarrow$ *Пера* у њему изазива бригу.]

▪ **припадник класе** по некој особини / неким особинама истоветних ентитета, нпр.

Пера је студент.

Трава је зељаста биљка.

Наркоманија је озбиљна болест.

▪ **носилац стања / расположења / доживљаја**, нпр.

Пера се боји.

Пера је болестан.

Пера је заљубљен.

▪ **носилац особине**, нпр.

Пера је леп и добар.

Нада је згодна.

⁴ Овде ми није намера да дам коначни инвентар псеудоагенса репрезентованих субјектом реченице. До тога је могуће доћи тек подробнијом анализом једнопредикатских реченичних структура поменутих у претходној напомени.

▪ **бенефицијент (комодент)** – онај који има користи од радње, нпр.
Нада је добила књигу од Пере.

▪ **инкомодент** – онај који трпи штету од радње или објекта радње, нпр.

Пера је жртва крађе.

Нада је добила грипу од Пере.

▪ **објекат – резултат** – предметни објекат који настаје као резултат активности неког агенса, нпр.

Читав град ниче на ледини.

▪ **објекат локализације** – предметни објекат који је смештен у простор, нпр.

Слика виси на зиду.

Књига се налази на столу.

▪ **инструмент** – предметни објекат којим се врши радња, нпр.

Та оловка лепо пише.

Овај нож добро сече.

• **објекат** – живи или предметни ентитет, или апстрактни појам над којим се врши радња:

– у пасивним реченицама⁵

▪ **реципијент(с)** – онај који прима радњу, који је обухваћен радњом, нпр.

Пера је вољен и хваљен.

▪ **резултат** – оно што је настало / онај који је настао као резултат радње, нпр.

Кућа је сазидана.

Књига је завршена.

Дете је рођено.

▪ **пацијент(с)** – онај који / оно што трпи радњу, на коме / на чему је извршена радња, нпр.

Пера је претучен.

Кућа је срушена.

У номинативу, у позицији субјекта, може бити и кондензована предикација – номинализована форма: девербативна или деадјективна именица, која, у базичној структури, кореспондира с екстензивном клаузом са зависним везником или инфинитивом, нпр.

Хапшења се настављају. [→ *Настављају да хапсе.*]

⁵ У домаћој литератури се, по правилу, субјекат пасивне реченице семантички одређује јединствено као пацијент(с/т), а семантички се разврставају глаголи који се појављују у пасивним структурама, нпр. трансформативни, креативни, деструктивни глаголи, глаголи кретања, опажања, итд. Уп. детаљније: Tanasić 1982. Овде ми није намера да дам исцрпан инвентар могућности.

Његова владавина је почела крајем 18. века. [→ *Он је почео да влада крајем 18. века.*]

Учење ми не пада тешко. [→ Не пада ми тешко *да учим.*]

Скромност је лепа особина. [→ *Бити скроман* лепа је особина.]

Младост може бити безбрижна, а *старост* не мора бити тешка. [→ *Бити млад* може бити безбрижно, а *бити стар* не мора бити тешко.]

У прототипској активној персоналној реченици, у савременом стандардном српском језику, номинатив као граматички субјекат истовремено је и једини семантички субјекат реченице. Има, међутим, активних персоналних реченица чији је обавезни синтаксичко-семантички елемент, поред номинатива као граматичког субјекта, и неки други падежни облик (нпр. датив или акузатив) који представља семантички субјекат реченице. У питању су заправо базично сложене двопредикатске структуре. Граматички субјекат – номинатив (по правилу неки од типова из класе псеудоагенса) јесте експонент неког од елемената зависне клаузе, а семантички субјекат (такође псеудоагенс, у случају датива или акузатива по правилу носилац стања, жеље, потребе, расположења, доживљаја) јесте експонент субјекта матричне (управне) предикације сложене, двочлане реченичне структуре. Нпр.

Зује ми *уши*. [→ Ја осећам да ми нешто зуји у *ушима*.]

Смучио ми се *тај разговор*. [→ Ја сам осетила муку *КАДА* / ЈЕР сам чула *тај разговор*.]

Једу ми се *колачи*. [→ Ја осећам потребу да једем *колаче*.]

Требају нам *ваше услуге*. [→ Ми имамо потребу да користимо *ваше услуге*.]

Радује га *њен успех*. [→ Он се радује ЈЕР је она постигла *успех*.]

Гуши је *кашаљ*. [→ Она осећа да је *кашаљ* гуши / да се гуши *од кашља*.]⁶

Модел б) V + КАКО N_{Nom} 1 ТАКО и N_{Nom} 2 – двоструки номинатив с везницима како Ag1 / PseudoAg1 ТАКО и Ag2 / PseudoAg2 којим се денотирају два различита агенса (коагенса) / псеудоагенса у специфичној субјекатској вишечланој везаној структури којом се упућује на подједнак удео два агенса / псеудоагенса у реченичној предикацији. Нпр.

Радио је *КАКО Јован* ТАКО и *Марко*.

За пропуст је одговорна *КАКО Нада* ТАКО И *Вера*.

⁶ Поред датива и акузатива, у активним персоналним реченицама, у функцији семантичког субјекта могу се наћи и остали падежи – генитив, инструментал и локатив. Осим тога, једна од основних особености типичне пасивне структуре управо је присуство граматичког субјекта у номинативу – семантичког објекта: пацијент(/с)а, и семантичког субјекта у генитиву – агенса. У контексту приче о номинативу није неопходно давати потпуни инвентар таквих структура. Њима посвећујем један посебан прилог.

Модел в) $N_{\text{Nom Mn}} + V + \text{Pro}N_{\text{Nom}} [\leftarrow \text{ЈЕДАН}] + \text{Pro}N_{\text{Padež}} [\leftarrow \text{ДРУГИ}]$ – номинатив прономинално употребљене лексеме *један*, *-а*, *-о* као елемент везане синтагме с прономинално употребљеном лексемом *други*, *-а*, *-о* у неком од зависних падежа у слободној или предлошкој форми. Цела номинална синтагма на нивоу реченице представља, најчешће, квалификативни детерминатор (експонент квалификативне клаузе с везником ТАКО ДА) оријентисан према реченичној предикацији или према субјекатском појму, или реципрочни агенс / адресат, реципијент(/с) или пацијент(/с), а субјекат читаве реченичне структуре јесте у множини јер синтаксичко-семантички обједињује референте обе прономинално употребљене лексеме. При том, семантички, прономен у номинативу заправо заступа субјекатски појам – агенс / псеудоагенс, а прономен у зависном падежу по правилу заступа локализатор или објекат. Нпр.

Поређали су се *ЈЕДАН* поред / испред *ДРУГОГ*. [$\rightarrow$ Поређали су се ТАКО ДА *ЈЕДАН* стоји поред *ДРУГОГ*.]

Помагали су *ЈЕДАН* *ДРУГОМЕ*. [$\rightarrow$ Радили су ТАКО ДА *ЈЕДАН* помаже *ДРУГОМЕ*.]

Хвале *ЈЕДАН* *ДРУГОГА*. [$\rightarrow$ Раде ТАКО ДА *ЈЕДАН* хвали *ДРУГОГА*.]

Кутије улазе *ЈЕДНА* у *ДРУГУ*. [$\rightarrow$ Кутије су постављене ТАКО ДА *ЈЕДНА* улази у *ДРУГУ*.]

Трче *ЈЕДАН* за *ДРУГИМ*. [$\rightarrow$ Трче ТАКО ДА се *ЈЕДАН* налази иза *ДРУГОГА*.]

Чаше се налазе *ЈЕДНА* у *ДРУГОЈ*. [$\rightarrow$ Чаше су поређане ТАКО ДА се *ЈЕДНА* налази у *ДРУГОЈ*.]

Модел г) $N_{\text{Nom}} + V + \text{КАО} + N_{\text{Nom}} [\rightarrow N_{\text{Nom}} + V + \text{КАО ШТО} + N_{\text{Nom}} + V]$ – номинатив уз везник КАО у поредбеним структурама (редукованим поредбеним клаузама) у функцији квалификативног детерминатора, са значењем **еквације** = поређења по једнакости, као репрезентант граматичког субјекта развијене поредбене клаузе с везником КАО ШТО, при чему се, по правилу, субјекатски појам управне предикације на основу неке особине пореди с другим субјекатским појмом – субјектом редуковане субординиране клаузе – за који је та особина општепозната. Нпр.

Ради као *црв*. [$\rightarrow$ Ради као што ради *црв*.]

Изгледа као *манекенка*. [$\rightarrow$ Изгледа као што изгледа *манекенка*.]

Понаша се као *принцеа*. [$\rightarrow$ Понаша се као што се понаша *принцеа*.]

Жута је у лицу као *лимун*. [$\rightarrow$ Жута је у лицу као што је жут *лимун*.]

Бледа је као *крпа*. [$\rightarrow$ Бледа је као што је бледа *крпа*.]

Лепа је као *лутка*. [$\rightarrow$ Лепа је као што је лепа *лутка*.]

Модел д) $N_{\text{DeV Nom}} + V_{\text{Cop}} + \text{Lex}_{\text{Quant/Qual}}$ – номинатив девербативне именице као управни члан синтагме са субјекатским генитивом, у функцији субјекта уз копулативни предикат чије семантичко језгро чини, по прави-

лу, квантификатор или квалификатор (синтагма с девербативном имени-
цом заједно с копулом истовремено генеративно-семантички представља
декомпоновани глагол). Нпр.

Повећање извоза у првих десет месеци било је 62 посто ... [$\rightarrow$ *Извоз се повећао 62 посто ...*] (Radovanović, 1977 [1990:59])

Несхватљиво слаба била је *игра Јарућа*. [$\rightarrow$ Несхватљиво слабо је *играо Јарућ*.] (Radovanović, 1977 [1990:59]).

Модел ђ) $N_{\text{DeV Nom}} + V_{\text{SemiCop}} + \text{Lex}_{\text{Quant/Qual}}$ – номинатив девербативне именице у функцији субјекта уз семикопулативни глагол типа *тећи*, *трајати*, *износити* (девербативна именица заједно с глаголом истовремено генеративно-семантички представља декомпоновани глагол) који допуњава квантификатор или квалификатор. Нпр.

Ето, тако је текао наш разговор о религији. [$\rightarrow$ *Ето, тако смо разговарали о религији*.] (Radovanović, 1977 [1990:64])

Ископавања Кирбет Кумрана трајала су годинама. [$\rightarrow$ *Кирбет Кумран се ископавао годинама*.] (Radovanović, 1977 [1990:64])

Повећање италијанског увоза из Русије износило је 19 посто. [$\rightarrow$ *Италијански увоз из Русије повећан је 19 посто*.] (Radovanović, 1977 [1990:65]).

Модел $\text{е}) N_{\text{Nom}}$ [$\rightarrow N_{\text{Nom}} + V$] – номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионална варијанта реченице), репрезентант субјекта пуне реченичне структуре у експресивним исказима. Нпр.

Ватра! [$\rightarrow$ *Гори ватра!*]

Пожар! [$\rightarrow$ *Избио је пожар!*]

Модел $\text{ж}) \text{PREZENTATIV} / \text{EKSCLAMATIV} [\leftarrow \text{ЕВО} / \dots] + N_{\text{Nom}} [\rightarrow \text{ЕВО} / \dots N_{\text{Nom}} + V]$ – номинатив уз **презентативе** – речи којима се у непосредној комуникацији саговорнику скреће пажња на неки објекат, или **екскламативе** – узвице *ево*, *ето*, *ено*, *гле*, као репрезентант субјекта имплициране реченичне структуре, при чему, по правилу, следи и нови исказ. Нпр.

Ево комишија! [$\Rightarrow$ па ћемо га питати.] [$\rightarrow$ *Ево иде комишија!* $\Rightarrow$ па ћемо га питати.]

Ено Пера! [$\Rightarrow$ Сад ћемо видети ко је у праву.] [$\rightarrow$ *Ено Пера долази!* $\Rightarrow$ Сад ћемо видети ко је у праву.]

□ У овом моделу номинатив често алтернира с генитивом, нпр. *Ено Пере!*, с тим што је, на прагматичком плану, структура с номинативом обележена јер имплицира нови исказ, а структура с генитивом је у том смислу неутрална. Уп. и Антонић 2005а, 139.

□ У директној комуникацији, у ситуацијама фамилијарног односа међу саговорницима, када се нешто неке пружа, номинатив се појављује и у исказима типа *Ево ти књига* па сам погледај, *Ево ти паре* па

купи шта хоћеш, који се сматрају колоквијалним формама, а одговарају, у учтивом обраћању, исказу са акузативом: Изволи *књигу* па сам погледај, Изволи *паре* па купи шта хоћеш.

ПРЕДИКАТСКИ НОМИНАТИВ.

То је номинатив у функцији семантичког језгра копулативног предиката или семантичке допуне – комплемента семикопулативном глаголу у предикату.

Основни модел: $N_{Nom} + V_{Cop} + Lex [\leftarrow N_{Nom}]$
 $N_{Nom} + V_{SemiCop} + Compl [\leftarrow N_{Nom}]$

1. Номинатив у копулативном предикату.

Модел а) $N_{Nom} + V_{Cop} + N_{Nom} / Adj_{Nom} / ProN_{Nom} / Num_{Nom}$ – номинатив, именице, придева, заменице или броја, у функцији семантичког језгра уз копулу са номинативом у функцији граматичког субјекта. Најопштије речено, улога копуле јесте да успоставља **релацију еквиваленције** између два појма по неком критерију. У зависности од класе којој припада појам са леве стране копуле и појам са десне стране копуле, релација еквиваленције може бити даље прецизније семантички профилисана. Пошто је у овом моделу у фокусу пажње номинатив који се налази са десне стране копуле, најчешће се ради о:⁷

- **класификатору**, елементу који сврстава субјекатски појам у одређену класу ентитета реалног света или апстрактних појмова, нпр.

Пера је *студент*.

Нада је *професор*.

- **квалификатору**, елементу који приписује одређену особину субјектском појму, нпр.

Јован је *добар*.

Мира је *пажљива*.

- **идентификатору**, елементу који издваја субјекатски појам из мноштва идентичних појмова на основу неке особине, нпр.

Пера је *тај!*

Он је *први*.

Модел б) $N_{Nom} + v + \text{КАО} + Adj_{Nom} [\rightarrow N_{Nom} + v + \text{КАО} \text{ ДА} + V_{Cop} + Adj_{Nom}]$ – номинатив придева уз везник КАО у поредбеним структурама (редукованим поредбеним клаузама), у функцији квалификативног детерминатора, као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката екстензивне (развијене) поредбене клаузе с везником КАО ДА. Нпр.

⁷ Овде наводим само најтипичније случајеве. Прецизнија семантичка типологија релације еквиваленције у моделима овога типа може се сагледати тек подробнијом семантичком анализом овог реченичног типа.

Изгледао је као *ошамућен*. [$\rightarrow$ Изгледао је као да је *ошамућен*.]

Изгледа као *болестан*. [$\rightarrow$ Изгледа као да је *болестан*.]

Деловао је као *нов*. [$\rightarrow$ Деловао је као да је *нов*.]

Деловао је као *пребијен*. [$\rightarrow$ Деловао је као да је *пребијен*.]

Модел в) $N_{Nom} + v + \text{КАО} + N_{Nom}$ [$\rightarrow N_{Nom} + v + \text{КАД(А)} + v_{Cop} + N_{Nom}$]
] – номинатив као елемент структуре с везником КАО која представља експонент временске клаузе с везником КАДА и имперфективном копулативном предикацијом, а номинатив је површински репрезентант њеног семантичког језгра. Реченична предикација по правилу је лоцирана у сферу прошлости. Нпр.

као *млад новинар*, била је вазда у журби. [$\rightarrow$ *КАДА је била млад новинар*, била је вазда у журби.]

КАО *дете*, био је несташан. [$\rightarrow$ *КАДА је био дете*, био је несташан.]

Модел г) N_{Nom} [$\rightarrow \text{ТО} + v_{Cop} + N_{Nom}$] – номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионална варијанта реченице) као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката пуне реченичне структуре. Нпр.

Штета! [$\rightarrow$ То је *штета!*]

Срамота! [$\rightarrow$ То је *срамота!*]

Модел д) $N_{Nom} + v_{Cop} + \text{ПО ЗАНИМАЊУ / НАРОДНОСТИ / НАРАВИ} + N_{Nom}$ – номинатив у функцији семантичке допуне идиоматизованог⁸ копулативног предиката састављеног од копуле и именице у локативу с предлогом ПО (локатив основа / критерија) типа *занимање*, *народност*, *нарав* у функцији семантичког језгра. Нпр.

Пера је по занимању *професор*.

Нада је по народности *Српкиња*.

Јован је по нарави *добар човек*.

2. Номинатив у семикопулативном предикату.

Модел а) $N_{Nom} + v_{SemiCop} + N_{Nom} / \text{Adj}_{Nom}$ – номинатив у функцији семантичке допуне уз семикопулативне глаголе типа *постати*, *остати*, *изгледати*, *чинити се*, *звати се*, *(на)правити се*. Нпр.

Пера је постао *лекар*.

Професор остаје *професор*.

Нада изгледа *задовољна*.

Прави се *херој*.

Овај човек се зове *Марко*.

Инхерентна лексичка семантика глагола овога типа непотпуна је и налаже обавезно присуство семантичке допуне. Преко њих се субјекту

⁸ Термином *идиоматизовани / идиоматизована структура* упућујем на различите видове “везаних” реченичних структура које се, по правилу, одликују и врло уским лексичким избором. Овим термином упућујем, првенствено, на синтаксичко-семантички вид идиоматизације.

(елементу у позицији испред глагола) приписује неко својство именовано семантичком допуном (елементом у позицији иза глагола) или се субјекат именује.

□ У старијем језику, а у савременом језику само код писаца који се опредељују за архаизацију језика као средства стилске карактеризације поетског израза, уз неке од ових глагола, нпр. *постати*, *осећати се*, *чинити се*, *правити се*, у функцији семантичке допуне стоји инструментал. Нпр. Постао је *професором*, *Осећа се задовољном*.

Модел б) $N_{Nom} + v_{SemiCop} + KAO + N_{Nom}$ – номинатив с везником као уз семикопулативне глаголе типа *запослити се*, *радити*, *пласирати се* (нпр. у језику спорта) у идиоматизованој структури са значењем ‘у својству, у рангу’. Нпр.

Запослио се као *секретар*.

Ради као *преводаца*.

Кошаркаши су се пласирали као *први* у својој квалификационој групи.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика надежа*. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Људ. Поповић, Тошовић: 119–300.
- Антонић, Ивана (2005а). Субјекатски генитив у стандардном српском језику. *Јужнословенски филолог*. LXI: 125–143.
- Brabec, Ivan, Hraste Mate, Živković Sreten (1961). *Gramatika hrvatsko-srpskoga jezika*. Zagreb.
- Даничић, Ђуро (1858). *Србска синтакса. Део први*. Београд.
- Лалевић, Миодраг С. (1962). *Синтакса српскохрватског књижевног језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије.
- Maretić, Tomo (1899). *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb.
- Minović, Milivoje (1987). *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: „Svjetlost“ OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mrazović, Pavica, Vukadinović Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.
- Пипер, Предраг, Антонић Ивана, Ружић Владислава, Танасић Сreto, Поповић Људмила, Тошовић Бранко (2005). *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска.
- Пипер, Предраг (2005). *Предикат*. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Људ. Поповић, Тошовић. 301–343.
- Пипер, Предраг (2005). *Агентивност и пацијентивност*. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Људ. Поповић, Тошовић. 608–636.
- Радовановић, Милорад (1977/1990). Декомпоновање предиката (На примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог*. XXXIII: 53–80. [Прештампано

- под насловом О “dekomponovanju predikata” kao jezičkom postupku, у: Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Novi Sad: Dobra vest. 53–73.]
- Ружић, Владислава (2005). *Проста реченица као синтаксичка целина*. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Људ. Поповић, Тошовић. 477–571.
- Станојчић, Живојин, Поповић Љубомир, Мицић Стеван (1989). (и каснија издања). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Нови Сад: Завод за уџбенике.
- Стевановић, Михаило (1969¹/1979³). *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнojeзичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Tanasić, Sreto 1982. Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku (Sintaksičko-semantička interpretacija). *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*. IX: 65–124.

Ivana Antonić

SYNTAX AND SEMANTICS OF THE NOMINATIVE CASE

Summary

In this paper, the author discusses the syntactic-semantic, and in the relevant instances also pragmatic-semantic characteristics of the nominative case in the standard Serbian language. Three basic types are singled out: the APPELLATIVE nominative – the basic form of the nominal word without a semantic function, in the capacity of an onomasiative, classificative, pronominal, qualificative, numerative; then the SUBJECT and PREDICATE nominative – the types of nominative with the syntactic-semantic role in the sentence. The paper also discusses the models of mono-predicate structures with one nominative and the models of the so-called linked structures with two nominatives, realized at the surface level as the mono-predicate, but basically as the bi-predicate structures. The author also points out to the basic semantic values of nominative in these syntactic functions: in the subject nominative – agent, co-agent, pseudo agent [= percipient, existent, possessor, possessum, disponent, dispositum, causer, member of a class according to some feature / some features of identical entities, the bearer of a state / mood / experience, the bearer of a characteristic, beneficiary (/commodent), incommode, object-resultant, object of the localization, instrument] in the active sentences and object [= recipient, resultant, patient] in the passive sentences; in the predicate nominative – classifier, qualifier, identifier in the structures with a copula, as well as the semantic complement in the structures with a semicopulative verb and idiomatized meaning.

Нада Арсенијевић
(Нови Сад)

ПАДЕЖНИ НЕКОНГРУЕНТНИ АТРИБУТИ У ЈЕЗИКУ СТЕВАНА СРЕМЦА

САЖЕТАК. У раду су анализирани и описани падежни неконгруентни атрибути у језику Стевана Сремца. Корпус је формиран од примера забележених у разноврсним прозним делима (роман, приповетке, преписка) овог писца 19. века, с намером да се допринесе проучавању овог типа атрибута уопште, а и у односу на дати временски период. Издвојени су и описани неконгруентни атрибути са посесивним, квалификативним, квантификативним, наменским, просторним и временским значењем.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, језик Стевана Сремца, синтакса, неконгруентни атрибут.

1. Овај рад представља покушај обједињавања уметничког и структурног домена српског језика. Пошло се од намере да тематски буду повезана два актуелна момента – један с обзиром на временску димензију – књижевно дело Стевана Сремца¹, еминентног српског писца од чијега је рођења прошло стопедесет година и чија популарност није избледела. Напротив, могли бисмо рећи да је екранизацијом «Зоне Замфирове» и «Ивкове славе» памћење на њега освежено, а млађим генерацијама приближен дух пишчевог времена. Други – неконгруентни атрибут, његова функција, облик и значења, као значајна и недовољно проучена категорија, нарочито у језику српских писаца с краја 19. века.

На значај проучавања атрибутских синтагми у српском језику указао је још С.Георгијевић педесетих година прошлог века, рекавши да је за атрибутску синтагму везан развој индоевропске реченице, те да би њено дијахроно посматрање допринело бољем разумевању стварања језичких форми уопште. Још тада је исти аутор указао на дилему при избору између синтагматског и сентенцијалног оквира за проучавање ових језичких средстава (Георгијевић 1953-1954: 289). Данашњој актуелности тог

¹ Корпус чине следећа дела Стевана Сремца: Поп Ћира и поп Спира (скраћено: Поп Ћира), 23-357, књига прва; приповетке: Вукадин, 5-225, Чича Јордан, 225-273, књига трећа; Дим у дим (скраћено: Дим), 7-23, Идеал, 23-69, Јунак дана, 133-155, књига четврта, Рабоши, чланци и писма (скраћено: Рабоши), књига шеста, Београд: Просвета, 1977.

питања доприноси чињеница да се и поред радова у којима је атрибуту приписана синтагматска функција, у постојећим граматикама он различито третира², а уочава се и недоследност при употреби термина *атрибут* и *атрибутски*³. За потребе овог рада као оптимална учинила нам се следећа дефиниција: «Атрибут представља израз семантичког предиката који је уграђен у именски израз и уобличен као одредбени елемент у односу на главни именски израз» (Пипер и др. 2005: 93). Схватање атрибута као модификатора којим се кроз обогаћивање конотације сужава денотација одговарајућег управног појма значајно је због тога што се на тај начин истиче његова рестриктивна улога. За тако оформљену именску синтагму З.Тополинска каже да представља ванвременски конструкт, тј. да је функционално затворена, потпуно оформљена јединица која у реченицу улази као готова, «речничка» јединица номинације.⁴

О различитим типовима атрибута говорило се и раније, али је тек у новије време направљена и термилошка разлика заснована на граматичким особинама чланова синтагме и већ је уобичајена пракса поделе атрибута на конгруентне и неконгруентне⁵. Према традиционалном схватању конгруентни атрибут се реализује испред речи коју одређује, а

² Стевановић их сврстава међу зависне чланове реченице које дели на одредбе и допуне при чему атрибуте дефинише као речи у именичкој служби (Стевановић 1979: 48); Мразовић и Вукадиновић атрибуту приписују улогу зависног члана неке фразе, а као пример наводе именичку (Мразовић, Вукадиновић 1990: 35).

³ Сам назив «атрибут» потиче од латинске речи *attributum* која значи 'оно што је придодато чему другом'. По речима аутора хрватске граматике «То је дакле ријеч која се придијева, придодaje именичкој ријечи да је по чему одреди (прије свега по какву својству).» (Силић, Прањковић 2005: 309). Аутори «Синтаксе савременог српског језика» атрибут доследно посматрају на синтагматском нивоу, али користе термине *атрибутски предикатив* и *предикатски атрибут*, наводећи случајеве у којима придев заузима позицију основног реченичног члана, предиката (Учитељ је уморан), или копредиката (Она седи тужна ← Она седи и при том је тужна), што значи да је понекад термин искоришћен за обличку и значењску, а не и функционалну карактеристику атрибута (уп. Пипер и др. 2005: 332, 513).

⁴ Ова ауторка наводи примере *Узбуђени малишан дотрчао је родитељима* и *Човек са штапом није се ни помакао* истичући да је идентификација учесника ситуације примарна улога синтагми *узбуђени малишан* и *човек са штапом*, а да је квалификација управних именица од секундарног значаја (Тополинска 1981: 7-8).

⁵ Још је Стевановић скренуо пажњу на атрибуте који не конгруирају с управном именицом, али се тек код Станојчића и др. врши класификација на придевски, падежни и именички (Станојчић и др. 1989: 245). Р.Симић разликује такође два типа атрибута, конгруенцијски и рекцијски (Симић, 2000, 217). Придевски атрибут који долази испред именице Пипер и др. дефинишу само као атрибут у ужем смислу, док је за онај други тип обезбеђен термин *неконгруентни атрибут* (Пипер и др. 2005: 67). Неконгруентном атрибуту је нарочиту пажњу посветио М.Ковачевић и то проучавајући његове различите семантичке типове у језику савременог босанскохерцеговачког писца А.Вулетића (Ковачевић 1981, 1981a, 1982, 1983).

са њом се слаже у роду, броју и падежу, док неконгруентни углавном заузима позицију иза управне речи⁶ и морфолошки се разликује од ње⁷.

2. Основној анализи претходиће неколико уводних напомена чијем ће бољем разумевању допринети и илустрације одабране у посматраном корпусу. Класификацијом атрибутских синтагми према врсти управне речи могу се издвојити различити типови примера од којих овом приликом неће бити разматране придевске синтагме: *жута капа од неке тенечке пуна неких прапораца* (Вукадин, 33).

Дакле, улогу основног члана у датим синтагмама имају именице са конкретним: *дотрча па брише сто испред њих* (Рабоши, 57), или апстрактним значењем: *Здравица му је била подужа* (Дим, 10); Једно је што се тиче *цитирања писама* (Рабоши, 41). Управни члан оваквих синтагми може бити и заменица: *Вујадину је једина жеља била та да му неко од синова буде* (Вукадин, 24), запамтио *нешто о Жану Валжану* (Рабоши, 88). Неретко, ову улогу преузима одговарајући конгруентни детерминатор – у корпусу је то најчешће број или какав други количински израз, док је сама именица имплицитна, као на пример: *премештај у једну* (гимназију) *од београдских ужих гимназија* (Рабоши, 149), *напи се, пружи је првом* (човеку) *до себе* (Вукадин, 129), *јер се многи* (сељак) *из тог села* на тај начин прославио (Вукадин, 31), *Поздравите све* (чланове) *у кући* (Рабоши, 154), *Узрујан као сваки* (човек) *његовог положаја* у таквој прилици (Дим, 12).

⁶ С обзиром на то да се неконгруентни атрибути сматрају кондензаторима реченичног значења, осим партитивних синтагми (Ковачевић 1992: 15), њихова позиција је предређена организацијом исходишне реченичне структуре (*кућа је на брегу* → *кућа на брегу*) или позицијом дате зависне реченице (*жена која носи дете* → *жена са дететом*). У случају да иста падежна конструкција може детерминисати и глаголку реч у предикату и неки именски конституент, постпозиција и контактни однос су једини показатељ атрибутске функције (Ковачевић 1992: 13). Постоје случајеви у којима је устаљени редослед пермутиран, као на пример *На Дрини ћуприја, од злата јабука* и сл. (Мразовић, Вукадиновић, 1990: 308). Као поуздан показатељ атрибутске функције за Георгијевића је у оваквим случајевима губљење везе са датим глаголом и стварање предикатске представе са глаголом «бити» (Георгијевић 1953-1954: 301).

⁷ За разлику од традиционалног тумачења термина конгруентни/неконгруентни (срочни/несрочни) и његовог везивања за атрибут, М.Зника сматра да су сви атрибути конгруентни са управном именском речју, али то на различите начине испољавају. У том смислу она разликује оне који то и морфолошки показују од оних који немају такву могућност. (Зника 1987: 199). Овакво мишљење има и Р.Симић, па, иако атрибуте дели на конгруенцијске и рекцијске, конгруенцију објашњава само као подврсту рекције, изведену другачијим граматичким средствима (Симић 2000: 217). Именице и именичке синтагме у улози атрибута Станојичић и др. називају падежним атрибутима и класификују их према значењу и, како кажу, према употребној вредности, на: придевске, рекцијске и прилошке (Станојичић и др. 1989: 249).

Улогу неконгруентног атрибута у корпусу имају превасходно именске речи реализоване у неком слободном падежном облику или оном везаном за предлог. У појединим случајевима уз именицу се реализује обавезни детерминатор, који јој је обично облички подударан (Ивић 1983: 179-187; Пипер и др. 2005: 68; Силић, Прањковић 2005: 311), нпр.: У делима *ове врсте*, то никако не сме бити (Рабоши, 41); седи сада опет нека Швабица са *прћастим носом* (Идеал, 45). Понекад то није случај, па се именица у атрибутској улози морфолошки разликује не само од своје управне речи већ и од свог обавезног детерминатора, тако да се појављује више неконгруентних атрибута различитог хијерархијског статуса, нпр.: још је и данас само један бедни практикант са *платом још од тридесет девете године* (Вукадин, 223), где се издвајају синтагме *практикант с платом* и *с платом од тридесет девете године*. Забележени су и примери са више обавезних неконгруентних атрибута и то пре свега уз девербативне именице, као на пример: Утркивали су се ко ће више истаћи заслуге *Вукадинове породице за ову земљу* (Вукадин, 223), где именицу *заслуге* детерминишу два атрибута – *Вукадинове породице* и *за ову земљу* од којих се у склопу првог појављује посесивни придев *Вукадинова* као конгруентни атрибут зависне именице *породица*, док у склопу другог ту улогу има показна заменица *ова* уз именицу *земља*.

У односу на укупан број забележених примера могло би се рећи да прилошке речи у атрибутској улози⁸ нису нарочито честе, па ће бити наведено само неколико илустративних примера: молим вас лепо, мало од оних крофни из оног тањира *тамо* (Поп Ћира, 26); и ми *овде* у Београду имамо Јајтелеса (Рабоши, 202); значи да ће те посјетити неко *издалека* (Поп Ћира, 25); на грдну досаду оног у *близини* (Вукадин, 7); стаде увијати два мала брчића и тећу брадавицу на бради *лево* (Вукадин, 24); колико сам могао приметити за мога краткога бављења *тамо* (Рабоши, 202).

3. Основа класификације у овом раду заснована је на различитој природи унутарсинтагматских односа, како је то и до сада чињено у нашој стручној литератури, с тим што су овога пута анализиране синтагме са управним именицама конкретног значења (правим), а нису разматране синтагме с апстрактним: имао је грдних веза и *познанстава са светом и чаршијом* (Јунак дана, 135), као ни са деадјективним именицама: кука и тужи се на ... *крволочност наше публике* (Рабоши, 88).

4. Посесивно значење.

Једно од инхерентних значења у синтагмама с конкретном именицом јесте посесивно значење које је засновано на различитим релацијама

⁸ У нашој лингвистичкој литератури већ се расправљало о прилозима у атрибутској улози (Ковачевић 1983а; Зника 1987).

припадања. Тешко је одредити да ли је њено првобитно схватање значило власт над нечим што је потчињено, неодвојиво, или нешто што је ван субјекта али у непосредној близини и сфери његовог интересовања, као и оно што је иначе пролазно и само у датом тренутку интегрисано (Грицкат 1961: 69). Углавном је то стални однос између дела и целине – неотуђива посесивност, и она шире схваћена, као променљиви однос својине - отуђива посесивност (Пипер и др. 2005: 682).

С обзиром на то да се ова категорија често преклапа са другим категоријалним значењем, као индикатор посесивности послужиле дата конструкција у упитном облику (*чији ...*), док ће се поткласификација спроводити на основу трансформационог теста реконструкцијом реченичне структуре и управне предикације у њој (изгледа као ковчег *нашег праоца Ноја* < изгледа као ковчег *који је имао наш праотац Ноје*). У поткласификацији забележених примера узимаће се у обзир и обележје персоналности посесора и посесума.

4.1. Неотуђива посесивност

Од синтагми са значењем неотуђиве (соматске) посесије у језику С.Сремца издвојени су најпре примери у којима је посесор живо биће, а посесум део његовог тела, најчешће орган, са односом иманентне посесивности, али и они сегменти физичког изгледа чија је веза са целином типично постојана, као нпр. коса, нокти, бркови. Неконгруентни атрибути овога типа заступљени су следећим падежним облицима:

N(g)⁹: сплетеног за седу главу *старог Трифуна учитеља* (Поп Ћира, 48); затражи држава у лицу *кмета Макавеја* (Вукадин, 22); зује у ушима *одборника* (Дим, 12); најодвратније се ствари дешавају пред очима *свих Срба* (Рабоши, 12); чу се за њим глас *домаћице* с врата (Идеал, 52).

У наведеним примерима могла би се реконструисати реченица са управним глаголом *припада*, нпр.: седа глава *старог Трифуна учитеља* < седа глава која *припада старом Трифуну учитељу*. Употреба одговарајућег посесивног придева у функцији конгруентног атрибута елиминисана је у прва два случаја појавом детерминатора (**старог Трифун*ова учитељева седа глава; **кметово Макавејево* лице) и множинским обликом зависне именице у друга два примера у којима би еквивалентни придевски облик пре био квалификативног, него посесивног карактера (*одборничким* ушима; *српским* очима). У последњем примеру избор овог атрибута није инициран само појавом обавезног детерминатора, који је

⁹ При обележавању граматичког модела биће коришћене скраћенице: N = именица; Pr = заменица; Det = детерминатор; Kv = квантификатор; g = генитив, d = датив, a = акузатив, l = локатив, i = инструментал.

овде такође неконгруентан у односу на своју управну именицу (глас *до-маћице с врата*), већ и лакшим изговором од конгруентног еквивалента (**домаћичин с врата* глас).

N(d): осећајући како *му* колена клечају (Идеал, 48); а рука *му* у руци задрхта (Идеал, 48); а вода *им* пљушти на уста (Чича Јордан, 230); она ...и срце *му* освојила (Идеал, 50); мајмун на леђима *му* пљуцка (Вукадин, 34).

Заступљеност адноминалног датива енклитичким обликом личне заменице условила је његову различиту дистрибуцију у односу на управну именицу.¹⁰ Понашајући се према правилима за распоред енклитика, овај неконгруентни атрибут се реализује иза управне речи, али и испред ње. Одговарајућим конгруентним атрибутом могао би се сматрати облик посесивне заменице, нпр.: а рука *му* у руци задрхта/ а *његова* рука у руци задрхта. Исти овај модел је забележен и у случају када је посесум *име* и *презиме* који се могу сматрати интегралним делом бића: Слова у презимену *им*, истина, изгледају (Поп Ћира, 48)

Један случај посесивног генитива с предлогом *у*, на чију је реализацију утицао и контекст у забележеном примеру, показује да у језику С.Сремца она није продуктивна у односу на друге одговарајуће посесивне облике.

у + N(g): [бркове] какви се код нас виђају по караулама у *пограничних стражара* (Идеал, 52)

Однос неутуђиве посесије у овом случају везује се за дати моменат с обзиром на то да бркови представљају део тела који није увек нераскидиво везан за целину. Што се тиче изабраног граматичког модела којим је заступљен посесор треба напоменути да је вероватно из стилских разлога избегнут одговарајући гентивни облик с предлогом *код* (*код пограничних стражара*), јер је већ реализована месна конструкција са истим предлогом (*код нас*), а овака дистрибуција посесора и посесума не би ни дозвољавала употребу беспредлошког генитива или релативне реченице, који по правилу детерминишу конституент са којим су у непосредном контакту.

Живи посесор, као друштвено биће, један вид неутуђиве посесије остварује односом сродства са другим живим бићем.

N(g): То су радиле... и жене *колега и пријатеља* (Идеал, 36); узео кћер *предшественика свога* (Поп Ћира, 56); то је најмлађи огранак *Вујадина* растао (Вукадин, 22)

¹⁰ Због тога је понекад тешко разликовати *симпатетички датив*, који је иначе на граници између адвербалне и адноминалне функције (Галис 1974: 58), од посесивног датива.

Реализација детерминатора уз властито име посесора, која је иначе уобичајена у стандардном српском језику,¹¹ изостаје у последњем примеру, где је употребљено име једног од главних ликова приповетке. Другом приликом, један споредни лик у улози посесора помиње се именом и презименом и то у облику датива као могућег еквивалента посесивном генитиву, нпр.

N(d): да крстите новорођеног младенца мужеског пола *Неци Прекајиу* (Поп Ћира, 27); да је украо реп *јагњету* (Вукадин, 25); Целу *ми* ноћ жена није ока склопила (Дим, 8); да *му* умре нека стара богата стрина (Поп Ћира, 81)

Однос неутуђиве посесије између неживог посесора и његовог интегралног дела у забележеној грађи заступљен је другачијим граматичким моделима у односу на посесивне синтагме са живим посесором. Управне именице у овим примерима најчешће представљају интегралне делове које заједно с посесором перцепирамо као целину, па и онда када су они у физичком смислу одвојиви (нпр. *тучак од авана*). У таквим примерима се појављују два граматичка модела, чију реализацију Стевановић објашњава потребом да се означи и аблативна нијанса значења (Стевановић 1965: 260).

од + N(g): опроба перо на нокту *од левог палца* (Поп Ћира, 49); И нога *од неких старих маказа* – и тучак *од неког малог авана* (Поп Ћира, 43); заборављаш увек запушаче *од стаклета* у дућану (Поп Ћира, 75); у пролећу живота свога и у пролећу *од године* (Идеал, 23)

Могућност трансформације адноминалне синтагме у реченицу са глаголом *имати*, као предикатом, показују и примери у којима посесивност интерферира са просторним значењем (Батистић 1972: 190), као нпр. *федери у канабету* < *канабе има федере*, што илуструју следећи примери.

на/у + N(l): приђе северним вратима *на олтару* (Поп Ћира, 54); љуља као таласи *на узбурканом мору* (Поп Ћира, 27); како је одскочила ко федери *у канабету!* (Поп Ћира, 37); господске фарбе *у лицу* (Поп Ћира, 75); топић иза леђа *на добошу* (Вукадин, 33); гротло *на вулкану* (Поп Ћира, 100)

Алтернативне форме истакнутих неконгруентних атрибута нису исте у свим примерима. Негде је то и придев и беспредлошки генитив и генитив с предлогом *од* (*врата на олтару/олтарска врата/врата олтара/*

¹¹ Када је у питању једночлана форма посесора заступљеног личним именом, предност се даје придевској форми, док је генитивни облик увек праћен детерминатором. Само се уз имена познатих личности он имплицира (Ивић 1967: 259, 260).

врата *од олтара*), а негде само једна од наведених могућности (таласи *узбурканог мора*, федери *од канабета*, топић *од добоша*) (Батистић 1972: 190).

Могућност раскидања посесивног односа, који је по правилу сталан и тиче се генитивних синтагми с предлогом *од*, не важи за случајеве у којима је тај статус увек исти, заснован на нераскидивој вези посесума и посесора и код Сремца се у већини примера испољава употребом другачијег граматичког модела - беспредлошког генитива, и само у мањем броју примера предлошком конструкцијом.

од + N(g): са великим ободом *од шешира* и усправљеном јаком *од капута* (Вукадин, 77); кад се опучи низа страну *од брега* (Чича Јордан, 268)

N(g): привезан за доњи крај *ђерма* (Поп Ћира, 61); блене с оне стране *плота* (Чича Јордан, 230); један ступ *куће* (Поп Ћира, 72); то поред свих ових тугаљивих страна *писмености* (Поп Ћира, 51); не рачунају у почетку *школске године* (Идеал, 40)

Као што показују наведени примери, управне именице означавају одређене конструкционе параметре посесора, који по речима Т.Батистић представљају «у извесном смислу непрецизно одређене делове» (Батистић 1972: 94), уз које се по правилу реализује и конгруентни атрибут у препозицији. У појединим случајевима постоји могућност изостављања појма у централној позицији без последица на примарно значење синтагме (Ковачевић 1981: т. 4.5.), као нпр.: за кратко време и ушао..., у *дух самога посла* < ... за кратко време и ушао у *сам посао* (Вукадин, 43); ... утиче на организам и *конструкцију тела* < утиче на организам и *тело* (Поп Ћира, 69)

Исти граматички модел забележен је у адноминалним конструкцијама са управним именицама апстрактног значења.

N(g): ауторитетом *те стародневне књиге* ћата умирио Вујадина (Вукадин, 20); знала је већ напамет целу историју *те књиге* (Вукадин, 16); веровао у исцелитељну моћ *тих ракија* (Чича Јордан, 247); идила *сеоског газдинства* (Поп Ћира, 60); на задовољство *матере* (Вукадин, 29)

4.2 Отуђива посесивност

У другу групу примера издвојене су именске синтагме отуђиве посесивности која претпоставља власнички (својински), као и кориснички однос (однос контроле), који остварује живи посесор са неживим посесумом. Ово значење у корпусу имају модели:

Det + N(g): као ковчег *нашег праоца Ноја* (Рабоши, 153); у кући *госпоје Цаје* (Идеал, 55); ни сламни шешир *г. Милисава*, ни фес *Пурка*

(Чича Јордан, 237); да се послужим сопственим речима *госпоје Сиде* (Поп Ћира, 65); све рукотвор *Гаје Тишлера* (Чича Јордан, 246)

Реализација детерминатора уз именску лексему са значењем живог посесора има рестриктивну улогу у односу на избор атрибута, јер се посесивни придев потпуно искључује. У последња три примера посесивност је спецификована као резултативна с обзиром на то да је посесор аутор појма у улози посесума (Пипер и др. 2005: 681).

Од осталих граматичких модела најзаступљенији је онај са дативом личне заменице у улози посесора, чија дистрибуција је и овога пута условљена енклитичким обликом и правилима која за њих важе. У датој улози знатно је ређи исти облик именице као и именица у генитиву с предлогом *од*, која се од осталих разликује и по томе што зависни члан синтагме заступа појам са значењем посесума, а не посесора.

Pr(d): да *ми* је кућа ... ка нека касарна (Букадин, 13); да му кажем да *му* ашченица добро ради (Чича Јордан, 244); искривила се и она и свећа *joj* (Идеал, 56); која је двапут дужа била од носиоца *joj* (Чича Јордан, 230); прође тек неко па *му* зврцне цигару (Букадин, 39)

N(d): Лети би се чича Јордан наимао да чува баште *газдама* (Чича Јордан, 229)

од + N(g): задајући грдне главобоље староме газди *од куће* (Идеал, 42)

Однос релационе посесивности међу живим појмовима остварује се у оквиру одређених друштвених група које у лингвистичком смислу функционишу као посесум у односу на било којег члана, па и оног који је надређен осталима (шеф *партије*), док у појединачним односима посесор има различит статус (газда *му*, куварица *му*) или се ради о посесивном односу реципрочног карактера (пријатељица *госпоје Спиринице*).

N(g): присна пријатељица *госпоје Спиринице* (Поп Ћира, 31); веран дами *свога срца* (Идеал, 57); јер чак и црквењак, предшественик *данашњег црквењака Аркадија* (Поп Ћира, 32); један шеф *партије* каже (Рабоши, 14); до пре двадесет дана председник *министарства* (Рабоши, 13); ... дугогодишњи управник *многих слагалишта* (Јунак дана, 135); Он је био ђак *Велике школе* (Идеал, 23); Сад је уредник *листа* (Рабоши, 201); њега оптужује бив. Министар једном представнику *страног јавног мњења* (Рабоши, 13); који ће признати да је он писац *тога дописа* (Дим, 17)

Када је посесивност заснована на моменту садржаности, и то најчешће у оквиру одређене друштвене групе, као у неким примерима из другог дела, могућа је и другачија интерпретација. Посматрањем датог односа у просторним релацијама, са управном именицом као објектом

локализације и зависном као њеним локализатором, нпр. управник *многих слагалишта* као управник у *многим слагалиштима*, *ђак Велике школе* као *ђак у Великој школи*¹². Алтернативно, уз управну именицу може се појавити и конгруентни придев, нпр. *партијски* шеф, *новински* уредник.

Специфичност у овој групи примера представља управна именица номина агентис која, као дериват одговарајућег глагола, са зависним конституентом остварује објекатски однос (Фелешко 1995: 29), нпр. уредник *листа* < човек који уређује *лист*, *усређитељ човечанског рода* < човек који усређује *човечански род*, писац *дописа* < човек који је писао *допис*.

Pr(d): Пријатељ *ми* Плато (Рабоши, 41); Пазио је како *му* газда ради (Вукадин, 43); Ваљда код оног Швабе да руча што *му* је куварица Чифутка (Поп Ћира, 67).

N(d): За сада као учитељ *ђацима*, пастир *јарићима*, а после, ако бог да, као парох пастир *богобојажљивим овцама* (Поп Ћира, 56).

ca + N(i): жена његовог доброг колеге М, ..., врло добра пријатељица ... *са Јеленом* (Идеал, 46).

Неживи ентитети ретко остварују посесивни однос са појмовима који нису њихови интегрални делови. У Сремчевом језику забележено је само неколико таквих примера. Они показују да оваква врста посесија не представља власнички (поседнички) однос, већ однос спецификован просторном компонентом садржаности управног члана синтагме у границама подређеног појма (кровињаре *села Б** < *кровињаре* које се налазе у *селу Б**) или обрнуто тако да локализаторску улогу има управни појам (*слике једне вршаће машине* < *слике* на којој је насликана *вршаћа машина*).

N(g): Али «мебл» *своје радње*, ..., није купио (Чича Јордан, 246); и илустрован *ценовник неке фабрике мебла* (Чича Јордан, 246); *оборио кровињаре села Б** (Вукадин, 7); као и *слике једне вршаће машине* (Чича Јордан, 246); ... а изнад тога једна фотографија *целе породице* (Поп Ћира, 89); тамо у дворима *вечне небеске правде* < дворима у којима влада вечна небеска правда (Идеал, 32).

Pr(d): Изгубио беше и ону механу заборавио *јој* сокак (Вукадин, 34).

5. Квалификативно значење

Квалификативност је заснована на појму особине, сталне или привремене, као инхерентно својство неке појаве, конкретне или апстрактне, предметне или процесуалне. У ширем смислу она се додирује с посесивношћу, модалношћу, темпоралношћу, квантификацијом (Пипер и др.,

¹² Примарна је реализација одговарајуће радње, *ђак који учи у Великој школи*, а не физичко присуство њеног агенса **ђак се налази у Великој школи*, (Батистић 1972: 191).

2005, 830). Једно од средстава за исказивање квалитативности јесте атрибут, пре свега конгруентни, са описним придевом као најчешћим обликом у тој улози, али и неконгруентни са зависном именском речју у неком од косих падежа.

Детерминативна функција неконгруентних именских атрибута остварује се указивањем на карактеристичну особину, тј. на одређени детаљ по којем је управни појам препознатљив и који га у датој ситуацији издваја од њему сличних појмова. Овакве квалитативно-идентификативне синтагме у домаћој литератури су познате као синтагме са значењем «карактеристичне појединости»¹³.

Примењујући исти принцип заснован на односу целине и њеног инхерентног дела, као при класификацији посесивних синтагми у овом раду су прво издвојени примери у којима зависни члан представља карактеристичну појединост. То може бити некаква физичка карактеристика као и особина управних појмова живе природе, али и по нечему специфичан интегрални део неживих ентитета.

Два падежна облика специјализована у овој употреби, генитив и инструментал (Ивић 1956), реализују се, као што је познато, увек са детерминатором, јер издвајање управног појма је управо и засновано на одређеној карактеристици интегралног дела, а не на његовој садржаности у оквиру целине (Ивић 1983: 179-196; Радовановић 1990: 77-106).

У случају када се квалификацијом интегралног дела, било обликом генитива или инструментала, квалификује управни појам у целини, међу наведеним падежним облицима постоји синонимски однос у смислу њихове међусобне супституције, као нпр. : Швабица *са прћастим носом/ прћастог носа*. У грађи су чешћи атрибути у инструменталу.¹⁴

са + Det + N(i): нека Швабица *са прћастим носом* (Идеал, 45); она *с оним њеним паорским руменим образима* (Поп Ћира, 76); из поп-Спирине скупocene стиве луле *са дугим камишем* (Поп Ћира, 95); и чупав пас, *са чупавим и пуним чичака репом* (Поп Ћира, 60); онај *с поткресаним брковима* (Јунак дана, 133); Сећа се ... шешира *са широким ободима* (Идеал, 43)

¹³ Термин је први пут предложила М.Ивић у вези са једним типом квалитативног инструментала (Ивић 1954: 200), а касније га употребљава и Ковачевић, проширујући га и на друге квалитативне облике (Ковачевић 1983).

¹⁴ Посматрајући употребу неконгруентног атрибута у језику савременог босанскохерцеговачког писца, Милош Ковачевић констатује да је у његовој грађи чешћи генитив, као и у стандардном језику уопште, а да употребу инструментала неки граматичари сматрају неправилном (Ковачевић 1983: 157).

Det + N(g): здрава једна дунда *једрих образа* (Поп Ћира, 65); Персона једна красна ... *чела зализана* (Вукадин, 17); али мајка као мајка, *болећива срца* (Вукадин, 27)

Замена неконгруентног придева конгруентним углавном је могућа. Уместо *Швабица с прћастим носом* може се рећи и *прћаста Швабица*, а исти тип трансформације важи и за примере *она са паорски руменим образима/она паорски румена*; *лула са дугим камишем/дуга лула*; *дунда једрих образа/једра дунда*. Међутим, када квалификација детаља у тренутку говора не служи превасходно репрезентовању целине, већ истицању особине самог детаља појављује се облик инструментала који је замењив генитивом, али не и одговарајућим конгруентним придевом, на пример: *нас са чунавим репом (/нас чунавог репа)* није исто што и *чунави нас*, или *шешир са широким ободом (/шешир широког обода)* није исти што и *широки шешир*.

Позната семантичка разлика између квалификативног инструментала и генитива испољава се стављањем дела или целине у први план. Инструментал је уобичајен када се потенцира карактеристични детаљ, а при истицању целине чешћи је генитив. У посматраној грађи има више примера са квалификативним инструменталом који се реализује и без обавезног детерминатора, што онемогућава његову замену генитивом.

ca + N(i) (+ Det): Свакоме се допао .. *Цајки с младежима* (Вукадин, 52); узде ... опет силне листове *с јазијом* (Вукадин, 21); да јој дигне леп камени споменик *с натписом* (Идеал, 64); и принесе му послужавник *с ракијом* (Поп Ћира, 68); натежући плоску *с ракијом* (Вукадин, 11); донесе ... котаричицу *с јаји* (Вукадин, 15); а међу цвеће, два кавеза *са канаринкама* (Поп Ћира, 59); а накриви плитак фес *са малом и кратком кићанкицом* (Вукадин, 24); Шваба у сомотској комотници *са златном кваслицом* (Поп Ћира, 53); били су некакви концепти *са силним цифрама* (Вукадин, 21); у авлији био бунар *са дивном хладном водом* (Поп Ћира, 60); била супа *с кнедлама* од меса (Јунак дана, 134)

Однос интегрисаности карактеристичног детаља и управног појма са значењем целине може се посматрати примењујући критерије који важе за просторне односе. Примери показују да се у свим случајевима ради о локализацији карактеристичног дела на површини или у унутрашњости целине (*натпис је на споменику, јаја су у котаричици*), с тим да је у неким случајевима одвојив, нарочито ако је целина врста спремишта (*кавез, плоска, бунар, котаричица*), односно одевни предмет, јело и сл. (*фес са кићанскицом, капут с јаком, супа с кнедлама*), а ређе је неодвојиви део целине (*Цајка с младежима*).

Det + N(g): Имам шамије *сваке сорте и пембаве боје* (Вукадин, 57); Персона веома красна, *лика смеђа, ..., чела зализана* (Вукадин, 17); да је то човек *наше вере*. (Поп Ћира, 52); Родитељима његовим, људима *танког и сиоротног стања* (Вукадин, 10); највише буде људи *одличног трговачког реда* (Вукадин, 36); код Јелина оца, ... плашљивог чиновника *осредњег стања* (Идеал, 28); има бркове, велике бркове, бркове *мушког рода* (Идеал, 52); У делима *ове врсте*, то никако не сме бити (Рабоши, 41); Намештај леп и јак, али *старе моде* (Поп Ћира, 88)

У већини наведених примера квалификативни генитив је замењив обликом конгруентног придева, на пример: *шамиие сваке сорте и пембаве боје* - *свакакве пембаве шамиие, човек наше вере* - *наш човек, људи танког и сиоротног стања* - *сироти људи, људи одличног трговачког реда* - *одлични тговци, бркови мушког рода* - *мушки бркови, дела ове врсте* – *оваква дела, намештај старе моде* - *старински намештај*. Једино би било неуобичајено уместо *чиновник осредњег стања* рећи *осредњи чиновник*, јер би се дата квалификација могла односити на различите особине које заступа појам чиновник.

При квалификацији карактеристичног детаља појављује се и један пример употребе предлошког акузатива: Трифун, који је носио до чланака дугачак пепељаст капут *на струк* (Поп Ћира, 51), који се уједно тиче квалификације управног појма у целини, што се потврђује и могућношћу увођења одговарајућег конгруентног придева као његовог еквивалента, *струкирани капут*.

Посебно су издвојени примери у којима се квалификација управног појма врши обликом предлошког генитива са значењем карактеристичне појединости која се може сматрати интегралним делом датог појма као целине. Међу управним појмовима се појављују и живи и неживи ентитети, нпр.:

од + N(g): да се већ једном приберу људи *од разума* (Рабоши, 14); Али као човек *од науке* није хтео преко проводације (Идеал, 38)

Насупрот предлошком генитиву стоји конгруентни придев *разумни људи*, или именица у којој је садржано значење целе квалификативне синтагме *човек од науке/научник*. Забележен је и пример у којем је садржаност квалификативног значења у семантици управне именице: домаћица ми кијавет *од жене* (Вукадин, 59).

Слични овима су и примери у којима је предлошким генитивом управни појам квалификован према пореклу, с тим да је најчешће немогуће извести придев конгруентног облика.

од + Det + N(g): добија честитке ..., с приложеним рачуном «од ресто дуга» (Идеал, 36); Није баш свака пара од пазара доспела у чекмеже (Чича Јордан, 250); унуче своје од свога сина Дојчина (Чича Јордан, 241)

Овде би се могли поменути и случајеви квалификације према материји (материјалу) од којег је нешто направљено. Управне именице обележавају неживи појам, док су зависни конституенти у већини случајева еквивалентни одговарајућим градивним придевима.

од + N(g): капут са олињалом јаком од крзна (Поп Ћира, 53); неке мале брчиће као од росе (Поп Ћира, 25); па да му је срце од камена (Поп Ћира, 29); силне корице од цигарет-папира (Чича Јордан, 246); А на глави му жута капа од неке тенећке (Вукадин, 33), на грдној гвозденој табли од лима стоји (Чича Јордан, 244)

Трансформацијом наведених неконгруентних атрибута добили би се придеви као што су: *крзнена јака, росни брчићи, камено срце, папирне корице, тенећка капа, лимена табла*. За разлику од наведених примера, забележени су и случајеви у којима је управном именицом означен неки прехранбени производ, а зависном материја која улази у његов састав, где не постоји могућност трансформације неконгруентног атрибута у конгруентни, а у посматраном корпусу појављују се два граматичка модела:

од + N(g); са + N(i): Износи јаније од празилука и пилав од јегуље (Чича Јордан, 259); нисте узели теј од мекиња (Поп Ћира, 43); воле гужвару са сиром (Поп Ћира, 76)

Синонимски однос између овог градивног генитива и инструментала није карактеристичан за све случајеве. Могуће је уместо *јанија од празилука, пилав од јегуље* рећи и *јанија с празилуком и пилав са јегуљом*. Међутим, не постоји могућност трансформације у примеру *теј од мекиња* у **теј са мекињама*, као што се не може ни атрибут у инструменталу трансформисати у генитив: *гужвара са сиром* у **гужвара од сира* (Пипер и др. 2005: 835).

У квалификацији неког појма најчешће учествују његови карактеристични интегрални делови, али се и одсуство таквих детаља може искористити за његову карактеризацију. И С.Сремац је томе ређе прибегавао, па је забележено свега неколико таквих примера.

без + N(g): Младо створење без своје воље (Идеал, 49); узде књиге без јазује (Вукадин, 21); То је писмо без примера у политичкој историји (Рабоши, 13); као оно без мириса дућанско цвеће (Поп Ћира, 98)

Као синоним наведеним примерима појављује се релативна реченица са глаголом *немати* у предикату, нпр.: *створење које нема своје воље*, књиге

које немају јазују, писмо које нема примера, цвеће које нема мириса. Синонимични облици конгруентних придева реализују се додавањем префикса *без-* на дату именску основу: *безвољан човек, бесловесна књига, безмирисно цвеће*, или као лексички синоними: *писмо јединствено* у историји.

За разлику од свих претходних примера у којима се квалификација ослања на однос дела и целине, једну групу примера сачињавају они у којима је веза карактеристичног детаља са управним појмом привремена. То су обично појмови-предмети које човек има уз себе, најчешће одећа и њени делови, али и неке друге ствари које га прате у свакодневном животу.

y + N(I): *седе пет Талијана, све у поркетским плавим панталонама* (Рабоши, 153); *неки трбушко Шваба у сомотској комотници* (Поп Ћира, 53); *мала Јула у краткој сукњици* (Поп Ћира, 89)

са + N(i): *келнери са јако исеченим прслуцима* (Чича Јордан, 246); *чиновник вишег положаја с великом платом* (Чича Јордан, 245); *пудлица са сијасет неких црвених машилијица по врату* (Идеал, 45); *путник ... са четири коферчића* (Идеал, 55); *Намалан војник ... са исуканом сабљом* (Букадин, 33)

Карактеризација појединих појмова може бити заснована и на њиховој повезаности са неким другим појмом у заједничку целину. С обзиром на забележене примере, јединствену слику чине живи са другим живим и неживи са неживим појмовима, при чему су детерминатори, с псеудосоцијативним значењем, реализовани у инструменталу, а само је у једном случају атрибут у локативу чије значење може бити протумачено и као просторно.

с(а) + N(i): *дошла Лалика из Перјамоша с децом* (Поп Ћира, 95); *Ту су и силне кокошке са својим петлом* (Поп Ћира, 63); *кад развијеш, а оно шија с главом* (Поп Ћира, 90); *куповао цигерицу с гркљаном* (Јунак дана, 138)

на + N(I): *хуланер на коњу да прође кроз њега, не би се видео* (Поп Ћира, 99)

6. Квантификативно значење

Некогруентни атрибут реализован је и у именским синтагмама у којима се оваквим унутарсинтагматским односом означава нека мера, количина. Доминантну улогу у погледу квантификације има најчешће управни конституент (стоји крај камаре сламе), а само у неким случајевима зависни (дужник од више година)¹⁵.

¹⁵ Примери са нумеричком квантификацијом нису укључени у грађу, јер ако се прихвати тумачење да је именица са нејединичним бројевима до пет паукал, тј. мала множина, а са већим од пет и неким нумеричким квантификаторима (типа *много*) велика множина, они као непроменљиви облици, формално подударни са генитивом једнине, односно мно-

Оно што је карактеристично за стандардни српски језик, да се градивни, збирни и греаивно-збирни појмови квантификују удруживањем са партикуларизатором, забележено је и у језику овог писца.

Kv + N(g): Прошао једног дана Вујадин крај камаре *сламе* (Вукадин, 26); за то ће купити крупницу две *соли* (Вукадин, 32); силне свежњеве *хартује* (Вукадин, 21); чувам поверено ми стадо младих и несташних *јарића овоселских* (Поп Ћира, 56); изгледају као ред *деце* (Поп Ћира, 48); пролази нека гомилица *младића* (Вукадин, 76); да је то читав низ *беда и невоља* (Вукадин, 76).

За разлику од ових примера у којима се управном именицом само квантификује део издвојен из целине неког ентитета, забележени су и случајеви са управним именицама квантификаторско-уобличивачког карактера.

Kv + N(g): Донесу... сатљик *вина* и колбу *воде* (Поп Ћира, 52); на-точи пљоску *ракије* (Вукадин, 12); меша вино с водом, фртал чаше *вина* а три фртал *воде* (Поп Ћира, 52); довлачила деца пуне торбе *каменица* (Дим, 8); извео је вагон *клане стоке* (Рабоши, 201); и та васељена да претвори у шаку *пепела* (Вукадин, 78).

Потенцирање количине постиже се реализацијом квантификатора испред таквих именица (*пуне* торбе *каменица*, *фртал* чаше *вина*).

Значењски близак партитивном генитиву јесте и облик зависне именице уз коју се и формално, обликом предлога *од* експлицира или имплицира аблативност:

Kv + од + N(g): та опсервација је била једна *од оних* (Рабоши, 12); то му је било једно *од сталних занимања његових* (Јунак дана, 136); Понеко *од боље познатих* се усуди (Поп Ћира, 32); Свако *од њих* га одређује (Вукадин, 23)

Kv + N(g): Следећој тројици *наших знатних људи* не би ... импоновало (Рабоши, 56); велика већина *их* је била за ово друго (Вукадин, 77)

Забележене су и квантификативне синтагме с паранумеричким квантификаторима *пар* и *туце*: да понесе на зборно место пар *резервних опанака* (Вукадин, 92); а поред ње два пара *ћурака* (Рабоши, 153); У времену кад имамо на туцета „*великих људи*“ (Рабоши, 40), на свакој стоји на келнерају његов дивит и туце *хартује* (Вукадин, 100), с тим да се други од њих данас обично односи на количину од 12 јаја (Пипер и др.

жине, остварују увек исти унутарсинтагматски однос између управне именице и броја као атрибута. Само када је непаукални квантификатор исказан променљивом именицом, уз њу се реализује друга именица као неконгруентни атрибут (Пипер и др. 2005: 883-887), нпр. увек је добар проценат *сељака* којима је то сасвим нова ствар (Вукадин, 54).

2005: 880), а у језику овог писца се везује за појам персоналне природе и за хартију као неживи ентитет.

Такође, разломачка именица *половина* реализована је у овој грађи у женском роду,¹⁶ а у зависности од контекста има одговарајући падежни облик и комбинована је са именицом у генитиву: поред усмене књижевности коју тако обилато негује та лепша и говорљивија половина *човечанства* (Поп Ћира, 48); Овде имамо тек прву половину *обилног и патриотског рада* (Рабоши, 41)

Зависни конституент као семантички доминантан у погледу квантификативног значења реализован је у следећој конструкцији:

од + Кв + N(g): јер су били пуноплатежни већ *од неколико година* (Вукадин, 129); и то старих дужника *од више година* (Чича Јордан, 263); девојке *(од четрнаест година, па навише* (Вукадин, 40); да руча у селу *од седамдесет и две пореске главе* (Дим, 9); свиленим кишобраном *од три дуката* он је просто заносио госпоја-Полаксију (Чича Јордан, 267)

7. Наменско значење

Управне речи наменских конструкција најчешће означавају разне конкретне и обично неживе ентитете који својим постојањем служе човеку у разним свакодневним активностима. Та њихова улога се у овом корпусу испољава у синтагмама с предлошким акузативом, нешто ређе с дативом и забележен је ограничен број примера генитива с предлогом *против*.

Управни појам наменских конструкција може бити локализатор зависног појма, његов објекат локализације или објекат неке друге активности. У већини примера имплицитна предикација је заступљена глаголом који је семантички компатибилан унутарсинтагматском односу (*кесица за сатове* < кесица у коју се стављају сатови, *тесто за штрудлу* < тесто од којег се прави штрудла), или је кондензована зависном девербативном именицом на површинском плану.

за + N(a): ида плете кесице *за сатове* (Вукадин, 32); треба му, вели, ... игла *за машиљу*; добијла се добра жеравица *за „штогл“* (Поп Ћира, 60); већ почели њоме да покривају и *тесто за киселу штрудлу и крофне* (Поп Ћира, 40); неке хартије *за преписивање* (Вукадин, 21); да јој набавља књигу *за читање* (Идеал, 24)

Зависни конституент наменских конструкција може бити и живи појам, најчешће претпостављени корисник управног појма, као што и

¹⁶ Забележени су и примери типа: кад већ хлад падне до *пола сокака* (Вукадин, 76), где се појављује квантификатор *пола* који, уколико се прихвати да је именица, има увек исти облик средњег рода (Пипер и др. 2005: 958).

управни појам може бити биће које је на неки начин везано за одређени простор или неку активност.

за + N(a): па да пишеш рожданик *за свога сина* (Вукадин, 18); изнео и обесио свилене фистане *за нападије* (Вукадин, 43); изнео и обесио перје *за девојке*, кумаше *за младе* (Вукадин, 44); ја сам страшило *за такве и јогунасте бећаре* (Идеал, 59); он је чувени мајстор *за пацове* (Поп Ћира, 72); ако су јоргани, опет *за две персоне* (Поп Ћира, 88); изабрани и потврђени учитељ *за ово место* (Поп Ћира, 55); Е, шта сам ти ја душман *за таква рђавства* (Чича Јордан, 265)

Забележени су и примери у којима је живи појам намењен чину женидбе или удаје, а зависни члан такве синтагме је заступљен предлошком конструкцијом:

на + N(a): Било је у селу добрих момака *на женидбу* и лепших девојака *на удају* (Поп Ћира, 24); мамица која има кћер *на удају* (Поп Ћира, 72)

У два случаја је намена заступљена обликом:

N(d): Дође време *ручку* (Јунак дана, 139); Требало би, ..., да је пример *селу* (Поп Ћира, 63)

Уз управну именицу која означава лек зависни појам је реализован као:

против + N(g): Господин Пера му је препоручио неки лек *против пацова* (Поп Ћира, 87)

8. Просторно значење

Атрибутске синтагме које имају просторно значење представљају површинске експоненте дубинских адвербијала повезаних са одговарајућом глаголском лексемом, нпр. јурат *из Кикинде* < јурат који *потиче из Кикинде*. С обзиром на то да је дати глагол обично имплицитан, просторни детерминатор је у непосредном контакту са именицом мењајући се само функционално. Чак и када се због присуства глагола остварује двострука веза (нпр. а од ових *из села* одлази само господин поп), атрибутску улогу има сваки такав детерминатор који је у непосредном контакту с именицом.¹⁷

Забележени примери се могу класификовати према спецификацији просторног значења обележеног атрибутом, на оне који имају локационо и оне са оријентационим значењем (Ивић 1983).

8.1. Атрибути просторног локационог значења

Ова просторна детерминација подразумева директни однос између управног појама, живе и неживе природе, са зависним појмом као локализатором, тј. неким сталним или привременим смештајем.

¹⁷ Овако поступа и М.Ковачевић, напомињући да дилеме при идентификацији нема у случајевима где падежна форма има регулативну улогу, нпр. Гледамо у храст *под нашим прозором* (Ковачевић 1981: 11).

Управни појмови персоналне природе детерминисани су на два начина, пре свега простором са којег потичу и где живе и раде, што се уочава и у трансформу у којем се појављују глаголи *потичати*, *живети*, *радити* (девојке *из села* < девојке које потичу из села). У синтагмама овог значења знатно је мање појмова неживе природе:

у/на + N(I): Пишите, ... катани у *Галицији* (Поп Ћира, 49); Желели бисмо да се наши у *Босни и Херцеговини* (Рабоши, 41); има неког у *земљи* који може (Рабоши, 13); да се о министрима и највећим великодостојницима у *земљи* (Рабоши, 14); Крсман Ћифтица и шпекулант у *селу* (Вукадин, 24); многе и толике жене у *месту* знале су (Поп Ћира, 48); ко мајстора у *ковачници* (Поп Ћира, 42); као онај праведни Јов у *Библији* (Вукадин, 12); и погоди се за пудара на *другом крају вароши* (Чича Јордан, 240); савести и једне куће на *Врачару* није ништа друго имао (Идеал, 28); Плаве се шљиве на *савијеним тешким бременим гранама* (Чича Јордан, 230)

Малобројни примери с предлогом *на* показују да је у питању атрибут заснован на месном значењу локационог типа уз ангажовање локализатора само једним својим делом, који је код појмова-предмета површински (горња страна гране), а код појмова другачије природе један од њихових сегмената (други крај вароши као део вароши, нпр. Врачар као један део града).

из/са + N(g): Ћосави патер Иноценц *из Темишвара* пустио браду (Поп Ћира, 34); сазнао је то и ... учитељ *из села Чечвара* (Дим, 7); попине ћерке *из једног села у Банату* (Поп Ћира, 23); тако људе *из белог света* да просјаче (Вукадин, 34); да сва живина *из авлије* побегне (Поп Ћира, 44); и поздрављамо га сви ... и Ката *из комишулука* (Поп Ћира, 49); а од ових *из села* одлази тамо само господин попа (Поп Ћира, 52); Као и сви *из његова краја* (Вукадин, 43); Као сваки *из оних крајева* (Чича Јордан, 228); сваки чиновник, а нарочито *из просветне струке* (Рабоши, 148); како се обично фрајле *са села* клањају (Поп Ћира, 69); богати магација *са Мале пијаце* (Идеал, 28); гост *с непознатог света* (Вукадин, 9)

Поред аблативности као заједничког обележја, у овим примерима се уочава дистинкција генеричког/референцијалног значења, као нпр. *фрајле са села* ~ *учитељ из села Чечвара*; *гост с непознатог света* ~ *људи из белог света*. Ретки су примери с неживим управним појмовима, као нпр.: спремио је и неколико ретких нових речи *из тог краја* (Дим, 9), јер се они обично детерминишу према месту тренутне локације, а не према пореклу.

Просторна детерминација управних појмова укључује и место њиховог тренутног, привременог боравка, што је у трансформу обележено глаголом *налазити се*.

у/на + N(I): поп Спира у *олтару* зачудио се (Поп Ћира, 54); живот какве баке у *запећку* (Поп Ћира, 47); како је путник у *колима* скинуо шешир (Поп Ћира, 51); некеме у *колу* разбије главу (Поп Ћира, 47); Слова у *имену и презимену* им изгледају (Поп Ћира, 48); јер је на платноме списку у *општини* (Поп Ћира, 48); Гост је седео на једној клупи у *порти* (Поп Ћира, 86); не дочека своје слике у *календару* (Чича Јордан, 227); погађао с дечурлијом *на дрвећу* (Чича Јордан, 240); пролазио улицом поред девојака *на авлијским вратима* (Идеал, 35); као она фигура *на господин-нотарошевом столу* (Поп Ћира, 32); Некада су дугмета *на кошуљи* била страшна (Идеал, 37); показујући свој тетовиран крст *на рукама* (Чича Јордан, 269); разговарали о цени *на пијаци* (Рабоши, 153); ни два листа *на гори* нису једнака (Вукадин, 42)

Док се у овим примерима уз управне појмове и живе и неживе природе подједнако реализују оба предлошка решења, у примерима са аблативним просторним детерминатором, поред предикације истог аблативног обележја уочава се и неједнак избор предлошког решења. Уз живе појмове чешће се реализује предлог *са*, а уз неживе предлог *из*:

из/са + N(g): зовне једно дете *са улице* (Поп Ћира, 53); разгласила по селу она деца *са звонаре* (Поп Ћира, 55); вели један *са вишиње* (Чича Јордан, 242); писала је писмо тамо неком њеном *са рогља* (Поп Ћира, 50); Пет прозора *са сокака* (Поп Ћира, 59); вуче огроман кабао *из бунара* (Поп Ћира, 61); коме се год узме комад *из уста* (Рабоши, 14); Ружа *из хербаријума* (Идеал, 59); као вино *из подрума поп-Спирина* или ракија *из подрума поп-Ћирина* (Поп Ћира, 32); мало од оних *из оног тањира тамо* (Поп Ћира, 26).

Атрибути заступљени конструкцијом с предлогом *по* као у моделу:

по + N(I): крштавајући новорођену децу *по селу* (Поп Ћира, 27); поклони се свима редом *по столовима* (Поп Ћира, 54); остави се прегледања слика *по дувару* (Поп Ћира, 89).

Док се у таквим примерима означава простор на којем је управни плурализован појам размешет, у следећој конструкцији се именски појам детерминише с обзиром на његову локализацију у средишњем делу локализатора заступљеног зависном именицом.

усред + N(g): лепа велика соба *усред баите* (Рабоши, 154)

Предлошка конструкција са *код* укључује атрибуте специфичне по томе што је овако исказано месно значење засновано на односу посесије

између управног појма (посесума) – објекта локализације и зависног појма (посесора) - локализатора који се од осталих локализатора разликује по томе што је персоналне природе (кафана код Коче < Коча има кафану/Кочина кафана).

код + N(g): чули би гости *код домаћина* (Вукадин, 20); само се онда звала Ашчиница *код Скендербега* (Чича Јордан, 265); у кафани *код Коче* (Рабоши, 57); скупљали и играли на рогљу *код Неце бирташа* (Поп Ћира, 24)

8.2. Атрибути просторног оријентационог значења

Атрибути овога типа засновани су на просторном односу између управног појма и неког познатог објекта у близини места на којем је смештен. Такав објекат у целини или једном од својих страна служи као оријентир, а у посматраним синтагмама исказан је зависним конституентом. У реченичној структури која је еквивалентна већини неконгруентних атрибута просторног оријентационог значења предикатску позицију заузима глагол *налазити се* (господа *пред кафаном* < господа која *се налазе пред кафаном*).

Оријентациони однос према једној од страна неког познатог објекта у посматраним примерима остварују и живи и неживи управни појмови, а одговарајући атрибути исказани су следећим конструкцијама:

испред, испод, иза + N(g)/ пред, под, за + N(i): брише сто *испред њих* (Рабоши, 57); и љут био кад би се тако ко *пред њим* продуцирао (Чича Јордан, 256); од господе *пред кафаном* покупи (Вукадин, 34); плави пепељасто грожђе *испод пожутелог лиића* (Чича Јордан, 230); испусти клупче *испод пазуха* (Вукадин, 63); баба са једним завежљајем *под мишком* (Идеал, 55); баца их у корпу *иза себе* (Поп Ћира, 26); али имајући испит *за вратом* (Рабоши, 149)

Атрибутску функцију имају и предлошке конструкције са значењем индиректног локализатора чије су све стране ангазоване:

око + N(g): јер пошу *око врата* носи баш ирошки (Поп Ћира, 52); једа-ред се диже да види, ..., коње, или колут *око месеца* (Поп Ћира, 27).

Улогу индиректног локализатора остварују и следеће конструкције тако што дати појам локализују у својој непосредној близини без прецизирања оријентира:

до/крај + N(g): а он извали на првome *до себе* такву мерабу (Вукадин, 42); разговарали недељом у парку *до Финанције* (Идеал, 26); него седи као странац или кула светиља *крај мора* (Поп Ћира, 27)

9. Временско значење

Неконгруентни атрибути временског значења који су реализовани у површинској структури еквивалентни су временским конструкцијама

на дубинском плану. Постојање коресподентне предикације указује на њихову улогу реченичног кондензатора (уговорили су дан *крштења* < дан *када ће се крстити*, *штрудла од прошле недеље* < *штрудла која је направљена/купљена прошле недеље*), као и у случају атрибута просторног значења. У односу на време заступљено оваквим детерминатором предикатска радња се одвија у датом периоду и тада је успостављен локациони временски однос, или ако се са њим не поклапа, тј. ако се реализује ван граница овог временског интервала, који му служи само као оријентир, успоставља се оријентациони временски однос (Ивић 1955-56).

Управне именице посматраних синтагми означавају конкретне појмове и живе и неживе природе, али знатно чешће јединице временске мере (дан, година), док је зависном именском речју, која се реализује и без детерминатора, али у неким случајевима и обавезно са њим, заступљена нека јединица временске мере, природна или конвенционална (Пипер 1997).

9.1. Атрибути временског локационог значења

Природне мене као јединице временске мере детерминишу управни појам као у забележеном примеру:

y + N(a): славан баштован у *пролеће* и још славнији пудар у *лето* и у *јесен* (Чича Јордан, 230)

Уколико је временски детерминатор заступљен конвенционалном јединицом временске мере уз њега се обавезно реализује одговарајућа одредба:

Det + H (g): Гиле М. Јовановић, кривац и јунак *овог дана* (Чича Јордан, 237); рад Луке Вукаловића у педесетим и шездесетим годинама *овог века* (Рабоши, 41).

y + Det + N(I); преко + (Det) + N(g): мрзе као разни еснафи у *средњем веку* (Идеал, 46); постиле су сваку среду и петак у *години* (Чича Јордан, 250)¹⁸; иде свет у цркву недељом *преко године* (Поп Ћира, 82).

Када атрибут обележава неки познати догађај, он већ сам денотира одређено време (нпр. *крштење*, *суђење*) и реализује се уз именице које означавају конвенционалне временске јединице.

N(g); y + Det + N(I): уговорише дан *крштења* (Вукадин, 10); од дана *своје свадбе* (Јунак дана, 134); и дочека дан *суђења* (Чича Јордан, 270); то је био најсрећнији дан у *животу његовом* (Чича Јордан, 251); то је био онај дан у *животу мајстор-Перином* (Јунак дана, 133)

¹⁸ Некада је обавезни детерминатор имплицитан, као нпр. сваку среду и петак у *години* < сваку среду и петак у *прошлој/ овај години*.

Наведени неконгруентни атрибути локализују време без прецизирања почетног или завршног момента, или је оно спецификовано као перлативно (у години, преко године). У корпусу се налази и одређени број примера са претежно аблативним и адлативним обележјем.

из, од + Det + N(g): слике ... све *из прошлог века* (Поп Ћира, 88); и свих других заоставштина *из опскурних средњих векова* (Чича Јордан, 259); неколико сличица *из једног таквог пазарног дана* (Вукадин, 44); живот једног јунака *из оних, ..., епских времена* (Рабоши, 41); најлепше успомене *из доба ђаконовања његова* (Идеал, 42); А њена штрудла *од прошле недеље* била је спљоштена (Поп Ћира, 37); штампано је у Одељку *од петка* (Рабоши, 13)

из, до + N(g): да је жена његовог доброг колеге М, ... другарица још *из школе* (Идеал, 46); као какав витез *из крсташких ратова* (Идеал, 56); једно другом закљичу на љубав *до гроба* (Идеал, 27)

У овом корпусу није забележен велики број примера са оријентационим временским значењем, па ће бити наведени илустративни примери у којима је успостављен однос антериорности: па стаде ... опомињати их за дугове *пре десет, петнаест и више година* (Чича Јордан, 265) и однос постериорности: Десетог дана *по доласку* добије писмо (Идеал, 63).

10. Због ограничености простора овога пута нису заступљени сви аспекти посматрања неконгруентних атрибута. Проучени су основни семантички типови и дат је преглед свих граматичких модела којима су они заступљени у језику писца 19. века, како би се барем у том сегменту могла направити паралела са стањем у стандардном српском језику. Дата анализа треба да допринесе проучавању овог типа атрибута на ширем прагматском плану, где би се, у односу на семантичке еквиваленте другачије синтаксичке структуре, могао уочити њихов утицај како на синтаксичко-семантичком тако и на стилистичком плану.

ЛИТЕРАТУРА

- Батистић, Татјана (1972). *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Георгијевић, Св. (1953-1954). Атрибутске синтагме у нашем језику. *Јужнословенски филолог*. XX/ 1-4: 289-303.
- Галис, Арне (1974): Да ли је српскохрватски адноминални датив припадности (посесивни датив) – балканизам?. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XVI/1: 51-60.
- Грицкат, Ирена (1961). Развој значења глагола имати. *Радови*. XVIII/ 6. Сарајево: Одељење историјско-филолошких наука. 68-81.
- Зника, Марија (1987). Један поглед на „срочне“ и „несрочне“ атрибуте. *Расправе Завода за језик*. 13: 191-201.

- Ивић, Милка (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: САНУ.
- Ивић, Милка (1955-56). Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог*. XXI: 165-214.
- Ивић, Милка (1956). Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала. *Наш језик*. VII/7-10: 260-269.
- Ивић, Милка (1967). Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом –ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу «комбинаторичних варијаната». *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. X: 257-262.
- Ивић, Милка (1983). *Лингвистички огледи*. Београд: Просвета.
- Ковачевић, Милош (1981). Атрибути са мјесним значењем у српскохрватском стандардном језику. *Књижевни језик*. XI/2: 7-22.
- Ковачевић, Милош (1981а). Посесивне именичко-падежне синтагме у дјелима Анђелка Вулетића. *Књижевни језик*. X/3.
- Ковачевић, Милош (1982). Типови неконгруентних атрибута уз девербативне именице у дјелима Анђелка Вулетића. *Књижевни језик*. XI/2: 81-92.
- Ковачевић, Милош (1983). Падежне и приједложно-падежне конструкције као именички додаци са значењем „карактеристичне појединости“ у дјелима Анђелка Вулетића. *Књижевност и језик*. 3: 155-167.
- Ковачевић, Милош (1983а). Атрибутска употреба прилога у српскохрватском језику. *Зборник за филологију и лингвистику*. XXVI/1: 131-145.
- Ковачевић, Милош (1992). Семантички типови неконгруентних атрибута српскохрватског језика. *Кроз синтагме и реченице*. Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства. 9-129.
- Мразовић, Павица и Вукадиновић, Зора (1990). Граматика српскохрватског језика за странце. Нови Сад – Сремски Карловци: Добра вест – Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пипер, Предраг (1997). Категорија времена у предлошким адвербијалима, *Језик и простор*. Београд: Библиотека XX век. 100-117.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*. Београд – Н.Сад: Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска.
- Радовановић, Милорад (1990). О „обавезној детерминацији“ као језичком поступку. *Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. 77-106.
- Силић, Јосип и Прањковић, Иво (2005). *Граматика хрватског језика за гимназије и висока училишта*. Загреб: Школска књига. 183-374.
- Симић, Радоје (2000). *Основи синтаксе српског језика*. Београд: Филолошки факултет.
- Станојчић, Живојин и др. (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања, уџбеник за I, II, III и IV разред средњег школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић, Михаило (1965). Значење и функције генитивне синтагме с предлогом од. *Наш језик*. XIV/4-5: 239-262.
- Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнोजезичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Тополинска, Зузана (1981). Рестикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме. *Јужнословенски филолог*. XXXVII: 1-10.
- Фелешко, Казимјеж (1995). *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска.

Нада Арсенијевић

ПАДЕЖИ НЕСАГЛАСУЕМОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ В ЯЗЫКЕ СТЕВАНА СРЕМАЦА

Резюме

В настоящей работе автор проанализировал существительно-падежные словосочетания, встречающиеся в произведениях сербского писателя Стевана Сремаца. Анализу подвергнуты только типы словосочетаний в которых отношение между подчинённым и подчиняющим понятиями является отношением 1) поссессии 2) квалификации 3) квантификации 4) предназначения 5) пространства и 6) времени.

Исидора Бјелаковић
(Нови Сад)

РЕЛАЦИОНО И/ИЛИ ДЕТЕРМИНАЦИОНО ЗНАЧЕЊЕ
КОПУЛАТИВНО-ПАРТИЦИПСКИХ КОНСТРУКЦИЈА
(У ТЕКСТОВИМА 19. ВЕКА)

САЖЕТАК. У раду се анализирају оне копулативно-партиципске структуре, забележене у текстовима из 19. века, које имају могућност двоструке семантичке интерпретације: релационе и детерминационе, односно динамичке и статичке. Утврђено је да различита интерпретација реченичних предикација зависи или искључиво од семантике трпног придева или истовремено од његовог значења и значења различитих контекстуалних показатеља.

Кључне речи: синтакса, копулативно-партиципске конструкције, 19. век.

1. Увод

1.1. Познато је да копулативно-партиципска структура, у зависности од тога у којој је вредности употребљен трпни придев (у глаголској или у адјективској), може да реферише о (1) акцији, што одговара пасивном копулативно-партиципском предикату, при чему реченична предикација има релационо, динамичко значење, или о (2) стању ентитета у позицији реченичног субјекта, што одговара адјективском копулативно-партиципском предикату када реченична предикација има детерминационо, статичко значење (в. Huddleston 1971: 97-104; Granger 1983: 84-85; Бондарко 1991: 149; Милошевић 1973: 423; Бурзан 1990: 10; Белић 1999: 468-469; А.М. Мухин 1999: 42-49).¹

1.2. Уколико је у питању релациони односно динамички тип, реч је о пасиву. Тада реченична предикација реферише о реализацији/реализовању денотиране радње у одређеном времену са двама партиципантама: агенсом (Ag) и пацијенсом (Pt). Компонента процесуалности, тј.

¹ О репертоару релевантних контекстуалних показатеља на основу којих се може, у већој или мањој мери, идентификовати динамичност – семантички параметар, најбитнији приликом утврђивања релационог или детерминационог значења ових структура в. Милошевић 1972: 69-69; 1973: 425-433, С. Танасић 1982, S. Granger 1983, А.В. Бондарко 1991: 151-152, А.М. Мухин 1999: 42-49, Бјелаковић 2006.

динамичности [+D], која подразумева актуелност (из)вршења, реализације радње у времену о којем реферише пасивна предикација мора бити присутна како би се идентификовало пасивно значење (в. Милошевић 1974: 139; Granger 1983: 84-85). Ове су конструкције комутабилне са одговарајућим активним реченичним конструкцијама, при чему субјекат пасивне реченице постаје објекат активне: ...каже имъ [...] да **є онъ отъ Цара** Гувернеромъ тамо **поставленъ**... (МВ, 1823:28) →... каже им да је њега цар тамо поставио за гувернера.

1.3. Уколико копулативно-партиципска структура припада детерминационом односно статичком типу, реч је о активној реченици са копулативним предикатом при чему позицију лексичког језгра попуњава трпни придев. Оваква реченична предикација реферише о неком својству ентитета у позицији реченичног субјекта (в. Ђорђевић 1931: 166; Милошевић 1980: 53; Granger 1983: 85-87; 109): Колико годъ **мы увѣрени есмо**, да э все то истина, толико се више хранити морамо... АС, 1802:139; но и иначе **баишѣа** [...] доста **є была** одъ своју страна **освѣтлѣна** ЈИ, 1859:13. Ова конструкција не стоји у алтернацији са семантичким еквивалентом у активу и не денотира ситуацију са два актанта – агенсом и пацијенсом.

1.4. Постоје, међутим, и различити прелазни случајеви када, на пример, присуство односно одсуство обележја динамичности није јасно издиференцирано.² То су најчешће примери у којима се указује на стање субјекта, на промене на њему, на промене његовог места у простору без икаквих контекстуалних показатеља на основу којих би се могао идентификовати раскид са самим чином радње, тј. свођење партиципске функције на адјективску и обрнуто: А тогда **є было затворенъ знатный сужный**, по имену Варрава (АС, 1830:75)

→ А тада су затворили...

→ У то време био је затворен...

2. Корпус и предмет истраживања

2.1. Корпус за овај рад представљали су текстови различитих функционалних стилова предвуковског периода (1802-1864).³ У раду су на-

² Да употреба партиципа у копулативним конструкцијама није бинарна, односно да поред адјективске и пасивне употребе постоје и други случаји, уочено је раније (в. Милошевић 1973: 435-436; Granger 1983).

³ АС - Афанасія Стойковича Свободныхъ Художествъ и Філософїи Доктора, Кралев. Гетінскаго содружества наукъ Члена внешнего соответствующаго и Іенскаго естествоиспытательнаго содружества Члена действующаго Фвсїка простымъ языкомъ списана за родъ Славено-Сербскій. Вторая часть. Въ Будиме. 1802. 1-217. ПК - Поминакъ книжескіи о Славено-Сербскомъ въ Млеткахъ Печатанїю, великому у и благословенному Славено-Серб-

ведени само поједини примери ради илустрације. Језик већине анализираних дела припада доситејевском типу, тј. типу језика чија је основа била српска „народна” са присуством елемената, на лексичком плану, рускословенске провенијенције, тзв. славенизмима (Младеновић 1969; Ивић, П. 1998: 141; Унбегаун, 1995: 71; Грицкат, 1987: 112; Суботић, 2004: 164). Језик *Физике* Атанасија Стојковића (1802) знатно одступа у односу на остала дела у корпусу. Ова књига написана је славеносрпским језичким идиомом, тј. својеврсном мешавином рускословенског, руског књижевног, српског народног језика тога времена (па чак и српкословенског) на свим нивоима језичке структуре (Ивић, П. 1998: 134).

У корпусу се налазе, поред оригиналних, и приређена издања оригиналних текстова (нпр. *Природно право* Јована Стерије Поповића и текстови Т. Павловића) па су због тога приликом класификације навођени транскрибовани примери. Примери ексцерпирани из оригиналних дела нису транскрибовани.⁴

2.2. Предмет овог рада јесте анализа копулативно-партиципских конструкција које могу бити интерпретиране као праве пасивне реченице са двама партиципантама и активном реченичном преформулацијом, али и као реченице са адјективски употребљеним трпним придевом који квалификује или идентификује денотирани ентитет, који функционише као једини партиципant.

скому народу и мудрымъ его свакога знанія Предстателемъ и Просвѣтителемъ, отъ Павла Соларича. В Млеткахъ, 1810. 1-68. МВ - Любомиръ у Елісіуму или Светозаръ и Драгиня, моралная повѣсть сочинена Милованомъ Видаковичемъ народнаго, греко-неун. Гвм: Новосадскаго Профессоромъ, посвящена же Господару Георгію Варсану купцу житарскому, и жителю Панчевачкому, и любезной супруги его Госпожи Персѣди рожд. Радановичъ. Часть третья. Въ Будимѣ. 1823. 1-100. СЛ - Србске Лѣтописи за год. 1825. Перва частица. Издана Гергиемъ Магарашевићем, проф. у гимназии новос. Будим. 1824. 1-110, 176. АС - Новый заветъ господа нашего Исуа христа по предводу Аѳанасіа Стойковича. Лейпцигъ. 1830. 1-100; 279- 330. ТП-СНЛ - Теодор Павловић - *Српски народни лист*; 1837, 1842. ЈСП-ППП - Јован Стерија Поповић - *Природно право* (приређено издање рукописа). 1997. Нови Сад: 1840-1842. 23-82. ТП-НН - Теодор Павловић - *Народне новине*; реч је о чланцима Т. Павловића из 1842. ТП-СНН - Теодор Павловић - *Српске народне новине*; реч је о чланцима Т. Павловића из 1841, 1843 и 1845. ГДСС - *Гласникъ Дружтва србске словесности*. Свезка 1. У Београду. 1847. 9-16; 21-25; 201-219. Свезка 10. У Београду. 1858. 159-211; 352-366. ЈХ - *Духъ народа србскогъ*. Одъ Јована Хаџића у књижеству названого Милоша Светића. У Карловцы. 1858. 1-118. ЈИ - Ђурађъ Бранковићъ, историческій романъ. Написао Яковъ Игњатовићъ, народный Секретаръ. Прва Свезка. 1859. 1-100. МСС - У Фрушкой гори. 1854. Од М. С. Србкинѣ. У Новом Саду. 1861. 1-100. ЈХ-К - Јован Хаџић - *Ключъ езика србскогъ*. *Огледало србско одъ дра Јована Хаџића у књижеству названого Милоша Светића*. Књига 1. Свезка 2. 1864. У Новом Саду. 50-56.

⁴ Уз сваки анализирани пример дата је наведена скраћеница, година издања и број странице на којој је пример забележен.

3. Анализа

3.1. Анализирана грађа показује да двојака интерпретација копулативно-партиципских структура може зависити (1) од семантичког потенцијала трпног придева и (2) истовремено од семантике трпног придева и појединих контекстуалних показатеља (агенса, временских детерминатора и сл).

(1) Када интерпретација зависи само од семантике трпног придева, он може истовремено реферисати о реализацији денотиране радње у одређеном времену и о стању ентитета у позицији реченичног субјекта. У анализираној грађи ови су примери веома бројни.

Тако се у наредним примерима, поред релационе, може остварити и детерминациона реченична преформулација помоћу посесивно-квалитативних структура типа $Sb + V_{\text{имати/немати}} + \text{Асс}$ или генитивом с предлогом /без/, што је омогућено семантиком глагола у основи трпног придева.

У следећој се реченичној структури, на пример, значење глагола /лишити/ - „учинити да неко остане без чега“ (РМС), од којег је изведен трпни придев, омогућује, поред пасивне, и интерпретацију ове реченичне предикације у значењу одсуства неке појединости, карактеристичне за ентитет у позицији реченичног субјекта, настао као резултат одређене радње (*бити лишен нечега* → *бити без нечега*):

Лишени домаће управе и свога старѣшинства, [...], отискоше се [*Срби*] преко бѣлога свѣта...(ЈХ, 1858:109)

→ Пошто су били лишени домаће управе... → Пошто су их лишили домаће управе...

→ Без домаће управе...

Слична је ситуација и у наредном примеру, у којем је трпни придев изведен од глагола /поделити/. Семантика овог глагола („раставити на делове“ – РМС) омогућује, поред пасивне, и квалитативну интерпретацију копулативно партиципске конструкције у форми $Sb + V_{\text{имати/немати}} + \text{Асс}$ (*бити подељен* → *имати делове*):

... онда съ разлогомъ заключити можемо, да *сва српска земля* одмах у почетку **подѣљна бити морала** на 11 жупанія...(ЈХ, 1858:55)

→ Онда можемо закључити да су целу српску земљу одмах у почетку поделили на једанаест жупанија.

→ Онда можемо закључити да је цела српска земља одмах у почетку имала једанаест жупанија.

Слична је ситуација и у наредном примеру:

Постојан и правога характера човек оно што му се не забрањује и што он зна да није никакво зло свободно ће и јавно чинити. А *наше Новине* у Србији **нису забрањене** (ТП-СНН, 1841:41)

- ...наше новине нису забранили
- ...немају забрану → ...смеју се штампати

Слично, у наредном се примеру форма /уређен/ може интерпретирати на два различита значења – као трпни придев који реферише о прошлој акцији у значењу *којег су тако организовали, уредили, осмислили* (РМС) и као придев у значењу *који има особине једног система, организован* (РМС), чиме се квалификује појам у позицији реченичног субјекта (*слање новина*):

Ми од наше стране сваког уверити можемо да се кривица неуредног добивања новина нама никојим начином приписати не може, будући **је експедиција** [слање] *новина* тако **уређена** да се у том призренију код нас погрешка догодити не може (ТП-СНН, 1843:1-2)

- ... будући да смо тако уредили слање новина...
- ...будући да је слање новина такво...

У оквиру активне реченичне структуре, као што показује интерпретативни трансформ, трпни се придев (*уређен*) може изоставити без реперкусија на информативном плану, при чему се начинска одредба копулативно-партиципске структуре (*тако*) замењује корелативом у атрибутој функцији (*такво*).

Слична је ситуација и у наредном примеру:

Није им право и топовима лупају што **су** нам *билети и играчки били* српски **печатани**, што се играло коло српско трипут-четир, а мађарски кертанац само двапут и лепи њин чардаш, баш ниједанпут (ТП-СНН, 1845: 17)

- Није им право што је неко штампао улазнице на српском
- Није им право што су нам улазнице биле на српском

У следећем примеру форма партиципа /узет/ употребљена је у значењу *схваћен, посматран*:

Правословије, филозофним смислом **узето**, јест наука... (ЈСП, 1840-1842: 24)

- Право, ако се посматра у филозофском смислу, јесте наука...
- Право, као филозофски појам, јесте наука...

Ако би се конструкција интерпретирала у пасивном значењу, онда би у питању била итеративност (→ *Право, кад год је посматрано у филозофском смислу*). У случају квалификативне интерпретације копулативно-партиципска конструкција упућује на један од могућих начина поимања ентитета у позицији субјекта те се, као што је показано у интерпретативном трансформу, ова конструкција може заменити поредбеном конструкцијом са прилогом /као/ у значењу `у ком је рангу, својству означени појам у датој ситуацији, али и уопште` чиме се означава трајно својство означеног појма.

У наредном је примеру значење лексеме у основи партиципа /погажен/ пренесено. Денотира се трајно психичко стање. Иако је агенс у значењу инструмента⁵ експлициран (*ногами*), а активна реченична преформулација могућа, и у њој се радњом квалификује појам у позицији субјекта:

погледај како у внутрености *онаго* ногами **погаженог** возражда-
васе утѣшеніе (АС, 1802: 91)

→ ...оног којег су погазили...

→ ... оног који је обешчашћен, осрамоћен, одбачен.

У наредном примеру трпни придеви, такође, може истовремено ре-
ферисати о реализацији денотиране радње у одређеном времену, али и о
результату након реализовања те радње.

Није још тако давно било, кад се ништа чешће чути није могло,
нег` тужбе наши списатеља да им **списана дела** без мецената и иж-
дивенија у рукописима трунути морају (ТП-СНЛ, 1837)

→ ... да им дела, која су написана → да им дела, која су написали

→ ... да им завршена, готова дела у рукописима трунути морају

У анализираној грађи забележене су копулативно-партиципске кон-
струкције са помоћним глаголом /јесам/ и партиципима оформљеним од
алимитативних⁶ имперфективних глагола /љубити, почитовати/ који се
могу различито интерпретирати.

Љубљени и од рода српског никад незаборављени *покојник*, као год
што је свагда за род српски живио, тако је [...] својим главним на-
следником наименовао заведеније своје за учећу се српску младеж у
Пешти...(ТП-НН, 1842:79).

→ Покојник, који је љубљен и од рода свога никад заборављен, на-
именовао је наследником заведеније своје

У наведеном примеру кондензована партиципска конструкција ре-
ферише о радњи у садашњости и будући да се налази у координираном
односу са наредном пасивном реченицом може се интерпретирати као
пасив презента (Он је љубљен → Њега љубе). Међутим, чињеница да је
агенс експлициран само у другој напоребној реченици упућује и на мо-
гућност секундарне, квалификативне интерпретације. Тада се речени-
цом *Покојник, који је љубљен...* реферише о трајном статусу који појам у
позицији субјекта има у друштву (→ *Он је особа која је свима драга*).

⁵ Инструментом ефективни агенс манипулише приликом извођења неке акције (в.
Алановић 2004:12; Суботић и Бјелаковић 2005).

⁶ За разлику од лимитативних имперфективних глагола, који реферишу о акцији која
је започета како би се реализовала (нпр. *плаћати*), код алимитативних глагола тог подат-
ка нема и ту се углавном убрајају глаголи осећања и психолошких стања (*states of mind*)
којима се реферише о релацији, општем односу између партиципаната у садашњости: *Он
је поштован*→*Њега поштују* (Ивић, М. 1968: 215).

Слична ситуација забележена је и у наредним примерима:

... нежелиће потомство име [...] народољубива, и не давно минувша нашего *Раича*, **возлюблена** у роду нашемъ [...] забвенію предати (МВ, 1823)

→ него што ће народ име нашег Рајића, који је веома вољен у нашем роду, забраву предати → којег воле у нашем роду

→ који је веома драг у нашем роду

Двојака интерпретација може да се наметне и у примерима са помоћним глаголом /бити/ у перфекту, чиме се реченична предикација смешта у прошлост:

Новакъ [...] **быо** є особито **почитованъ** (ЈИ, 1859:9)

→ Новака су особито поштовали

→ Новак је уживао особито поштовање

Интересантни су и веома бројни примери копулативно-партиципских конструкција са трпним придевом изведеним од комуникативних глагола (нпр. *речен*, *наведен*, *упоменути*, *предхваљен*). Данас би се уместо /речен/ употребиле форме /наведен/, /набројан/ или одговарајућа активна реченица, у истом значењу. Могућност пасивне интерпретације потврђују забележени примери са истим глаголом у активној реченичној конструкцији: ...јер ма како совршена препарандија била, нигда други у њу ићи неће, *него људи које смо горе споменули* (ТП-СНЛ, 1842:49). Ови се примери, дакле, могу интерпретирати и као пасивни и као активне реченичне структуре у којима се трпним придевом идентификује појам у позицији субјекта:

Убо [према томе, дакле, онда] и фарба **горереченаго тѣла** хотѣ быти зелена АС, 1802: 70

→ ...фарба тела које сам навео биће зелена

→ ...фарба тог тела биће зелена

Слични су и наредни примери:

... који је са својим последоватељима од части у положительном праву **изречени** *нагон* у право природно примио...(ЈСП, 1840-1842: 31); Ко є съ вниманіємъ прочитао горе **наведено** *прошеніе*... (ГДСС, 1847:15); Млеко, воду, вѣно, пѣво, ракію и проче овакове течне матеріе, ако подъ Реціпѣнтъ поставишь и воздухъ изъ овогъ извличити начнешь; то изъ **реченныхъ** *веществъ* пузыри [мехури] происходе и она рекао бы куваюсе (АС, 1802:203); ... много народа изѣску и выше **речене** *Велможе* обѣсе (СЛ, 1825: 23) Кои су народи у доцнія времена одъ 5. вѣка овамо у просторъ *земаля* **гореченыхъ** дошли, знамо извѣстно (ЈХ, 1858:32); Выше **упоменутий** *Бревѣарь* дошао э мени до руку отъ Г. Маѣе Баранича...(ПК, 1810:9); Представивши ово **предхвалѣный** *членъ* позвао є Дружтво... (ГДСС, 1847:212)

Прелазни случаји забележени су у бројним примерима са пасивним партиципом презента оформљеним од глагола /звати/, /називати/ (*зовом, називајем*):

... зажеле сити се ту близу у *нѣкій градить Добрословъ зовомый* (МВ, 1823:42)...

→ зажеле сићи у неки градић који људи зову Доброслов

→ зажеле сићи у неки градић чије је име Доброслов

Реч је, дакле, о структурама у којима реченични субјекат може бити тумачен као пацијенс (и тада је реч о пасивној дијатези), али и у медијалном смислу, као појам којем се приписује неко обележје. Иста је ситуација и у наредним примерима:

Езеро Оберзее называемо утиче у нѣга и има 1800 квадратныхъ миль (АС, 1802: 31)

... одемо у *виноград зовоми велики*... (МСС, 1854:35)

... да се [...] налази *нѣкое владѣніе, называемое Серванія* (ГДСС, 1858.168)

(2) У неким забележеним примерима интерпретација реченичне предикације зависи истовремено и од семантике трпног придева и интерпретативног потенцијала неког реченичног конституента. Тако је у наредном примеру у управној реченици експлициран агенс (*творца*) на основу којег би се, евентуално, могло интерпретирати пасивно значење. Реч је о синтаксичко-семантичком односу узрок-последица. Значење би, међутим, могло бити и адјективско, јер се истичу сталне и трајне особине објеката - ентитета којима се приписује исто обележје, настало након реализације глаголске радње.

Какова доброта Творца братіе моя! да *траве, листвіе, и прозябеніе* [растиње] зеленостію *одѣяна* и *украшена есу*, зеленостію, која э здравію и цѣлости очесъ нашихъ способнѣйша фарба (АС, 1802: 81)

→ Каква је доброта Творца да траве, лишће и растиње [давно, тада] одене и украси зеленом бојом...

→ Каква је доброта Творца да су [стално, увек] траве, лишће и растиње украшене зеленом бојом... → да су зелене

Сличан је и наредни пример:

Љубљени и од рода српског никад *незаборављени покојник* [...] је [...] својим главним наследником наименовао заведеније своје за учећу се српску младеж у Пешти (ТП-НН, 1842:79).

→ Покојник, који је љубљен и од рода свога никад заборављен, наименовао је наследником заведеније своје

→ Покојник, који је веома драг и увек присутан у мислима свога рода, наименовао је наследником заведеније своје.

У анализираној грађи забележен је и пример у којем темпорални детерминатор *тогда* (тада) може да реферише и о моменту и о дужем временском периоду и у том смислу цела конструкција може бити интерпретирана и као пасивна и као активна:

А тогда **е быо затворень знатный сужный**, по имену Варрава (АС, 1830:75)

→А тада су затворили...

→У то време био је затворен...

4. Закључак

Анализирана грађа показује да су и у текстовима из 19. века забележени примери у којима копулативно-партиципске конструкције могу бити интерпретиране и у релационом и у детерминационом значењу, што је условљено семантиком трпног придева и интерпретативним потенцијалом неког од реченичних конституената. У том смислу, ситуација забележена у текстовима 19. века не разликује се од стања у савременом језику (уп. Милошевић 1973).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2004). Прилог типологији агенса. *Прилози проучавању језика*. 35: 193-204.
- Белић, Александар (1999). *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бјелаковић, Исидора (2006). Контекстуални показатељи пасивне и адјективске употребе трпног придева у копулативно-партиципским конструкцијама (у текстовима 19. века). *Прилози проучавању језика*. 37: 31-50.
- Бондарко, А. В. и др. (1991). *Теория функциональной грамматики. Персональность. Заголовость*, Санкт-Петербург: Академия наук СССР. Институт лингвистических исследований.
- Бурзан, Мирјана (1990). *Глаголски придеви у српскохрватском и мађарском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. Институт за јужнословенске језике.
- Granger, Sylviane (1983). *The be + past participle construction in spoken English with special emphasis on the passive*. Amsterdam – New York – Oxford: North-Holland Linguistic series.
- Грицкат, Ирена (1987). Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолог*. XLIII: 111-135.
- Ђорђић, Петар (1931). О старословенским трпним придевима. *Јужнословенски филолог*. XI: 89-171.
- Ивић, Милка (1968). *О (минималним) реченичним конструкцијама с глаголском копулом*. *Otazky slovanske syntaxe II*. Brno: Universita. 211-215.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

- Милошевић, Ксенија (1972). Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику. *Књижевни језик*. 1/ 3-4: 63-84.
- Милошевић, Ксенија (1973). Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Сор* (preas.perf.) – part. pass. у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*. XXX/1-2: 423-437.
- Милошевић, Ксенија (1974). Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката: конструкција *Сор* (preas) + part. pass. (V impf). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XVII/1: 139-170.
- Милошевић, Ксенија (1980). Један неграматички реченични модел у српскохрватском језику (конструкција $V_{3sgn} + se + O_4$). *Јужнословенски филолог*. XXXVI: 47-61.
- Младеновић, Александар (1969). Прилог проучавању Орфелиновог језика. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*. III: 153-173.
- Мухин, Анатолиј Митрофанович (1999). *Функциональный синтаксис*. Санкт-Петербург: Российская академия наук. Институт лингвистических исследований.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. Скраћено: РМС.
- Суботић, Љиљана (2004). *Из историје књижевног језика: «питање језика»*. Предавања из историје језика. Нови Сад: Филозофски факултет. 145-191.
- Суботић, Љиљана и Исидора Бјелаковић (2005). Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама (у језику писаца преуковске епохе уз поређење са стандардним језиком). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 34/1: 55-71.
- Танасић, Срето (1982). Пасивне конструкције са трпним придјевом у српскохрватском језику. Синтаксичко-семантичка интерпретација. *Радови института за језик и књижевност у Сарајеву*. IX: 65-124.
- Унбегаун, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд: Вукова задужбина – Орфелин. Нови Сад: Матица српска.
- Huddleston, Rodney D. (1971). *The Sentence in Written English. A syntactic study based on an analysis of scientific texts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Isidora Bjelaković

RELATIONAL AND/OR DETERMINATIVE USE OF CONSTRUCTIONS VERB_{/to be/} + PAST PARTICIPLE
(IN 19TH CENTURY TEXTS)

Summary

It is known that constructions verb_{/to be/} + past participle can be interpreted differently: as relational or determinative, that is, dynamic and stative. In this paper the author tries to analyse constructions verb /to be/ + past participle in 19th century texts which have the potential of double interpretation: relational and determinative.

Вера Васић и Миливој Алановић
(Нови Сад)

ГРАМАТИКА НОВИНСКОГ ТЕКСТА: ОДГОВОРИ НА ПРВО ОД 5WH + N ПИТАЊА

САЖЕТАК. Полазећи од минималне реченичне структуре те хијерархизације ситуационих компоненти, у раду су са становишта анализе дискурса приказана типична лексичко-граматичка средства идентификације актера у новинском тексту. Разматрана је разлика међу актерима, успостављена на основу остварених семантичких улога агенса и пацијенса. Издвојена су три модела лексичке идентификације актера: комплексни (спецификатор + персонални идентификатор), елементарни (персонални идентификатор или спецификатор) и редуковани (персонални идентификатор или спецификатор сведени на један елемент сложеног назива). Проверявано је који су најважнији дискурсни и текстовни параметри идентификације актера.

Кључне речи: језик масовних медија, идентификација актера, кохезија, анафоризација, анализа дискурса, синтакса.

1. Новинарски/лингвистички приступ у тражењу одговора

Правило 5WH+N (Who – ко, What – шта, Where – где, When – када, Why – зашто, How – како), које се сматра не само темељним, већ, по правилу, и специфичним принципом новинарске делатности – обавестити о томе ко је у догађају учествовао и шта се десило, где се, кад, како и зашто нешто десило – није ништа мање заступљено у било ком другом тексту и било којој другој врсти дискурса, јер свуда је подједнако важно знати quis, quid, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando. Ово правило, граматички дефинисано, минимална је реченична структура, а истовремено и пропозиција реченичног комплекса или макропропозиција текста у којој се, осим у ситуацији са имперсоналним предикатом и тзв. dummy subject-ом, као обавезни семантички аргумент предиката јавља агенс, синтаксички формализован као субјекат или на неки други начин, транзитивног глагола објекат, медијалног каузатор, глагола кретања аргумент места, односно као имплицитно обавезни, а експлицитно факултативни аргументи места, времена, узрока и начина за све глаголе у функцији предиката.

Новинарски одговор на прво од ових пет питања јесте ко је особа која је нешто учинила или којој се нешто догодило, а лингвистички којим и каквим лексичким и граматичким средствима је та особа именована и под којим дискурсним и граматичко-лексичким условима. Одговор на питање шта се десило укључује и одговор о учесницима у догађају; разлика између усмеравања пажње на радњу, односно на активног (агенс) или пасивног учесника (објекат, најчешће пацијенс или адресат) очитује се као активна / пасивна дијатеза, персонална / имперсонална структура, вербализација / номинализација. Сам граматички начин исказивања радње – прост / перифрастични предикат – реферише, уколико се може двојачко формулисати, о концепцији и контекстуализацији радње.¹

2. Од форме ка дискурсу

Методолошко опредељење од *форме (граматичко-лексичке)* ка дискурсу одговара дискурсним стратегијама примаоца поруке – читаоцима, слушаоцима и гледаоцима, који на основу њих и дискурсних параметара, почевши од броја, познатости и очекиваности актера, броја идентификација појединачних актера, па све до жанровских одлика текста и његове контекстуализације, на датој страници, у оквиру датих новина, радијске и телевизијске емисије, па даље у датом тренутку и датој културно-језичкој заједници, настоје да утврде прагматичку матрицу исказа, односно да разумеју поруку.² Аналитички приступ у научној интерпретацији података може следити интерпретативне методе прималаца поруке, али не може с њима бити истоветан из сасвим једноставног разлога – он, наиме, никад не може постићи онај степен симултаности у обради података који се може постићи у процесу њиховог примања и разумевања, а синкразију форме и значења, синтаксе и лексике, под датим дискурсним условима, гототво је немогуће пренети у научни опис. У том смислу недостатан је и опис који следи, у коме редослед излагања треба да информише о интерпретативним фазама примаоца поруке, с том разликом што граматичка

¹ О типовима перифрастичног предиката у дневним новинама уп. у Коњик 2006.

² Значај изабраног начина идентификације актера показује се нарочито у рекламном-пропагандном дискурсу – у предизборној кампањи за градоначелника Новосађанима се са плаката осмехивала *наша Маја* а не Маја Гојковић, нити потпредседница СРС, на председничким изборима неки кандидати су се нудили за *домаћине Србије* а не председнике Републике Србије, на спортским такмичењима победе односе *наши*, парфем Chanel 5 у најбољем рекламном стилу, у поруци без речи и имена, рекламирала је дуго прелепа Катрин Денев.

интерпретација овде претходи лексичкој, премда је начин именовања најпроминентнији начин идентификације актера.³

2.1. Граматичка идентификација актера

2.1.1. *Агенс / пацијенс*. Класификација и хијерархизација актера изводи се на основу семантичке улоге – агенс / пацијенс, синтаксичке формализације – субјекатска и објекатска / синтаксички кореферентна, лексичке идентификације – номинациона / деиктичка.⁴

Прва и најзначајнија разлика између актера је разлика између активног учесника у радњи – агенса, и пасивног – пацијенса.⁵ Неподурдност између оствареног учешћа у радњи и формалне семантичке улоге и њој суодносне синтаксичке формализације јавља се као последица изабране реченичне перспективе, која доводи до дијатетичке конверзије, лекси-

³ Терминолошко разликовање актаната и актера изводи се на основу Тенијерове односно Хелбигове дефиниције. Према Тенијеру (Tesièr 1959: 102) актант је семантичка категорија, која се формализује помоћу типичних и нетипичних форми, и као таква обухвата и бића и предмете који учествују у некој радњи, из чега следи да је термин *актант* денотационо свеобухватнији од термина *актер*. С друге стране, у Хелбиговом зависностијалном моделу актант се дижу на морфосинтаксички ниво допуне (Helbig, Buscha 1996: 249), те се њима идентификују све глаголске допуне, од субјекта до свих објекатских. Актери су, за разлику од Тенијерових актаната, искључиво жива бића која у одговарајућем ситуационом контексту остварују међусобну интеракцију. Ово је од посебне класификационе и диференцијалне важности јер се однос између бића и предмета не може сматрати интеракцијом, већ само акцијом од бића ка предмету.

На опредељење за терминолошко решење *актер* утицало је и значење ове реч у нетерминолошкој, нелингвистичкој, употреби, које у потпуности одговара уобичајеним интерпретацијама посматраног корпуса: *актер* – 2. онај који игра извесну улогу у неком покрету, догађају и сл., активни учесник. Историцари нису стигли, а сами актери – представници и носиоца онога живота... – нису умјели да барем забиљеже одломке тога живота (РСАНУ); 2. учесник, судионик у неком покрету, догађају и сл. – Зна се да је Протић био тада главни актер у радикалској странци (РМС).

Поводом изабраног терминолошког решења треба ставити још једну напомену. Наиме, актер радње, учесник у неком догађају не може се идентификовати увек преко категорије лица будући да се информација о њему не изводи увек из конгруентне субјекатско-предикатске везе (*Писмо министра не смирује страсти у СО Рума* (П)). С друге стране, лице као граматичка категорија подразумева упућивање како на бића, тако и на предмете, те њихово разврставање са аспекта говорног лица на активне (1. и 2. лице) и пасивне учеснике (3. лице) и то према критерију удаљавања од центра семантичког поља (1>2>3).

⁴ О семантичком односу агенс – пацијенс и типовима формализације агенса уп. Алановић (2005), као и рад у овом зборнику.

⁵ Поред овде прихваћеног разликовања активног и пасивног актера, могуће је, са становишта функционалне дистрибуције разликовати актере на позицији неспецификованих (субјекат) и спецификованих (објекат) глаголских допуна, те на позицијама адвербијалних и атрибутских одредаба.

кализоване антонимном лексемом или перифрастичним предикатским изразом (прим. 1).⁶

(1) Министар финансија Млађан Динкић најавио је јуче да ће до 1. јула без посла остати око 3.000 државних чиновника. Он је на конференцији за новинаре појаснио да је Влада Србије донела Уредбу *о рационализацији државне управе*, којом се *предвиђа смањење броја запослених* у Влади и њеним органима за 10 одсто. У року од 20 дана, до 6. јуна сви министри дужни су да утврде нову систематизацију и самим тим одреде колико ће чиновника остати без посла, казао је Динкић. Он је прецизирао да ће сви који буду проглашени за технолошки вишак добити отпремнину у износу од трећине плате за сваку годину радног стажа, с тим што ће та отпремнина бити 20 одсто већа за оне који *добровољно напусте посао* у државној управи. (Д)⁷

Валентни модел активне реченице се мења када је у функцији предиката перифрастични израз са рецепијентним глаголима типа *добити* или *примити*, којима се тематизују пацијативни актери, док се агенс, будући да је информативно редундантан, са позиције субјекта премешта на позицију адвербијалог аргумента (прим. 2). Оваквим изразима лако се успостављају недостајући лексички антонимни парови (прим. 3).

(2) РАДНИК УПРАВЕ СКУПШТИНЕ ОПШТИНЕ КРУШЕВАЦ МИЛОРАД ЛУКИЋ (51) и ЊЕГОВ СИН НЕМАЊА (24), СТУДЕНТ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ФАКУЛТЕТА, *затражили су* јуче помоћ медија *због батина* које су *добили* 2. октобра у *Полицијској управи* (П).

(3) КАПИТЕН ПАРТИЗАНА *је требало да добије жути картон*, пошто није био последњи играч одбране (П).

2.1.1.1. Дијатетичка формализација, будући да је условљена категоријалним обележјима глагола у функцији предиката,⁸ поуздан је перс-

⁶ Примери су експерпирани из дневних новина: Дневник (Д), Политика (П), Грађански лист (ГЛ), Куир (К), Блиц (Б) и Глас јавности (ГЈ), углавном током 2007. године.

⁷ Лексичка решења колумнисткиње Данаса су другачија, иако ни у њеном коментару није експлицитно идентификован актер радње давања отказа: Министар Динкић је говорио о *отпуштањима*, за утеху, поред разних преквалификација, надокнада за *отказе*, “обећао” и - сиву економију. Без устезања, смело и са неком врстом олакшања је рекао да много оних *који ће добити отказ* имају већ неки приватни посао (ваљда из беса?) и да је сива економија још код нас (срећом?) доста развијена!

⁸ Лексичко значење глагола може ослабити утицај категоријалних обележја, на пример транзитивност глагола говорења није довољан предуслов за пасивизацију реченице, односно анонимизацију агенса. Могу се анонимизирати колективни, институционално или на неки други начин организовани актери гл. говорења, који се могу идентификовати и метонимијски, али не и индивидуални актери, чија би анонимизација била знак манипулације језиком.

С новинарског становишта постматрано, нешто може бити догађај и зато што је нешто речено и зато што је неко нешто рекао. Говорећи о томе *ко је актер вести* Бел каже да је «идеалан извор вести такође и актер, неко чије су речи вест», и додаје да су управо стога политичари тако чести учесници у догађају (Bell 1993: 194).

пективизациони индикатор, и то не само на нивоу једне реченице, већ и на нивоу текста. Разлози за избор датог дијатетичког модела су тематизација семантичког објекта наспрам анонимизације агенса, статичност наспрам динамичности радње (прим. 4).⁹

(4) НЕПОЗНАТИ СНАЈПЕРИСТА [1] *је* на улазу у зграду Владе Србије *убио* ЗОРАНА ЂИНЋИЋА [2].

(4.1) ЗОРАН ЂИНЋИЋ, ПРЕДСЕДНИК ВЛАДЕ СРБИЈЕ, [1] *убијен је* метком НЕПОЗНАТОГ СНАЈПЕРИСТЕ [2].

(4.2) ЗОРАН ЂИНЋИЋ ЈЕ УБИЈЕН на улазу у зграду Владе Србије

(4.3) УБИЈЕН ЗОРАН ЂИНЋИЋ

Прва два примера преузета су из приручника *Како писати за медије* (стр. 56), а послужила су аутору текста да утврди да је у првом остварена «реченица за коју кажемо да има активан облик. У њој је јасно идентифициран субјекат радње», те да за други постави питање: «Шта се десило у овој реченици?» – и да одговори: «Објект (*Зоран Ђинђић, председник владе Србије*) преузео је улогу субјекта, а стварни субјект је потиснут у други план.» Примери 4.2 и 4.3 су конструисани, први као реченица главе вести, а други као наслов. С обзиром на семантику гл. *убити*, те на то да је у овом случају актер са агентивном семантичком улогом заиста био непознат, а актер у улози пацијенса веома добро познат, очекивана је тематизација семантичког објекта. У оваквим примерима тематизација и идентификација агентивног актера била би оправдана само онда ако је он познат, и то по учешћу у јавном животу или на основу специфичне социјалне релације са пацијенсом.¹⁰

Тематизација семантичког објекта оправдана је и онда када је промена на појму са обележјем /жив-, самоактиван -/ са информативног становишта важна, а вршилац радње или непознат или, пак, веома добро познат, те га није ни потребно именовати (прим. 5).

(5) КРВНИЦИ СРУШИЛИ *Варадински мост*

Нови Сад 1. априла - зликовци, који нити знају шта је историја и култура нити су је икад имали, срушили су јутрос у 4.55 часова, *најстарији мост у граду који повезује Нови Сад и Петроварадин.* (Д)

Идентификација и квалификација агенса у наведеном примеру проузроковане су ситуационим и друштвеним контекстом, те стога у

⁹ У појединим краћим текстовима смењивање дијатетичког модела у тзв. глави и главном делу текста може се читаоцима чинити неприхватљивим: СТАРИЈА ЖЕНА УБИЈЕНА ЈЕ ноћас око поноћи у свом стану на седмом спрату у Народног фронта 56 на Лиману. Полиција је због основане сумње да ЈЕ УБИО СВОЈУ СУПРУГУ привела Луку Б. Како «Дневник» сазнаје УБИЦА ЈЕ СВОЈУ ЖРТВУ УСМРТИО ударцем секиром у главу. ... (Д)

¹⁰ У циљу скретања пажње у једном наслову је искориштена делимична хомонимичност властите и заједничке именице: УХВАЋЕН МЛАДИЋ (Б).

домену идеологизације дискурса.¹¹ Идеологизација дискурса, односно манипулација језиком може се добро проверавати на примерима тематизације / детематизације агенса чији се генерички идентитет може извести на основу лексичког значења глагола или контекста (осудити – *суд*, ухапсити – *полиција*, расписати изборе – *скупштина* или неки други надлежни орган (прим. 6-8)), лексичко-граматичке супституција пасивног предиката са именицама *предмет*, *циљ*, *мета* и сл. у функцији предикатива копулативног предиката којима се наглашава пацијативни карактер субјекатског актера (прим. 9). Након номинализације предиката агентивни актер се формализује помоћу субјекатског генитива. Овим лексичко-граматичким пасивизационим средствима додатно се наглашава интенционално деловање агенса, те његов свесни избор одговарајућих пацијативних актера.

(6) РАДНИКЕ зауставила полиција (Д, н)

(7) ИЗБАЧЕНИ ШТРАЈКАЧИ **се вратили**

... ПОЛИЦИЈА [1] је јуче око седам часова пробила кордон и избацила стотинак ШТРАЈКАЧА [2] из скупштинске сале. (Д)

(8) Осуђен због продаје дроге (Д; н)

(9) *Мета* напада АМЕРИЧКИХ СНАГА [1] био је КОМАНДАНТ [2] шиитске милиције, за коју се верује да је повезана са припадницима иранске Револуционарне гарде, наведено је у саопштењу (П).

2.1.1.2. Премда се функционално-семантичка колизија најчешће остварује као резултат дијатетичке трансформације, она представља и дискурсну стратегију којом се у оквиру активне дијатезе регулише концепт одговорности актера, те сигнализира њихова ослабљена или ограничена контрола над ситуацијом. Ова дискурсна стратегија се у активном реченичном оквиру директно супротставља формалнограматичким правилима дистрибуције семантичких улога која се заснивају на функционално-семантичкој спојивости субјекта и агенса, директног објекта и пацијенса и, коначно, индиректног објекта и адресата. Ово функционално-семантичко дистрибутивно правило изостаје када се актери не тематизују, услед чега се формализују на некој статусно нижој реченичној позицији. Детематизација актера омогућава тематизацију неког од циркумстанцијалних значења, најчешће узрока (прим. 10).¹²

(10) Овај аутопут је нешто што не дели *Владу* (П).

¹¹ Наспротив експресивној идентификацији агенса, и мобилизаторској функцији исказа стоји бирократизовани начин идентификације објекта. Тог јутра се у Новом Саду није говорило о *Варадинском мосту*, који је најстарији мост у граду и који повезује Нови Сад и Петроварадин, говорило се само о мосту или о старом мосту.

¹² Овакву формализацију агенса Поповић (Поповић 1997: 36) одређује као формализацију на нивоу косе теме.

2.1.2. *Агентивни актер*. Релација субјекат – агенс представља идеалан, тј. канонички функционално-семантички спој, јер се на тај начин у оквиру активне реченичне структуре, поштујући аргументску структуру глагола, односно његову квантитативну и квалитативну валентност (Welke 1988: 118-119), остварује тематизација агентивног актера, према Поповићу као граматичке централне теме (Поповић 1997: 27), на нивоу реченице или и текста (прим. 11).¹³

(11) КАРАЦИЋ ОТЕРАО МАРКОВИЋА

У последњој деоници завршне четвртине, видели смо и несвакидашњи потез ТРЕНЕРА ЦРВЕНЕ ЗВЕЗДЕ СТЕВАНА КАРАЦИЋА. Наиме, он је направио измену и из игре повукао *Стивена Марковића*, и увео на паркет *Бориса Бакића*. То се АУСТРАЛИЈСКОМ ИНТЕРНАЦИОНАЛЦУ није допало, па је шутнуо столицу и нешто приговорио *тренеру*. Уследила је брза реакција, КАРАЦИЋ је *Марковића* отерао с клупе, али то није дозволио СУДИЈА АНЗУЛОВИЋ, КОЈИ је позвао *Марковића* да се врати и седне на сам крај «клупе». (Д)¹⁴

Оваква релација може се остварити и када је у овој позицији метонимијски агенс (прим. 12).

(12) НОВОСАДСКА “ЖИТОВОЈВОДИНА” ПРЕДЛОЖИЛА ЈЕ ЈУЧЕ ВЛАДИ Србије да хитно укине пдв на пшеницу, брашно и хлеб до жетве идуће године, како би држава на тај начин дала допринос социјалној политици, пренео је Танјуг (ГЛ).

2.1.2.1. Реченична перспектива је основ различите синтаксичке формализације истих семантичких улога, те се синтаксички кореферентним јединицама означавају агенси односно пацијенси изван тематско-рематског реченичног оквира (Васић 1998; Алановић 2005, 2007). Синтаксички кореферентним формама регулише се распоред фокуса пажње, а исказ се сегментира на информативно тежиште, тј. нову ситуациону компоненту, и информативну основу. У тематско-рематски оквир интегришу се социјативне, контрасоцијативне и инклузивне кореферентне форме (прим. 13, 14).

(13) НЕМАЧКА КАНЦЕЛАРКА АНГЕЛА МЕРКЕЛ [1] отишла је у Африку да у име Немачке, ЕУ и Г-8, окрене нови лист у односима са Црним континентом. Случајност је хтела да истовремено из Немачке пут Подсахаре крену још ДВЕ НЕМАЧКЕ “ДЕЛГАЦИЈЕ” [2; 3] намерене да изравнају старе рачуне. Амбициозна посета МЕРКЕЛОВЕ [1.1] Африци неочекивано се поклопила са новим отварањем мучних и незавршених поглавља немачке историје. Истог дана кад је МЕРКЕЛОВА [1.2] дотакла афричко тле у Адис Абеби, 11 ЧЛАНОВА ФАМИЛИЈЕ НЕМАЧКОГ ГЕНЕРАЛА ЛОТАРА ФОН ТРОТЕ [2.1] стигло је у Виндхук да се извини

¹³ О идентификација актера као извору вести уп. у овом зборнику рад Гордане Штрбац «Идентификација извора информације у језику масовних медија».

¹⁴ Верзалом је означен агентивни актер, а курзивом објекатски.

потомцима жртава геноцида који је њихов предак наредио октобра 1904. године у пустињи Калахари.

УЗ МЕРКЕЛОВУ [1.3], и КЛАН ГЕНЕРАЛА [3.1] који је елитним немачким трупама својевремено наредио "истребљење племена Хереро", у Преторију је стигао и КУРИР НЕМАЧКОГ МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ [4] са поверљивом молбом. (П)

(14) *За разлику од Америке и Енглеске* [1], где су делови трилогије, драме "Путовање", "Бродолом" и "Спас", извођени дан за даном, РУСКА ПУБЛИКА [2] моћи ће да види деветочасовну "Обалу утопије" у једном дану, ... (П)¹⁵

Релевантан дискурсни параметар за синтаксичку кореференцијалност агенса је број идентификација истог актера, који се по правилу прво идентификује типичном субјекатском формом.¹⁶ Наиме, увођење и идентификација актера у новинском тексту често се спроводи по принципу *овде и сада*, чиме се повишава степен кохезије, а снижава степен кохеренције. Обрнути поступак претпостављао би висок степен интертекстуалности, што се најчешће постиже у тзв. вестима у низу.

2.2. Лексичка идентификација актера

2.2.1. *Модели лексичке идентификације.* Главни актери радње, они који остварују семантичку функцију агенса, коагенса или каузатора предиката, функцију пацијенса и адресата, без обзира на граматичку формализацију најчешће се лексички идентификују.¹⁷ На питање о актеру или актерима у неком догађају може се одговорити персоналним идентификатором или спецификатором. Термин *спецификатор* може се сматрати неутралним у односу на термине категоризатор, класификатор и дескриптивни модификатор, будући да не одређује садржај идентифи-

¹⁵ Несагласност између типично формализованог и кореферентног агенса у наведеном примеру проузрокована је тиме што кореферентни агенс није идентификован истим лексичким средствима, те тиме што је његова метонимијска идентификација ослабљена месном релативном клаузом.

¹⁶ У наведеном примеру пре него што је идентификован као кореферентни агенс актер [1] три пута је идентификован као агенс субјект.

¹⁷ Имајући у виду разлику између актера, с једне стране, те актаната, с друге стране, до функционално-семантичке колизије може доћи ако се на хијерархијски више синтаксичке позиције, померају циркумстанцијални аргументи или ако се тематизацији подвргавају актанти са обележјем живо /-/. Детематизацијом актера регулише се степен њихове контроле и одговорности над дентотираном ситуацијом, нпр. ОВА НЕСРЕЋА је подсетила јавност на ризик летења у Конгу због највећег броја авионских несрећа у Африци од 1945. (П)

Идентификација објекта с обележјем жив /-/, може изостати у случају таутолошког или инклузивног односа с предикатом, појмовног или контекстуалног ограничавања броја објеката, или услед начина концептуализације радње, при чему значајну улогу има и категорија глаголског вида.

катора (Кликовац 1997; Ивић 2005а, Васић 2007).¹⁸ У функцији спецификатора често се јављају лексеме са терминолошким значењем, посебно називи професија, звања и сл., те номинални поствербали, који на основу контекстуалне актуализације остварују референцијално а не генеричко значење. У новинском тексту њима се конкретизује познати вршилац, те се приликом вишекратне идентификације истог актера употребљавају као својеврсне анафоричке јединице.

2.2.1.1. По структури и броју идентификатора могу се разликовати комплексни (спецификатор + персонални идентификатор), елементарни (персонални идентификатор или спецификатор), и редуковани (персонални идентификатор или спецификатор сведени на један елемент сложеног назива) модели идентификације актера (прим. 15-19).¹⁹ На избор модела идентификације актера у новинским текстовима утичу познатост особе, њено место у друштвеној хијерархији, професија, пол и узраст, као нејезички и нетекстовни чиниоци, затим број идентификација у оквиру једног текста, учесталост вести о тој особи у одређеном периоду (прим. 20, 21), садржај вести и став који се саопштеном вести настоји пренети (прим. 22), затим жанр у коме је вест обрађена и на крају, или на почетку, тип новина или емисије, што посебно потврђују примери употребе надимка и класификатора (прим. 23).

(15) ГРАДОНАЧЕЛНИК ИНЋИЈЕ ГОРАН ЈЕШИЋ [1] обећава да ће као нови сарадник БОЖИДАРА ЂЕЛИЋА [2] отворити Србију за страна улагања. (К)

(16) АНЕСТЕЗИОЛОГУ ГЛИШИЋУ продужен притвор (Д, н)

(17) Враћа се иван ОБРАДОВИЋ (Д, н)

(18) ГЛАВНИ ВОЛНИ ТУЖИЛАЦ у процесима који се воде против особа осумњичених за тероризам заточених у бази Гвантанамо на Куби, поднео је јуче оставку на то место. (П)

(19) БРЗИЋ не хаје за традицију (Д, н)

(20) Крај крвавог пира ДАНИЈЕЛА ЈАКУПЕКА? (Д)²⁰

(21) Свеће и руже за ЈЕЛЕНУ (Д, н)²¹

(22) Неће веља ДС-у бирати партнере (Д, н/н)²²

¹⁸ Интерпретацију идентификације актера у новинском тексту са становишта теорије категоризације уп. у Трифуњагић (2007).

¹⁹ Висока заступљеност елементарног модела са спецификаторима у новинском тексту приликом прве идентификације најчешће је један од облика бирократизације језика, наиме, пажња, али и одговорност за радњу, преноси се са конкретне особе на функцију коју има, професију коју обавља и сл.

²⁰ Једна о вести у низу о извршиоцу суровог злочина.

²¹ Једна о вести у низу о убијеној средњошколки.

²² Наслов на насловници, на унутрашњој страни: Неће нам министар илић бирати партнере.

(23) чола певао, Немци се смејали, а наши играчи плачу (Д, н)²³

Сложеност структурног модела по правилу опада са бројем поновљених идентификација истог актера, елементарни персонални идентификатори и спецификатори смењују се готово регуларно, редуковани идентификатори јављају се, по правилу, након комплексних или елементарних, али се, за разлику од комплексних, врло често јављају у насловима (уп. прим. 19, 21), а у тексту као ознака за агенсе глагола говорења, односно актере чије се речи цитирају или парафразирају (прим. 24).

(24) ПОСЛАНИК САНЦАЧКЕ ДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ (СДП) У СКУПШТИНИ СРБИЈЕ МЕХО ОМЕРОВИЋ [1] ПОТВРДИО ЈЕ ЈУЧЕ ДА ЈЕ 15 ПОЛИЦАЈАЦА УПАЛО У ЦАМИЈУ У СЈЕНИЦИ ... УПИТАО ЈЕ ОМЕРОВИЋ [1.1] ЗАКЉУЧИО ЈЕ ОМЕРОВИЋ [1.2] (ГЛ)

Поштујући хијерархију ситуационих компоненти уводни део каквог текста по правилу захтева комплексну идентификацију, персоналним идентификаторима и спецификаторима који са аспекта просечно обавештеног читаоца могу бити и редундантни. Релевантност критерија познатости се смањује ако се директно супротставља друштвеном статусу као једном од критерија за идентификацију, као што се смањује и релевантност критерија старосне доби, ако је доминантан емпатичан однос говорног лица према актерима (прим. 25, 26). У домену је идеологизације дискурса под којим условима се успоставља емпатичан однос према актеру – домаћим спортистима, деци, младима, посебно ученицима и студентима, жртвама насиља и несрећа, «обичном човеку».²⁴

(25) ФРАНЦУСКИ ПРЕДСЕДНИК НИКОЛА САРКОЗИ [1] И БИВШИ АМЕРИЧКИ ПРЕДСЕДНИК БИЛ КЛИНТОН [2] ДОЧЕКАЛИ СУ ЈУЧЕ ЗАЈЕДНО У ЈЕЛИСЕЈСКОЈ ПАЛАТИ УКРАЈИНСКОГ ПРЕДСЕДНИКА ВИКТОРА ЈУШЧЕНКА [3], ЈАВИЛИ СУ ФРАНЦУСКИ МЕДИЈИ. (П)

(26) ФИРМА ЈЕ СКИНУТА, МАЈСТОР СТЕВА [1] РАДЊУ ОДЈАВИО И ЧЕКА ДА МУ [1.1] ИЗ НОВОГ САДА ПОШАЉУ РЕШЕЊЕ ЗА ПЕНЗИЈУ. (Д)

2.2.2. *Спецификација актера*. Категоризатори и класификатори као типови спецификатора могу као елементарне јединице пуног семантичког садржаја у оквиру различитог степена општости идентификовати актере неког догађаја, али и друге чланове исте класа појмова. Иако су семантички садржај именица, њихов деривациони статус и генеративни статус исказа основ за разликовање категоризатора од класификатора, њихово једнозначно доследно разликовање није увек подједнако могуће, поготово у случају терминологизације значења. Најочљивија разлика међу њима показује се у томе што се категоризатори могу развити и

²³ Вест о фудбалској утакмици одржаној на стадиону на којем је неколико месеци пре тога одржао концерт певач Здравко Чолић.

²⁴ Између неуспеле експресивности исказа и дискриминације одређене групе разлике су понекад веома мале: И БАБА БИРА КИБИЦ ФЕНСТЕР (Д) – наслов текста о утицају тржних центара на потрошаче.

метонимијском модификацијом семантичког садржаја (прим. 27). Нижи степен општости остварује се именицама у функцији класификационе одредбе, којима се у оквиру појединих категорија појмови разврставају на класе према одређеним критеријима, као што су старосна доб, национална припадност и сл. Преко кореферентне везе са персоналним идентификатором, односно са референтом у функцији антецедента они остварују анафоричку функцију. Будући да су општијег категоризационог статуса од персоналних идентификатора, најчешће су праћени деиктичким заменицама (Клајн 1985: 61), којима се појачава кореферентна веза (прим. 28, 29).

Класификатори и категоризатори који нису глаголски деривати генерирају се из исказа са копулативним предикатом у коме имају функцију предикатива. Њихово превођење у самостално употребљен идентификатор заснива се на семантичком услову типичности садржаја именица у предикативу за појам у функцији субјекта (прим. 28, 30, 31). Поствербали се генерирају из исказа са простим пунозначним предикатом, без обзира на то што у случају високог осамостаљења именичког а слабљења глаголског значења лексикализација базног предиката практично изостаје (прим. 28, 31).

(27) Кад се пре седам година СРПСКИ НАРОД [1] определио за демократски развој, донео је и одлуку да ће бранити достојанство СРБИЈЕ [1.1], а то свакако значи и да никоме неће дозволити да прекраја ДРЖАВНЕ ГРАНИЦЕ [1.2] и да на ЊЕГОВОЈ ЗЕМЉИ [1.3] прави другу албанску државу под неограниченом војном влашћу НАТО-а, изјавио је премијер Војислав Коштуница. (П)

(28) Од тренутка идентификације ДРАГОМИРА [1], јасно је да је ТАЈ СРБИН ИЗ ПРИЈЕДОРА [1.1] платио животом описану политику државног врха Словеније. (П)

(29) КРЕЈГ ВЕНТЕР, КОНТРОВЕРЗНИ НАУЧНИК [1] који се бави истраживањима ДНК, направио је синтетички хромозом ... КРЕЈГ [1.1] већ одређени период ради на дешифровању људског генетског кода. ОВАЈ НАУЧНИК [1.2] би своје откриће могао објавити за неколико недеља, ... ВЕНТЕР [1.3] је сигуран да ће његово откриће бити врло важан филозофски корак у историји наше врсте. (ГЛ)²⁵

(30) *Наоружана група људи* [1] је отворила ватру на америчку војску, а затим и извела ракетни напад, а у рукама ЈЕДНОГ ЕКСТРЕМИСТЕ [2] виђено је и противавионско оружје. (П)

(31) И небо против СЕЉАКА [1]

²⁵ Наизменична употреба имена и презимена, односно само идентификација помоћу имена може бити проузроковано незнањем која је од две властите именице антопоним а која патроним.

Већ недељама погледи севернобантских РАТАРА [1.1] уперени су ка небу, одакле се очекују спасоносне падавине. ... ПАОРИ [1.2] и АГРОНОМИ [2] истичу да због малих резерви зимске влаге и сушног пролећа, на већини парцела у сетвеном слоју нема довољно влаге за клијање и ницање биљака.²⁶

(32) ВАТРОГАСЦИ су успели да угасе пожар ... (П)

Хијерархизација идентификатора од општих ка појединачним обрнуто је пропорционална њиховој информативној релевантности која подразумева идентификацију појединачног у општем. Изостанак персоналне идентификације актера примерен је реферисању о хомогеном колективу (прим. 31) или о појединцу као носиоцу прототипичних обележја (прим. 30). Идентификација колективног актера може се спровести увођењем класификационих и категоризационих идентификатора чија смена у текстуалном оквиру није посве слободна. Неинституционално организован колективни актер уводи се класификаторима, а институционализовани, понекад чак и референцијално исти као и неинституционализовани, категоризаторима или појмовима нижег ранга који их заступају (прим. 27).

2.2.2.1. У посебну групу класификатора могу се издвојити именице са терминологизираним значењем, које варира од веома стабилног до нестабилног, контекстуално условљеног. То су најчешће поствербали партиципског типа (нпр. изасланик, посланик) и именице са агентивним значењем (нпр. председник, преговарач), затим биноминалне конструкције са именицом у функцији партикуларизатора (нпр. члан комисије, члан делегације). Они остварују функцију идентификатора актера, заједно са персоналним идентификатором (уп. прим. 15, 16, 24, 25) или самостално (уп. прим. 18, 33, 34).

(33) ВИСОКИ НУКЛЕАРНИ ПРЕГОВАРАЧ ИРАНА [1] јуче је одржао свој први међународни састанак поводом спорног иранског нуклеарног програма. Састанак је одржан у Риму заједно с министром за спољну политику и безбедност ЕУ Хавијером Соланом. *Саед Џалили*, [1.1] мало позната личност у иранској политици, постављен је за нуклеарног преговарача своје земље, када је протеклог викенда Али Лариџани поднео оставку. (Д)

(34) ЈЕДАН ПРИПАДНИК БРИТАНСКЕ КРАЉЕВСКЕ ПОРОДИЦЕ био је мета покушаја двојице уцењивача које је ухапсио Шкотланд јард, открива Сандеј тајмс. ... поменути ЧЛАН КРАЉЕВСКЕ ПОРОДИЦЕ, чији идентитет не сме бити откривен из законских разлога, у августу је обавестио полицију, (ГЈ)

²⁶ У многим новинарским приручницима истиче се да је употреба синонимичних лексема не само потребна него и пожељна у новинском тексту. У наведеном примеру тако су употребљене лексеме *сељак*, *ратар* и *паор*, при чему се последња одликује статусом у лексичком фонду – регионално распрострањен германизам, на основу чега се и може искористити за идеологизацију дискурса.

2.2.2.2. У новинском тексту колективни актер у функцији агенса може се идентификовати и метонимијски на основу логичке везе између простора и људи који се у њему налазе. Конкретизацију тако означеног актера обезбеђује лексичко значење глагола у функцији предиката, будући да дата радња мора бити типична или могућа за именованог актера, односно у његовој ингеренцији (Драгићевић 2007: 174). Метонимијски употребљена именица може се јавити самостално (прим. 35) или детерминисана придевом, при чему је колокацијски опсег изразито сужен на придев *цео* у функцији универзалног квантификатора референта (*цео* ‘простор’ = сви који се у датом простору налазе (прим. 36)), и на мали број квалификативних придева на основу којих се издваја специфична група (прим. 37). Овако идентификовани актери поред агентивне могу остварити и адвербијалну функцију и тада се формализују истим падежима као и просторни концепти (прим. 38).

(35) Планови *ВАШИНГТОНА* [1] да постави антиракетни систем у Чешкој и Пољској изазвали су незадовољство *МОСКВЕ* [2] што је довело до затезања односа *САД* [1.1] и *РУСИЈЕ* [2.1]. Америчке обавештајне службе су процениле да би *ИРАН* [3] уз помоћ других држава могао да развије интерконтиненталне балистичке ракете...

(36) Њихови школски другови су својом великом енергијом покренули акције сакупљања новца за њихово лечење, успели да “запале” *ЦЕО БЕОГРАД* и *СРЕБЛУ* и нису одустали док до циља нису дошли. (Б)

(37) Због међусобног неповерења највиших државника у *СРБИЈИ* често се дешава да и званични *ВАШИНГТОН* буде збуњен када покушава да открије шта заправо званични *БЕОГРАД* жели

(38) у *АГЕНЦИЈИ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЈУ* кажу да се приликом продаје потенцијалним купцима увек предочава да на имовину претендују и бивши власници. (П)

2.2.2.3. Колективни актер може се метонимијски идентификовати и класификовати и именицом у функцији партикуларизатора, употребљеном самостално у односу на партикуларизовани појам. Детерминација партикуларизатора помоћу квалитативних придева изразито је лексички ограничена, што омогућава идиоматизацију (прим. 39), насупрот детерминацији помоћу релационих придева (прим. 40, 41).

(39) Како сазнајемо, на *Артманову* су се као извор подједнако ослањали званични *КРУГОВИ* и у *Загребу* и у *Београду*. (К)

(40) *Дејтонски мировни споразум* није само зауставио рат у БиХ, како год да кажу неки бошњачки политички *КРУГОВИ*, већ је ударио темеље уставно-правног поретка *Босне и Херцеговине*. (ВН)

(41) КРУГОВИ БЛИСКИ [1] *српском преговарачком тиму* [2], како смо сазнали, не очекују ништа спектакуларно од првог сусрета страних дипломата са НАШИМ ДРЖАВНИМ ВРХОМ [3]. (ВН)

Колективни, институционализовано организовани актери могу се идентификовати по моделу Det (Adj/Nomen_{indek} + Nomen (*група, тим*) + (Det (za + Acc)) (прим, 42-43). У односу на претходни модел у овом је могуће издвојити појединачне актере, који се уводе помоћу новог партикуларизатора или класификатора. Тада се фокус пажње усмерава на њега, на што указује и могућност померање колективног актера на позицију адвербијалног аргумента (прим. 44).

(42) Заменик шефа Унмика Стивен Шук изјавио је јуче да Унмик очекује прецизне одлуке и препоруке које ће посредничка «тројка» КОНТАКТ ГРУПЕ ЗА КОСОВО упутити генералном секретару УН Бан Ки Муну. (Данас)

(43) ВИСОКА ДЕЛЕГАЦИЈА ИРАКА састала се јуче с турским званичницима у Анкари у покушају да ублаже тензије поводом курдских побуњеничких база на северу Ирака. (Данас)

(44) Специјални изасланик Европске уније у посредничкој “тројци” за Косово и Метохију Волфганг Ишингер одбацио је могућност поделе покрајине. (Данас)

2.3. Дискурсни параметри идентификације актера

2.3.1. *Структура текста и идентификација актера.* У три основна дела новинског текста – насловном, глави вести (лиду) и главном делу текста (телу текста), актер може бити на различите начине идентификован.²⁷ У информативним, експресивно неутралним насловима већином се идентификују актери у функцији агенса или пацијенса, и то помоћу елементарног или редукованог, лексички неекспресивног, модела (уп. прим. 16-17, 19-20).²⁸ Агентивни актер идентификује се у једноделном наслову ако је истовремено и извор вести (прим. 45), учесник или проузроковач догађаја који је у фокусу пажње (уп. прим. 17, 19-20). Идентификација пацијативног актера у наслову може бити условљена детематизацијом агенса (уп. прим. 17) или емпатијом (уп. прим. 21).²⁹

(45) ТАДИЋ: Охрабрити Албанце за преговоре. (Д)

²⁷ Насловни део може бити троделан – наднаслов (н/н), наслов (н) и поднаслов (п/н), дводелан – наднаслов / поднаслов и наслов, и једноделан – наслов. Структура наслова по правилу зависи од жанра и дужине текста.

²⁸ Употреба личног имена и надимка у наслову може бити знак емпатије или омаловажавања (уп. прим. 21-22).

²⁹ Уп. и сл. прим. Убијен ПЕНЗИОНЕР због пара? (Д), ТРОЈКА у притвору (Д), ЛАЖНИ МАТУРАНТИ остали без посла (Д).

Приликом поновљеног идентификовање актера, и у наслову и у наднаслову / поднаслову, модели идентификације остварују се најчешће по следећем редоследу: елементарни модел (н/н, п/н) – редуковани модел (н) (прим. 46); пуни персонални идентификатор (н/н, п/н) – редуковани персонални идентификатор (н), или спецификатор (н/н, п/н) – персонални идентификатор (н). Веома су ретки примери са личном заменицом у наслову (прим. 47), могући тек након пуне идентификације у наднаслову.

(46) Повучена Интерполова потерница за МИРЈАНОМ МАРКОВИЋ (н/н)

Слобода на часну реч или МИРА чува Владу? (Д, н)

(47) Међу косовским Србима ставара се својеврсни култ РУСКОГ ЛИДЕРА ВЛАДИМИРА ПУТИНА (н/н)

Надмудриће их он (Данас, н)

2.3.1.1. Идентификација актера у глави вести под контролом је нејезичких чинилаца више него у другим деловима текста. За разлику од наслова овде се, као и у главном делу текста, актери из разлога безбедности могу идентификовати именом и иницијалом презимена или иницијалима и имена и презимена, а у циљу економичнијег саопштавања иницијалима имена и презименом, ако је особа добро позната или ако је фокус пажње на информацији датој спецификатором (прим. 48). У глави вести по правилу изостаје вишеструко идентификовање истог актера, али се јављају примери категоризовања колективног актера који се затим партикуларизује помоћу класификатора (прим. 49).

(48) Окружно јавно тужилаштво у Зрењанину поднело је захтев за подизање оптужнице против Владимира Шушнице (21) и Драгана Ибрахимовића (25) осумњичених да су са малолетним И. Ш. извршили кривично дело изнуде, саопштило је јуче то тужилаштво. (Д)

(49) НАЈМАЊЕ ДЕСЕТ ИРАЧАНА, ОД КОЈИХ ПЕТ ПОЛИЦАЈАЦА И ЈЕДАН ВОЈНИК, УБИЈЕНО ЈЕ ДАНАС У НЕКОЛИКО НАПАДА У ИРАКУ, САЗНАЈЕ СЕ ИЗ ПОЛИЦИЈСКИХ И БОЛНИЧКИХ ИЗВОРА. (Бета)

2.3.1.2. У главном делу текста вишекратно идентификовање истог актера различитим лексичким моделима правило је, а не изузетак.³⁰

³⁰ Одгонетање одговора на кога је аутор мислио или шта је хтео да каже није стратегија којом се радо служе читаоци новина, слушаоци радијских емисија и гледаоци телевизијских, па ни студенти новинарства од којих су неки утврдили да у испитном примеру има четири, а не два актера по два пута идентификована: АБРАМОВИЋ [1] се никад није срео са ЧАРЛСОМ [2], али се зна да је РУС [1.1] једном приликом позајмио принцу [2.1] хеликоптер.

Изостанак очекиваног предзнања је једну лошу вишекратну идентификацију, вероватно смерану да буде експресивна, приликом интерпретације примера учинио апсурдном: Гроб ПАПЕ ЈОВАНА ПАВЛА ДРУГОГ [1] је постао место ходочашћа за католике из целог света. Од Његове [1.1] смрти 2. априла прошле годину крипту у којој се налазе земни остаци КАРОЛА ВОЛТИЛЕ [1.2] обишло је три милиона људи. (ГЛ) – Неинформативност

Најважнији разлог томе је број актера и ограниченост кореференцијалног домена – удаљеност од антецедента, конкуренција између два или више истородних антецедената, морфолошка неконгруентност анафоре и антецедента (Васић 2007). Лексички модели идентификације распоређују се, по правилу, по степену сложености: комплексни [1] – елементарни или редуковани [1.1], елементарни [1] – редуковани [1.1], комплексни, елементарни или редуковани [1] – анафоричка заменица [1.1]. Оно по чему се новински текст разликује од других је често смењивање типа идентификатора: персонални [1] – спецификаторски [1.1], ређе обрнуто спецификаторски [1] – персонални [1.1], при чему се спецификаторски најчешће варира, најчешће зато да би се фокус пажње пренео са личности на њен статус, а то значи на оно што из таквог статуса произилази, или да би се предупредила погрешна интерпретација идентификовног актера, проузрокована непажњом или ометањем примаоца поруке. Уколико су у тексту виšekратно идентификована два или више актера, најчешће се у поновљеном идентификовању користе редуковани персонални идентификатори, ређе спецификатори, на основу којих се актери најпрецизније разликују. Анафоризација актера личном заменицом остварује се тада само у реченицама у контактном положају (уп. Табелу 1).³¹

Табела 1: мрежа идентификатора у вести³²

		И	актер 1	И	актер 2	И	актер 3
н	МИ СФ	1	лични гл. облик предикат				
Р							
1	МИ СФ МИ СФ МИ СФ	2 3 4	елементарни персонални <i>субјекат (пацијент)</i> л. гл. о. (пасив) <i>предикат</i> л. гл. о. (актив) <i>предикат</i>			1	Ø ¹

или псеудоамбигвитет у наведеном примеру проузрокована је лошим повезивањем две информације у једну реченицу: *од његове смрти прошло је годину дана; његову крпту посетило је ...*, односно употребом новог персоналног идентификатора уместо посесивне заменице у анафоричкој функцији.

³¹ Уместо целог текста наводи се само табела са подацима о типовима и семантичкој улози идентификатора. Приказани подаци не могу се сматрати општим и обавезним моделом, али могу типичним за дати новинарски жанр и за текст о одређеној теми.

³² Табела је начињена према тексту објављеном у рубрици «црне хронике» (Д).

2	МИ СФ	4	спецификатор <i>објекат (адресат)</i>	1	иницијали <i>објекат (пацијенс)</i>	2	Ø
	МИ СФ	5	л. гл. о. (актив) <i>предикат</i>				
3	МИ	6	анафоричка заменица <i>објекат (пацијенс)</i>	2	спецификатор		
	СФ				<i>субјекат (агенс)</i>		
	МИ	7	редуковани персонални <i>субјекат (агенс)</i>	3	анафоричка заменица <i>објекат (адресат)</i>		
	СУ						
	МИ	8	л. гл. о. (актив) <i>предикат</i>				
	СФ						
4	МИ СУ	9	спецификатор <i>субјекат (пацијенс)</i>		спецификатор <i>објекат (адресат)</i>	3	Ø

Р – реченица по реду јављања	МИ – лексички модел идентификатора
И – идентификатор по реду јављања	СФ – синтаксичка функција (семантичка улога) идентификатора
Н – наслов	

2.3.2. *Одређеност актера.* У домену дискурса новинског текста је и концептуализација одређености/ неодређености актера, коју здружено изражавају и лексички модели идентификације и семантичка улога актера и њој одговарајућа дијатетичка парадигма, али и жанр и тема текста, односно догађај, и његов значај односно изазвана последица на друге, врста делатности и познатост актера. Висок степен одређености задобијају, на пример, актери догађаја о којима се саопштава у културној и спортској рубрици, који су, дакле, индивидуализирани. Индивидуализација колективног актера у извештајима о спорту и неким облицима привредне и сл. делатности спроводи се двојако – само на нивоу колектива или издвајањем појединца из датог колектива. Повремене метонимијске идентификације засноване на логичкој вези између простора и људи који га испуњавају тада се свode на однос *држава – репрезентација, фабрика – радници* и сл. Висок степен одређености, под условом да је познато ко су, остварују и актери који проузрокују или трпе радње о којима се пише у «црној хроници». Насупрот њима, актери надлежни да такве догађају сузбијају и кажњавају по правилу се идентификују колективно.³⁴

³³ Знаком Ø означан је лексички неидентификован агенс пасивног предиката.

³⁴ Новину у идентификацији актера са специјалним овлашћењима представља издавање истражних судија и дежурних командира милиције.

Највиши степен одређености актера постиже се персоналним идентификаторима, задовољавајући спецификаторима, а најнижи метонимијском или идиоматизованом метафоричном идентификацијом. И поред тога што се употребљеним идентификаторима постиже одговарајући степен одређености без обзира на домен догађаја о коме се извештава, процена достигнутог степена се изводи на основу релевантности догађаја и датог домена за ширу заједницу.³⁵

3. Закључна напомена

Лингвистички формулисан део одговора на прво новинарско питање – ко је у догађају учествовао – своди се на то да је то онај ко је вршилац радње (агенс), али и онај који је њоме обухваћен (пацијенс и адресат). Будући да се семантичке улоге формализују одговарајућим синтаксичким функцијама, значајан критериј за њихово разликовање је дијатетичка конверзија. Други део овако формулисаног одговора тиче се разликовања структурних модела – комплексни, елементарни и редуктовани, и лексичког типа идентификатора – персонални, спецификаторски и метонимијски.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, М. (2005). Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком. *Зборник за филологију и лингвистику*. XLVIII/1-2: 151-232.
- Алановић, М. (2007). Фокус пажње као регулатор синтаксичке кореференцијалности. *Српски језик* : бр. 11 (у штампи)
- Васић, В. (1998). Синтаксичка кореференцијалност. *Јужнословенски филолог*. LIV: 79-86.
- Васић, В. (2007). Дискурсни и граматички параметри анафоризације агенса. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1: 27-36.
- Ивић, М. (2005а). О именцама у parapronominalној служби. *О речима*. Београд : XX век: 21-30.
- Ивић, М. (2005б). О неким особеностима личних заменица у процесу анафоризације. *О речима*. Београд : XX век: 31-45.
- Клајн, И. (1985). *О функцији и природи заменица*. Библиотека Јужнословенског филолога. Nova serija. knj. 7. Београд : Institut za srpskohrvatski jezik.
- Кликовац, Душка (1999). Још о експлицитној категоризацији именичких појмова у јавном језику. *Језик данас* бр. 10: 10-12.
- Коњик, Ивана (2006). Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/1: 219-304.
- Поповић, Љубомир (1997). *Ред речи у реченици*. Београд : Друштво за српски језик и књижевност Србије.

³⁵ У том смислу су врло индикативни примери одређивања персоналим идентификатором некога ко је обио трафику и метонимијског одређивања оних са великим овлашћењима и одговорностима у домену политике.

- Трифунџагић, Иван (2007). Бирокупатизација језика у новинском тексту (нивои категоризације именичких појмова и декомпоновани предикат). *Прилози поручавању језика* 38. (у штампии) Helbig, Gerhard und Joachim Buscha (1996). *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt.
- Tesnière, Lucien (1959). *Eléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Welke, Klaus M. (1988). *Einführung in die Valenz- und Kasus-theorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut.

Vera Vasić i Milivoj Alanović

GRAMMAR IN NEWSPAPER TEXT: RESPONSES ON FIRST OF 5W+H QUESTIONS

Summary

Typical lexical and grammatical means in identification the actors in newspaper texts are presented in the paper, given from the viewpoint of a discourse analyses. The most important difference between the actors is established on the bases of semantic role of the actor or patients, the one which they retain even in topicalisation of the object and in use of an active sentence instead a passive one. The lexical identification of the actors may be complex (specificator + personal identifier), elementary (personal identifier or specificator) or reduced (personal identifier or specificator reduced on one element of a complex name). The most important parameters of a discourse and text identification of the actors are the number of actors, the number of single actors, the place of identifier in a text, the journalistic genre, the type of newspapers and the occupation of the actor, as well as the kind and importance of the event.

Jasmina Dražić
(Novi Sad)

TEORIJSKI OKVIR ZA IZRADU MINIMALNOG REČNIKA KOLOKACIJA SRPSKOG JEZIKA KAO STRANOG

SAŽETAK. Za uspešnu komunikaciju na stranom jeziku, osim vokabulara i gramatičkih pravila toga jezika, neophodno je poznavati i sintagmatske leksičke odnose, tj. mogućnosti vezivanja određenih leksema s drugim leksemama. Da bi se sačinio minimalni rečnik kolokacija u srpskom jeziku, potrebno je najpre odrediti leksički fond koji bi ga sačinjavao, kriterijume semantičke klasifikacije leksema, gramatičke komponente leksičkog spoja kao i leksikografske principe obrade odrednica.

KLJUČNE REČI: leksema, kolokacija, srpski kao strani jezik, rečnik.

1. Uvod. U procesu učenja stranog jezika značajno mesto imaju uobičajeni leksički spojevi. Pored poznavanja značenja pojedinih leksema jednog jezika i njegovih gramatičkih pravila, potrebno je znati i 'sintagmatske leksičke odnose' koji podrazumevaju „formalne i/ili sadržinske odnose između najmanje dve udružive leksičke jedinice, koje su odabrane između onih paradigmatički mogućih” (Prčić, 1997: 114).

Predmet ovoga rada jeste opis kriterijuma za selekciju i izbor leksema koje stupaju u najčešće leksičke i gramatičke veze i to na srednjem nivou (B1) znanja srpskog jezika, te predlog njihove semantička klasifikacija, kao i ilustracija leksikografske prezentacije reprezentativnih leksičkih veza, a sve ovo s ciljem da se utvrde leksikološki i leksikografski okviri za izradu rečnika kolokacija za potrebe učenja srpskog jezika kao stranog.

2. Teorijsko-metodološki okvir. Za udruživanje leksema na sintagmatikom nivou u leksikologiji i leksikografiji postoji mnogo termina, a najčešći su sledeći: leksičko slaganje, leksička spojivost, leksička solidarnost, leksička kohezija, leksičko partnerstvo, kolokacija, restrikcija selekcije, leksemska valentnost, inkapsulacija, semantička pozicija.¹ Terminološku raznolikost R.

¹ Terminološka rešenja navodi R. Dragičević pozivajući se na različite autore: Apresjan, Gortan-Premk, Gotštajn, Dragičević, Kastovski, Kac, Kozeriju, Kristal, Kuznjecova, Lajons, Lipka, Lič, Mekoli, Palmer, Porcig, Postal, Prčić, Radić-Dugonjić, Ristić, Fert, Fodor, Halidej, Čomski, Šipka, Šmeljov.

Dragičević objašnjava uticajem različitih lingvističkih pravaca i različitim rešenjima koja variraju od autora do autora i vezana su za aspekt kolokacije koji se proučava. Ona dalje, međutim, dodaje da se „nijedan od pojmova imenovanih navedenim terminom ne može shvatiti drugačije nego kao nekakav aspekt kolokacije.” (Dragičević, 2007: 214).

2.1. Leksičkom **kolokacijom** mogu se smatrati veze leksema ukoliko se radi o semantički dozvoljenim spojevima (npr. *tačan odgovor*; *vrlo dobar*), a **gramatičkom** ako su u pitanju sintaksički dozvoljeni spojevi u kojima učestvuju pre svega glagolske, ali i imeničke lekseme, koje zahtevaju određeni morfosintaksički oblik komplementizacije (reći istinu / prijatelju // da čuti; ponosan na sina). Razlika između ovakvih leksičkih spojeva u literaturi je razgraničena upotrebom termina **kolokacija** i **koligacija**, pri čemu prvi termin označava semantički, a drugi sintaksički korektne spojeve (u Dragičević prema Fert, 1957; Gotštajn, 1986).

Kolokabilnost dveju leksema utvrđuje se postojanjem kompatibilnih dijagnostičkih obeležja (DgO) (up. Prčić, 1997: 117) koja predstavljaju skup unutarjezičkih (najpre semantičkih), i vanjezičkih (pragmatičkih) činilaca. Kao primer za kolokabilnost autor navodi leksemu *drink* /piti/ koja obavezuje upotrebu imenice sa dijagnostičkim obeležjem [LIQUID] /tečno/, kao i [LIQUID FOR DRINK] /valjan za piće/, ali ovde se ne pojavljuje imenica *soup* /supa/ koja kolocira sa glagolom *eat*, prvenstveno zbog vanjezičkih razloga.

2.1.1. Pitanje *kolokacionih ograničenja* ujedno je zato i pitanje leksičke semantike i leksičke pragmatike. Tako će, na primer, strancu koji uči srpski jezik biti nejasna granica između prideva *mali/velik* i *sitan/krupan* – kada nešto prestaje da bude *malo* i postaje *sitno* i u tom smislu zašto *oči* neće biti male ili velike nego sitne ili krupne, a ostali delovi tela to neće biti (izuzimajući *kosti*). Isto tako, zašto će imenica *kosa* biti okvalifikovana kao *gusta* ili *retka*, ako znamo da pridev *gust/redak* u svom osnovnom značenju najčešće kolocira sa imenicama koje imaju DgO [TEČNOST], te dalje u vezi s ovim pridevskim antonimskim parom, zanimljivo je napraviti semantička razgraničenja i između opozicije *gust : redak* i *čest : redak*. Razlike u značenju ovih prideva kao i pravila njihove upotrebe utvrđuju se tek na sintagmatskom planu i kao takvi sasvim su jasni govorniku ukoliko mu je srpski jezik maternji. Isto tako, na teorijskom planu nije teško prepoznati razne semantičke transformacije koje stvaraju nova značenja i pomeraju granice njihove upotrebe. Strancu, međutim, ovakvi spojevi prave teškoće i predstavljaju najčešće dileme u komunikaciji na višim nivoima učenja jezika.

2.1.2. S druge strane, posebnu oblast čine gramatičke veze koje su takođe prvenstveno uslovljene leksičkom semantikom. Tako se na primer postavlja pitanje hoće li pridev biti samo u funkciji atributa (*bogat čovek*) ili će njegova

semantika otvarati mogućnost veze sa dugim leksemama u funkciji leksičkog jezgra predikata (*preparat je bogat vitaminima*) i koja semantička ograničenja postoje za vrstu njegove komplementizacije (*bogat* + imenica koja označava neživ pojam: *mineralima, vitaminima, rudama, šumama* ili apstraktan pojama sa psihološko-emotivnim značenjem: *emocijama, idejama, iskustvom*). U grupi gramatičkih veza, glagolska rekcija otvara najkompleksnija pitanja među kojima se izdvajaju dva najznačajnija:

- 1) pitanje glagolske semantike koja uslovljava i semantiku imenica koje stupaju u vezu sa njim, na primer: „Klimati se (**be loose**) mogu samo oni organi koji imaju koren (WITH A ROOT). Drugih ograničenja u ovom polju nema.” (Hlebec, 1997: 71);
- 2) pitanje tranzitivnosti, tj. obavezne dopune, oblika te dopune, te, ukoliko je u pitanju imenička leksema, pitanje semantičke klase kojoj pripadaju te dopune:
 - a) glagol **nositi** je tranzitivan i zahteva direktni objekat u akuzativu, ali je drugo pitanje semantičkih ograničenja upotrebe tih dopuna: (1) predmet koji je u rukama: *torbu*; (1.1) predmet koji je na telu, npr. odeća, obuća, nakit: *haljinu, cipele, prsten*; (2) forma kose, frizura: *kratku kosu*² (u ovom slučaju je neophodna upotreba obaveznog determinatora);
 - b) glagol **izaći** je intransitivan, ali je ova aktivnost najčešće adverbijalno specifikovana:
 - (1) NA, U + A: na ulicu, u grad, (2) IZ + G: iz voza, (može se iskazati i koagens ove radnje SA + I: sa majkom).

3. Principi za izradu rečnika kolokacija. Proučavanje kolokacija i posebno njihova leksikografska obrada otvara mnogobrojna pitanja jer je, pre svega, veoma teško odrediti granicu između slobodnog spoja reči, kolokacije i frazeologizma. Unutar kolokacionih veza može se prema T. Prčiću odrediti **kolokacioni opseg**, na osnovu kojeg se kolokacije mogu odrediti kao: **otvorene** – učestvuju lekseme s veoma opštim značenjem, kao što su glagoli *imati, praviti, raditi, dati, uzeti*, **vezane** – sadrže lekseme specifičnog značenja koje se izvan tog spoja ne javljaju: *slegnuti ramenima* i **ograničene** – koje obuhvataju „središnji prostor između navedene dve krajnje tačke, [...] lekseme umerenog kolokacionog opsega – ni širokog ni uskog” (Prčić, 1997: 122). Iz leksikografskog ugla, dalje, važno je odrediti noseću leksemu, tj. primarni kolokat jer kolokacija gotovo uvek predstavlja celinu i doživljava se kao jedan pojam. Tako se, na primer, postavlja pitanje hoće li se imenica *kosa* i *linija* po-

² Poklapa se sa engleskim glagolom **wear**, o čemu B. Hlebec kaže: „**wear** kolocira sa **hair**, ali se neće kazati * **He wears his hair**, jer je to nedovoljno informativno. Biće potreba dopuna, npr. **He wears his hair short**, da bi rečenica imala komunikativnu valjanost.” (Hlebec, 1997: 6)

javiti kao sekundarni kolokati prideva *ravan* ili će pridev biti podređen ovim imenicama ili će se, pak, sve lekseme pojaviti kao nosioci težišta kolokacije.

Da bi se osvetlila sva ova pitanja i postavilo dobro polazište za izradu minimalnog rečnika kolokacija srpskog jezika kao stranog, potrebno je najpre definisati osnovne parametre koji se tiču namene, obima, principa grupisanja lekseme u semantičke grupe, korpusa koji bi pokrивao leksičko-gramatičke zadate standarde za ovaj nivo znanja jezika, te parametre za izbor kulturološki specifičnih leksema, tj. leksičkih spojeva.

3.1. Minimalni rečnik leksičkih i gramatičkih kolokacija prvenstveno bi bio namenjen stranim studentima na srednjem nivou učenja jezika (nivo B1 – Prag znanja)³, te bi kao takav trebalo da sadrži one lekseme koje su prema standardnim jezičkim i nejezičkim kriterijumima⁴ selektovane i uvrštene u Minimalni jednojezični tematsko-terminološki rečnik srpskog jezika kao stranog.⁵ Od ovih 2.630 leksema, koliko broji ceo rečnik, trebalo bi izdvojiti imenice, prideve, priloge i glagole i ispitati njihove veze na određenom korpusu koji bi pokrивao sve funkcionalne stilove osim razgovornog. U korpus bi trebalo da uđu udžbenici za učenje srpskog jezika, primeri korišćeni u Pragu znanja srpskog jezika, žanrovski različiti tekstovi iz dnevne štampe, odabrani delovi savremene domaće beletristike, kao i administrativno-pravni akti i naučni tekst. Obavezan deo korpusa činio bi i Elektronski neetiketiran korpus srpskog jezika,⁶ koji je poslužio za ovo uvodno istraživanje jedne grupe primera.

3.2. Uzimajući u obzir namenu ovoga rečnika i prirodu njegovih korisnika, relevantne smernice za njihovo grupisanje trebalo bi da budu sledeće:

- a) celokupnu građu razvrstati u tematske celine i potceline definisane međunarodnim standardima (lična identifikacija, kuća, privatni život, slobodno vreme, putovanja, odnosi sa okolinom, zdravlje i blagostanje, obrazovanje i zaposlenje, kupovina, hrana i piće, javne službe, snalaženje u prostoru, strani jezik, vremenske prilike, politički stavovi⁷);
- b) kolokati u okviru jedne odrednice imaće redosled prema frekventnosti;
- c) u leksičke spojeve ubrajaće se svakako i oblici koji nisu u svom osnovnom obliku (komparativ i superlativ: *manja cena*, padežni oblici: *cena robe*, *lek protiv neplodnosti*); spojevi tipa *očuvanje zdravlja* i *zdravlje dece* takođe će se ubojati u inventar kolokacija više iz gramatičkih nego iz semantičkih razloga;

³ The Common European Framework of Reference for Language

⁴ Jezički – frekventnost, distribucija, disponibilnost, obuhvatnost i savladljivost; nejezički – potrebe korisnika, ciljevi učenja jezika i uzrast ciljne grupe.

⁵ Neobjavljen magistarski rad J. Dražić.

⁶ <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus>

⁷ Ovu klasifikaciju daje J. Vučo u svom radu *Leksički minimum i vrste reči* (1998: 370).

- d) označiti tip kolokacionog opsega tako što će biti markirani vezani kolokati znakom [+], a ograničeni i otvoreni neće imati oznaku;
- e) obeležiti se najšira semantička ograničenja (kategorija npr. [živ +] za imenicu *ministar* u spoju *ministar zdravlja* pri određivanju lekseme *zdravlje*;
- f) obeležiti izrazitu pripadnost kolokata određenom funkcionalnom stilu (*pravni lek* AP – administrativno-pravni stil);
- g) sinonimi i lekseme veoma bliske semantike biće dati u zagradi pored najfrekventnije lekseme sekundarnog kolokata: *lek – koristiti (upotrebljavati, uzimati)*

4. Zaključak. Na osnovu svega do sada rečenog, dalje će se predstaviti primer leksikografske obrade nekoliko osnovnih leksema iz tematske celine ZDRAVLJE. Primeri su preuzeti iz Neetiketiranog elektronskog korpusa srpskog jezika i predstavljeni su prema principu frekventnosti kako samih kolokata, tako i konstrukcija u kojima se oni javljaju. Kao polazni primer poslužiće leksema *lek* koja će se predstaviti u tabeli radi lakše preglednosti.

primarni kolokat	tip kolokacione konstrukcije	sekundarni kolokati	kolokacioni opseg	stilska pripadnost
lek , a m.				
ADJ	1. Adj ~ 1.1. 2.	pravi, najbolji, moćan, delotvoran, spasonosan, efikasan, čudotvoran; pravni		AP
N	1. ~ od + G 1.1. ~ protiv + G 1.2. ~ za + A 1.3. ~ na + A	od svih bolesti, od ljubavi protiv neplodnosti za neku opasnu bolest na recept	+	
V	1. V ~ (A)	tražiti, naći, koristiti (upotrebljavati, uzimati), preporučiti, napraviti, čuvati		

lečiti, -im (impf, tr). 1. ~ N(A): dete, čireve, otoke, oko, perut, živce. 1.1. ~ N(I): lekovima, čajevima, antibioticima. 1.2. ~ N(od +G): od alkoholizma, od narkomanije, od side.

izr. vreme leči sve.

zdravlje, a n. 1. Adj ~: telesno (fizičko) duševno, duhovno (psihičko, mentalno), slabo (narušeno); 2. N(dev) ~ (G): jačanje, očuvanje, zaštita; ~N(G): ljudi, dece, mladih; 2.1. N(Nom ž+) ~ (G): ministar (+);

izr. pucati od zdravlja.

lekarski, a, o. 1. ~ N: pregled, recept, nalaz, savet, tim (konzilijum), izveštaj, poziv.

lekovit, a, o. 1. ~ N: bilje, blato, dejstvo, sredstvo, voće, trava; 2. ~ V: delovati + Adv (+).

patiti, im (impf, med): 1. ~ N(od+G): od hronične nesanice, od zatvora, od klaustrofobije, od proširenih vena; 1.1. ~ N(zbog+G): zbog nesreće, zbog devojke.

osećati se, am (impf, med): 1. ~ Adv: bezbedno, bolje, čudno, divno, dobro, nelagodno, odlično, opušteno, povređeno, prazno, bespomoćno, prijatno, prirodno, ugodno, loše, usamljeno. 2. ~ Adj (I) krivim, bogatim, mladim, odgovornim, prevarenim, pozvanim; 2.1. ~ N(I): Crnogorcem, pravoslavcem; 3. ~ kao N: kao baba, pobednik; 3.1. ~ kao +Cl: kao da sam izgubio.

bolovanje, a n.: 1. V ~ (A): produžiti, odobriti, zloupotrebiti, otvoriti, uzeti, dati; 1.1. V~ (na+A): otići, (ot)ići; V~ (na+L): biti (+).

LITERATURA

- Dragičević, Rajna (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Zavod za udžbenike. Beograd.
- Gortan-Premk, Darinka (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Hlebec, Boris (1998). *Connect Your Words: A Dictionary of Collocations*. Trebnik. Beograd.
- Klajn, Ivan (2006). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Zavod za udžbenike. Beograd.
- Prčić, Tvrtko (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. (2002) Oxford University Press.
- The BBI Dictionary of English Word Combinations*. (1997). M. Benson i dr. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.
- Elektronski korpus srpskog jezika: <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu>

Jasmina Dražić

COLLOCATION DICTIONARY OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The necessary task is the limitation of lexis, i.e. acquiring the lexical minimum necessary for communication in the environment in which the target language is spoken. One of the important starting points is that such a lexical selection is aimed at a wide circle of learners in terms of education, interests and motives, which means that it should not be specific.

As a result one can expect lexemes gathered in different thematic fields: personal identification, education and work, free time, travel, environment, health, shopping, food and drink, services, giving directions. These thematic fields would be then connected to different terminological systems: science, sport, culture, politics and public life, arts, education, environment.

Dušanka Zvekić-Dušanović
(Novi Sad)

O SRPSKIM KONSTRUKCIJAMA S IMPLICITNIM MODALNIM GLAGOLIMA
I NJIHOVIM MAĐARSKIM EKVIVALENTIMA

KRATAK SADRŽAJ: U radu se polazi od srpskih konstrukcija s modalnim značenjem u kojima se mogu rekonstruisati modalni glagoli *trebati* i *moći* i posmatraju se njihovi mađarski ekvivalenti. U srpskom se razmatraju: infinitiv, konstrukcija *da* + prezent, konstrukcije s morfemom *se* i akuzativ s predlogom *za* - upotrebljeni sa značenjima potrebe ili mogućnosti. Uvid u mađarske ekvivalente pokazuje semantičku podudarnost koja se ispoljava u ekspliciranju odgovarajućih modalnih pokazatelja (najčešće glagola *kell* = *trebati* i *lehet* = *moći*), kao i u ostvarivanju modalnih pokazatelja karakterističnih za mađarski jezik (kao što su potencijalni glagoli i particip instans).

KLJUČNE REČI: srpski jezik, mađarski jezik, sintaksa, semantika, modalnost, kontrastivna analiza, infinitiv, *da* + prezent, morfema *se*.

Modalnost se u okvirima jezičkih istraživanja može poimati kao semantička kategorija neodvojiva od pragmatičkih uslova jer je često za preciznije određivanje modalnog značenja određenog iskaza neophodan uvid u celokupnu govornu situaciju. Jedno od najtežih pitanja u istraživanju modalnosti jeste i ono koje se odnosi na određivanje njenih granica, odnosno pokušaj da se odvoje iskazi u kojima se može utvrditi modalno značenje od onih koji ga nemaju. U literaturi postoji i mišljenje prema kojem je „semantičko-pragmatička kategorija modalnosti sastavni deo sadržaja svake rečenice“ (Piper 2005: 636).

Modalnost je svakako kategorija koja se na planu forme ispoljava na različitim jezičkim nivoima. Ispoljenost modalnog značenja najčešće se kreće na relaciji gramatikalizacija – leksikalizacija, a obuhvata i prostor između njih. Može se reći da su tipični eksponenti modalnog značenja glagolski načini i modalni glagoli. Upravo su modalni glagoli ti koji se mogu svrstati među leksičko-gramatička sredstva izražavanja modalnosti. Među glagolima u srpskom jeziku, status modalnog pokazatelja nesumnjivo imaju glagoli *trebati* i *moći*, čija semantika upućuje na dva karakteristična tipa modalnosti: potrebu i mogućnost.

Za modalnost se može reći i da je univerzalna kategorija. Može se, takođe, pretpostaviti da različiti jezici raspolazu određenim sredstvima kojima će iskazati i značenja kao što su „potreba“ i „mogućnost“. Jezička sredstva za

iskazivanje ovih značenja u različitim jezicima mogu biti identična, ali jedan jezik može raspolagati i nekim specifičnim sredstvima.

Zanimljiva je osobenost jezika (ne samo srpskog, naravno) da u nekim situacijama ume da „sakrije“ neke elemente iskaza, pri čemu govorni predstavnici toga jezika „osećaju“ da je on prisutan. U tim slučajevima možemo govoriti o implicitno prisutnim elementima, elementima koji se mogu rekonstruisati. Ovom prilikom pažnja će se posvetiti upravo onim srpskim iskazima u kojima su glagoli *trebati* i *moći* implicitno prisutni i posmatraće se njihovi ekvivalenti u mađarskom jeziku.¹

Modalni glagoli, usled nepotpune semantike, obavezno dobijaju dopunu koja se u srpskom ostvaruje u vidu konstrukcije *da* + prezent ili u infinitivu. Ima, međutim, situacija kada se ove dopune pojavljuju bez modalnih glagola pri čemu iskaz i dalje ima značenje potrebe ili mogućnosti.

1. Najpre će se pokazati mogućnosti upotrebe infinitiva.

1.1. Prikazujući detaljno situaciju u srpskohrvatskom jeziku, vezanu za problematiku infinitiva, M. Ivić (1972: 115-116) kao poseban tip izdvaja infinitiv koji zauzima sintaksičku poziciju nezavisnog predikata. Infinitiv tada imenuje nepostojeću akciju pri čemu postoje dve mogućnosti: 1) nalaže se izvršenje date akcije ili 2) postavlja se pitanje povodom njenog izvršenja.² U prvom slučaju autorka izdvaja dva značenja: preskriptivno (generalno nalažanje neke akcije) i prospektivno (akcija se postavlja u program nečije delatnosti). U oba značenjska tipa ispred infinitiva se može eksplicirati modalni glagol *trebati*.³ Preskriptivni infinitiv se najčešće pojavljuje u tekstovima tipa „uputstvo“ koji podrazumevaju davanje stimulansa za vršenje imenovane akcije „sa strane“ usled čega je veoma blizak imperativu. Ipak, za razliku od imperativa, ovaj infinitiv podrazumeva „neidentifikovanost primaoca impulsa za akciju“ (Ivić 1972: 117) i depersonalizovanog davaoca impulsa za akciju, odnosno izostaje neposredno obraćanje konkretnom licu.

U mađarskom su kao ekvivalenti ovoga tipa infinitiva zabeležene različite mogućnosti.⁴ Preskriptivno značenje postiže se glagolom *kell* = *trebati*, ali i imperativom, kao i prezentom prvog lica plurala. Pored ovih mogućnosti za-

¹ Primeri kojima će se ilustrovati posmatrana pojava pojavljuju se u korpusu formiranom za jedno obimnije istraživanje posvećeno modalnosti u srpskom i mađarskom jeziku. Up. D. Zvekić-Dušanović (2006b: 400-403).

² Upitne rečenice ovom prilikom neće biti razmatrane.

³ S obzirom na to da je osnovna razlika između preskriptivnog i prospektivnog značenja u nejednakom doziranju prinudnosti – jačem u preskriptivnom, a slabijem u prospektivnom značenju, u prvom slučaju je prikladan oblik prezenta glagola *trebati*, a u drugom potencijal ili futur ovoga glagola (Ivić 1972: 116).

⁴ Mađarski ekvivalenti srpskog preskriptivnog infinitiva prikazuju se i u radovima D. Zvekić-Dušanović (1997: 103-108; 2001: 54-55).

beleženi su i primeri s «participom instans» - glagolskim pridevom budućim, oblikom kojim se u mađarskom može iskazati radnja koja se očekuje, koju je potrebno izvršiti,⁵ a koji je čest u uputstvima, propisima, u jeziku štampe, nauke, administracije.

Dobro sažvakanu tabletu PROGUTATI sa malo vode (DZD, 63) ⁶	A tablettát jól összerágva, kevés vízzel KELL LENYELNI (DZD, 63)
Ovo rešenje OBJAVITI u «Službenom listu opštine Subotica» (DZD, 44)	A jelen végzést KÖZZÉ KELL TENNI Szabadka Község Hivatalos Lapjában (DZD, 44)
DRŽATI izvan domašaja dece (DZD, 45)	Gyermeektől TARTSA távol (DZD, 45)
Pripremljenu masu SIPATI u namazan sud i PEĆI u rerni na umerenoj temperaturi 65-70 minuta (DZD, 45)	Az előkészített masszát kikent tepszibe ÖNTJÜK, és közepes hőmérsékletű sütőben 65-70 percig SÜTJÜK (DZD, 45)
Pre upotrebe bočicu znažno PROMUĆKATI (DZD, 45)	Közvetlenül a használat előtt FELRÁZANDÓ (DZD, 45)
DRŽATI na hladnom i suvom mestu (DZD, 45)	Hűvös, száraz helyen TARTANDÓ (DZD, 45)
UZETI/UZIMATI natašte (M-SZ KSZ)	Éhgyomorra VEENDŐ BE (M-SZ KSZ)

Treba, ipak, dodati da su zabeleženi primeri preskriptivnog infinitiva i u mađarskom, iako se on ne preporučuje:⁷

5-6 kapi UKAPATI u obolelo uvo u razmacima od jednog sata (DZD, 43)	Óránként 5-6 cseppet a beteg fülcsatornába BECSEPEGTETNI (DZD, 43)
Sadržinu kesice SIPATI u šolju (DZD, 43)	A tasak tartalmát pohárba ÖNTENI (DZD, 43)
UMUTITI s mlekom, ZAMRZNUTI i gotovo je (DZD, 80)	Tejjel FELVERNI, FAGYASZTANI és kész (DZD, 80)

Ovaj infinitiv se može, u srpskom, pojaviti i s negacijom (uz ograničenje da glagol mora biti nesvršenog vida) i tada služi za iskazivanje instrukcija, upozorenja i zabrane. U mađarskom će se ostvariti neko od drugih sredstava za iskazivanje ovih značenja: negirani pridev *szabad* = *dozvoljeno*, negirani prezent prvog lica plurala, negirani imperativ, kao i pridev *tilos* = *zabranjeno*:

NE UZIMATI na prazan stomak (SSSJ, 970)	Éhgyomorra NEM SZABAD VENNI (inform.)
NE HRANITI životinje u kavezima (SSSJ, 970)	A ketrecben lévő állatokat NEM ETETJÜK (inform.)

⁵ Up. o upotrebi „participa instans“ kod Deme I (1961: 233), Deme II (1962: 127), M. Burzan (1990: 22, 111-112, 139-140), Balogh et al. (2000: 233,395).

⁶ Spisak izvora dat je na kraju ovoga rada.

⁷ Naime, informatori za mađarski jezik, u tekstovima tipa «uputstvo», sugerišu upotrebu ličnog glagolskog oblika: imperativa ili prezenta prvog lica plurala. U pravnim tekstovima (zakonima, statutima) se, pak, smatra da se i formalno mora iskazati naredba (up. Papp 1980: 53).

NE OSTAVLJATI decu bez nadzora (SSSJ, 970)	NE HAGYJUK a gyerekeket felügyelet nélkül (inform.)
NE NAGINJATI SE kroz prozor (IM, 117)	TILOS KIHAIJOLNI az ablakon (inform.)

1.2. Razmatrajući infinitiv koji se pojavljuje uz glagol *biti* (*jesam*), M. Ivić (1972: 130) pokazuje da i u primerima toga tipa dolazi do redukcije glavnog predikata s modalnim značenjem, te da se „na nivou dubinske strukture u funkciji glavnog predikata nalaze modalni izrazi kao *potrebno je* i *moгуće je*“ (str. 130). Sledeći primer upravo pokazuje mogućnost rekonstrukcije ovih modalnih značenja:

Da mi JE ZNATI šta mi JE ČINITI (razg.)	Csak TUDHATNÁM, mi a TEENDŐM (inform.)
---	--

Uz prvi infinitiv u navedenom primeru može se rekonstruisati modalno značenje mogućnosti, uz drugi – modalno značenje potrebe (up. *Da mi je moguće znati šta je mi je potrebno činiti*, odnosno *Da mogu znati šta treba da činim*). U iskazu sa rekonstruisanim značenjem mogućnosti pored ovog značenja prisutno je i značenje želje. Njime je iskazana želja da postoji mogućnost za ostvarenje situacije označene infinitivom. Eksplicitni signal želje predstavljen je veznikom *da* koji se ostvaruje u inicijalnom položaju.⁸ Nosilac želje (uz prvi infinitiv) i ispunitelj situacije koja se sagledava kao potrebna (drugi infinitiv) označeni su dativom. U mađarskom su značenja mogućnosti i potrebe eksplicirani. U prvom slučaju prisutan je potencijalni glagol kojim se u mađarskom jeziku iskazuje mogućnost, odnosno radnja, situacija koju je moguće ostvariti.⁹ U drugom je prisutan glagolski pridev budući, tj. particip instans, za koji je već rečeno da može imati značenje potrebe. I potencijalni glagol i particip instans dobijaju lične nastavke, potencijalni glagol – lični glagolski nastavak, particip instans – lični posesivni nastavak. Ličnim nastavcima obeleženi su nosilac želje i ispunitelj imenovane situacije.

Značenje potrebe pokazuju i sledeći primeri:

Sad znam šta mi JE ČINITI (razg.)	Most tudom, mit KELL CSINÁLNOM (inform.)
Koga JE MOLITI, NIJE ga SRDITI (S-M R)	Akitól KÉRNI KELL, azt nem SZABAD MEGHARAGÍTANI (S-M R)

⁸ M. Ivić (1972: 130) navodi primer *samo da mi je dočekati* u kojem ispušteno leksičko jezgro rekonstruiše na sledeći način: *samo da mi je moguće dočekati*. Ovako rekonstruisana rečenica ima značenje identično onima sa veznikom *kad* i oblikom potencijala glagola *moći* (up. *kad bih samo mogla da dočekam*) ili onima sa veznikom *da* i prezentom (up. *da mogu da dočekam*), koje svakako imaju značenje želje.

⁹ O modalnoj vrednosti potencijalnih glagola kao i o različitim tipovima mogućnosti koji se ovim glagolima mogu označiti up. detaljnije: Deme I (1961:361-362), Balogh et al. (2000:387), F. Kiefer (1985: 131-153; 1990:1-15), E. Andrić (2002: 43), D. Zvekić-Dušanović (2006a: 427-436).

Potreba je, u mađarskom, iskazana modalnim glagolom *kell* = *trebati*. U drugom primeru, u srpskom, infinitiv se pojavljuje i uz negirani pomoćni glagol čime se ne dobija značenje negacije potrebe, već značenje inicijative suprotnog smera, pa i zabrane, što pokazuje i odgovarajuća mađarska konstrukcija s negacijom prideva *szabad* = *smeti, dozvoljeno je*.

Značenje mogućnosti praćeno značenjem želje sadrže sledeći primeri:

Da mi ga JE opet VIDETI (MV, 638)	BÁRCSAK megint LÁTHATNÁM (inform.)
Da mi JE ZNATI šta ih je zadržalo (razg.)	CSAK TUDHATNÁM mi tartotta fel öket (inform.)
Da JE meni LEĆI pa UMRETI (S-M R)	BÁRCSAK LEFEKHETNÉK és MEGHALHATNÉK (S-M R)

U mađarskom jeziku, vidimo, pojavljuju se očekivani potencijalni glagoli. Ovi se glagoli nalaze u kondicionalu, prisutne su i modalne partikule, što upućuje na to da, osim značenja mogućnosti, i ove rečenice sadrže značenje želje.

Infinitiv uz pomoćni glagol *biti* koji ima značenje mogućnosti, ali koje nije praćeno i željom, sudeći prema korpusu, nije frekventan u srpskom jeziku, i zabeležen je samo za iskazivanje negacije mogućnosti i to glagola percepcije i kognitivnih glagola.¹⁰ Mađarski ekvivalenti su: infinitiv upotrebljen samostalno,¹¹ potencijalni glagol i modalni glagol *lehet* s infinitivom – uz koje se ostvaruje rečca za negaciju:

NIJE nam ZNATI šta će biti (S-M R)	NEM TUDNI/TUDHATJUK/LEHET TUDNI, mi történik (S-M R)
------------------------------------	--

Infinitiv se u srpskom može pojaviti i uz radni pridev glagola *biti*. Ova konstrukcija je, po svom značenju, ekvivalentna konstrukciji s modalnim glagolom *trebati* u perfektu (up. *bio doći* ↔ *trebalo je da dođeš*). Govornik zna da situacija označena infinitivom nije ostvarena i povodom toga iskazuje prekor, prebacivanje.¹² Razlika između konstrukcije s glagolom *biti* i konstrukcije s modalnim glagolom *trebati* ogleda se u izrazitoj afektivnosti konstrukcije s glagolom *biti*.¹³ U mađarskom jeziku, kao ekvivalent ove konstrukcije, pojavljuje se kondicional prošli modalnog glagola *kell* = *trebati* s dopunom u infinitivu. Konstrukcijom koju čine glagol *kell* u kondicionalu prošlom (tj. u

¹⁰ Ovo potvrđuju i primeri koje navodi M. Ivić (1972: 130): *Na ulicama nije bilo vidjeti dece* i *Nije bilo više čuti*, a koji su sa hrvatskog govornog područja.

¹¹ Up. o samostalno upotrebljenom infinitivu kao ekvivalentu srpske konstrukcije s morfeom *se* upotrebljenim sa značenjem mogućnosti u tački 3. ovoga rada.

¹² Ovo konstatuje i M. Ivić (1972: 131).

¹³ M. Ivić (1972: 131) ukazuje na izrazitu afektivnost ove konstrukcije. Zanimljivo je ukazati i na različite subjektivne utiske lingvista o ovoj konstrukciji. M. Ivić ovu modalnu konstrukciju vidi kao „dosta čestu u razgovornom jeziku“ (str. 131), dok I. Trbojević-Milošević (2004: 133) smatra da „zvuče veoma zastarelo i svakako pripadaju onome što se u podnaslovu Rečnika SANU naziva 'narodnim jezikom', a što inače zovemo nekim nestandardnim varijetom“.

uslovnom načinu za prošlost) i infinitiv iskazuje se da akcija koju je trebalo realizovati nije realizovana, ili da je izvršeno nešto što nije trebalo izvršiti.¹⁴ Drugim rečima, ova konstrukcija ima kontrafaktivno značenje. Takvi iskazi često imaju i značenje prekora, prebacivanja, zamerke, te semantički u potpunosti odgovaraju navedenoj srpskoj konstrukciji.¹⁵ U poslednjem navedenom primeru sâm oblik kondicionala prošlog prenosi ovo značenje.¹⁶

BIO DOĆI na vreme, pa ne bi sad čekao (IM, 1972, 131)	Idejében KELLETT VOLNA JÖNNÖD, most nem várnál (inform.)
BILA MISLITI kad se udavala, pa sad ne bi kukala (IM, 1972, 131)	GONDOLKODNIA KELLETT VOLNA amikor ment férjhez, most nem jajgatna (inform.)
BIO ranije DOĆI (SM II, 606)	Előbb KELLETT VOLNA JÖNNÖD (inform.)
BIO UZETI gospoja Sidu kad ti tako srce puca za njom (SM II, 606 (S.Sremac, Pop Ćira i pop Spira, 19))	VETTED VOLNA EL a Sida asszonyát feleségül, ha már annyira hasadozik a szíved utána (ZCs, 1964:21) ¹⁶

2. Do sada je bilo reči o infinitivu. Srpski jezik, međutim, karakteriše i veoma raširena upotreba konstrukcije *da* + prezent. Ona je tipična dopuna modalnih i faznih glagola. Ipak, kao i infinitiv, može se pojaviti i samostalno, pri čemu se modalni glagol može rekonstruisati.¹⁷

2.1. Ovom se konstrukcijom, kao i infinitivom, može nalagati izvršenje akcije, odnosno može imati značenje „stimulansa sa strane“ i tada ima vred-

¹⁴ Up. o ovome i kod M. Burzan (1984:115)

¹⁵ Ovakvu konstataciju daje i F. Kiefer (1990: 13) ilustrujući to primerom *Itt kellett volna parkolnod*, što u srpskom glasi *Trebalo je ovde da se parkiraš*.

¹⁶ *Pop Ćiru i pop Spiru* S. Sremca na mađarski je preveo Csuka Zoltán.

¹⁷ Mada upitne rečenice nisu predmet detaljnije analize u ovome radu, skrenula bih pažnju na neke momente koji mogu poslužiti kao dodatni argument za tvrdnju o implicitno prisutnom modalnom pokazatelju uz konstrukciju *da* + prezent. Prikazujući svojstva rečenica u kojima se infinitiv pojavljuje u poziciji nezavisnog predikata, M. Ivić (1972: 117-119) razmatra i infinitiv u pitanjima i konstatuje da je ispred infinitiva „redovno moguće postaviti bezlični predikat *treba*: *da li uzimati pre ili posle jela* → *da li treba uzimati pre ili posle jela*“ (str. 118) i „*kuda ići* → *kuda treba ići*“ (str. 119). Upitnim rečenicama M. Ivić pažnju posvećuje i u radu *O rečenicama tipa Ko to kaže / Ko da to kaže* (2000: 75-78). Predmet razmatranja toga rada jeste mogućnost i smisao spajanja „spoznajnih reči“ s veznikom *da*. Autorka ukazuje na pravilo da se reč *da* obavezno postavlja između reči kojom data rečenica započinje i njenog predikata ukoliko se implicira da situacija na koju se dato pitanje odnosi nije postojeći fakat (up. razliku među rečenicama *Gde se sastaju?* i *Gde da se sastaju?*; *Da li on nju obilazi?* i *Da li da on nju obilazi?* (str. 77)). Potvrdu da se radi o konstrukcionoj osobenosti cele rečenice nalazi i u mogućnosti da se cela sintaksička konstrukcija *da* + prezent zameni oblikom infinitiva (up. *Zašto čutati?* pored *Zašto da se čuti?*; *Šta na to reći?* pored *Šta na to da se kaže?* (str. 78)). Ovim bih zapažanjima dodala još jedno: kao što je za infinitiv upotrebljen samostalno već potvrđeno postojanje implicitnog modalnog pokazatelja, tako ovo pravilo može da se primeni i na konstrukciju *da* + prezent.

nost imperativa. Za razliku od infinitiva, ova konstrukcija, s obzirom na to da je u pitanju lični glagolski oblik, nosi podatak o „primaocu impulsa“. Uočljivo je, takođe, da se *da* + prezent ovako upotrebljen javlja u direktnom obraćanju te je poznat i „davalac impulsa“ jer stimulans potiče od govornika. Ovakvi iskazi često imaju oštar ton, upotrebljavaju se za iskazivanje zapovesti, samim tim sadrže i jaku ekspresivnu vrednost. Ukoliko bi se ovakvim iskazima dodao modalni glagol sa značenjem potrebe (*trebati*), pa čak i neophodnosti, prinude (*morati*) došlo bi do ublažavanja stimulansa.

Kao ekvivalent ove srpske konstrukcije u mađarskom se najčešće pojavljuje imperativ. Zamena imperativom u srpskom moguća je u drugom licu singulara i plurala, i u prvom licu plurala, tj. u direktnom obraćanju. Tako su, u sledećim primerima, umesto konstrukcije *da* + prezent, mogli stajati i oblici imperativa (*da se gubiš ↔ gubi se...*):

Odmah DA SE GUBIŠ odavde, jesi li čuo? (AI, 34)	PUSZTULJ innen, de nyomban, hallod-e? (IA/CsZ, 34)
Kad se Kata vratila s groblja, naredila je Luki: “DA OBUČEŠ čiste gaće, i dođi u moju postelju” (ČD, 30)	Amikor Káta hazament a temetőből, megparancsolta Lúkának: “HUZZ tiszta gatyát és gyere az ágyamba” (CsD/ÁK, 24)
Gazdi DA POLJUBIŠ ruku (ČD, 68)	A gazdának kezét CSÓKOLJ (CsD/ÁK, 50)
Vukašine, DA UČIŠ što igda možeš (ČD, 69)	Vukasin fiam, TANULJ jól, ahogy csak te tudsz (CsD/ÁK, 51)

Ipak, kada je ova konstrukcija upotrebljena u prvom licu množine, preovladava značenje predloga:

DA IZRAČUNAMO koliko ste potrošili na mene (ČD, 58)	SZÁMÍTSUK KI, mennyit költöttetek rám (CsD/ÁK, 43)
DA SVRŠIMO večeras (ČD, 53)	INTÉZZÜK EL az este (CsD/ÁK, 40)
DA SE KLADIMO da je muško (ČD, 22)	FOGADJUNK, hogy fiú lesz (CsD/ÁK, 18)
Bilo kako bilo, DA BACIMO POGLED na polukrvne činjenice (EP/AG, 32)	Mindegy már, NÉZZÜK az élet félvéres tényeit (EP, 41)

Ukoliko je vršilac radnje uopšten, ili se ne želi imenovati, upotrebiće se pasivna konstrukcija s morfemom *se*. U mađarskom se u tom slučaju može ostvariti infinitiv upotrebljen samostalno:¹⁸

DA mi SE ovde za dva minuta NAPRAVI red! (inform.)	Nekem aztán két perc alatt rendet CSINÁLNI! (MG, 230)
--	---

Značenje imperativa imaju i sledeći primeri u kojima se glagoli nalaze u prvom licu singulara. Govornik, međutim, ne podstiče sebe na akciju, već upravo drugo lice, odnosno sagovornika (*da čujem ↔ kaži; da vidim ↔ pokaži*). U mađarskom je realizovan oblik imperativa u prvom licu. Pri tom je uobičajeno i pojavljivanje leksema *hadd* koja ima značenje podsticaja:

¹⁸ Infinitiv u direktnom obraćanju nije neobičan u mađarskom, za razliku od srpskog.

DA ČUJEM! (M-SZ KSZ)	HADD HALLJAM! (M-SZ KSZ)
DA VIDIM! (M-SZ KSZ)	HADD LÁSSAM! (M-SZ KSZ)
DA te više NE VIDIM, reče Kobra mračno i odlazi kući (KGy/VA, 264)	Többé NE LÁSSALAK, mondja Kobra sötéten, és hazamegy (KGy, 431)

Konstrukcijom *da* + prezent može se iskazati i jedna druga vrsta potrebe i to ona u kojoj nije govornik taj koji inicira akciju već je sagledava kao objektivno predstojeću, odnosno kao akciju koja je u planu da se izvrši, čime je ona bliska prospektivnom infinitivu. U tom slučaju moguća je rekonstrukcija modalnog glagola *trebati* (*da se podigne* ↔ *treba da se podigne*). U mađarskom će se i eksplicirati glagol *kell* ili će se upotrebiti prezent za označavanje predstojeće radnje:

Samo još DA SE PODIGNE ovaj zid, pa smo gotovi (MV, 153)	Még csak ezt a falat KELL FELÉPÍTENI, és készek vagyunk (inform.)
Samo DA SE OBUJE i spremna je (razg.)	Még csak FELHÚZZA a lábbelit és kész (inform.)
Evo, DA SE PRESVUČEM i krećemo (razg.)	ÁTÖLTÖZÖM és indulunk (inform.)

Ispunitelj radnje, situacije iskazane konstrukcijom *da* + prezent identičan je licu u kojem se prezent nalazi. U srpskom se ovaj element može eksplicirati i prisvojnom zamenicom. Prisvojna zamenica s kopulom sadrži značenje potrebe, odnosno može se parafrazirati glagolom *trebati* sa subjektom u nominativu (up. *tvoje je da...* ↔ *ti treba da...*). Negacija uz prisvojnu zamenicu ne negira potrebu već se njome negira lice koje treba ostvari situaciju (up. *nije tvoje da...* ↔ *ne treba ti da...*).

Osim formalno identičnog ekvivalenta – posesivne zamenice, u mađarskom se pojavljuje i konstrukcija s glagolom *kell* = *trebati* uz koji imenska reč u dativu označava logički subjekat, tj. ispunitelja. Kao ekvivalent se pojavljuje i konstrukcija s glagolom *tartozik* = *morati, biti obavezan/dužan* i ličnom zamenicom u sublativu. Ova konstrukcija ima značenje nečije dužnosti, nadležnosti, posla, pri čemu je ispunitelj situacije označen ličnom zamenicom. Značenje potrebe, u poslednjem navedenom primeru, eksplicirano je leksemom *dolog* = *posao*. U iskazima ovoga tipa i u srpskom su implicitno su prisutne imenice tipa: *dužnost, obaveza, posao* (up. *nečija dužnost, obaveza, posao, nadležnost je da...*).

Mi smo ti sve obezbedili, TVOJE JE samo da učiš (razg.)	Mi neked mindent biztosítottunk, a TIÉD csak az hogy tanulj / NEKED csak tanulnod KELL (inform.)
Ja sam sve pripremila, TVOJE JE samo da potpišeš (razg.)	Én mindent elkészítettem, RÁD TARTOZIK hogy aláírd (inform.)
NIJE TVOJE da o tome brineš (razg.)	NEM a TE DOLGOD arról gondoskodni (inform.)

Lokativom s predlogom *na* uz glagol *biti* u srpskom se takođe iskazuje značenje potrebe.¹⁹ Leksemom u lokativu označava se lice koje predstavlja ispunitelja radnje imenovane konstrukcijom *da* + prezent (up. *na tebi je da...* ↔ *ti treba da...*). Kao što je to bio slučaj i u prethodnom modelu, negacijom se negira lice koje treba da ostvari situaciju (up. *nije na tebi da...* ↔ *ne treba ti da...*). I ovde se u mađarskom pojavljuje glagol *kell* sa dativom. Pored ove mogućnosti zabeležene su i konstrukcije s glagolima *van* = *biti* i *áll* = *stajati* i imenskom reči u supresivu u funkciji ispunitelja, a koje se mogu smatrati i formalnim ekvivalentom date srpske strukture.²⁰

NA VAMA JE sada da završite (S-M R)	Most már NEKTEK KELL befejeznetek / Most már RAJTATOK ÁLL, hogy befejezitek-e (S-M R) / Most már RAJTATOK ÁLL, hogy befejezzétek (inform.)
NA NJEMU JE BILO da predloži i svoga zamenika (BT, 121)	NEKI KELLETT a helyettesét javasolnia (inform.)
M. je na kraju ukazao da JE prvenstveno NA NAUCI da raspravi ovakve stvari (BT, 120)	M. végül rámutatott, hogy elsősorban a TUDOMÁNYON VAN, hogy megvitasson ilyen dolgokat (inform.)
NIJE NA TEBI da o tome sudiš (razg.)	NEM RAJTAD ÁLL, hogy arról ítélkezzél (inform.)

Konstrukcijom *da* + prezent može se označiti i mogućnost. U mađarskom se tada ostvaruju odgovarajući modalni pokazatelji: potencijalni glagol i glagol *lehet* = *moći* s infinitivom:

Kod vas čovek svačega DA SE NAGLEDA (MV, 153)	Nállatok az ember mindent LÁTHAT (inform.)
Kakvi ljudi, kad iz njih ni jednu suzu, ni jednu reč samilosnu DA ISCEDIŠ (MV, 153)	Milyen emberek, mikor belőlük egy könnyet, egy együttérző szót se LEHET KIHÚZNI (inform.)

2.2. Ne samo infinitiv, već i konstrukcija *da* + prezent može se pojaviti uz glagol *biti* (up. tačku 1.2. ovoga rada). Kao i kod iskaza s infinitivom, može se rekonstruisati modalni pokazatelj značenja mogućnosti. I ovde je značenje mogućnosti praćeno značenjem želje jer se i u iskazima ovoga tipa pojavljuje dativ u funkciji nosioca želje, a pojavljuje se i veznik *da* u inicijalnom položaju. Da su u pitanju kombinatoričke varijante u srpskom jeziku potvrđuju i

¹⁹ Up. o ovome i kod T. Batistić (1972: 120-121).

²⁰ Supresiv je u svom osnovnom značenju padež za obeležavanje prostornog odnosa. Pored ostalih mogućnosti njime se može označavati i površina na kojoj se nešto nalazi u stanju mirovanja (Up. E. Andrić (2002: 161,162)). Upotrebljen s takvim značenjem ima vrednost identičnu srpskom lokativu s predlogom *na*. Up. i primer s prostornim značenjem ovih padeža: *A köny az asztalon van* = *Knjiga je na stolu*.

mađarski ekvivalenti koji su u oba slučaja identični – pojavljuju se iskazi s modalnim partikulama i kondicionalom potencijalnog glagola.

Da mu JE makar DA UHVATI pogled nekog deteta (KD, 70)	HA legalább valamelyik gyermek pillantását ELKAPHATNÁ (KD/BJ, 80)
Da mi JE DA OTPUTUJEM negde na mesec dana (razg.)	BÁRCSAK ELUTAZHATNÉK valahova egy hónapra (inform.)

3. Karakteristika je srpskog jezika postojanje morfeme *se*. Njena je uloga na gramatičkom planu veoma raznovrsna.²¹ Jedno od značenja koje iskaz sa ovom morfemom može imati jeste i preskriptivno. Uslovi za ovakvu interpretaciju jesu uopštenost agensa i mogućnost transformacije u konstrukciju s modalnim glagolom *trebati*.²² Ovaj se model često pojavljuje u tekstovima tipa 'uputstvo' i tada mu, u mađarskom, najčešće odgovara prezent prvog lica plurala, ali se beleže i primeri sa ekspliciranim glagolom *kell*:

Žumanca SE penasto UMUTE sa prah šećerom, DOLIJE SE mleko, slatka pavlaka i aroma (inform.)	A tojássárgákat habosra KEVERJÜK a porcukorral, HOZZÁONTJÜK a tejet, tejszínt és az aromát (Varázs fazék)
...koji vrlo dobro zna kako SE PIŠU pesme (RM, 214)	...aki nagyon jól tudja, hogy KELL verset ÍRNI (inform.)
Ovo SE PIJE natašte (razg.)	Ezt éhgyomorral KELL BEVENNI (inform.)

Negacijom ove konstrukcije iskazuje se ono što ne treba raditi, bilo da je u pitanju savet, preporuka ili čak zabrana. U tom slučaju moguća je rekonstrukcija negiranog modalnog glagola *trebati* (za negiranje potrebe), odnosno negiranih glagola *moći* ili *smeti* (prvenstveno u situaciji zabrane). U mađarskom se beleže sledeće mogućnosti: negirani glagol *kell* = *trebati* i *lehet* = *moći*, kao i pridev *tilos* = *zabranjen* uz koje se realizuje infinitiv. Pored toga, uobičajena je i upotreba trećeg lica plurala prezenta kao znaka uopštenog lica, pa i lekseme *ember* = *čovek* upotrebljenog za označavanje neodređenog pojedinca.

NE SPOMINJE SE ono što je pre bilo, reče Ruben Rubenović, jer nema ništa novo pod suncem (AD, 120)	NEM KELL EMLEGETNI azt, ami azelőtt történt, mondja Ruben Rubenović, mert nincs semmi új a nap alatt (AD/VM, 38)
Ako si o ženidbi hteo, onda SE tako NE POČINJE sa ocem i bratom (ĆD, 54)	Ha csak ezt akartad, NEM így KELL BESZÉLNI az apáddal, meg a bátyáddal (CsD/ÁK, 41)
To SE NE RADI, govorili su (PB, 44)	Ezt NEM LEHET, szokták mondani (PB/RV, 39)

²¹ Detaljan prikaz uloge morfeme *se* u srpskom jeziku daje M. Ivić (1961-1962: 137-151).

²² Ovaj postupak primenjuje i M. Radovanović (1990: 214). Up. i jedan primer koji se na tom mestu navodi: *Šta je to, dakle, dokaz i kako se on izvodi* → ...*kako treba on da se izvodi* = *kako ga treba izvoditi* → ...*kako treba da ga čovek izvodi*.

I on odjednom sav opijen nečim što SE NE ODREĐUJE u svesti (ČD, 48)	Egészen részeg valamitől, amit NEM LEHET KIFOGNI a tudat felszínén (CsD/ÁK, 36)
...cele te nedelje NE JEDE SE kvasac (AD, 202)	...egész héten TILOS kovászos ételt ENNI (AD/VM, 51)
Poklonu SE zubi NE GLEDAJU (SZ-M KSZ)	Ajándék lónak NEM NÉZIK a fogát (SZ-M KSZ)
...privedenje o kojem SE NE GOVORI (KD, 53)	...látomást, amiről NEM BESZÉL az ember (KD/BJ, 55)

Rečenična konstrukcija s morfemom *se* može imati i značenje mogućnosti i tada se može rekonstruisati glagol *moći*. U funkciji predikata ovakvih rečeničnih struktura ostvaruju se, po pravilu, perceptivni i kognitivni glagoli, bilo u afirmativnom bilo u negiranom obliku. Najčešći ekvivalent je infinitiv upotrebljen samostalno:²³

Jedino tu SE VIDE tragovi uske staze kroz celac sneg (AI, 9)	Itt a szűz hótakaróban csak egy keskeny ösvény nyomait LÁTNI (IA/CsZ, 11)
VIDI SE i u mraku (ČD, 49)	LÁTNI sötétben is (CsD/ÁK, 37)
Ako SE u nekom mudrijaškom društvu suviše glasno ČUJE Kobrin glas (...) Regina će potražiti praznu sobu u kojoj bi mogla da se malo opruži (KGy/VA, 247)	Ha okoskodó társaságban sokat HALLANI Kobra hangját (...) Regina keres egy üres szobát, ahol ledőlhetne (KGy, 413)
Iz Avlije SE NE VIDI ništa od grada (AI, 22)	Az Elátkozott udvarból egyáltalában NEM LÁTNI a várost (IA/CsZ, 23)

4. Konstrukcija koju čini akuzativ s predlogom *za* uz glagol *biti* takođe može imati modalno značenje. U tom značenju se po pravilu pojavljuju deverbativne imenice koje prilikom parafraze ponovo postaju glagoli i dobijaju ulogu dopune modalnog glagola *trebati* (up. *za osudu je* ↔ *treba osuditi*). Ispunitelj imenovane radnje nije ekspliciran, uopšten je. U mađarskom ovoj konstrukciji odgovara particip instans (up. prvi sledeći primer). I u drugom mađarskom primeru sadržano je modalno značenje, u ovom slučaju eksplicirano glagolom *érdemel* = *zasluživati*, *zavređivati* koji implicira i potrebu da se izvrši radnja označena deverbativnom imenicom u funkciji objekta (up.

²³ Infinitiv glagola opažanja i saznanja upotrebljen kao osnovni, glavni rečenični član uobičajeno je sredstvo za iskazivanje mogućnosti u mađarskom. Uz tako upotrebljen infinitiv moguće je rekonstruisati modalni glagol *lehet* = *moći*. Ovo značenje prisutno je i kada se kao osnovni član pojavi infinitiv potencijalnih glagola, pri čemu značenje mogućnosti sadrži potencijalni sufiks. U srpskom se se tada eksplicira modalni glagol *moći*: *Nem TUDHATNI mikor érkezik* (MG, 230) = *Ne MOŽE SE ZNATI kada stiže*.

ovu mogućnost i u srpskom: *podvig mu je za pohvalu* ↔ *podvig mu zaslužuje pohvalu* ↔ *njegov podvig treba pohvaliti*):²⁴

ZA OSUDU JE... (S-M R)	MEGVETENDŐ / ELÍTELENDŐ (S-M R)
Podvig mu JE ZA POHVALU (S-M R)	Hőstette dicséretet ÉRDEMEL (S-M R)

5. Na osnovu prikazanog može se zaključiti sledeće: Mađarski ekvivalenti posmatranih srpskih konstrukcija pokazuju semantičku podudarnost koja se ostvaruje različitim jezičkim sredstvima. Pojavljuju se, tako, upravo glagoli one semantike koji su u srpskom implicirani (*kell* = *trebati* i *lehet* = *moći*) kao i druge leksičke jedinice sa modalnim značenjem (pridevi *szabad* = *dozvoljeno*, *tilos* = *zabranjeno* i sl.). Glagolski oblici (prvenstveno imperativ, ali i potencijal i prezent) takođe služe iskazivanju ovih značenja. Iz ugla kontrastivne analize posebno je zanimljivo pojavljivanje jezičkih sredstava koji ne postoje u srpskom jeziku – potencijalnih glagola (za iskazivanje mogućnosti) i participa instans (za iskazivanje potrebe).

Izvori

- AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.
- AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.
- AI/CsZ: Andrics, Ivo (1959). *Elátkozott udvar*. Szépirodalmi könyvkiadó, prevod: Csuka Zoltán.
- AI: Andrić, Ivo (1981). *Prokleta avlija*. Sarajevo: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četvrta, Udruženi izdavači.
- BT: Batistić, Tatjana (1972). *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Biblioteka južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3.
- ČD: Čosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.
- CsD/ÁK: Csoszics, Dobrica (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadóválalat, prevod: Ács Károly.
- DZD: Zvekić-Dušanović, Dušanka (1999). *Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku*, magistarski rad. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- EP/AG: Esterhazi, Peter (1991). *Mala mađarska pornografija*. Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc.
- EP: Eszterházy Péter (1984). *Kis Magyar Pornográfia*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

²⁴ Moguća je, međutim, i drugačija interpretacija ovih konstrukcija, ona u kojoj se evaluativno značenje stavlja na prvo mesto. U tom slučaju ovom se konstrukcijom vrednuje, kvalifikuje pojam koji u rečenici zauzima poziciju subjekta. U mađarskom je i ostvaren pridev *sajnálatos* = *žalostan*, *nemio*:

ZA ŽALJENJE JE <i>takav postupak</i> (S-M R)	SAJNÁLATOS <i>az ilyen cselekedet</i> (S-M R)
--	---

- IM: Iviћ, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), XV/2, 115-138.
- KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.
- KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.
- KGy/VA: Konrad Đerd (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.
- KGy: Konrád György (1989). *Kerti multság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.
- MG: Balogh Judit i dr. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- M - S Z Palich, Emil (1988). *Magyar-szerbhorvát kézisztár*. Budapest: Terra.
- KSZ:
- MV: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- PB/RV: Pekić, Borislav (1995). *Vészettség*. Budapest: Osiris/2000, prevod: Radics Viktória.
- PB: Pekić, Borislav (1985). *Besnilo*. Beograd: BIGZ.
- RM: Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- SM II: Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- S-M R: *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik I* (1968). *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik II* (1971). Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.
- SSSJ: Пипер, Предраг и др. (у редакцији Милке Ивић) (2005). *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- S Z - M Levasics, Elemér; Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kézisztár*. Budapest: Terra.
- KSZ:

CITIRANA LITERATURA

- Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.
- Balogh Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Batistić, Tatjana (1972). *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Biblioteka južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3.
- Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske nacionalnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
- Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
- Deme László et al. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.

- Deme László et al. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Ивић, Милка (1961-1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *se* у српскохрватском језику). *Јужно-словенски филолог*. XXV: 137-151.
- Ивић, Милка (1972). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику*. XV/2: 115-138.
- Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kiefer Ferenc (1985). A *-hat/-het* képző jelentéséhez, Az epistemikus *-hat/-het*. *ÁNyT*. 16: 131-153.
- Kiefer Ferenc (1990). Modalitás. *Linguistica Ser. C, Relationis* (Budapest) 1: 1-15.
- Papp György (1980). A jogi, társadalmi-politikai szövegek szenvedő igés szerkezetének fordításai problémái. *Hungarológiai közlemények* 44: 47-58.
- Пипер, Предраг et al. (2005). *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- Trbojević-Milošević, Ivana (2004). *Modalnost, sud, iskaz, Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (1997). О мађарским еквивалентима српског прескриптивног инфинитива. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XL/2: 103-108.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2001). Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIV/1-2: 25-95.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006a). Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih »potencijalnih glagola«. *Сусрет култура* (зборник радова). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет: 427-436.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006b). *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Dušanka Zvekić-Dušanović

ON THE SERBIAN CONSTRUCTIONS WITH THE IMPLICIT
MODAL VERBS AND THEIR HUNGARIAN EQUIVALENTS

Summary

The paper starts from the Serbian constructions with the modal meaning in which one can reconstruct the modal verbs *trebati* (*should*) and *moći* (*can*) and then discusses their Hungarian equivalents. In the Serbian part, the paper discusses: the infinitive, the construction *da* + present, the constructions with the morpheme *se* (self) and the accusative with the prepositions *za* (*for*), used with the meanings of need or possibility. Insight into the Hungarian equivalents shows the semantic similarity which is represented in the explication of the corresponding modal markers (most frequently the verb *kell* = *should* and *lehet* = *can*), as well as in the realization of the modal markers characteristic for the Hungarian language (like the potential verbs and the participle instans).

Мирјана Јоцић
(Нови Сад)

ЈЕДАН ТИП РЕЧЕНИЧНЕ КОНДЕНЗАЦИЈЕ У РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСУ

САЖЕТАК У овом раду посматра се један сегмент рекламног дискурса синтаксички и комуникацијски специфично организован и репрезентован конструкцијом: предлог **за** (углавном) у иницијалном положају + **именица у акузативу** (обично са детерминатором испред – ређе иза) + **назив** производа, робе или услуге која се нуди, или **назив** произвођача. Ова номинализована конструкција кондензује дубинску предикацију типа субординиране интенционалне или кондиционалне реченице. Интенција онога ко поруку шаље жанровски је подразумевана и може се интерпретирати као неексплицирана кондензација главне, доминирајуће дубинске предикације. При томе је вербално експлицирана конструкција представљена као општепозната и свеобухватна истина. Анализирани примери узети су из штампаних и електронских медија. Како је сваки функционални језички варијетет из језика штампе, радија и телевизије варијетет стандардног српског језика, описати га значи описати и један део тога стандарда.

Кључне речи: комуникација, рекламе, номинализација, семантичка интерпретација, кондензација.

1. Увод

Констатација “Све брже се, очигледно, ближимо оном добу када ће, као у познатом научнофантастичном роману Пола и Корнблута, једина допуштена књижевност бити – реклама.” (Клајн 1994:67) деловала је и помало шаљиво, али много више злослутно. Данас смо, међутим, заиста сведоци преплављености свих комуникацијских простора рекламама различитих облика и типова, уобличених различитим медијским језицима, а сличним текстовно-језичким формама, и истог крајњег циља. Како се појам рекламе и рекламирања везује за ране периоде историје људске цивилизације,¹ реклама се може сматрати једним од укореењених

¹ Прве писане трагове о рекламним огласима налазимо око 3000. године п.н.е. у старом Египту у облику натписа на храмовима и гробницама, којима дугујемо и древне тајне хијероглифа. У рушевинама Помпеје пронађени су *графити* на зидовима, којима су објављивали

комуникационо-реторичких, социолошких, идеолошких, функционално-стилских и лингвистичких облика и садржаја. Ти су се садржаји и облици у презентационом смислу богатали и развијали - нарочито са појавом штампе, затим радија и посебно телевизије, тако да су рекламе постале битно обележје духа нашег времена и масмедијске цивилизације. Рекламне поруке чији је циљ економски публицитет и афирмација жеље за поседовањем – како понуђача, тако и потрошача - могу се посматрати као један од израза потрошачко-згргтачке идеологије оваплоћене у масовној култури. Тој идеологији одговара деиндивидуализација и стварање некаквог масовног, општег укуса. Стога се, нарочито путем средстава масовне комуникације, развија једносмерна интеракција заснована на персуазивним стратегијама и у домену економског и у домену политичког рекламирања, односно пропагирања. Персуазивност је “овладавање умом људи помоћу ријечи” (Риловас 1990:62), тежња ка остваривању порука “чији је циљ да убеди” (Еко 1973:92), при чему постоје различити степени и нијансе “које иду од часног и опрезног уверавања до убеђивања као обмане. Рекли бисмо од филозофског излагања до разних техника пропаганде и масовног убеђивања “ (исто:94). Та моћ масовног убеђивања припада у савременом свету превасходно средствима масовне комуникације, с обзиром на њихов положај у друштвеној структури, техничким средствима којима располажу и потенцијално огромном аудиторијуму. Реклама не може постојати без медија, нити без визуелних, иконографских, реторичких кодова, кодова укуса и сензибилитета и кодова несвесног. При том, истиче Еко, у одређивању визуелних реторичких средстава треба поћи од **вербалних**, узимајући у обзир свих шест функција језика о којима говори Јакобсон као присутних у свакој рекламној поруци, али уз доминацију емотивне и естетске функције. Главна функција вербалног регистра је детерминација поруке, с обзиром на то да је визуелна комуникација често двосмислена – пружа различите могућности декодирања, па је помоћ вербалног неопходна. Акценат рекламне реторике, нарочито реторике телевизијског екрана, јесте на мобилизацији маса и на апеловању на емоције и стереотипе, а не на логичку аргументацију. У овом домену треба правити разлику између “политичке пропаганде, где идеолошка информација представља примарни циљ самог процеса убеђивања (постоји жеља да се убеђивањем измене идеолошки ставови

вани разни догађаји из друштвеног живота тог доба, најчешће у виду оглашавања кандидатуре извесног политичара за неку јавну функцију. Наслики осли су најављивали и позоришна и спортска дешавања, нарочито гладијаторске борбе. Међутим, оглашавање се у историји јавило најпре у усменој форми. Стари Грци су користили градске *викаче* за најаву продаје робова или стоке (Cohen 1972:46, цитирано према Silaški 2004:57).

ви)“и комерцијалне рекламе којој је “примарни циљ да се неко укључи у неку прагматичку област (потрошњу)”(Еко 1973:198) – куповину.

Све су то разлози који су условили веома разноврсна истраживања рекламе: филозофска, социолошка, психолошка, семиолошка, комуниколошка, функционално-стилска, културолошка, контрастивна, психолингвистичка, лингвистичка. Конкретна опсежнија лингвистичка истраживања на српском језику веома су ретка. Постоји, заправо, само једна објављена монографија (Васић 1995) у којој је исцрпно и комплексно - са становишта контекстуалне лингвистике - анализиран новински рекламни оглас и у дијахроној (од 1813.године) и у синхроној перспективи. У овој студији је, поред дискурских карактеристика огласа, детаљно анализиран и језик огласа, односно његова граматичка обележја. Одбрањена је и једна докторска дисертација о особеностима дискурса рекламног огласа у часописима за жене на српском и енглеском језику у којој је акценат на анализи жанра, али нажалост још увек није објављена (Силашки 2004:рукопис).

2. Анализа

Како је језик у рекламама, као и сваки други функционални варијетет у језику штампе, радија и телевизије варијетет стандардног српског језика, опис једног његовог детаља доприноси опису стандарда. Анализа једног синтаксички специфично организованог типа конструкције рекламних порука може дати и податке о специфичности контекстуалног оквира и рекламне реторике посматраних порука.

Пажња је овде усмерена на примере типа²:

1. **Za stas prav za korak zdrav cipelice ORTO-MEDICAL³**
2. **За сваки крој, БАГАТ шиваћи строј!**
3. **Za bolje dane, za lepše sutra: INA OKI**
4. **За ваше задовољство, за мирисну чистоћу рубља – Fax helizim!**
5. **Za osveženje i sve što ono sobom donosi ... RADENSKA**
6. **Za kilometre laganog i čistog pisanja - REXPEN!**
7. **За природну негу ваше коже - Дорис тоалетни сапун са екстрактом морских алги**

² Примери који се анализирају прикупљани су из новинског, радијског и телевизијског корпуса; како их има доста, текст се неће оптерећивати навођењем назива конкретног извора из којег су узети.

³ Текст рекламе се наводи онако како је написан у часопису у којем је објављен – дакле, без одговарајуће интерпункције, уз графичко истицање назива производа. Овај принцип је поштован код свих реклама које се наводе. Наравно, овде изостају други визуелни (фотографије, слике...) и звучни (радио, ТВ) делови рекламних порука, што анализу чини знатно сиромашнијом, али се може правдати циљем овога рада.

8. **Za vernu reprodukciju tona i spokojan san - radio časovnik “Zenit”**
9. **Za savršenu kožu bez bora - Nivea Visage DNAge krema**
10. **Za ублажавање бора и побољшање чврстине коже - Nivea body**
11. **Za здрав осмех - SIGNAL** (= назив пасте за зубе)
12. **Za рајски поглед! Edenoptic** (= назив очне куће)
13. **Za sjajan izgled vašeg pazuha Nivea deodorant Pearl beauty**
14. **Za blistav i zavodljiv pogled Nova maskara Black+Long**
15. **Za сва времена. Златара Мајданпек**
16. **Za bolju koncentraciju i uklanjanje umora Encianova Guarana /FARMA LOGIST**
17. **Za veću životnu energiju - Koenzim Q10 ekstra**
18. **Za zdravlje jetre - LIVERIN**
19. **Za očuvanje zdravlja celog organizma odaberite Nutripharm Omega Plus**
20. **Za dobru strukturu kostiju, čitava nauka u jednom preparatu - OSTEOCARE**
21. **Za Vaše zdravlje i zdravlje Vašeg deteta epohalan pronalazak “EKO-VEL-STEP CORRECT” podešavajući ulošci**
22. **Za zdravlje prostate Vašeg muža i osmeh na Vašem licu... CONPROSTA**
23. **Za uspešan seksualni život -**
24. **Baby – za zdravu kožu od samog početka.** (Baby = колекција производа за негу беба)
25. **Pirelli zimske gume Za maksimalnu kontrolu na snegu, ledu, kiši.**
26. **Kaspersky Anti-Virus za dobro zdravlje kompjutera!**
27. **Vileda Za kompletno domaćinstvo. / Otkrijte Vileda krpe sa pick-up porama/.**

Текст наведених порука има двострану структуру. У првом плану је истицање корисности онога што се неексплицитно нуди, што се може добити, имати, постићи, што одговара основном принципу доброг рекламирања: да никога не можемо ни на шта наговорити, ако му не кажемо шта он тиме добија. Са друге стране је просторно, графички, често и интерпункцијски (односно паузом и интонацијом) издвојен назив производа или произвођача, понуђача или пошиљаоца поруке. Понуђач, односно изворни пошиљалац се, дакле, не идентификује директно, него индиректно. Мада су неке поруке разуђеније, садрже више елемената, већина се одликује сажетошћу, једноставношћу, често ритмичношћу, свеобухватношћу, познатошћу⁴ и смисаоном целовитошћу, попут неких

⁴ Сетимо се: “Оглас, заправо, има функцију скраћенице већ познатих аргумената, као што у једном познатом вицу лудаци препричавају шале обележавајући их бројевима, јер их већ знају напамет...” (Еко 1973:202)

мудрих изрека или слогана – што може да привуче и задржи пажњу, а што је лако запамтљиво и погодно за безбројна понављања. Вишеструко контекстуализоване, конструисане уз то језички помало неуобичајено,⁵ без конкретно изречених речи нуђења и наговора, ове рекламе заиста делују као “скривени убеђивачи” и нека врста модерних бајалица, чаробних мантри о чијем се значењу, а нарочито о истинитости, и не размишља. Готово све наведене рекламе делују као истргнути део, исечак, присног разговора између старих знанаца. Најзаступљенији су при том апели на лепоту, здравље, срећу, престиж, родитељску љубав, корист, уштеду, супружничку љубав.

Приметно је да су све ово номинализоване конструкције и да се глагол (у површинској структури) јавља само у једном случају и то у другом делу – уз назив рекламираног производа, као експлицитан наговор: *одаберите Nutripharm Omega Plus* (пример бр.19). Изостављање глагола у рекламним порукама констатовали су већ сви помињани, као и многи други истраживачи. Али конструкције какве су коришћене у овде наведеним примерима нису, колико је нама познато, биле посебно истицане. Нови корпус (са већим бројем примера) увек може скренути пажњу на нове нијансе онога о чему смо делимично већ нешто знали.

Дакле, у језгру експлициране конструкције свих посматраних рекламних порука налази се предлошко-падежна веза, предлог **за** и **девербативна именица**⁶ у **акузативу** уз коју се, најчешће, јавља неки тип (испред или иза именице) детерминатора или детерминативне синтагме. Та конструкција може бити и удвојена. Ради се о номинализованим, нереченичним предикацијама, које кондензују⁷ садржај реченичне предикације у дубинској структури исказа. У свим овде наведеним примерима кондензује се значење интенционалне или кондиционалне базичне субординиране клаузе. Семантичком интерпретацијом реконструисане, те клаузе би гласиле:

⁵ У давањој, веома запаженој, студији о енглеском језику у рекламама Г.Лич као нарочите поступке наводи кршење граматичких правила, измишљање нових речи, играње са значењима речи, неусаглашеност језика и ситуације (Leech 1966). Чувена је Екова констатација: “Изгледа да је рекламна техника, у својим најбољим примерима, заснована на информацијској претпоставци да једна реклама више привлачи пажњу посматрача уколико више крши већ стечене комуникационе норме па, према томе, разбија систем реторичких очекивања.” (Еко 1973:180)

⁶ “У рекламним огласима девербативна именица (се) може, дакле, сматрати прихватљивим средством исказивања базичне предикације у свим оним случајевима где не утиче на смањење разумљивости текста...” (Васић 1995:158).

⁷ Види о томе у Радовановић 1978.

Да би ваше дете имало стас прав и корак здрав...
Ако желите да ваше дете има стас прав и корак здрав...

Да бисте искројили сваки крој...
Ако желите да искројите сваки крој...

Да бисте имали савршену кожу без бора...
Ако желите да имате савршену кожу без бора...

Да бисте имали рајски поглед...
Ако желите да имате рајски поглед...

Да би ваше пазухо изгледало сјајно...
Ако желите да ваше пазухо сјајно изгледа...

Да бисте имали бољу концентрацију и уклонили умор...
Ако желите да имате бољу концентрацију и да уклоните умор...

Да бисте имали здраву јетру...
Ако желите да вам јетра буде здрава...

Да бисте били здрави и да би ваше дете било здраво...
Ако желите да budete здрави и да ваше дете буде здраво...

Да би ваш компјутер био здрав... (=да нема вирусе)
Ако желите да ваш компјутер буде здрав...

Други, пак, тип кондензације на површинској структури сигнализирани је само просторном, графичком или интерпункцијском (односно паузом или интонацијом) обележеношћу и може се интерпретирати из подразумеване интенције произвођача, понуђача или пошиљаоца поруке као главна, доминирајућа дубинска предикација. Била би представљена стереотипизираним глаголима у императиву, карактеристичним за агресивнији тип рекламног наговора: *купите, узмите, набавите, пробајте...* Дакле, порука без кондензација и подразумевања би гласила (на пример):

Да би ваше дете имало стас прав и корак здрав, купите ципелице ORTO-MEDICAL.

Ако желите да ваше дете има стас прав и корак здрав, купите ципелице ORTO-MEDICAL.

ЛИТЕРАТУРА

- Васић, Вера (1995). *Новински рекламни оглас. Студија из контекстуалне лингвистике*. Нови Сад: ЛДИ
- Еко, Умберто (1973). *Култура, информација, комуникација*. Београд: Полит.
- Клајн, Иван (1994). *Писци и писмењаци*. Нови Сад: Матица српска.
- Leech, N. Geoffrey (1966). *English in Advertising, A Linguistic Study of Advertising in Great Britain*. London: Longmans.
- Pupovac, Milorad (1990). Persvazivnost. *Govor*, VII/2, 61-71, Zagreb.
- Радовановић, Милорад (1978). *Именица у функцији кондензатора*. Нови Сад: Матица српска.
- Silaški, Nadežda (rukopis). *Diskurs reklamnog oglasa u časopisima za žene na srpskom i engleskom jeziku: analiza žanra*. Doktorska disertacija odbranjena 2004. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Mirjana Jocić

A TYPE OF SENTENCE CONDENSATION IN ADVERTISING DISCOURSE

Summary

This paper analyzes a micro-segment of advertising discourse which is specifically organized and represented at the communicative and syntactic levels by constructions of the type **za+(determiner)+noun [Accusative case]**, followed in turn (usually) by the *name* or an *image* of the product, merchandise or service offered, or by the manufacturer. The context and specific features of advertising rhetoric indicate that the structure in question serves to condense either the intentional or the conditional base structure of the clause

Наташа Киш
(Нови Сад)

О ВАЛЕНЦИЈИ И РЕКЦИЈИ ПРИДЕВА

САЖЕТАК. Ово истраживање треба пре свега да покаже колико је нужен и неопходан опис валенцијских карактеристика придева у савременом српском језику. Основни циљ овога рада заправо јесте да укаже на синтаксичко-семантичке параметре који несумњиво имају утицаја на валенцију и рекцију придева, као и да се предоче најбитнији аспекти овакве анализе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: придеви, валенција, рекција, синтакса, семантика, српски језик.

1. Појмови валенције и рекције дефинишу се на различите начине у зависности од лингвистичких школа које их користе. Творац теорије валентности, француски структуралиста Тенијер, овај појам везује пре свега за глагол као реченични центар који има способност да окупља, односно, везује уз себе остале реченичне чланове, првенствено именице и именске изразе (наведено према Пипер и др. 2005: 517). Међутим, осим глагола у позицији предиката, и остали делови реченице имају своју валенцију, која такође утиче на структурирање реченице. У том смислу важно је водити рачуна и о валенцији и рекцији¹ именица, придева и прилога. У србистици се, међутим, ове синтаксичко-семантичке карактеристике обично везују за глаголе² или пак ређе за именице. Тако се, на пример, у *Грађи за библиографију српске синтаксе* (Вићентић и др. 2001) радови и студије о валенцији и рекцији придева не наводе. У том смислу свакако велики значај имају појединачни радови који покрећу питања везана за ову проблематику. Тако је Иво Прањковић дао неке смернице у проучавању валенције и рекције придева. Овај аутор, позивајући се на теорију Зомерфелта и Шрајбера,³ придеве према њиховим валенцијским

¹ Под појмом *рекција* подразумева се „посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне) речи. Једна граматички доминантна реч -...- без обзира на то у ком је облику употребљена, управља датом везом, а друга је регира” (Пипер и др. 2005: 536).

² Будући да је глагол носилац реченичне предикације, валентност се обично везује за ову категорију речи.

³ K. E. Sommerfeldt i H. Schreiber, *Wörterbuch zur Valenz und Distribution der deutscher Adjektive*, Leipzig, 1983.

особинама дели на *апсолутне* и *релативне* (Прањковић 1993: 51). Апсолутни придеви су једновалентни, они отварају место само за носиоца именоване особине, док су релативни двовалентни или вишевалентни, тј. отварају места за остале актанте.

У сваком случају овај проблем заслужује посебну пажњу и свој пуни научни опис тек треба да добије.⁴ Циљ овог рада управо јесте да скрене пажњу на неопходност опсежне анализе синтаксичко-семантичких карактеристика придева. Овом приликом покушаћемо да одредимо различите сегменте, односно слојеве анализе неопходне за опис валенције и рекције придева у српском језику.

2. Први корак у једном таквом истраживању јесте утврдити семантичке класе односно типове придева. У нашој литератури углавном се придеви према значењу деле на: описне или квалитативне, присвојне или посесивне, градивне, придеве временских, просторних и других односа (Станојчић 1989: 81-81). Да би се синтаксичка својства придева могла прецизно одредити, потребно је ипак извршити њихову детаљнију семантичку систематизацију.

2.1. У том смислу, неизбежно је поменути студију Рајне Драгићевић *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику* (2001). Ова ауторка је управо пружила модел анализе творбених и семантичких особености једне класе придева. Наиме, Рајна Драгићевић веома је прецизно издвојила различите семантичке подтипове придева са значењем људских особина, изведених према различитим критеријумима.⁵ Синтаксичко-семантичка анализа која обухвата опис валенције и рекције придева требало би да полази од класификација овог типа.

⁴ Овај рад представља један сегмент истраживања које ауторка овога текста ради у оквиру докторске тезе под насловом *Допуне придева и деадјективних именица*.

⁵ II 1. Придеви који означавају физичке особине, 2. Придеви који означавају духовне особине, 3. Придеви који означавају физичке и духовне особине; III 1. Придеви којима се означавају примарно људске особине, 2. Придеви којима се означавају секундарно људске особине; IV 1. Придеви ЛО са објективнијим значењем, 2. Придеви ЛО са субјективнијим значењем; V 1. Придеви ЛО са општијим значењем, 2. Придеви ЛО са посебнијим значењем; VI 1. Придеви којима се означавају особине појединца за себе, 2. Придеви којима се означавају особине појединца ка свету, 3. Придеви којима се означавају особине од света ка појединцу; VII 1. Придеви којима се означавају особине које сви поседујемо у неком степену, 2. Придеви којима се означавају особине које не поседујемо сви; VIII 1. Придеви којима се означавају трајн(и)је особине, 2. Придеви којима се означавају тренутн(и)је особине; IX 1. Немаркирани придеви ЛО, 2. Маркирани придеви ЛО; X 1. Придеви ЛО који имају способност имплицитног поређења, 2. Придеви ЛО који немају способност имплицитног поређења; XI 1. Позитивни придеви, 2. Негативни придеви; XII 1. Придеви ЛО који имају конкретно значење, 2. Придеви ЛО који имају апстрактно значење (Драгићевић 2001).

2.2. Овом приликом показаћемо, илустрације ради, колико семантичке карактеристике придева утичу на њихове синтаксичке реализације. Тако на пример, међу придевима са значењем људских особина можемо издвојити оне који означавају инхерентна својства⁶ (*висока девојка, црнокоса дете*) као и оне којима су исказана психичка и физиолошка стања и расположења (*весели човек, здрава жена, стидљиво дете*). Придеви обе групе су једновалентни, отварају место само за носиоца неке особине или стања:

Висока девојка је дошла. *Девојка* је *висока*.

Стидљиво дете је дошло. *Дете* је *стидљиво*.

Међутим, ако посматрамо придеве са значењем психичких и физиолошких стања и расположења, уочићемо да се издвајају они код којих се ова стања манифестују само у сфери носиоца стања (*тужна девојка, уморни човек*) и они код којих се она испољавају тако што се преносе на појмове изван сфере доживљавача (*Девојка је љута /љубоморна на некога, нешто*). Ти појмови представљају каузаторе, односно, изазиваче наведених стања. У зависности од контекста валенцијски потенцијал ових придева биће различито реализован. Уколико се овим придевима особи приписује особина као њено актуелно, а трајније обележје, они ће бити једновалентни, што значи да отварају место само за носиоца особине (*Данас има много огорчених људи / Данас су људи често огорчени*). Ако се, међутим, посматра ситуација у којој се придевом исказује неко тренутно стање у коме се нашла особа која га тада усмерава на нешто, придеви постају двовалентни, тј. тада су отворене позиције и за носиоца стања и за изазивача тог стања:

Раде Марковић, чудо стручњак из Обреновца је *огорчен на напис Станише Трујића*,... (ел. корп.)⁷

Радници су посебно *огорчени због непотизма* у кадровској политици и *злоупотреба* службеног положаја бившег директора. (ел. корп.)

3. Када је реч о опису валенције придева, добар методолошки приступ овој проблематици пружа функционална синтакса. Тако се у књизи *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса* Вселоводеве (2000) издвајају три типа валентности: лексичка, лексичко-граматичка и граматичка. Лексичка валентност јесте карактеристика речи као лексичко-семантичке јединице, односно као јединице речника. Овај тип валентности тиче се инхерентне семантике речи на основу које се она може повезивати са лексемама одређеног семантичког типа. Лексичко-граматичка валентност јесте својство речи да отвори позиције за друге елементе одређеног

⁶ Видети у: Прањковић 1993: 50.

⁷ Примери са ознаком (ел.корп.) преузети су из електронског Корпуса савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus/login.php).

значења и одређене форме. Граматичка валентност тиче се превасходно формалне спојивости речи, у смислу конгруенције међу именским речима и рекције код глаголских речи. За проблем којим се ми бавимо посебно су важне лексичка и лексичко-граматичка валентност.

Погледајмо то на примерима. Придев *зрео*, *(-л)-а*, *(-л)-о* везује речи из одређене лексичке групе, то су пре свега именице које денотирају плодове различитих биљака (*зрела* јабука) или, уколико је присутна метафоризација значења, овај придев се везује и за лексеме с ознаком живо+ и људско+ (*зрео* човек) или пак за одређену класу апстрактних именица (*зрело* доба, *зрело* размишљање, *зрео* поступак). У оба случаја придев *зрео* отвара место за једног актанта или учесника дате ситуације, тј. носиоца особине.

За разлику од наведеног придева, имамо придев *једнак*, *-а*, *-о*, који спада у класу придева са значењем реципрочности и у поткласу придева са значењем једнакости⁸. Овај придев отвара место за већи број актаната: први носилац особине (ко је једнак), други носилац особине (са ким /чим је једнак), а коначно и појам? критерија за успостављање једнакости (на основу чега /по чему је једнак). Као тровалентан овај придев се повезује, дакле, са два обавезна актанта и једним необавезним. Каква је заправо синтаксичка реализација придева *једнак* и његових актаната? То је свакако изузетно важно питање са становишта описа савременог српског језика. Уочавамо бар три различита модела:

$N_{(Nom)}$ ⁹	+ $N_{(Nom)}$	+ P (Cop + Lex)	+ [међусобно / један са другим]
↓	↓	↓	+ [<i>но</i> + $N_{(Loc)}$ / <i>у</i> + $N_{(Loc)}$ (критериј)]
први НО	други НО	Сор + једнак	

Пера и Аца су једнаки [међусобно / један са другим] [*но* + нечему / *у* + нечему].

$N_{(Nom)}$	+ P (Cop + Lex)	+ $N_{(Dat)}$	+ [<i>но</i> + $N_{(Loc)}$ / <i>у</i> + $N_{(Loc)}$ (критериј)]
↓	↓	↓	
први НО	Сор + једнак	други НО	

Пера је једнак са Ацом [*но* + нечему / *у* + нечему].

$N_{(Nom)}$	+ P (Cop + Lex)	+ $N_{(Dat)}$	+ [<i>но</i> + $N_{(Loc)}$ / <i>у</i> + $N_{(Loc)}$ (критериј)]
↓	↓	↓	
први НО	Сор + једнак	други НО	

Пера је једнак Аци [*но* + нечему / *у* + нечему].

⁸ Видети у: Бугарски 2007.

⁹ Скраћенице и симболи: НО – носилац особине, N – именица, Nom – номинатив, Dat – датив, Instr – инструментал, Loc – локатив, P – предикат, Сор – копула, Lex – лексичко језгро копулативног предиката, [] – факултативност датог елемента.

Дакле, анализа валенцијских својстава придева, која почива на њиховој семантичкој категоризацији, требало би да пружи увид у то које актанте везују уз себе придеви појединих семантичких класа, као и то које семантичке класе придева захтевају рекцијске допуне, а које само одговарајуће детерминаторе.

4. Веома важан сегмент истраживања свакако јесте и утврђивање семантичких типова допуна или одредби уз поједине семантичке класе придева. Овом приликом издвојићемо, илустрације ради, само неке класе придева и њихове допуне.

Видели смо да придеви са значењем реципрочне једнакости могу добити социјативну допуну са значењем другог носиоца особине у инструменталу са предлогом *са* или у дативу без предлога, и одредбу са значењем критерија на основу којег се једнакост успоставља у локативу са предлозима *у* или *по*. С друге стране, придеви са значењем реципрочне супротности такође могу добити допуну са значењем другог носиоца особине, али овог пута исказаног дативом без предлога или генитивом са прелогом *од* (тај став је *супротан* вашем ставу / од вашег става). При том и ови придеви отварају место за одредбу са значењем критерија у локативу са предлозима *у* или *по*.

Надаље, издваја се група придева који због своје инхерентне семантике захтевају допуну у генитиву са значењем квантификације односно партитивности (Био је *жељан љубави*; Увек је *пун пара*; *Сит* је *свега*) (Пипер и др. 2005: 144). Затим, експликативни локатив са предлогом у појављује се као семантичка допуна придевима типа *постојан*, *самосталан*, *ефикасан*, *издржљив*, *опрезан* и сл. (Пипер и др. 2005:282)

5. Анализа валенцијских карактеристика придева изузетно је комплексна, будући да они могу имати две функције у реченици, функцију атрибута и функцију лексичког дела копулативног предиката. Како смо из претходних примера видели, те особине различито су формализоване, у зависности од позиције коју придев заузима у реченици, и наравно од значења самог придева. Међутим, на ту њихову синтаксичку реализацију утичу и други различити синтаксички, семантички, па и прагматички чиниоци.

Ако се, на пример, уз придев у позицији предиката, који иначе одређујемо као једновалентан, појави прилог са квантификативним значењем, обавезно је уз такав придев појављује допуна у виду допунске клаузе:¹⁰

Несхваћен од галериста, а **превише амбициозан** да би идеју о “крају уметности” схватио и као престанак сопствене уметничке делатности ... (ел. корп.)

¹⁰ Видети у: Ивић 1970.

Многи су већ одвише *богати да би пропали* ... (сл. корп.)

Као и код других врста речи, вишезначност такође утиче на валенцију и рекцију придева. Узмимо само један пример. Различите семантичке компоненете придева *сиромашан* утичу на то како ће овај придев бити реализован у реченици:

Овај човек је *сиромашан*.

Земља је *сиромашна* минералима.

У свему је *сиромашнији* од свих.

6. *Да закључимо*: будући да је до сада недовољно пажње посвећено валенцији и рекцији речи у српском језику, постоји велика потреба за једним исцрпнијим описом значењских и валенцијских карактеристика не само придева већ и глагола и именица, какви постоје за друге језике, на пример за чешки, словеначки и сл. Када је реч о придевима, видели смо да једном таквом опису треба да претходи семантичка категоризација придева, а тек онда ваља утврђивати њихове валенцијске особености, да би се открило који придеви захтевају допуне, који одредбе, као и која су то значења самих допуна и одредби. При том је свакако важно указати на то под којим се синтаксичким и семантичким условима придеви у реченици могу реализовати са допунама или без њих.

На крају истичемо да је овај прилог само део једног обимнијег истраживања валенције придева у српском језику које за свој коначни циљ има израду валенцијског речника ове категорије речи. Такви речници су нам, иначе, драгоцени за даља, свеобухватнија испитивања граматичко-семантичких обележја речи.

ЛИТЕРАТУРА

- БУГАРСКИ, НАТАША (2007). О једном типу релационих придева. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1. [Граматика и лексика дескриптивни и нормативни приступ]. Београд: Међународни славистички центар. 413–424.
- Всеголоводова, Майя Владимировна (2000). *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: Издательство Московского университета.
- Вићентић, Биљана, Маријана Папрић, Драган Миливојевић, Часлав Манчић (2001). *Грађа за библиографију српске синтаксе*. Београд.
- Драгићевић, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога.
- Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником ДА. *Зборник за филологију и лингвистику* 13/1. Нови Сад: Матица српска. 43–54.
- Пипер, Предраг, и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Pranjković, Ivo (1993). *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић и Стеван Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике.

Nataša Kiš

ABOUT THE GOVERNING ABILITY AND THE ARGUMENT STRUCTURE OF ADJECTIVES

Summary

In this paper we pointed the necessity of an analysis of the governing ability and the argument structure of adjectives in Serbian. The main aim was to show the syntactic and semantic parameters which can influence the argument structure and governing ability of adjectives, and also to show all necessary elements and aspects of that analysis.

Душанка Мирић
(Нови Сад)

КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ НЕКИХ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦИЈА У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

САЖЕТАК. Тема рада је контрастивна анализа начина концептуализације и синтаксичких средстава за изражавање низа негативних емоција у српском и руском језику. Основу поређења чине емоционална значења изражена у српском језику модусним изразом *криво+дaтив*, као што су ‘увријеђеност’, ‘љутња’, ‘завист’ и др. Установљавају се разлике у функционисању типолошки подударних средстава за изражавање стања у два језика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: концепт емоције, стање, увријеђеност, љутња, завист, српски језик, руски језик.

За контрастивни опис српског према другим језицима емоционални елементи у језичком садржају и вербализација емоција представљају занимљиво подручје које даје могућност не само описа системских средстава за изражавање, него и упоређивања начина концептуализације емоција и њихове културне детерминисаности. Поређење материјала српског и руског језика, иако типолошки подударних и генетски блиских, такође може показати неке специфичности на овом плану. Као примјер се може навести израз *криво ми/ти је* у српском језику који је образован по једном од типичних синтаксичких модела за изражавање стања у словенским језицима (*предикатив+дaтив*), а у руском језику нема директни еквивалент са предикативом од истог коријена.¹

У лингвистичким анализама емоционалног садржаја као релевантан моменат јавља се питање мотивисаности емоције и њене когнитивне основе. У русистици, на примјер, данас се срећу опречна мишљења у улози емоција. Постоје ставови да емоционална реакција лежи у основи сваке вербалне реакције (Шаховский, 2004), али и о секундарности емоције, будући да се као њена когнитивна основа јавља оцјена (Вољф, 1985). Овакав приступ налазимо и у анализи емоционалних значења код А.Вјежбицке (1999), гдје се при аналитичком представљању семантичке

¹ Од истог коријена *kriv- налазимо сличне изразе са другачијим значењем у бугарском (криво му е) и пољском језику (poszło mu krzywo), према С.М. Толстая (1998).

структуре појединих емоција у различитим језицима обавезно налази и оцјенска компонента добро/лоше, а настало емоционално стање је њена посљедица. Овај приступ има своје утемељење у психолошком тумачењу које установљује етапу брзе когнитивне обраде у процесу појаве емоције и закључује да емоција настаје „тек када се значење стимулуса процени као важно, битно или значајно“ (Миливојевић, 2005, 14).

Емоционални садржај који се у српској језичкој слици свијета везује за модусни израз *криво ми је* представљен је низом смисаоних компонента које одражавају емоције маркиране као негативне: ‘увријеђеност’, ‘завист’, ‘љубомору’, ‘љутњу’ и ‘незадовољство’ (Мирић, 2007 б). Све оне настају као одраз супротности реалног стања ствари и система вриједности или преференција модалног субјекта, али са различитом мотивацијом, односно когнитивном основом.

У значењско поље увређености израз *криво ми/ти је* улази као периферно средство, будући да се као основна средства изражавања јављају лексеме изведене из коријена *вред-*: *увреда*, *вр/ије/ћати (се)* – *увр/иј/едити (се)*, *увредљив*, *-а,-о*, *увредљиво*, *увредљивост*, *увр/иј/ећен*, *увр/иј/ећеност*, *увредилац*, *увредитељ*.² Емоционалну реакцију од наведених средстава изражавају повратни облици глагола *вријеђати се* и *увриједити се*, именица *увређеност*, глаголски придјев трпни *увређен* и именица *увреда* у једном од својих значења. Према тумачењу датом у РМС, два подједнако важна значења ове именице су (1а) речи, поступак којима се неке наноси неправда, бол, срамота, којима се погађа нечије достојанство, и (1б) осјећање изазвано таквим речима, поступком, љага. Прво од наведених значења јасно указује на когнитивну основу настале емоционалне реакције: поступак који је изазива погађа достојанство модалног субјекта (субјекта стања) и сматра се неправедним. Ова оцјена је у великој мјери културно условљена и зависи од прихваћених обичајних, моралних или законских норми (Крстић, 1988, 645). Именица *увријеђеност* и глаголски придјев трпни *увређен* (*бити*, *наћи се*) непосредније показују значење емоције као стања, док се глаголском моделу може приписати извјестан активни однос субјекта и неки вид спољашњег изражавања, као и другим сличним глаголима у словенским језицима, нпр. пољском *wstydzić się* (Wierzbicka, 1999, 264-265).

Израз *криво ми је* са овим семантичким кругом повезује управо оцјена мотивационе ситуације (Мирић, 2007 б) као неправедне и негативне

² Не упуштајући се у етимолошке односе, скрећемо пажњу на развој значења коријена *vrědъ- у савременим језицима: у руском значи штету било које врсте (вред, вредный, навредить), а у српском се ограничава на моралну и емоционалну штету, као и на нарушавање, оштећивање тијела, правила или закона (увреда, вређати (се); повреда, повредити (се) и сл.).

у односу на достојанство субјекта: *Можда је овај човек помислио да ме је неко потурио да га шпијунирам – трго се ја, би ми криво* (Д.Поповић). Замјена модусног израза глаголским обликом (*увредих се*) у датом контексту била би системски могућа, али неуобичајена за начин изражавања дате емоције код говорних представника српског језика. Увријеђеност представља интензивну емоцију која се обично не експлицира вербално у свакој могућој прилици да не би водила нарушавању интерперсоналних односа, па израз *криво ми је* добија функцију еуфемизма. Истовремено, он се налази у односу допунске дистрибуције, пошто попуњава празно мјесто у синтаксичком систему: од коријена *вр/иј/ед-* у српском језику се не образује предикатив, а самим тим није могућа ни конструкција *предикатив+датив* (* *увређено ми је*).

У руском језику као средства изражавања семантике увријеђености налазимо два низа лексема. Први низ чине глаголи *оскорби□ть(ся) – оскорбля□ть(ся)*, од којих се регуларно изводе глаголски придјев (трпни прид.*оскорбленный*) и прилози, именице *оскорбле□ние* и *оскорби□тельность*, придјев *оскорби□тельный*. Према рјечничком тумачењу структуре значења глагол *оскорбить* (крајне обидеть, унизить кого-л.; уязвить, задеть в ком-л. какие-л. чувства, МАС) изражава интензивну емоцију, изазвану нарушавањем достојанства личности, понижењем, а то указује на подударност концепта у српском и руском језику. Друга заједничка семантичка црта која ово подупире јесте околност да мотивациона ситуација не потиче од модалног субјекта и није под његовом контролом.

Значење емоције може се приписати глаголу *оскорбиться / оскорбляться* и трпном глаголском придјеву *оскорбленный*, док именица *оскорбление*, која се јавља као системски еквивалент за српску *увреда*, има само значење поступка (МАС). Овој групи се придружује и именица *оскорбленность* (увређеност). Значајно је и да облик *оскорбительно* у руском језику има дескриптивну и оцјенску функцију, а не емотивну. Он се не јавља као предикатив у конструкцији са субјектом стања у дативу (**мне оскорбительно*), слично ситуацији у српском језику. Основно граматичко средство за изражавање стања у овој групи је трпни глаголски придјев. И остале лексеме са значењем емоције у овим језицима подударују се по својим синтаксичким својствима.

Бити увређен неправдом људи мање је него бити у беди (...). Али човек који је увређен неправдом, тешко болестан, па и на смрти, не треба, тек тада не треба да да „пасти рђи на се“. (Андрић)
У Лихачева был явно *оскорбленный* вид. (МАС) = Лихачев был явно оскорблен.

Хтеде нешто да их запита, да их утеши, али као да се увреди на њихово јаукање, он без речи пође даље. (Ћосић)

По словам Онокодзи, новоиспеченный интендант (...) затаил обиду – оскорбился, что его подчинили никчемному аристократишке с большими связями. (Акунин)

Мучила [га је] радозналост да ли се оне вечери уклонио од стида или од увређености. (РМС)

Отец его [графа] не жаловал и обращался с ним до оскорбительности вежливо. (МАС)

Наведено тумачење лексичког значења глагола *оскорбить* већ указује на други низ лексема које се могу сматрати еквивалентнима српским – глагол *оби*□*деть*, који се у тумачењу користи као синонимичан, и облици регуларно изведени из истог коријена: *обижа*□*ть(ся)*, *оби*□*деться*, *оби*□*женный*, *оби*□*да*, *оби*□*дный*, *оби*□*дчивый*, предикатив *оби*□*дно*. Емоционално значење се приписује именици *обида*, глаголима *обидеться* / *обижаться* и предикативу *обидно*, али се изражена емоција разликује од претходно описане. Поређење рјечничких тумачења значења показује да се глагол *обидеть* користи као синоним за *оскорбить* са схватањем изражене емоције као слабије по интензитету, уп. *оскорбить* – *крайне обидеть* (МАС). На неидентичност значења указује и могућност паралелне употребе именица *оскорбление* и *обида*:

Он мне... мне испортил всю жизнь... Только и слышу одни оскорбления и...и обиды. (МАС)

Пошто су оба емоционална стања изражена поменутиим средствима оквалификована као негативна и врло блиска у руској наивној слици свијета, онда се разлика међу њима мора тражити у њиховој когнитивној основи. Полазећи од претпоставке да је основа за емоцију нешто важно по схватању субјекта стања (Миливојевић, *op. cit.*), може се закључити да осјећање ‘обида’ као основу има недовољан поступак који има мању социјалну тежину и мање погађа достојанство субјекта, него понижење или повреда достојанства код емоције ‘оскорбление’. Лексикографско тумачење показује да *обида* има како значење саме емоције, тако и значење мотивационог поступка (може бити и физичке природе), који се оцјењује као неправедан, незаслужен. А.А.Зализњак (2006, 275) у својој студији семантике ‘осјетљивости’ сматра да ово осјећање (‘обида’) мотивише недовољна пажња, поштовање, повјерење и сл., према модалном субјекту. Дакле, ради се о изневјереним очекивањима која се могу оцијенити као неправедна, али су ипак „блажи“ мотиви него код емоције ‘оскорбление’. Оба значења у српском језику изражавају се истим функционално-семантичким еквивалентом - лексемама од коријена вред- (*увреда* и *увр/иј/еђеност*, *увр/иј/едити се* и др.).

Первоначально он отнесся ко мне неприязненно и даже оскорблял меня, то есть, думал, что оскорбляет, называя меня собакой, - тут

арестант усмехнулся, - я лично не вижу ничего дурного в этом звезде, чтобы обижаться на это слово. (Булгаков)

Прво се према мени односио са неповерењем па ме је чак и вређао, то јест, мислио је да ме вређа, називајући ме псом. Ту се ухапшеник осмехну: - Ја лично не видим ништа лоше у тој животињи да бих се вређао због те речи. (Булгаков)

Его волнение перешло, как ему показалось, в чувство глубокой и кровной обиды. (Булгаков)

Његова узнемиреност се претвори, како му се барем чинило, у осећање дубоке и тешке увређености. (Булгаков)

Средство српског језика које се у таквом међусобном односу значења јавља као најприближнији еквивалент семантици 'обида' је израз *криво ми је*, мада његова парадигматска ограниченост (посједује категорију времена, поређења и аналитички изражену категорију лица), не омогућава деривацију, нити употребу у свим контекстима. Однос директне еквиваленције успоставља са предикативом *обидно*, који гради истовјетан синтаксички модел са дативом субјекта и са глаголима *обидеться*, *разобидеться* (разг.):

Ему было обидно, что за его больше чем за двадцатилетнюю службу ему не дали ни пенсии, ни единовременного пособия. (Чехов)

Беше му криво што му нису дали пензију ни једнократну помоћ за његову више него двадесетогодишњу службу. (Чехов)

Овај мој колега, ненавидан на мене, криво му што ниси узела њега за положајника, па ће да ме оцрни пред тобом. (Ћосић)

Этот мой коллега разобиделся, что ты взяла его в полагайники (...). (Ћосић)

Основна разлика међу изразима са предикативом у руском и српском језику је у могућности објективације руског израза, односно самосталне употребе предикатива, док је у српском језику експликација модалног субјекта обавезна (Мирић, 2007а, 2007б). Другу карактеристику српског израза представља могућност елипсе глаголске копуле у презенту, која у презенту руског језика системски изостаје.

И криво ми што се нисам оженио и изродио децу. (Ћосић)

Обидно было: пригрел человека, а он взял и унес ружье. (Шукшин)

Оба израза, *криво ми је* и *мне обидно*, потчињавају себи пропозицију (диктум) која представља мотивациону ситуацију. Синтаксички се то у српском језику реализује зависном реченицом са везницима *што*, *због* и *ради*, а у руском везником *что* или асиндетском везом. Контраст између датих језика у овом сегменту представља могућност реализовања пропозиције у форми инфинитива у руском језику:

Обидно слышать несправедливые обвинения. (БТС). *Обидно бранить кого-л.* (БТС)

У оба језика десну валентност израза може попунити и предлошко-падежна конструкција: у српском језику је ријеч о приједлогу *на* са акузативом, *због* и *ради* са генитивом именица непроцесуалне семантике, а у руском о приједлогу *за* са акузативом.

Жао ми Војислава и криво ми на престолонаследника, што је дао перорез једном мученику. (Поповић)

Криво ми је због те мале. Толико се надала тој екскурзији. (разг.)

Обидно за ханжество, фалши и лицемерие, исходящие от мыслящих и образованных людей [...] (Известия)

Елене Ивановне стало обидно за дочку. (разг.)

Како А. А. Зализњак (2006, 283) скреће пажњу, предлошко-падежна конструкција *за+акузатив* уз предикатив *обидно* указује на помјерање емоционалног садржаја у правцу саосјећања, емпатије модалног субјекта према некоме драгом, а то се може рећи и за српску конструкцију *криво ми је због/ради* (некога), в. *Криво ми је због те мале; стало обидно за дочку*. Употреба предикатива *обидно* у оваквом значењу, када се као субјекат мотивационе ситуације јавља друго лице, са становишта руског као страног језика може изазвати погрешно тумачење:

Обидно, что вы опоздали → *‘љутим се / увређен сам што сте закаснили’, умјесто ‘разумијем вашу љутњу/разочарање, што сте закаснили’ (‘я вам сочувствую’).

Значење емпатије реализује и посебан номинативни модел (Цейтлин, 1976) образован од именице која номинује емоцију уз замјеничку ријеч *такая, какая, экая* у функцији интензификатора. Обавезан семантички услов при томе је неидентичност модалног субјекта и субјекта подређене пропозиције: *Такая обида, что он не приехал* (Апресян).

Идентичност субјеката код овог модела сугерише интерпретацију у терминима љутње на самог себе, незадовољства због неуспјеха, иако је учињено све да до реализације дође:

Опоздал, такая обида! → што ми је криво, баш ми је криво (што сам закаснио)

За разлику од предикатива *обидно* глагол *обижаться* у руском језику допушта и рекцију *на+акузатив*, али тада се ради о емоцији љутње и перлокутивном ефекту пријекора у односу на субјекта мотивационе ситуације.

Сват обижался на сговорчивость Филата./ Сват се љутио што је Филат толико попустљив. (Платонов)

Емоција ‘обида’ у руском језику може бити изражена другим номинативним моделом (према Цейтлин, 1976), тј. реченицама са предлошко-падежним конструкцијама *в+локатив* и *в+акузатив*:

В тесноте, да не в обиде (посл.) ; *Не в обиду будь сказано* (изрека).

Овим моделима се може придружити и именица *обида* у функцији субјекта уз посесивну конструкцију *у+генитив*: *У меня была обида, но в тот момент [его смерти], все это исчезло* (тв разг.).

Осјећање љутње је слиједеће од емоционалних значења која се у српском језику могу изразити помоћу израза *криво ми је*, а његов настанак није у толикој мјери културно детерминисан као појава увреде. Семантика ‘љутње’ је мотивисана другачије, мада је за оба значења заједничко то што их проузрокује супротност очекивања модалног субјекта и реалне ситуације. Очекивања имају карактер жеље, будући да, према психолошкој дефиницији, у основи љутње стоји угрожавање жеље коју субјекат сматра за оправдану и правичну (Миливојевић, 2006, 321). Језичка анализа показује да се мотивациона ситуација љутње може остварити и када се ради о неуспјешном дјеловању субјекта или остваривању нежељене, неоправдане ситуације.

Који доктор, бре, ваљда ја знам боље од њега, би ми криво, видим на које сам гране спао. (Поповић)

А ја, синовче, видим нас како љубимо земљу кад смо прешли на ову страну Кајмакчалана, па ми криво. (Поповић)

Елеменат правичности или оправданости у полазној претпоставци субјекта стања по нашем мишљењу и чини подлогу за повезивање семантике ‘увријеђености’ и ‘љутње’ у сфери дјеловања концепта *крив*. Сама емоција љутње вербализована изразом *криво ми је* није емоција високог степена интензитета у српској језичкој слици свијета. Поређење руског и српског језичког материјала показује да се функционална еквиваленција међу средствима изражавања у семантичком пољу љутње не успоставља једнозначно. Ту су у првом реду лексеме из круга значења ‘обида’, и то са рекцијом *на+акузатив*:

Мне тебя не жалко, Николаша, ты выскочишь из беды (...), но обидно, брат, и досадно мне на людей. Скажи на милость, откуда эти сплетни берутся! / (...) али ми је криво, боли ме што су људи такви (...) (Чехов)

У меня и в мыслях не было обижаться на вас. / Нисам ни помислио да се љутим на вас. (Чехов)

Поред лексема из круга емоције ‘обида’, овдје се јавља и предикатив *доса*□*дно*, самостално или у конструкцији са дативом (*мне досадно*), именица *доса*□*да* (берет), глагол *доса*□*довать*, као средства изражавања негативне

емоције која се у двојезичним рјечницима тумачи мноштвом еквивалента који означавају емоције разне врсте и интензитета - од бијеса и гњева, преко љутње и јада до зловоље и раздражености³. Руски једнојезички рјечници дају тумачења која емоцију представљају као незадовољство или огорченост због неуспјеха или повређених осјећања (МАС, Ожегов). Лезичка анализа мотивације дозвољава да се овај круг мотива нешто прецизније представи као неуспјешна реализација жеље или намјере субјекта стања, а такође и као неповољна радња другог субјекта која реализацију омета. Према мишљењу А.А.Зализњак (2006,282), тај други субјекат се сам схвата као сметња жељама модалног субјекта. Зализњак (op.cit.) види ову емоцију као блиску злоби и праћену агресивношћу. У поређењу са осјећањем 'обида', а поготову са осјећањем 'оскорбление', концепт 'досада' није у толикој мјери културно условљен и представља непосреднију емоционалну реакцију на незадовољене преференције модалног субјекта. Истовремено, та реакција се разликује од гњева или бијеса не само мотивацијом, него и интензитетом (Миливојевић,2006,319). Однос еквиваленције између предикатива *досадно* (укључујући лексеме истог круга) и српског израза *криво ми је* у сфери овог значења успоставља се како на основу супротности очекивања модалног субјекта и стварног стања ствари, тако и на основу контролисаности денотативне ситуације, бар у једном дијелу значења *досадно*. На контролисаност упућује и реакција глагола и предикатива: *досадовать / досадно на себя*.

Но до чего мне досадно, что встретились с ним вы, а не я! /Како ми је само криво што сте се с њим срели ви, а не ја. (Булгаков)

Криво ми је што никако не успевам да будем укључен и дам тачан одговор. (Политика) / Досадно, что мне никак не удастся дозвониться и включиться в передачу, чтобы дать точный ответ.

Ему было досадно, что его не оставляют в покое люди./ Једило га је и то што људи неће да га оставе на миру. (Чехов)

Поред глаголског и модела предикатив+датив, у овој семантичкој сфери такође налазимо номинативни модел са интензификатором:

Экая досада! Как нарочно, ни души. (МАС) Што ми је криво! Нигде никога, као у инат.

(...) его уже не снимают – это другой человек, с живыми глазами, или, напротив, огорченный, но уж неподдельно. Такая досада берет! /

(...) кад није више пред камером – то је други човек, живахног погледа или, насупрот томе, растужен, али већ заиста. Буде човеку стварно криво! (Шукшин)

³ Овдје се срећемо са међујезичком хомофонијом: досада (р. скука) у српском и досада у руском денотирају двије битно различите емоције.

Са тачке гледишта транспозиције ове емоције у српску језичку слику свијета, 'досада' је значење које нема у сваком контексту адекватну репрезентацију. У извјесној мјери, парадигматска ограниченост израза *криво ми је* спречава проналажење еквивалента од коријена *крив-*, слично као и код руског израза *обидно + датив*. Ипак, мора се констатовати да се ради и о концептуалној неподударности.

Семантичко обиљежје контролисаности мотивационе ситуације даје српском изразу *криво ми је* могућност да изрази осјећање кривице (Мирић, 2007 б), што није случај са изразом *мне досадно*: као руски еквивалент се јављају лексеме са семантиком 'вина' (кривица):

И криво ми што се нисам оженио и изродио децу. / Виню себя за то, что не женился и не народил детей. (Ћосић)

Павлу га би жао. Би му и криво што је започињао с њим такав разговор. / Павлу было жаль его. Он чувствовал себя виноватым, что начал этот разговор. (Ћосић)

У извјесном броју случајева семантика израза *криво ми је* може се интерпретирати као емоција релативно ниског интензитета – незадовољство, прије свега када се мотивационој ситуацији не придаје велика важност (Мирић, *op.cit.*). Ради се претежно о ситуацијама када се не испуњавају иначе невелика очекивања или воља (преференција) модалног субјекта. За такве ситуације се може констатовати измјена у когнитивној основи: мотивациона ситуација се више не заснива на оцјени да је нешто неправедно или неправично, већ да је нешто пожељно, а није реализовано. Овај вид мотивације зближава израз *криво ми је* са изразом *жао ми је* и његовом мотивацијом (Мирић, 2007а). Сличну ситуацију налазимо и у руском језику гдје се предикатив *обидно* може јавити као експликатор емоције блиске жаљењу, оцјени да се ситуација могла остварити другачије и да би то било боље (Зализняк, 2006, 111).

Криво ми је због те мале (што није отишла на екскурзију) / Жао ми је те мале.

Обидно, что вы опоздали / Жалко, что вы опоздали.

Нека преводилачка рјешења такође указују на приближавање ових значења:

Ну, не смешно ли, не обидно ли? / А није ли то смијешно, није ли жалосно? (Чехов)

Мы, говоря, по казенной императорской цене вознаграждаем, а обиду царице неси. (Платонов)

Ми – веле - награђујемо по царском ценовнику, а ако ти није довољно – жали се царици. (Платонов)

На могуће зближавање значења ‘досадно’ са овом групом показује и примјер његове додатне експликације са глаголом *жалити* у преводу (п. К.Тарановског):

Он досадовал на себя за то, что поехал, и на друга, который с каждым днем становился все болтливее и развязнее (...) /

Жалио је што је пошао на пут и љутио се на пријатеља који је сваког дана бивао све брбљивији и слободнији (...). (Чехов)

Осјећање зависти као једно од значења српског израза *криво+датов* јавља се као могућа интерпретација туђег емоционалног стања, када се у улози модалног субјекта појави адресат или треће лице: *Криво јој је што сам ја добила десетку, а она деветку.* (разг.). Завист се јавља као резултат несклада између предоцбе о себи и другом, када се вриједност или предност другог сматра не само пожељнијом, него се полаже право на њу. (Миливојевић, 2006,382). Ово осјећање је културно маркирано као непожељно, што показују рестрикције у употреби овог израза у директној комуникацији (Мирић, 2006). Слично је и са коришћењем глагола *завидјети* као средства експликације у 1. л. једнине (*завидим ти*), тј. када је модални субјекат подударан са говорником. Илокутивни циљ оваквих исказа је заправо исказивање комплимента:

Завидим ти на линији, тако си витка. Може човек да ти позавиди на... (разг.)

Руски језик при изражавању значења ‘завист’ има на располагању круг лексема деривираних из датог коријена, а међу њима и предикатив *завидно* који образује синтаксички модел са дативом. У српском језику подударну форму изражавања не налазимо, (**завидно ми је*), насупрот *завидан је* при интерпретацији туђих осјећања.

Ему все удастся, а тебе завидно. (Ожегов)

Провјера могућности употребе израза *криво ми/ти* је у дијалошком режиму комуникације на српском језику (Мирић, 2006), показала је и тенденцију да се изражена емоција интерпретира као љубомора и када се уствари ради о ситуацији зависти. Ова околност се такође може сматрати манифестацијом културне маркираности осјећања зависти. Изједначавање љубоморе са завишћу указује да у српској језичкој слици свијета вјероватно постоји веза између одговарајућих концепата. Њу видимо у таквом концепту љубави, која је основа за љубомору, као полагању права на партнера, односно на његова осјећања. Оваква концептуализација се разликује од психолошке, која разлог за појаву љубоморе види у страху.⁴

⁴ Психолошка дефиниција каже да је „Љубомора врста страха који субјект осећа када процењује да постоји опасност да особа коју он воли заволи неког трећег“ (Миливојевић 2006, 584).

Ипак, елемент „права“ уклапа се у општу слику концепата изражених са *криво+датив* који у основи имају праведност/неправедност, правичност, оправданост или преференцију.

Као еквивалент у руском језику овдје се прије може наћи значење ‘обида’ (мање вјероватно ‘досада’), и конструкција *обидно+датив*, него значење ‘ревност’ (љубомора) изражено активном глаголском конструкцијом.

Свим дечацима у одељењу, па и мени, било је криво што је своје симпатије даривала једном ветропиру Јоци, нашем вршњаку.

→ *Всем мальчикам из нашего класса, и мне также, было обидно, что...*

Поређење српског и руског језичког материјала даје основу да се констатује дјелимична подударност значења израза *криво ми је* са низом значења у руском језику, као што су емоције увређености, љутње, незадовољства. Истовремено то показује и посебност концепта који лежи у основи емоционалног значења представљеног овим изразом у српском језику. Анализа показује да се израз *криво ми је* у српском језику може искористити као еуфемизам за неке емоције чија је експресија у култури српског језика маркирана као негативна или непожељна, а у које се убрајају поред увређености и љутње, још завист и љубомора. Семантичка еквиваленција између српског и руског језика у највећем броју случајева успоставља се према емоционалном значењу ‘обида’, затим ‘оскорбление’, ‘досада’, ‘завист’ и ‘ревност’. Синтаксички модел за изражавање стања *предикатив+датив*, по којем је формиран овај израз у српском језику, не функционише једнако у датим језицима: у српском је круг посматраних емотивних стања изражених на овај начин нешто ограниченији, нпр. немогући су изрази као што су **увређено ми/ти је*, **завидно ми/ти је*. У оба језика модел може уз интензификатор бити употребљен као самостални исказ: *Баи ми је криво! Што ми је криво! Как обидно! Как досадно!*

Поред овог модела у оба језика за изражавање емоције користе се глаголски модел и конструкције са трпним глаголским придјевом, док се номинативни модел са интензификатором користи у руском језику (*Такая обида! Экая досада!*).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян, Ю. Д. (2004). Акциональность и стативность как сокровенные смыслы (охота на оказывать). *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*. Сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой. Москва.
- Апресян, Ю. Д. (ред.) (1997). *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* [Под общим руководством Ю. Д. Апресяна]. Вып. I. Москва.
- Арутюнова, Н. Д. (1988). *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*. Москва.

- Виноградов, В. В. (1972). *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва.
- Wierzbicka, Anna (1999). *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge – Paris.
- Вольф, Е. М. (2003). Субъективная модальность и семантика пропозиции. *Логический анализ языка*. Избранное. Москва.
- Зализняк, Анна А. (2006). *Многозначность в языке и способы ее представления*. Москва.
- Крстић, Драган (1988). *Психолошки речник*. Београд.
- Миливојевић, Зоран (2006). *Емоције. Разумевање и психотерапија емоција*. Издање VI. Београд.
- Мирић, Душанка (2007а). Предикати емоционалног односа жаљења у руском и српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 71-72.
- Мирић, Душанка (2007б). Семантика израза криво ми је у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (у штампи).
- Мирић, Душанка (2006). Емоционални модус и говорно понашање. *Славистика*. X.
- Толстая, С. М. (1998). Культурная семантика славянского *kriv. *Слово и культура*, 2. Москва.
- Цейтлин, С. Н. (1976). Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика. *Синтаксис и стилистика*. Москва.

Душанка Мирић

КОНСТРУКЦИИ СО ЗНАЧЕНИЕМ НЕКОТОРЫХ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ЭМОЦИЙ
В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе представлены результаты сопоставительного анализа способов концептуализации и синтаксической репрезентации некоторых отрицательных эмоций в сербском и русском языках. Отправной точкой в анализе послужил ряд эмотивных значений, выраженных в сербском языке при помощи конструкции *криво* + *дательный пад.*, таких как 'оскорбленность', 'обида', 'досада', 'зависть', 'неудовольствие', 'ревность'. Источники функционально-семантических несоответствий между двумя языками определяются на уровнях концептуализации эмоций и их культурной детерминированности. Устанавливаются также несовпадения в использовании типологически одинаковых синтаксических средств при выражении отдельных значений в сербском и русском языках.

Слободан Павловић
(Нови Сад)

КВАНТИФИКАТИВНОКОМПАРАТИВНА КЛАУЗА
У СТАРОСРПСКОЈ ПОСЛОВНОПРАВНОЈ ПИСМЕНОСТИ

САЖЕТАК. У овом раду разматра се структурирање старосрпске компаративне клаузе квантификативног типа у старосрпској пословноправној писмености која је негована по српским канцеларијама средњовековне Србије, Босне, Дубровника и Свете горе од краја XII до средине XV века. У сфери еквативности (једначења) јављају се реченични модели уведени везницима *како* и *како*. У сфери реченичне синтаксе нису регистровани примери квантификативне градуалности.

Кључне речи: старосрпски језик, старосрпска пословноправна писменост, историјска синтакса, субординирана компаративна клауза, квантификативност, еквативност.

1. Старосрпским компаративним клаузама – како то средњовековна пословноправна писменост показује – спецификује се реализација управне радње и то (а) савњивањем дате акције или стања с реализацијом истоврсне акције или стања у другачијим околностима (на другом простору, и(ли) у другом времену, и(ли) у вези с другим протагонистима и сл.), или (б) довођењем дате радње у релацију с њеним проскрибованим или замишљеним моделом. У структурирању старосрпске компаративне клаузе синтаксички су релевантни семантички параметри (1) квалитативности (основ савњивања је начин реализације корелативних радњи), (2) квантификативности (основ савњивања је мера, односно интензитет реализације корелативних радњи), (3) еквативности (корелативне радње савњују се једначењем) и (4) градуалности (неуједначене корелативне радње оријентационо се позиционирају). Семантичка опозиција *квалитативност* ~ *квантификативност* формално је верификована сучељеношћу везника *како*, *како* ~ *како*, *како*, док се значењски пар *еквативност* ~ *градуалност* формализује кроз супростављеност везника *како*, *како*, *како*, *како* ~ *како*.¹

¹ Мада су старосрпске компаративне клаузе детаљно обрађене у оквиру опсежног истраживања старосрпске хипотаксе у језику средњовековне пословноправне писмености, у овом се раду – с обзиром на формална ограничења – излажу резултати анализе

2. У старосрпској пословноправној писмености еквативна клауза квантификативног типа уводи се везницима *коликко* и *клкко*,² при чему је примарно анафорско *клкко* везано поглавито за акта писана у манастирима или за манастире.

3. Еквативном квантификативном клаузом уведеном деадвербским везником *коликко* могла је бити идентификована (а) ситуативно или модално спецификована реализација радње исказане управном предикацијом, те (б) знатно ређе реализација неке друге радње или стања чијим се интензитетом лимитира вршење управне радње.

3.1. Лексичко поклапање корелативних предикација омогућује потпуно или делимично елидирање субординиране предикације и свођење компаративне клаузе на синтаксичку компоненту којом се спецификује реализација радње идентификоване суперординираном предикацијом. Оваквом поступку “синтаксичког економисања” у старосрпској пословноправној писмености прибегавало се по правилу у случајевима када је “узорна” реализација дате радње (а) спецификована субјектом, директним или индиректним објектом или пак (б) модално лимитирана глаголима и глаголским перифразама *быти* *иакостънь*, *можи*, *трьбовати*, *прѣдъстојати* и сл.:

(реализација спецификована субјектом) и *за* *всакъ работъ* *за* *дѣровъкъкъ* : *да* *добръ* и *за* *къ годѣ* : *да* *стон* *коликко* *иѣдънь* *ѿ* *дѣровънника* : (Тврдислав Угљешић 1. ½ XIV века № 110.4), *да* *сѣ* *вољни* *позва|т|* и *пр|ѣ|ти* и *дльго-вѣ* *ѡзѣти* и *ѡсвободити* и *записа|т|* *коликко* *иѣ* *самъ* *цнлошъ* (Милош Повић

квантификативнокомпаративних клауза еквативног типа. Квантификативнокомпаративне клаузе градуалног типа у испитиваном корпусу нису регистроване, док је структура квалитативнокомпаративних клауза (оба типа) презентована у раду припремљеном за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* (XLIX/2). Истраживачки корпус чине фотографски снимци 680 старосрпских повеља и писама одабраних према територијалном, хронолошком и жанровском критерију. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) ознака канцеларије (*Бали*. Балшићи, *Бранк*. Бранковићи, *Драг*. Драгаши, *Дубр*. Дубровник, *Кос*. Косаче, *Котр*. Котроманићи, *Лаз*. Лазаревићи, *Нем*. Немањићи, *Павл*. Павловићи, *Санк*. Санковићи) или адресанта, (2) година настанка акта, (3) број акта, према регистру у књизи С. Павловића *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, Матица српска, Нови Сад, 2006, 442-479, те (4) ознака реда у којем пример почиње и то, сем ретких изузетака, према фотографском снимку акта.

² Еквативна квантификативна клауза могла је условно бити уведена и примарно квалитативним упитним *како* у случајевима када су сравњиване две сасвим разнородне радње које могу компаративно корелирати само по интензитету реализације: и *снѣ* *всѣ* *како* *хокемо* *схранити* *кравѣвъ|с|тѣвъ* *ти* *тако* *да* *ни* *не* *ѡбѣ* *бѣ* (Дубр. 1254, № 28.44), и *како* *мѡ* *прнаю* : *владыке* : *коѣ* *сѣ* : *ѡ* *градѣ* *тако* *да* *га* *и* *иѣ* *люблю* : (Нем. 1267-1268, № 31.2), *како* *кѣ* *цр|с|в* *цн* *ѡвожи* *сѣхранити* *нзпальни|т|* и *сѣврѣшн|т|* *властѣ|ѡ|м|* *дѣровъкънцъ* *тако* и *г|с|ѣ* *вѣѣ* *да* *поднаѡжѣ* *цар|с|тѣко* *цн* (Нем. 1362, № 148.12), и *ѡни* *пакѣ* *да* *ни* *сѣ* *поставиѣ* *своѣ* *люди* *вола* *дѣѣ* *како* *и* *тѣко* *иѣ* *да* *ѡрѡ* (Дубр. 1399, № 295.7). Минимални маркер квантификативности овде дакле није везник већ инхерентна лексичка семантика глагола у својству корелативних предикација.

1370, № 164.24), да бѣдѣшь нашъ грагѣиннѣ колнко еданъ ѿ|д| насъ (Дубр. 1397, № 256.7);

(реализација спецификована директним објектом) ѿбръѣте га цр|с|в љн вѣрна н |с|рѣдѣчна к цр|с|в љн ѿ всакон работи цр|с| љн колнко н протовнстнѣара ннколѣ (Нем. 1355, № 130.3), да љн те|в| нѣмамо за љно|г|срѣ|д|чна колнко дшѣ нашѣ (Дубр. 1397, № 248.14), љн енсмо ѣтннн|д| колнко за нашѣ дшѣ · (Дубр. 1397, № 254.17);

(реализација спецификована индиректним објектом) поданте този цю сте не платн|х| .Ѣ дохо|д|къ ѿбѣнѣ · колнко то енсте н љнѣ самоѣ · (митрополот Михаил 1387, № 199.5);

(модално лимитирана реализација) да нѣмѣ пакостнѣмо колнко можемо [пакостити] (Дубр. 1253, № 23.13), н колнко трѣбова ч|с|тнн старѣ курѣ ѿѿдѣлѣ дахѣ моу · (Нем. 1317-1318, № 57.60), да сѣжн г|д|нѣ ѿрѣжнѣмѣ колнко може нанболѣ [служити] (Дубр. око 1323, № 62.16), г|с|птѣо тн вса-кон|м| поттѣннѣ|м| почнѣтамо н љубнѣмо с колнко смо ѣакоснн · (Дубр. 1397, № 248.15), а вн тон вѣдѣвъшн станнѣ с вонскоѣ|м| н браннѣте колнко морѣте [бранити] (Дубр. 1420, № 526.26), даѣм|ѿ| тракеннѣ н спѣнѣжѣ за .ѡ. глава поч|т|ѣнѣ колнко се нн|м| пр|ѣ|с|т|ѿн [дати] (Дубр. 1435, № 605.59), толнко боле ѣ напредакъ жнвнѣтн мѣю наѣмѣ колнко бѣѣ н прнчн|с|та допѣстн [жнвети] (Кос. 1451, № 656.15).

Потпуна експликација субординиране предикације која се лексички поклапа с управном предикацијом у овом типу компаративних клауза изражено је ретко – уп. нѣга нѣмаѣн љногочѣтѣна н срѣ|д|чна колнко главе нашѣ нѣмаѣмо (Дубр. 1402, № 323.11).

Квантификативно лимитирање реализације управне радње сравнивањем с интензитетом реализације неке друге радње исказане субординираном клаузом уведеном квантификативним колнко сасвим је неуобичајено у старосрпској пословноправној писмености: н колнко ѣ дѣлѣжнѣ коѣ да се всакоѣмѣ платн · (Дубр. 1414, № 465.18).

3.2. Могућности сагледавања темпоралне парадигме у реченичном комплексу са еквативном квантификативном клаузом уведеном везником колнко сасвим су ограничене будући да је субординирана предикација мање-више потпуно или делимично елидирана. Према ексцерпираној грађи, субординирана предикација по правилу се граматикализује презентом, те сасвим ретко аористом или потенцијалом. Суперординирана предикација формализује се при том презентом, аористом, перфектом, императивом, те оптативном перифразом да + *презент*.³

³ Ради економичнијег предочавања грађе у раду су, сем уобичајених скраћеница, употребљени и следећи симболи: {} – реченични комплекс са зависном квантификативнокомпаративном клаузом, [] – зависна квантификативнокомпаративна клауза, V – предикација.

- {V_(ПРЕЗ) + [колінко + V_(ПРЕЗ)]} г|с|птвко тн всакон|м| поттєннє|м| потнтамо н любнмо с колнко смо іакоснн · (Дубр. 1397, № 248.15), даєм|о| тракенє н спєнзѣ за .бї. глава пот|т|єнѣ колнко се нн|м| пр|ѣ|с|т|он (Дубр. 1435, № 605.59);
- {V_(АОР) + [колінко + V_(АОР)]} н колнко трѣбова ч|с|тнн старць к҃урь · ꙗкоуѣхъ дахъ моу · (Нем. 1317-1318, № 57.60);
- {V_(ПФ) + [колінко + V_(ПРЕЗ)]} нєга [смо] нмали многопоттєна н срь|д|тна колнко главе нашє нмамо (Дубр. 1402, № 323.11);
- {V_(НИМПЕР) + [колінко + V_(ПРЕЗ)]} а вн тон вндѣвъшн станнте с вонскѡ|м| н бранїте колнко мѡрєте (Дубр. 1420, № 526.26);
- {V_(НИМПЕР) + [колінко + V_(ПОТ)]} поданте този що стє нє платн|х| .ѣ̇ дохо|д|кѣ їѡа̇нѣ · колнко то бнстє [подали] н мнѣ самоуѣ · (митрополит Михаил 1387, № 199.5);
- {V_(ДА + ПРЕЗ) + [колінко + V_(ПРЕЗ)]} да ндѣ пакостнмо колнко можємо (Дубр. 1253, № 23.13), да слѣжн г|д|нѣ ѡрѣжнємъ колнко можє нанбоа|є| (Дубр. око 1323, № 62.16), н колнко є дльжнѣ коуѣ да се вьсакѡуѣ платн · (Дубр. 1414, № 465.18), колнко манн допѣстн г|д|ѣ бгѣ моѣн да на всѣ мою снаѣ вѣдѣ н да самѣ дрьжанѣ настоїати повратити н ѡслободити (Кос. 1451, № 656.16);

3.3. Компаративна еквативна клауза квантификативног типа уведена примарно упитним прилогом колнко у својству везника развила се вероватно из првобитних питања и то тако што је – интегришући се као зависни члан према управној предикацији – губила реченичну интонацију аутономног питања (Bauer 1960: 266). У везничкој служби првобитно упитно квантификативно колнко потврђено је већ од настаријих старосрпских пословноправних аката,⁴ на основу чега би се могло претпоставити да се овај тип компаративних клауза у српском језику конституише још у предисторијском периоду.⁵ У скоро три четвртине примера еквативна квантификативна клауза с везником колнко је постпонована. Тек у сваком четвртом примеру субординирана клауза овог типа је препонована или интерпонова. Интерпонираност компаративне клаузе представља, недвојбено, виши степен синтаксичке интегрисаности, што потврђује и

⁴ Уп. датн ндѣ : сьвѣтъ : н подѡкъ : какоує : н сєвѣ колнкоує моує : (бан Кулин 1189, № 1.13). Мада је субординирана предикација (моує), уместо личним глаголским обликом, представљена активним партиципом презента, везничка функција првобитно прилошког колнко не може се доводити у питање.

⁵ Будући да еквативне квантификативне клаузе с везником колнко нису својствене канонским споменицима (Граматица 1993: 503), њихов настанак на српском језичком простору могао би се, условно, везивати за период XI-XII. Овај тип зависних реченица на словенском северу јавља се, изгледа нешто касније. Наиме, у староруским повєљама компаративно колнко регистровано је од XIV века – уп. вѣдѣтн ємоу коуны колнко боудєтъ далѣ по исправє Нов. 18. 1305-1308 (Борковский 1958: 151), када се јавља и у старочешком језику – уп. *kolik bude mieti (člověk) dobrých skutkuov, tolik jako drahých kamenuov bude mieti v své koruně* Stít Vrt' 24 (Bauer 1960: 266).

обавезна употребе кореферентног толнко као формалне карике која ступа у релацију с конекторским колнко:

да је все свобо|д|но ѿ|д|а всакѣ црѣне н ѿ|д| забаве колнко кон годѣ дѣбровчанинъ толнко дѣбровачки конъ толнко трѣгъ що је годѣ дѣбровачко да је свобо|д|но (Котр. 1375, № 172.3), молимо г|с|птво ви толнко ѿни колнко дрѣзи кон догю · н всѣдѣ кѣдѣ бѣдѣ наши трѣго|в|ци · молимо бѣдите г|с|птвѣ ви пр|ѣ|порѣчени · (Дубр. 1396, № 247.9).

Кореферент као показатељ јаче формалне интегрисаности субординиране клаузе у реченичном комплексу регистрован је иначе тек у сваком десетом примеру компаративне еквативне клаузе уведене примарно упитним колнко. У својству кореферента јављају се деиктички прилози и то проксимално толнко, те дистално онолнко: да се једнь на де с моимъ челоукомъ ѿнолнко колнко та дилошъ (Милош Повић 1370, № 164.28), толнко боле ѣ на~предакъ живити дею на де колнко бѣ н прити|с|та допѣсти (Кос. 1451, № 656.15). У примерима овога типа субординирана клауза везује се за управну предикацију посредно преко деиктичког кореферента, што је, с једне стране, показатељ јачања формалне везе међу корелативним предикацијама, али, с друге стране, и израз синтаксичко-семантичке недостатности примарно упитног колнко у везничкој функцији.

4. У старосрпској пословноправној писмености све до краја истраживаног периода (односно до друге половине XV века) еквативна клаузама квантификативног типа могла је – сем примарно упитним колнко – бити уведена и анафорским, упућивачким колнко не испољавајући при том никакве семантичке специфичности. Еквативне квантификативне клаузе с везником колнко јављају се првенствено у случајевима лексичког поклапања корелативних радњи, када је реализација радње управне предикације квантификативно детерминисана сравњивањем с модално лимитираном реализацијом исте радње. У својству модалних лимитатива јављају се глаголи моги, трѣбовати, хѣѣти, те глаголске перифразе бити моушню, бити оузуможню, бити по силѣ, бити хѣѣньи и сл.:

н пате исправн кралѣвство ми еликъ мого|х| · (Нем. 1300, № 45.27), сего же ѿбновниъ н испльниъ колнко възможно бы|с| кра|а|в|с| ми · (Нем. 1313-1318, № 56.10а), колнко просише · н трѣ|б|оваше ѣ црѣства ми вса нмъ дарова н записа цр|с|в ми · (Нем. 1357, № 136.13), да сню направля н ѣкрѣ|п|ля · н зидание|м| н селн, н всѣмъ ннимъ приложени|м| колнко хоуе|т| н како хоуе|т| · (игуман Доротеј 1359-1361, № 142.17), навико|х| из дѣтства моего дарн н ч|с|ти приноси|т| · свѣимъ н бж|с|тнн|м| црѣвямъ колнко ми је|с| по силѣ (Јован Угљеша 1371, № 165.10), да си приложе колнко нмъ је|с| хотение · (Лаз. 1380-1381, № 187.8), величаю н прославляю прѣстѣи нмѣ твоѣ · н ѿ|д|омоу слави твоѣ попетение твооу · колнко силѣ оузуможню (Драг. 1388, №

202.27), дахъ н приложнхъ елнко вн мн мошно . (ѿсар Угљеша 1402-1413, № 453.8), приложн же госпо|д|ство нн малое приношенїе елнко по нашн слѣ (Бранк. 1452, № 658.79).

Сравњивање управне радње с интензитетом реализације неке друге радње фокусиране као узорак сасвим је ретко и када су у питању еквативне квантификативне клаузе уведене примарно анафорским елнко – уп. да се вракаю опетъ н вса елнко дахъ манастиревн (Нем. 1199, № 2.58), възметъ елнко моу ѿдасть (Нем. 1282-1298, № 41.49), азъ по м|с|ти бѣиен влькъ браньковнкъ обладающоу мн землюю мою елнко вѣ въроути мн . (Бранк. 1389-1398, № 258.16).

4.1. Темпорална парадигма реченичног комплекса с еквативном клаузом уведеном везником елнко, с обзиром на ограничену егземплификацију, не може бити системски сагледана. Наспрам суперординиране предикације граматикализоване презентом, аористом, перфектом, те оптативном перифразом да + *презент* реализована је субординирана предикација формализована презентом, аористом, те перфектом:

{V_(ПРЕЗ) + [елнко + V_(ПРЕЗ)]} величаю н прославляю прѣстѣи нде твоѣ ѿ домоу слави твоѣ поспѣшенїе творю елнко мн е|с| възможнѣ (Нем. 1336, № 81.14), да сню направля н зкрѣ|пла . н зиданнїе|м| н селн, н вѣдѣ нннѣ приложннїе|м| елнко хоше|т| н како хоше|т| . (игуман Доротеј 1359-1361, № 142.17);

{V_(АОР) + [елнко + V_(АОР)]} н пате исправн краљевство мн елнкъ моу|х| . (Нем. 1300, № 45.27), сего же ѿбновнвъ н испльннхъ елнко възможнѣ бы|с| кра|л|в|с| мн . (Нем. 1313-1318, № 56.10а), елнко проснше . н трѣ|коваше з црѣства мн вса ндѣ дарова н записа цр|с|в мн . (Нем. 1357, № 136.13), испльннсмо н ѿ то|м|зн елнка попроси старць . пнрга васїлїева крѣ|р| ѿѿ|д|осїе (Лаз. 1394-1402, № 312.14), дахъ н приложнхъ елнко вн мн мошно . (ѿсар Угљеша 1402-1413, № 453.8);

{V_(ПФ) + [елнко + V_(ПФ)]} ерѣ се сло ѿвде з стѣмъ монастырѣ ѿ многы|х| лѣ|т| потрѣднл елнко е бѣ подалѣ (ѿсар Угљеша 1436-1437, № 608.8);

{V_(ДА + ПРЕЗ) + [елнко + V_(АОР)]} да се вракаю опетъ н вса елнко дахъ манастиревн (Нем. 1199, № 2.58);

{V_(ДА + ПРЕЗ) + [елнко + V_(ПРЕЗ)]} да си приложе елнко ндѣ е|с| хотенне . (Лаз. 1380-1381, № 187.8).

4.2. Примарно деиктичко елнко – које је у односу на квалификативно ико имало наглашену нијансу квантификативности – као својеврсни наслон или пилон (Грицкат 1975: 79) омогућавао је везивање двеју независних реченичних структура у једну комплексну реченичну конструкцију стабилизујући се на тај начин у својству компаративног везника, по свој прилици, још у време прасловенског језичког заједништва.⁶ Бу-

⁶ Уп. старословенско нѣ за безотѣство его вѣстакъ дасть емоу елнко трѣбоуѣтъ Лк 11.8 Мар. (Грамматика 1993: 503); староруско благодарю бога моего вѣдѣ благочестїе отїастн оутвердїти по

дући, међутим, да се еквативне квантификативне клаузе с везником *ѡ*нко у старосрпској пословноправној писмености жанровски ограничене на акта настала у манастирима или за манастире, може се претпоставити да је компаративно *ѡ*нко изгубило подршку говорне базе још у предисторијском периоду или пак управо у време настајања првих писаних споменика на српском језику. Овај тип еквативне клаузе у старосрпској пословноправној писмености по правилу је постпонован, док се препонованост (уп. *ѡ*нко просише · н тр|ѣ|боваше ꙗ црѣства ѡн вса нѣдъ дарова н записа цр|с|в ѡн · Нем. 1357, № 136.13), или интерпонованост (уп. *потышасмо се ѡ*нко ꙗ по силе нашон, дарн н ч|с|тн прносниш стѣмъ н бж|с|тв'ниѣмъ црѣвамъ · Драг. 1376-1377, № 176.3) јављају само по изузетку. Употреба кореферента овде је сасвим неуобичајена, а могла би се условно егземплификовати примерима у којима се еквативна квантификативна клауза за управну предикацију везује посредством прономиналног *вѣс* – уп. да се вракаю опетъ н *вѣс*а *ѡ*нко дахъ манастиреѡн (Нем. 1199, № 2.58), *ѡ*нко просише · н тр|ѣ|боваше ꙗ црѣства ѡн вса нѣдъ дарова н записа цр|с|в ѡн · (Нем. 1357, № 136.13).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Bauer, Jaroslav (1960). *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Bauer, Jaroslav (1972). *Syntactica slavica. Výbrané práce ze slovanské skaldby*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Борковский, Виктор Иванович (1958). *Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение*. Москва.
- Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис (1993). София: Издателство на Българската академия на науките.
- Грицкат, Ирена (1975). *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Klemensiewicz, Zenon; Lehr-Splawiński, Tadeusz; Urbańczyk, Stanisław (1965). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa.
- Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980). *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd.
- Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
- Сорокина, В. К. (1973). Сложноподчиненные предложения сравнительные, образа действия, меры и степени. *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Сложноподчиненные предложения*. Москва: Академия наук СССР. 297-348.

БОЖІЮ ДАРОВАНИЮ ѡНКО ѡН ЕСТЬ СИЛА Письма Ив. IV (Сорокина 1973: 314); старочешко *jelikož kto má kterou věc milovati, s tolik má tomu protivného nenáviděti* Štít Vrt' 208 (Bauer 1960: 266); старопольско *jeliko jest wschod od zapada, daleko uczynil od nas lichoty nasze* w. XIV (Klemensiewicz / Lehr-Splawiński / Urbańczyk 1965: 479).

Stanislav, Ján (1973). *Dejiny slovenského jazyka IV. Syntax 2*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Šaur, Vladimír (1980). B. Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980).

Slobodan Pavlović

DER KOMPARATIVSATZ MIT DER QUANTITATIVEN BEDEUTUNG IM
ALTSERBISCHEN GESCHÄFTLICH-RECHTLICHEN SCHRIFTTUM

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird die Strukturierung des Komparativsatzes mit der quantitativen Bedeutung im altserbischen geschäftlich-rechtlichen Schrifttum erörtert, das seit Ende des XII bis zur Mitte des XV Jahrhunderts – im Kontext des Kulturmodells der homogenen Diglosie – als einer der vollständigsten funktionalen Repräsentanten der serbischen Sprache fungierte. In der Sphäre der Equativität (Gleichheit) sind die Satzmodelle registriert, die mit den Konjunktionen *koliko, jeliko* eingeleitet wurden. In der Sphäre der Gradualität ist kein Beispiel registriert.

Љиљана Петровачки
(Нови Сад)

РАЗЛИЧИТИ ПРИСТУПИ ТИПОЛОГИЈИ И ОБРАДИ ПРЕДИКАТА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

САЖЕТАК. У раду се сагледава како се ученици постепено упознају са комплексним појмом предиката и којим све типовима предиката треба да овладају током основношколског и средњошколског учења српског језика и граматике. Уочавају се и коментаришу проблеми у вези са неусклађеним појмовно-терминолошким одређењима типова предиката у вертикалном континуитету изучавања овог појма као и различити приступи у уџбеницима. Као методички прилози аплицирани су подсетници и упутства за наставнике као и погодни примери и задаци.

Кључне речи: методика српског језика, синтакса, реченични конституенти, предикат, типови предиката.

1. Увод

Усвајање граматичких појмова у настави српског језика као матерњег је сложен и дуготрајан процес. Синтаксички појмови су међу њима најкомплекснији јер захтевају повезивање и интегрисање знања из више лингвистичких дисциплина. Они се морају разумети и сагледати у читавој структури, у реченици. Зато је важно да ученик располаже знањима о морфолошким и синтаксичким и семантичким својствима речи упоредо, како би их могао повезивати у шире структуре. Да би одредио тип предиката, нпр. ученик мора разумети значење самог глагола или друге речи која чини лексичко језгро предиката, имати солидно знање о глаголским облицима, мора познавати предикатске категорије, конгруенцијске везе са субјектом, типологију предиката и критеријуме за њу и др. Знање тих специфичних појединости, чињеница и терминологије у синтакси и уопште у учењу језика, основа је за добру комуникацију у настави, али и за формирање језичког (синтаксичког) мишљења. Стога захтеве за знањем појединости треба прецизно одредити и сачинити такав избор чињеница који ће омогућити успешну синтаксичку комуникацију, а неће исувише оптеретити ученика. А у том погледу у настави синтаксе има и највише тешкоћа. Овом приликом желим да укажем на оне најоучљивије који

спадају више у домен генерализација: као прво, постоје различите концепције и одређења ове дисциплине у лингвистичкој науци и србистици, а са тим у вези су и проблеми употребе различите терминологије за исте појмове, различити научни приступи појединим синтаксичким темама, јединицама и структурама, а као друго, истакла бих и неусаглашеност око школских концепата програма наставе синтаксе у основној и средњој школи. И поред настојања синтаксичара и методичара да се успостави вертикални континуитет у изучавању синтаксичког градива, као и да се дефинише неопходна структура знања из синтаксе, нико не може бити задовољан стањем у наставној пракси.¹

2. Приликом сагледавања синтаксичких појмова ученици морају обратити пажњу на најмање три елемента: значење, облик и функцију. Стога се многи од њих усвајају током више школских година, по етапама сложености у континуираним низовима, и знања о њима се непрестано проширују, најчешће по систему концентричних кругова или развојне спирале, поступно и селективно у складу са узрастом ученика. Комплексни појам *предикат* је један од најсложенијих и најзначајнијих синтаксичких појмова и различити типови предиката усвајају се током читавог школовања. Сложена грађа о предикату, централном реченичном конституенту, открива се постепено и проширује се из године у годину, онако како се сагледавају и све сложеније реченичне конструкције које се на основу предиката и моделују. Са првим покушајима да појам *предикат* ученици запазе у простим субјекатско-предикатским моделима реченица почиње се већ у другом разреду основне школе. То су једноставни примери глаголског и именског предиката које ученици треба само да уоче и препознају у реченици (нпр.: *Марко чита. Вера црта. Вера је ученица. Лопта је нова.*), али не треба да им одређују типове и структуру.

Усвајање појма и термина глаголског предиката програмирано је за наставу српског језика као матерњег у четвртм разреду основне школе,²

¹ Концепција интегралне синтаксе која је уграђена и у Наставни програм из 1990/91. а која је остала и у новим, делимично измењеним школским програмима још није довољно заживела и прихваћена у пракси. Средњошколски уџбеник Станојчића и Поповића и поред многобројних залагања аутора, посебно Љ. Поповића, који је својим бројним радовима и учествовањем у стручном усавршавању наставника настојао да објасни предности интегралног приступа синтакси, тешко улази у школе јер је и граматика уопште прилично запостављена у средњим школама, а у основним школама постоји више концепата за учење синтаксе, па самим тим и више уџбеника, и наставници се слободно за њих опредељују па тако и за различите приступе језичком градиву. Уз више традиционални приступ синтакси у старијим уџбеницима, има и оних уџбеника који покушавају да спајају различите приступе и концепције.

² *Правилник о Наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања: Српски језик*. Министарство просвете и спорта Републике Србије. Просветни преглед. *Специјални број*. 10. фебруар 2006.

пошто се ученици најпре боље упознају са глаголима као врстом речи. Поступност и селективност се морају обезбедити (3. разред – разликовање лица код глагола, 4. разред-лични глаголски облици, па затим глаголски предикат). У неким уџбеницима за 4. разред поред глаголског предиката, представља се и именски предикат, али више информативно и да би се у поређењима и конфронтирању боље разумела оба типа. Именски предикат је предвиђен за обраду у петом разреду. Међутим, једноставне реченичне конструкције са копулативним предикатом су честе у дечијем говору за исказивање особина предмета и бића, или за њихову идентификацију (нпр.: *Јабука је црвена. Јабука је укусно воће. То је моја учитељица. Она је лепа. Петар је мој добар друг.* и сл.). Ученици су их свакако наводили у својим задацима и примерима реченица и у нижим разредима основне школе, па и уочавали их као предикате, али без термилошког означавања и објашњавања њихових модела.³

У петом разреду према важећем Наставном програму, у садржају за подручје *Језик и граматика*, један од оперативних задатака је овладавање простом реченицом и њеним деловима, посебно главним реченичним члановима: предикатом као централним чланом, и субјектом као независним чланом, са указивањем на њихово слагање по роду и броју. У Новом наставном програму за 5. разред који је у примени од 2007/8. школске године, наилазимо на одредницу:

*Обнављање главних реченичних чланова (конституената): предиката као централног члана реченице, и субјекта као независног члана, који се слажу у роду и броју. Именски предикат.*⁴

У реализацији програмског садржаја о предикату уводе се сада као обавезни појмови: глаголски и именски предикат. Ученици се упознају са именским предикатом на следећим моделима: *Мара је вредна. Мара је ученица. Мара је моја сестра.* У уџбеницима за српски језик за пети разред основне школе⁵, да би се поштовао наставни програм, постоје уџбеничке јединице о предикату са насловима *Глаголски и именски предикат*, или у виду вежбања (Николић и Николић 1997) или као обрада

³ У уџбенику за четврти разред основне школе (Драгићевић 2005: 80-83) у оквиру уџбеничке јединице о предикату уз глаголски предикат, што је по наставном програму, објашњава се и именски предикат, који треба да се изучава у петом разреду.

⁴ *Правилник о Наставном програму за пети и шести разред основног образовања и васпитања:*

Српски језик. Пети разред. Министарство просвете и спорта Републике Србије. Просветни преглед. Специјални број. 2007. или *Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања у Наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања.* Службени гласник. Просветни гласник. Министарство просвете и спорта Републике Србије. бр.6, 25. јун 2007.

⁵ Уџбеници за пети разред и све остале разреде дати су на крају, у списку Извори.

новог градива с методичким вођењем у заједничко откривање различитих модела глаголских и именских предиката (Драгићевић 2007). Уџбенике прате радне свеске и у њима има задатака за увежбавање предиката.⁶ (У ранијим уџбеницима граматике за 5. разред ове наставне јединице о глаголским и именским предикатима нису биле заступљене.)

Погледајмо примере реченица са именским предикатом у старијем уџбенику Милије и Мирјане Николић који је употреби у већини школа.

Соба је велика.

Улице су биле суморне и сиве.

Моји другови су били сељачки синови.

Газдарица је била велика и дебела, подбула лица... А тога јутра била ми је још страшнија, огромна као планина, мрачна и туђа.

Десетица је танка, излизана, сребрна (из приче И. Цанкара Десетица).

Последње реченице су прилично разуђене напоредним конструкцијама (напоредним придевским и именичким синтагмама као предикативима) и свакако су доста компликоване за ученике петих разреда.

Аутори уџбеника именски предикат ученицима објашњавају овако:

Именски предикат уз свој глаголски део има још и неку именску реч (придев, именицу, заменицу или број).

Уз објашњење следи и графички приказ који на очигледан начин представља овај тип предиката.

У анализи сложенијих примера именског предиката, пошто ученици још немају знања о синтагмама и напоредним конструкцијама, од њих не треба захтевати детаљније описивање модела предиката, већ се задовољити само уочавањем именских речи и израза у предикатском изразу.

У Радној свесци (Драгутиновић, В, Рапајић, М, Максимовић, В. 1997: 15) заступљене су граматичке вежбе које могу да послуже за обнављање и примену знања о предикату (Пета вежба, *Служба речи у реченици*, други део). У задацима 3 и 5, који су згодни за увежбавање разлике између глаголског и именског предиката, потребно је да се подвуку и одреде предикати.

3. задатак: *У свитање, кад се пробудио, она је већ била будна.*

5. задатак: *Кроз врата је косо сјао зрак поподневног сунца право мајци у очи; биле су крупније и бистрије, сва небесна светлост сјала је из њих.*

У описивању предиката свих примера и реченица, ученике обавезно треба упутити да уоче везу са субјектом и слагање са њим. Такође треба нагласити да глагол *јесам/бити* у именском предикату представља спону између именице у служби субјекта и речи којом се исказује особина. На

⁶ Радне свеске за пети разред и све друге разреде дати су на крају, у списку Извори.

разлици између помоћног глагола и копуле (споне) овом приликом не треба инсистирати.

Програмска одредница о предикату у новом уџбенику Р. Драгићевић за пети разред са методичког гледишта добро је осмишљена и разрађена (Драгићевић 2007: 102-103). Можда је, ипак, избор лингвометодичког предлошка у коме ученици треба да уочавају типове предиката могао бити једноставнији и очигледнији. Загонетка у стиховима М. Радуновића о камилици сигурно је ученицима занимљива и забавно им је да је одгонетају, али ред речи у реченицама, који је због потребе стиха и риме неуобичајен, сматрам да отежава њихово уочавање структурних модела предиката, посебно именског предиката:

Весело јој је златно лице.

Беле су јој трепавице.

Лети тражи пољанице.

Зими воли чајјинице.

Медицинска сестра ова

Избавља те од болова.

Као посебно успелу целину истакла бих део у коме ауторка поставља ученицима проблемско питање: *Зашто је предикат централни реченични члан?* и покушава да их прикладним примерима и сарадничким императивима наведе да разумеју да сви остали чланови постоје захваљујући предикату и како од својстава предиката (валентности) зависи које ће све чланове реченица имати. Илустративним приказима у низу (дрво, грана, листови), на једноставан начин, очигледно је представљено моделовање реченице у зависности од лексичко-семантичких и граматичких особина глагола у функцији предиката - *Како се разлистала реченица* (Драгићевић 2007: 102-103).

У петом разреду се обрађују и падежи, па се уз обраду номинатива и његових значења и служби у реченици, истиче функција номинатива као именског дела предиката (нпр. *Фрушка гора је планина. Тесла је познати научник.*)

Знања о предикату у наредним разредима примењују се у анализама реченица, а у седмом разреду основне школе, у оквиру програмске грађе о реченичним члановима и о образовању реченице, она се систематски обнављају и проширују. Глаголски предикати се сагледавају по критеријуму сложености и уводи се појам сложеног предиката.⁷ Ученици треба да знају да се сложени глаголски предикат састоји од две глаголске

⁷ То је сагледано на основу праћења реалног наставног рада у школама и опративних наставних програма наставника, као и на основу нових уџбеника. У наставним програмима за више разреде основне школе, који су имали само мање измене, а још нису реформисани, сложени предикат се не помиње као посебна програмска одредница.

лексеми од којих једна има непотпуно значење. У уџбеницима се обично наводе и примери непотпуних глагола, нпр. *моћи, морати, хтети, сме-ти, желети, почети, завршити, стати, престати* и показује се како се допуњује њихово значење другим глаголима у два облика: у инфинитиву и у презенту испред којег је везник *да*. Наводим и примере из уџбеника за седми разред основне школе (Милановић 2005: 33-35):

Ти можеш да се обрачунаш бар са два (Данило Киш).

Нису својим рукама ни хлеба до уста донети могли (Прота Матеја Ненадовић).

Почињем писати писмо другарици (разговорно).

Од свих реченичних чланова, предикату, као централном члану, посвећена је највећа пажња, јер је он основно обележје реченице. Зато треба инсистирати на континуитету у знањима о предикату, као и на сталним вежбањима, којима се она продубљују (нпр. у осмом разреду).

За седми разред сагледала сам такође више уџбеника. У претходном уџбенику за седми разред а који је код неких наставника још у употреби, (Летић и Шилић 1997)⁸ истиче се да функцију предиката најчешће врши глагол у личном облику (у једном од глаголских времена или начина). Видели смо да ученици знају да је такав предикат глаголски и да се њим субјекту приписује нека радња, стање или збивање. За разлику од глаголског предиката, именским предикатом се субјекат идентификује (*Вера је балерина.*) или му се приписује нека особина (*Вера је лепа, грациозна, витка.*). Да би се боље разлучили глаголски и именски предикат, у уџбенику су успешно представљена два скупа реченица са примерима из породичног живота, блиским ученицима:

Скуп А

Кућне послове смо правилно поделили.

Мајка брине о уређењу стана.

Сви заједно обрађујемо врт.

реченице са глаголским предикатом

Скуп Б

Сви смо сложни.

Глава куће је наш отац.

У послу је бака била прва.

реченице са именским предикатом

Ученици већ знају од раније, а сада у анализама сложенијих конструкција са именским предикатима уочавају: глаголски део - глагол *је-сам/бити* у личном облику: *сам, си, је... био сам...* и именски део: неку именску јединицу - реч (именица, придев, заменица, број или синтагма). Наводе се и да уоче да се из именског дела сазнаје шта се приписује субјекту (особина, идентитет...).

⁸ Овај уџбеник се узима у разматрање јер су помоћу њега учили садашњи средњошколци. Он је више у складу са концепцијом синтаксе у средњошколском уџбенику (Летић и Шилић 1997: 15-17).

Овај уџбеник за седми разред садржи и задатке за увежбавање знања о предикату. У њима се захтева од ученика да самостално саставе реченице са глаголским и именским предикатом о својој породици. Предвиђени су и задаци - реченице у којима ученици треба да уоче предикате и објасне све њихове карактеристике (код именског дела предиката треба да нагласе да ли је исказан речју, синтагмом или читавом конструкцијом). Уз уџбеник, ученици имају и Радну свеску (Летић и Шилић 1997), али у њој нема посебних задатака за увежбавање реченичних модела са именским предикатом.

Уџбеник М. Николића за седми разред (Николић 1998: 73-74)⁹ глаголски и именски предикат не представља као ново градиво, већ само у виду Вежбања. У њему су припремљена два „истраживачка“ задатка и дати јасни налози ученицима како да их ураде. У првом задатку ученици у одломку из приповетке *Прва бразда* од М. Глишића треба да уоче предикате и закључе да само лични глаголски облици могу обављати функцију предиката. У другом задатку су примери реченица са именским предикатима састављени на основу исте приповетке:

Миона је вредна и разборита.

Она је удовица и брижна мајка.

Деца су јој марљива и радна.

Огњан је доскора био ђак.

Иако је још дечак, он је вредан орач и добар домаћин.

Ученицима су дата конкретна упутства како да истраживачки посматрају именске предикате и да како да запазе, у њима именске речи као и споне. Прецизна питања, коментари и вођење, омогућавају ученицима да самостално ураде ове задатке.

Пошто ученици већ имају основна знања о именском предикату, у Вежбању су им издвојена упозорења (*Подсети се!*) у којима су изложене најбитније одлике глаголских и именских предиката. Састав именског предиката овако је објашњен:

*Именски предикат има свој **именски и глаголски део**. Именски део испољава **суштину** обавештења, јер он означава особине, стања и својства субјекта. Глаголски део је помоћна реч која служи само као веза (спона, копула) са субјектом. У улози те споне су облици помоћног глагола **јесам** и **бити**.*¹⁰

Уз коментарисање глаголског предиката у уџбенику уочава се да је овај тип предиката већином присутан у реченицама приповедних (наративних) текстова, а уз именски предикат се истиче да се он најчешће

⁹ Наставници се опредељују више за овај уџбеник него за уџбеник А. Милановића.

¹⁰ Сматрам да је у овом објашњењу спорно копулу означити као помоћну реч.

јавља у реченицама описних (дескриптивних) текстова, што сматрам да је за ученике корисно. Именски предикат је у овом уџбенику и графички представљен.

Оцењујемо да је уџбеничка јединица о глаголском и именском предикату добро методички осмишљена и да успешно води ученике да самостално откривају и примењују знаења о предикату. Са становишта индивидуализовања наставе, овакав „разговор ученика са уџбеником“ се у дидактичкој литератури високо оцењује, јер омогућава њихово самостално учење и високу активност. У Радној свесци¹¹ има, такође, неколико задатака за примену знања.

Дакле, типови предиката које ученик треба да зна по завршетку основне школе су следећи:

1. Глаголски (*Марко учи.*)
2. Именски (*Марко је ученик.*)
- 1.1. Глаголски предикати могу бити прости и сложени
 - (а) Прост глаголски предикат (*Милица је отпутовала.*)
 - (б) Сложен глаголски предикат (*Милица је морала да отпутује/отпутовати.*)

Сматрам да би требало ученике упознати и са примерима реченица у којима предикат није изречен, или са реченицама без глаголског дела предиката, што представља изузетак од пропозиција за структуру просте реченице и правила о глаголу у личном облику као централном конституенту реченице, али се често сусреће у текстовима разних врста. Примера има разних, од елиптичних реченица, сведених на именски израз, или прилог, узвик и уопште неглаголске речи у специјалним комуникативним ситуацијама (*Пожар! Овамо! Ух!*), до реченица са презентативима (*Ево професора! Ето невоље!*), са ономотопејским узвичним предикатима (*Она пљус у воду, а дечак хоп за њом.*), са крњим копулативним предикатима (испуштен помоћни глагол: *Задатак одличан. Ноле најбољи тенисер.*) и др. (Пипер et al. 2005: 305-311). Ученицима је важно указати и на такве примере и објаснити им да је изостављање предиката у њима могуће захваљујући ослоњу на контекст или говорну ситуацију. За боље сналажење у синтаксичким анализама различитих реченичних модела, када је предикат неизречен, када се подразумева, или са крњим предикатом, та знања су им потребна.

3. У средњој школи, према наставним програмима (а тако је и у уџбенику), ученици типове предиката уочавају у оквиру теме о основним конструкцијама предикатске реченице (субјекатско-предикатске) и ис-

¹¹ Николић, М.(1998). *Радна свеска за српски језик за VII разред основне школе*. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд.

тичући главне реченичне конституенте субјекат и предикат, посебно сагледавају глаголски и копулативни предикат. Као ново градиво обрађују типове копулативних предиката такође приликом сагледавања именских и прилошких копулативних конструкција. Прилошка копулативна конструкција је нови појам и термин за ученике. У гимназијским програмима, који су и консултовани, предвиђено је да се ученици упознају и са конструкцијама са семикопулативним глаголима и допунским предикативима као и са реченицама са сложеним предикатом (модалном и фазном конструкцијом). На овај начин они проширују знања о посебним типовима сложених предиката.

Ако сагледамо конкретне одреднице о предикату у Наставним програмима, видећемо колико је то непрецизно наведено. У основној школи као посебни типови назначени су глаголски предикат у четвртом разреду основне школе и именски предикат у петом разреду. Као методичар, сматрам да је требало дати више података о типовима предиката и њиховим моделима који су погодни за обраду са ученицима на одређеном узрасту као и упутстава за обраду.

Одреднице о предикату у Наставним плановима и програмима и оперативним програмима наставника

Основна школа

2. разред: *Уочавање главних чланова(делова) реченице: предикат и субјекат*

3. разред: *Појам и препознавање главних чланова(делова) реченица(од једне или више речи): предикат(глагол); субјекат(именица)*

4. разред: *Реченица-појам глаголског предиката(лични глаголски облик)*

5. разред: *Обнављање главних реченичних чланова(конституената: Предиката као централног члана реченице, и субјекта као независног члана, који се слажу у роду, и броју. Именски предикат.*

6. разред: *Вежбе у исказивању и уочавању реченичних чланова*

7. и 8. разред: *Обнављање и утврђивање садржаја о предикату(глаголски и именски) који се проширују и продубљују.*

Средња школа

3. разред: *У оквиру теме о основним конструкцијама предикатске реченице (субјекатско-предикатске) истаћи главне реченичне конституенте субјекат и предикат(глаголски и копулативни). О типовима копулативних предиката приликом сагледавања именских и прилошких копулативних конструкција. Конструкције са семикопулативним глаголима(допунским предикативима).*

Напомена: Иако у оквиру програмских одредница за *Језик*, за остале разреде средње школе нема у *Програму* назнака за обнављање, проширивање или примену знања о реченичним члановима, па и предикату, неизбежно је да се са ученицима, приликом различитих других језичких вежби актуализује и примењује знање о предикату јер је оно неопходно за све врсте морфосинтаксичких и синтаксичко- семантичких анализа реченица, поготово у 4. разреду.

На крају средње школе ученици би о предикату требало да знају следеће:

Предикат је, уз субјекат, главни реченични конституент. За формализацију предиката неопходан је глагол у личном глаголском облику. Предикатом се носиоцу говорне ситуације(субјекту) приписује нека радња, стање, особина или обележје, и поставља се у одређени временско-модални оквир који укључује категорије времена, начина, лица и броја. Без предиката нема реченице у њеном основном смислу, и његово значење условљава појаву осталих зависних реченичних чланова. Облик предиката зависи од његове везе са субјектом(лице, број, род су њихове конгруентне категорије).

Као темељни граматички појам, предикат има и велики број различитих дефиниција због различитих приступа разматрања, почевши од филозофских до структуралистичких.

У уџбенику граматике за средњу школу (Станојчић и Поповић 1997: 221-222)¹² предикат се дефинише као „један од два главна реченична конституента; то је глагол у конгруентном потврдном или одричном облику којим се именује, конкретизује и приписује субјекту ситуација означена реченицом”. Ово је, заправо, дефиниција глаголског предиката. Карактеристично обележје предикатског израза јесте глагол, али у нашем језику и именски изрази могу бити у предикату. У том случају, због именских израза, овакав тип предиката најчешће се назива именски предикат: „Именски предикат је предикат састављен од копуле(споне) и именског предикатива, којим се субјекту приписује нека квалификација или се он идентификује” (Станојчић и Поповић 1997: 225). Управо ова два типа предиката(глаголски и именски) су и два основна типа која треба да знају и ученици. У типологију предиката, које упознају ученици основне школе видели смо, укључује се и сложени предикат мада се као одредница у наведеним наставним програмима овај тип предиката не појављује, али обрађује се у школским уџбеницима и граматикама и у реалној наставној пракси, мада не увек довољно прецизно и тачно. У

¹² Ова граматика се користи за сва четири разреда средње школе, као и за трогодишње школовање, па се стога као обавезни и прописани уџбеник разматра и цитира.

типологији се, као што се види, мешају критеријуми: сложеност и лексичко језгро предиката. Треба за школске потребе нагласити да глаголски предикати могу бити прости и сложени, али уобичајено схватање је да су именски или копулативни предикати увек су сложени.¹³ Међутим, у типологији предиката у средњошколској граматичи и копулативни предикат се приказује као прост и сложен. У својој врло прегледној типологији, Љ. Поповић предикат класификује према оба разматрана критеријума. Први критеријум је састав лексичког језгра предиката и по том критеријуму предикате дели на глаголске и копулативне, а копулативни могу бити именски и прилошки. Други критеријум је сложеност, по коме аутор предикате дели на прости и сложени и истиче да „постоји [...] прости и сложени глаголски предикат и прости и сложени копулативни предикат, а у оквиру њега – прости и сложени именски и прости и сложени прилошки предикат” (Станојчић и Поповић 1997: 258).

ТИПОЛОГИЈА ПРЕДИКАТА (Станојчић и Поповић 1997: 257)

(Састав лексичког језгра)	(Сложеност)
1. Глаголски предикат	1. Прост предикат
2. Копулативни предикат	2. Сложени предикат
(а)именски	
(б)прилошки	

Ова типологија је представљена у уџбенику и табелом. Примери који се наводе оправдавају овакву поделу предиката и за ученике, сматрам, да је она логична и прихватљива. За прост именски и прилошки копулативни предикат наводе се примери: (а) *Био сам болестан*. (б) *Био сам тамо*. а за сложени: (а) *Морам да будем одличан/ бити одличан*. (б) *Морам да будем / бити тамо*. Ипак у сложеним предикатским изразима *морам да будем одличан/бити одличан* и *морам да будем/бити тамо* копулативне конструкције су сада у функцији допуне значења модалног глагола *морати*.

У истом средњошколском уџбенику (Станојчић и Поповић 1997: 235-237) обрађују се и конструкције са допунским предикативом. Овакве конструкције се називају и именским предикатима у ширем смислу. То су именичке јединице које допуњавају непрелазне или прелазне неправе копулативне (или семикопулативне) глаголе. У уџбенику су представљени примери и модели конструкција са различитим типовима и облицима

¹³ У новијој литератури (Пипер et al. 2005: 307-308), према структурном типу, издвајају се три врсте предиката: 1. синтетички (1.1. морфолошки прост *Он спава*, и 1.2. морфолошки сложен *Он је спавао*) 2. аналитички (2.1. копулативни, 2.2. семикопулативни, 2.3. модални и 2.4. фазни, који такође могу бити морфолошки прости и сложени) и 3. сложени. Изузетно детаљно представљање и расшчлањавање типова, врста и подврста предиката, међутим, није погодно за примену у настави.

допунских предикатива који наравно зависе од глагола чије се значење допуњује (*Дани су постали дужи. Одељење је изабрало Тању за председника одељењске заједнице.*).

Декомпоновани предикат, као још један доста чест тип сложеног предиката у савременом језику, према наставном програму није предвиђен за обраду са ученицима средњошколцима, па се у граматици Станојчића и Поповића декомпоновани предикат и перифрастичне предикатске конструкције као посебни типови предиката и не помињу. Ипак, пошто су значајно присутне у језичком стандарду са тенденцијом изразите продуктивности и посебно заступљени у одређеним специјалним функционалним стилевима (правном, новинарском, научном, административном и политичком) (Радовановић 2007)¹⁴, требало би их укључити обавезно у додатну наставу, приликом припреме ученика за језичка такмичења или приликом прављења оперативних програма за индивидуални рад са ученицима који имају посебна интересовања за језик и културу изражавања.

4. Закључак

Ако сагледамо савремену лингвистичку литературу, запажа се да у погледу типологије предиката у србистици постоји прилична шаролитост приликом појмовно-терминолошких одређења и решења. Ставови нису усаглашени ни у граматикама, па ни у уџбеницима и приручницима за српски језик. Иако аутори користе различите називе, могуће је, ипак, као заједничко извести основну типологију предиката према критеријуму састава у дидактичке сврхе:

Прост (синтетички) предикат грађен је из једног личног глаголског облика. Неважно је да ли је тај глаголски облик морфолошки прост или сложен јер и сложени глаголски облици у домену синтаксе функционишу као један предикатски израз.

Сложени предикат чине најмање две лексеме, од којих је једна обавезно глаголска у личном глаголском облику (копулативни и семикопулативни глагол) а друга може бити именски или прилошки израз или нека друга врста допуне (предикатив). Већ у зависности од врсте глагола који улази у састав предиката, сложени предикати се могу разврстати у копулативне и семикопулативне. Пошто је у копулативним предикатима предикатив најчешће именска реч, овај тип предиката се назива именски предикат. С обзиром да се у предикативу може појавити и прилошка реч или израз, као посебан тип копулативног предиката, издваја се и

¹⁴ Чланак у овој књизи: „Кад се глагол декомпонује” првобитно је објављен под насловом “Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)”. *Јужнословенски филолог* 33. 1977: 53-80.

прилошки копулативни предикат (Станојчић и Поповић 1997: 227). Дакле, у типологију предиката, погодну у наставне сврхе, треба уврстити и критеријум лексичког језгра предиката. На основу овог критеријума, у дидактичкој граматици, најцелисходније је издвојити посебно глаголске предикате, а посебно типове копулативних предиката.

Методички прилози

1. Подсетник за наставнике

Као прегледни подсетник за наставнике о основним типовима предиката могла би да послужи следећа апликација:

I Глаголски предикат

(1) **Прост** (само један глагол у личном облику, морфолошки простом или сложенем): *Петар чита новине. Наставник је дошао. Нисмо се тако договорили.*

(2) **Сложен** (два глагола, непотпуни и пунозначни глагол)

Непотпуни глаголи:

(а) Модални нпр.: моћи, морати, смети, штети, умети, знати (умети), волети (имати склоност), желети, намеравати, настојати...: *Желео је да отпутује. Желео је отпутовати.*

(б) Фазни нпр.: почети, наставити, продужити, престати и сл.: *Почео је да учи. Почео је учити.*

(в) Посебан је тип сложеног предиката са семикопулативним глаголима и допунским предикативом, који је на граници између глаголских и копулативних предиката, нпр.: постати, прозвати се, прогласити се, звати се, поставити...: *Прво је постао директор. Сам се именовао и председником стамбене комисије. Касније је изабран за министра. Све је постало сиво и неодређено.*

II Копулативни предикат

(а) именски (копула и именска јединица у предикативу)

(б) прилошки (копула и прилошка јединица у предикативу)

(в) реченични (копула и реченични предикатив, који такође има или именичку, придевску или прилошку вредност). Овај тип није у програмским одредницама, међутим често се дешава да се такви примери нађу у задацима за различита такмичења, или просто у текстовима за синтаксичко-семантичке анализе.

Живот је чудо. Вера је балерина. Она је веома лепа и витка.

Ја сам добро. Пушење је штетно. Школа је врло близу. Концерт ће бити сутра.

Њен сан је да отпутује у Америку. То је да пукнеш од смеха. Све је било како не треба.

2. Најчешће грешке ученика

Добро би било истаћи и које су могуће грешке ученика у одређивању предиката. Навешћемо оне најчешће. Као предикате ученици означавају често све глаголе, па и оне који нису у личном облику (обично глаголске прилоге). Кад су у питању морфолошки сложени предикати, уместо једног предикатског израза истакну се два предиката, тј. сложени предикат се не разликује од морфолошки сложеног глаголског облика; код копулативних предиката се заборавља да и предикативи улазе у њихов састав. Слично се дешава и са инфинитивом у сложеним предикатима...

3. Примери за вежбу:

(1) Ко је одсутан?

Милош данас није овде. Он је болестан. У болници је! (разговорни језик)

(2) ...Нисте могли убедити оца да попусти Вашој жељи?

О, све ми је то било досадно. Чак нисам ни покушао да убеђујем. Чим сам дошао, мајка ми је нашла девојку, и одмах су рекли свима да сам верен. Они су се уплашили да неће имати ко да настави овај занат. Као да је то занат!

Девојка Вам се није свиђала?!

Не, она није била ружна, али ја је нисам ни гледао, а кад сам је најзад погледао, имали смо већ двоје деце и била је стара (Растко Петровић: Људи говоре).

(3) Руска ракета лансирала је сателит и „Роскосмос” извештава да је до одвајања дошло у предвиђеном тренутку [...] Сви европски центри су обавили консултације на време [...] (Новински чланак о сателиту европског навигацијског система “Галилеј”, Дневник, 4. јануар 2006.)

4. Задаци:

(1) У реченици *Госпа Нола је била веома вредна.*

(а) подвуци предикат и одреди му тип с обзиром на састав лексичког језгра _____

(б) назначи тип синтаксичке јединице у предикативу _____

(2) Колико има предикатских реченица у овом исказу госпа Ноле: *Јака сам, вредна сам, хтела бих да се борим.* _____

- (3) Подвуци предикате у следећим реченицама и одреди им тип: *Госпа Нола је на њиви. Њива је далеко од вароши.* _____
- (4) У реченици: *Госпон Тоша је богат човек из равнице* подвуци предикат и одреди му тип, а затим анализирај именичку јединицу у предикативу. _____
- (5) Подвуци предикат у реченици: *Пас на ланцу поче тужно да завија.* Овај предикат је по саставу _____
- (6) У реченици: *И Марко ће бити од следеће године студент,* одреди функцију истакнутог реченичног члана. _____
- (7) Подвуци предикате у следећим реченицама и одреди им тип: *Морам говорити са њеном мајком. Не могу то да допустим.*
- (8) Каква је по саставу следећа реченица: *Јулица није смела да отвори врата од страха.* _____
- (9) У реченици: *Суд је пресудио да је Марко крив,* одреди врсте предиката према саставу лексичког језгра.
је пресудио _____
је крив _____
- (10) Подвуци предикат у реченици: *Нола је постала стуб куће.*
- (11) У реченици: *Господин Тоша је гледао у Нолу као у икону,* предикат конгруира са субјектом у следећим конгруентним категоријама:

ИЗВОРИ

- Драгићевић, Рајна (2005). *Српски језик за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић, Милија и Мирјана Николић (1997). *Српски језик и култура изражавања за V разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Српски језик и језичка култура за 5.разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгутиновић, В., М. Рапајић и Максимовић, В. (1997). *Радна свеска за српски језик за V разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бајић, Љиљана, Зона Мркаљ и Рајна Драгићевић (2007). *Радна свеска за српски језик у петом разреду основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Летић, Добрила и Милан Шилић (1997). *Српски језик и култура изражавања за VII разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Летић, Добрила и Милан Шилић (1997). *Радна свеска за српски језик за VII разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић, Александар (2005). *Српски језик за седми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић, Александар (2005). *Радна свеска за српски језик и књижевност за седми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Николић, Милија (1998). *Српски језик и култура изражавања за VII разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (1997). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ЛИТЕРАТУРА

- Илић, Павле (1998). *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси. Методика наставе*. Нови Сад: Змај.
- Клајн, Иван (2005). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кликовац, Душка (2002). *Граматика српског језика за основну школу*. Београд: Српска школска књига.
- Мразовић, Павица и Зора Вукадиновић (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Николић, Милија (2000). *Методика српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Peti, Mirko (1979). *Predikatni proširak*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Петровачки, Љиљана (2000). *Синтакса у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Змај.
- Петровић, Владислава (1990). Глаголска фраза као лексикографски и граматички проблем. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII*.
- Пипер, П. et al. (2005). *Синтакса савременог српског језика (Поста реченица)*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић, Љубомир (1996). Интегрални приступ комуникативним реченицама. *Књижевност и језик*. XLIV/1-2: 1-41.
- Поповић, Љубомир (1997). Интегрални модел међуодноса синтаксичког система, речника и текстова. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 26/2: 469-482.
- Pranjeković, Ivo (1995). *Sintaksa hrvatskog jezika*. Udžbenik za 3. razred gimnazije. Zagreb: Školska knjiga.
- Радовановић, Милорад (2007). *Стари и нови списи. Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Silić, Josip i Ivo Pranjeković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (1997). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик. II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Танасић, Срето (2005). *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига.
- Тошовић, Бранко (2002). Глаголски дирестат. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Зборник радова са Међународног скупа о лексикографији и лексикологији. 197-212.

Ljiljana Petrovacki

DIFFERENT APPROACHES TOWARD TYPOLOGY OF PREDICATES
AND ITS APPLICATION IN TEACHING OF SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper, we examine how students are introduced to the complex notion of the predicate and which types of predicate they learn in their classes in elementary and middle school, as well as in high school. We observe and comment the problems in conjunction with the unmodulated terminological specification of the predicate types in the vertical continuity of its learning, as well as the different approaches in textbooks. As the methodical supplements, we apply the bookmarks and manuals for teachers, as well as appropriate examples and tasks.

Љиљана Суботић
(Нови Сад)

БАРОКНА ГЕОМЕТРИЈА РЕЧЕНИЦЕ ДОСИТЕЈЕВСКОГ ТИПА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА
(СТЕРИЈИН РОМАН *ДЕЈАН И ДАМЈАНКА*)¹

САЖЕТАК. У раду се расправља о специфичним одликама реченице доситејевског типа књижевног језика које се обично квалификују као барокне. Типично обележје такве реченице јесте финална позиција предиката и инфинитива, дуге атрибутске синтагме, разна опкорачења, инверзије, синтаксички паралелизам, и сл. Барокна реченица је широког распона и богато разуђена, дуга и китњаста. Барокизација српског књижевног језика почела је још у касној фази рускословенског да би добила одлике зрелог барока током 18. века под утицајем рускословенске синтаксе. Таква, у основи рускословенска, синтакса наставља се и у књижевнојезичким идиомима који се сукцесивно смењују у историји нашег књижевног језика предстандардног периода: у славеносрпском и доситејевском типу, а неке њене карактеристике имала је и Вукова реченица. Примери за илустрацију овакве реченице узети су из језика романа *Дејан и Дамјанка* Јована Стерије Поповића, као типичног представника доситејевског идиома.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историја српског књижевног језика, осамнаести век, рускословенски језик, славеносрпски језик, доситејевски тип књижевног језика, синтакса, барокизација реченице, Стерија.

1. Под појмом *барок* означава се епоха у књижевности и уметности чије се трајање и распрострањеност не могу прецизно одредити. Настаје негде у другој половини 16. века у Европи, образује уметничку и књижевну епоху између 1570. и 1670.г., и током и крајем тог века прелази у

¹ Можда би прецизнији наслов овог рада требало да буде: „Утицај барока и класицизма на конфигурацију реченице доситејевског типа књижевног језика”. Определила сам се, међутим, за горњи наслов пошто је (1) у нашој филолошкој литератури прихваћено становиште да је са усвајањем рускословенског језика у српској књижевности дошло до барокизације језика која је имала дуготрајније одјеке и није била везана само за период „српског барока”; (2) изабрани наслов је краћи и тиме оперативнији и не мења битније суштину проблема, (3) а и парафраза је једног Павићевог наслова: „Нова геометрија песничке реченице (опкорачење и инверзија)” у књизи *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам* (1979: 352-358).

епоху класицизма.² Главне стилске особине барока испољавају се као „гомилање, кулминација изражајних средстава и претераност у изразу”. У српској барокној књижевности (17. и 18. век – „српски барок”) развија се песништво, драма, беседништво, барокна проза (путописи, историјска дела, мемоари, анегдоте, писма), као и поједине врсте усмене књижевности, а српским барокним песништвом влада „кићени маниристички стил” чији је основни стих пољски тринаестерац. Занимљиво је да су готово сви српски барокни писци били и баронки сликари или гравери (РКТ 1985: 67-69).

1.1. На књижевности украјинског, а преко ње и пољског барока васпитавале су се генерације српских писаца пре Доситеја и она је била један од основних чинилаца образовања читавих стотину година, од средине 17. века до средине 18. века и касније.³ С доласком руских, а затим и украјинских учитеља и песника у српске школе тридесетих година 18. века, долази до приближавања српског књижевног, школског и црквеног језика руском. Под утицајем руских учитеља, руских школских програма и уџбеника створен је рускословенски језик српске књижевности, који је, како то формулише М. Павић, уједно био и језик зрелог барока код Срба. Рускословенски језик донео је српској књижевност многе промене. Омогућио је и потпомогао шире увођење риме и силабичке версификације потиснувши језик старе српске средњовековне књижевности и богослужења, (србуљски) српкословенски (Павић 1991: 27-29).

2. Српска књижевност *барока* стварана је на три различита књижевна језика.

2.1. На *српкословенском*, из старе српске књижевности наслеђеном језику, који је и у барокној епоси остао језик црквених књига и обреда – мада је у барокно доба овај идиом почео ширити своју употребу и на

² *Класицизам* као књижевни правац најпотпуније долази до изражаја у француској књижевности 17. века. Писци подражавају грчке и римске узор и временом су стекли право на назив „класични”, тј. духом и вредношћу блиски античким писцима, њихови достојни следбеници. Главни узор доктрине класицизма леже у античким реторикама и поетикама (РКТ 1985: 329-331). У српској се књижевности о класицизму може говорити тек у другој половини 18. века. Међутим, у тој другој половини 18. века, у суседству српског класицизма, ослањајући се такође на историцизам, али не тражећи своје узор у античкој књижевности већ у српском средњем веку, у хришћанским легендама, и трагајући за својим темама у домаћој прошлости и евоцирајући ишчезло српско царство, развија се и други правац – *предромантизам* (Павић 1979: 18-19).

³ Барок и класицизам у Русији су примљени у условима опште оријентације ка западној култури. На Западу, међутим, барок и класицизам представљају резултат процеса постепеног и сукцесивног развитка књижевности, а у Русији се они јављају истовремено. И док су барок и класицизам на Западу међусобно у опреци, у Русији се обично појављују у органском јединству у оквирима јединственог уметничког система. Таква ситуација пренета је и у српску културу усвајањем рускословенског језика у трећој деценији 18. века.

профану писменост у којој и добија „барокни стилски набој” – **реченицу широког распона, богато разуђену**.⁴

2.2. *Српски говорни језик*, као други идиом ове епохе, који се у филолошкој литератури најчешће назива српским „народним језиком”, у књижевности српског барока јавља се у улози инструмента за широко пропагирање вере и популаризације црквене књижевности, као православна реакција на католичку противреформацију.⁵ У том контексту може се посматрати и програмска тежња Рачана и њихових следбеника (Венцловића, пре свих) да се свештеничке посланице народу, црквене

⁴ Барокну реченицу Ђурђа Бранковића у *Хорникама* Павић овако описује: „Понекад главни глагол реченице има посебне одлике: писац препушта читаоцу да га одреди, а сам даје тек низ синхронизованих партиципа, тако да Бранковићева реченица, свакако јединствена у читавој српској књижевној историји, представља један од два најважнија стилска напора читаве епохе. Треба истаћи да српско-словенски (термин је Бранковићев) негује и већина других писаца барока (Пајсије, Чарнојевић, Шакабента, Јевтимије Светогорац, Венцловић и други Рачани). Веома је карактеристично за српску барокну књижевност да се народни и српско-словенски језик нису мешали, али да су често у истом делу стајали један до другог у различитим улогама, пошто је језик молитве, или других списа за црквену употребу увек био српско-словенски” (Павић 1991: 32). Наравно, лингвистичка дефиниција овакве језичке симбиозе у употреби два идиoma своди се на однос њихове комплементарне дистрибуције. Ирена Грицкат, међутим, пошто је, ипак само фрагментарно, анализирала делове Бранковићевих текстова, износи веома оштар суд о његовом језику (и стању његовог ума): „Бранковић је, по нашем уверењу, био не сасвим нормална личност, за коју би модерна медицина имала дијагнозу какву нису умели да изрекну у оно време. Његов настрани стил није био само одраз недовољног познавања српског језика које су историчари истицали, а ни одјек словесног плетенија минулих векова, јер је плетеније словес имало ипак своје уходане законитости, док је ово било нешто сасвим друго, иако такође плетеније своје врсте. То не може бити ни неки стил епохе, јер ‘стил’ подразумева доследно потенцирање појаве или идеје, а таква се одредба не може применити на Бранковићеве низове филолошких провидних наивности, неумешности и настраности. Постоје индиције да је Бранковић боље говорио него што је писао [...] и да су му концепти били бољи од одговарајућих коначних редакција. Аутор је довео себе дотле да му језик ‘кипти од плеоназма’ и да се стварају језички ‘куриозуми’” (Грицкат 1970: 86). Ана Кречмер, међутим, која се већ годинама бави *Хроникама* Ђ. Бранковића приређујући њихово критичко издање, и која има свакако дубљи увид у синтаксу *Хроника*, истиче да *Хронике* представљају веома обимну текстову грађу, да се састоје из пет књига са више од 3.000 страна, а анализа грађе из прве књиге (преко 200 рукописних односно 100 штампаних страна) показује да „синтакса ‘Хроника’ иако је тешка за савременог читаоца, она ипак показује свесну норму коју аутор следи” (Kretschmer 2002:17).

⁵ „Као што је реформација морала изазвати католичку реакцију, тако је и снажење католичанства у противреформационим процесима морало изазвати, свуда и увек када је долазило до контакта између источног и западног хришћанства, православну реакцију на католичку противреформацију. Тако су и средства која је западна црква преузела од реформације као најефикаснија, морала бити уведена и у методе православне цркве [..., а то је] увођење народног језика у пропагандну црквену књижевност, па је тако и у српску књижевност барока uveden народни језик” (Павић 1991: 33).

беседе, драме и световна књижевност, путописи и писма, „да се готово цела једна нова књижевност створи на народном језику” (Павић 1991: 33).⁶

2.3. Трећи идиом, који је, како то каже Павић, унео поремећај у однос симбиозе (прва) два језика,⁷ био је – *рускословенски*. Тридесетих година 18. века почиње се уводити рускословенски језик у српску цркву, наставу и књижевност преко руских уџбеника и књига које су са собом донели руски (и украјински) учитељи. Наредбама митрополита Јовановића и Ненадовића из употребе су искључене све књиге које нису биле штампане у Русији, што је била реакција српске цркве на политику бечког двора да унијаћењем „одроди српски живаљ”. Овим „страним језичким утицајем”⁸ језик старе српске писмености и књижевности – српкословенски језик, био је потиснут, а нови идиом, рускословенски, на „велика врата” уводи барок у српску књижевност и „руски извори и узор остаће пресудни у стварању највећих писаца српског рококоа као што су Орфелин или Рајић” (Павић 1991: 34). С рускословенским језиком у српској култури започиње и њена европеизација (Суботић 2004: 162-164).

3. *Славеносрпска* епоха настаје већ у другој половини 18. столећа, али и она наслеђује карактеристике барокне синтаксе претходних идиома. Седамдесетих година тог века настали су догађаји из којих је касније произашла културна и језичка преоријентација Срба у Аустрији чему је посебно допринела и одлука Бечког двора, у контексту „терезијанских” реформи које је спроводио Јосиф II, да бечком штампару Курицбеку 1770. г. да дозволу да штампа српске књиге. У српској књижевности дешава се суштинска промена и преорганизација структуре књижевних жанрова, њихове хијерархије као и секуларизација неких од тих жанрова и појава

⁶ Ово језичко двојство, (хомогену) диглосију – постојање књижевнојезичке праксе на српкословенском и текстова писаних српским језиком, пратила је и дихотомија и на плану графици. Текстови намењени обичном народу писани су поједностављеном ћирилицом, а било је и захтева „да се изговара онако како се штије” (Павић 1991: 34).

⁷ Али и у однос симбиозе два типа писма: црквена ћирилица резервисана је била за књижевну праксу писану на српкословенском, а за „народни” идиом била је у употреби поједностављена ћирилица (Павић 1991: 33-34).

⁸ Чињеница је да се рускословенски не може сматрати као потпуно страни језик у српској култури. И рускословенски је, баш као и српкословенски, заправо регионални и етнички редакцијски језик првог књижевног језика међу Словенима – старословенског језика. Диглосија која је од почетка словенске писмености функционисала у свим деловима Словенства, у културној сфери Православне Слaвије (*Slaviae orthodoxae*) имала је карактер хомогене диглосије, за разлику од хетерогене диглосије *Slaviae romanae/latinae*, у којој је као језик књижевности и цркве функционисао заиста страни језик (латински или немачки) а региониални словенски идиоми опслуживали су друге домене писмености и употребе језике и таква (комплементарна) диглосија била је хетерогеног карактера (Picchio 1998; Пиккио 2003; Толстой 1979, 1982, 1988; Суботић 2004: 145-191).

нових. Та промена у ткиву српске књижевности огледала се и на језичком плану. Секуларизација књижевности и прихватање модела западноевропске литературе тражили су и нови језички израз и омогућили директнији продор елемената српског језика у текстове нових књижевних жанрова. Постепено, основа тог језичког изрази постаје све изразитије српска, а руски тј. рускословенски елементи повлаче се и уопштавају углавном у „горњем” лексичком слоју. Дакле, књижевнојезички идиом за који је у српској лингвистици уобичајен термин „славеносрпски” директна је последица србизације (вернакуларизације) рускословенског језика код Срба у 18. веку (Суботић 2004: 167, 175, 179-182), а славеносрпски су „у српску књижевност увели писци световњаци” (Ивић 1998: 131).

3.1. Током последње две деценије 18. столећа из славеносрпског идиома издваја се један посебан језички модел – доситејевски,⁹ назван према Доситеју Обрадовићу, просветитељу и најзначајнијем српском књижевнику 18. столећа који је сва своја дела писао искључиво народним језиком. Књижевнојезички идиом који су проучаваоци овог периода развоја нашег књижевног језика „већином посматрали као српски са нешто задржаних, готово искључиво лексичких, црквенославизама и русизама”, а којим је доследно писао Доситеј (пре њега, да споменем само неке – и Орфелин и Рајић у неким својим делима, али и Венцловић у својим проповедима), разликовао се од славеносрпског, јер је овај први „заиста мешовит језик, у којем се такозвани славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре [...] док је други у начелу народни језик допуњен славенизмима у горњем лексичком слоју, дакле тамо где се није могло без њих” (Ивић 1990: 7). Доситеј, кога је и Вук, у својој *Писменици* (1814: 2-3) означио као „првог списатеља српског [који је почео] прије 30 година просто српски писати и печатати, и друге учене Србље ободравати да и они њему последују“, с правом се сматра родоначелником¹⁰ идеје о новом српском књижевном језику којег су поштовали и на кога су се угледали и вуковци и они који се нису у свему слагали са Вуком, војвођански писци прве половине 19. века, јер је Доситеј „први значајнији српски књижевник који је писао искључиво народним језиком”¹¹ док су његови савременици, спорадично пишући „народним језиком”, ипак остајали у сфери диглосије у којој је реализација односно комплементарна дистрибуција књижевнојезичког

⁹ Термин „доситејевски језик” у српску лингвистику увео је проф. Павле Ивић (Ивић 1990; 1994; уп. такође, Суботић 2004: 177-184; Суботић 2006).

¹⁰ Н.И. Толстој први је, како је то запазио Павле Ивић, јасно истакао да Доситеју, а не Вуку треба приписати улогу реформатора српског књижевног језика (Толстой 1979: 308; Ивић 1998: 141, нап. 94).

¹¹ Павле Ивић истиче да Доситејевом „делатношћу започиње победоносно наступање тог језика који ће се у Вуково време завршити потпуном победом” (Ивић 1998: 141).

идиома била условљена жанром, садржајем и наменом текста. Ауторитет тадашњег највећег српског писца (и „стална промена у односу снага између цркве и грађанства, чији идеал није била прошлост већ савременост и уз то Европа, а не Русија” (Ивић 1994: 10)) учинио је да су Доситејевим правцем, пишући језиком у основи српским са лексичким славенизмима и интернационализмима наставили многи војвођански писци прве половине 19. века (Јован Хацић, Јован Стерија Поповић, Јован Стејић, Георгије Мгарашевић, Теодор Павловић и др.).¹²

Српски граматички систем у овом идиому неспоран је. Међутим, синтаксу свих предстандарних књижевнојезичких идиома, па и доситејевског, карактеришу особине које нису биле одлика вернакулара, а које су наслеђене из црквенословенске писмености. Црквенословенски језик је вековима био језик Цркве и школе. На њему се стицало образовање и овладавало писменошћу. И стога је сасвим нормално да реченица писаног идиома буде развијенија од реченице разговорног, а посебно од реченице искључиво руралног, усменог идиома краја 18. и прве половине 19. века, на који се ослањао вуковски српски књижевни језик. Међутим, и „Вукова је реченица понекад далеко од тога да буде узор лепог стила и прецизног изражавања. Она је често сувише развучена, гломазна, са деловима чији међусобни однос није добро решен” (М. Ивић 1957: 124).¹³

3.2. Дакле, основна одлика такве наслеђене (барокне) синтаксе јесте претерано дуга, често гломазна¹⁴ реченица, вишечлани комплекс независних и зависних реченица. Такву реченицу карактерише и особен начин на који се она шири, односно како се развија (а) независна проста реченица; (б) проста реченица у саставу сложене; (в) и сама сложена реченица. Синтаксичка конструкција којом се обично отвара развијена сложена интегрисана реченица, затвара се обично тек на њеном крају својеврсним опкорачењем, а реченице или структуре, у комплементарној функцији свестраног осветљања управне реченицу, смештене су у њу као

¹² „Темељну разлику између славеносрпског и доситејевског књижевног језика чинио је преокрет вредности. За славеносрпске писце рускословенски је био идеал, а употреба елемената народног језика толерисана неизбежност, а за Доситеја и његове следбенике управо обрнуто. Док је славеносрпски често преузимао деклинационе и конјугационе наставке из црквеног језика, у доситејевском језику такви су наставци редовно били српски. У српску реченицу уклапале су се речи другог порекла – црквенословенске или руске исто као и турске и немачке позајмљенице из народног језика” (Ивић 1994: 10).

¹³ Уп. такође Кашић 1968: 109; Јерковић 1972: 193; Херити 1983: 258-259; Суботић 1989: 201.

¹⁴ У руској лингвостилистици јавља се термин „ломоносовские предложения” за реченице које су биле карактеристичне за Ломоносова и које су се одликовале изразитом гломазношћу (www.som.fio.ru: Литературно-языковая полемика как один из механизмов развития литературного процесса в России в середине XVIII века).

у оквир. Такве синтаксичке конструкције обилују стилским фигурама, градацијама, контрастима, деминутивима, понављањима поткрепљеним синонимичним контрукцијама, инверзијама, елипсама, посебним обраћањем читаоцима, питањима, узвицима и ускличницима унутар реченичног склопа, узвичним реченицама, перифразирањем и детаљизацијом значења и др. Особина овакве синтаксе је и тзв. синтаксички паралелизам као понављање односно ређање истоветних израза или реченица у сукцесивном низу. Све то реченицу чини гломазном и тешком. У славистичкој литератури уобичајено је становиште да је извор таквих одлика синтаксе у латинском и немачком утицају (Грицкат 1987: 125; Nuorluoto 1989: 114-116), који су у нашој писмености прво били индиректни (рускословенским посредством), а касније и директни како је снажила писменост и потреба за књигом и културом међу припадницима све развијенијег и све богатијег грађанског staleжа у пределима Аустријске монархије у којима су живели Срби.

4. Барокни изглед и барокна конфигурација синтаксе, као последица латинско-немачког утицаја, огледа се пре свега (1) у **финалном положају инфинитива** и **финалном положају личног глаголског облика, тј. предиката**; (2) у својеврсном **опкорачењу** које се огледа у растављању вишечланих реченичних конституената, атрибута и управне речи или другог атрибута тако што се између њих умећу неке конструкција или групе речи; (3) у **инверзији, постпозицији атрибута** у односу на именицу; (4) у **антепозицији генитива** (чак и у предлошким синтагмама) или (5) у **антепозицији (прилошких и других) одредби**, (6) у **синтаксичком паралелизму**, и сл. Примери за илустрацију овакве барокне реченичне геометрије ексцерпирани су из „историческе повести“ *Дејан и Дамјанка* Јована Стерије Поповића.¹⁵ Стерија је један од најтипичнијих представника доситејевског типа књижевног језика (Суботић 2006), а овај његов незавршени роман из 1830. године прави је пример таквог језика и стила.

4.1. **Финални положај предиката и финални положај инфинитива** најзаступљеније су карактеристике овакве синтаксе. Ако је предикатски облик сложен, онда је између копуле и глаголског придева обично уметнута нека (дужа) предлошко-падешка или прилошка синтагма што је такође својеврсно опкорачење. (уп. т. 4.2): Устајмо, браћо и засведочимо

¹⁵ Јован Стерија Поповић. *Дејан и Дамјанка*. КОВ. Вршац. 2007. *Дејан и Дамјанка*, незавршен Стеријин „исторически” роман из 1830.г., на основу рукописа који се чува у Матици српској (М.9.418) приредили смо заједно др Сава Анђелковић, професор из Париза (Сорбона IV) и ја, урадивши транскрипцију рукописног текста. Ово прво издање романа опскрбљено је и Глосаром, речником мање познатих речи, архаизама, дијалектизама и славенизама, чији сам ја аутор.

да *није* Турчину победити на челу *написано* (44); Но и Дамјанка *није* у мањој радости *била* (58); Кукавна Станица *није* створа Дамјанкина *била* (108); Његова *је* прозба сујетна *била* (61); Бошњаци *су* радостију Јелисаветином пијани *били* (94); Мехмед овог имена други, бич петаестог века, пена распаљеног штастија, све је оно испунио што *су* његови преци тако силно *желели* (40); Остали детићи, живи и бодри, на овакове Дејана речи *трону* (52); Њена од природе к добродетељи склоњена нарав са свим, што је лепо и красно скопчана, љупку јој благодарност к избавитељу њеном *подигне* (58); Храбри Дејан, бришући своје ознојено чело, заповеди да се робље, од Турака повезано, *пусти* (55); Чалме, издалека ужасна страшила издавајући, увере и[х] довољно да им Турци на сусрет *долазе* (53); Чета ова одабрани[х] српски[х] племића с нетужећим срцем од свога отечества *растави се* (51); Није био стра[х] који би га од тог налога уздржао, али Миливоја *оставити*, од Дамјанке *растати се* – ово је више него сву срећу *са[х]рањивати* (131); Сад Миливој почне истинито повест своју *казивати* (114); Сам се Дејан дивљаше бодром духу њеном и благосиљаше земљу гди девојке, уместо меког раскоштва, отечеству уче у време нужде *помоћи* (117). Инфинитив као допуна често се јавља и у антепозицији у односу на управни глагол: Он пак с пребраном мложином упуту се Травнику, канда је знао да му се отуда срећа смеје, и заповеди да се прво овај град *задобити мора* (127); Оваковим мислима забављаше се једном силни овај Турака владатељ кад Момчило ступи и *слободу говорити запроси* (41); Владатељу правоверни, кога је небо изабрало да мир и тишину међу људма сејеш, и којег су правде следства сви крајеви света искусили, можеш ли допустити да својој слави, која се грому *уподобити може*, једна журава мува пркоси? (42); Његова распаљена бесноћа *није* дан *пропустити могла* да освету продужи (45); Сви су њега, врлине и доброте његове ради, *љубити морали* (49); Таки се војска *подићи морала* (45).

4.2. Својеврсно **опкорачење** веома је честа одлика овакве синтаксе. Растављају се синтагме уметањем других синтагми или се природна линеаризација реченичних конституената прекида уметањем комплементарних синтагми или конструкција између тих конституената као у оквир: *Бистри* иначе *источници* замуће се сад (111); *Мехмед* овог имена *други* (40); *Ти*, које је божество одредило да огледало смртнима будеш и из тавнила дрвности догађаје живо и дично изводиш, – *јарко воображеније!* (39); Тебе ја за предмет данашње беседе узимам, у оном виду узимам кад си још отечествено млеко у јуначким прсима осећао, *кад си са сестром* – загрљајом поносним загрљен – *венце похвале сабирао* (39); Тисућни примери могли су му лакомство султаново издати и преко свег тога *паклени се на порок отважи* (46); Наједанпут спази он у малом одстојанију *девојку једну* у на-

ручја друге старије *наслоњену* (56); Ти ме сад *љупким* твоје живости *крилом* озари (39); *Његово* за добродетељу *чезнуће срце* побуди и друге витезове (50); Овом воспосљедује Ковачић, војвода Пучне; *седи Грубетић*, кога се име по Зворнику у песмама слави, *с[а] своји два сина, два парна сокола* (47); но све до једног одушевљаваше *злурада* ко христијанству *злоба* (93); Њени се обрашчићи ражаре *топлим* у прсима *чувством* (112).

4.3. Инвертован, **постпонован атрибут** (придевски или заменички) у односу на управну именицу подједнако се среће као и онај у антепозицији и то је једна од типичних карактеристика ове синтаксе. Наводићу само примере са инверзијом: Наједанпут спази он у малом одстојанију *девојку једну* (56), *загрљајом поносним* загрљен (39); Што су други од *руке Мехмедове* пали, зар се бојати ваља? (44); Какво впечатљеније на *срце Мехмедово* одговор Бошњака учини (45); Сад му истом представи *лепота Јелисаветина* (92); кад *заслугу Дејанову* спрам Дамјанке разуме (62); Паше се препадну *од облика Мехмедова* (93); Ревност и љубов *к очевини својој* (44); Свака се мати за душу *чеда свога* постара (105); *брата свога санак* (113); носи глас *Мехмеду твоме* (45); Присуствије *брата њеног* (93); Млоге јадне мајке претрну на *глас овај* (105); *Плач овај* (105); *Храброст и вештина оружија његовог* (54).

4.4. **Антепозиција генитива**. Најчешће је то посесивни генитив: и херцога, *Катарине оца* на Босну поведу (73); Ту се виси *божествености* образ (51); Праведном *Дејана* гневу нико противостати не може (92); Ал' каква радост обузме *Миливоја срце* (62); пребије силним замајом *противника* мач (55); Дамјанка не ктећи пријатни *брата свога санак* нарушавати, запиткиваше *Дејана* (113); Миливој приповедаше јошт непознатом пријатељу почетак рата [...] и своје племе и *оца његовог дела* (63); да и[х] он под заштиту прима, сваког бедном *отечества жртвом* називајући (56); и *гњева пламеном* ражарен сад дође жалосну *освете утеху* код заклетог непријатеља тражити (42); Оваковим мислима забављаше се једном силни овај *Турака владатељ* кад Момчило ступи и слободу говорити запроси (41); но сасвим се необична средства у *подлој Турчина души* роде (42); Турцима до последње *крви капље* непријатељ бити (65).

4.5. **Одредбе у антепозицији**: и свераздирућим у *руци мачем* следоваше к босанској земљи (48); Њена од природе *к добродетељи* *склоњена* нарав (58); Сами седи, *искуством оптерећени* *старци* вољно су своје знање његовој бистрини подвргавали (49); Томашевић се није надао овакове речи особито *од калуђера чути* и неповољно одговори да он никад рушити неће ону веру, коју је оцу своме *на смртној постељи* задао (65); Овај јунак кога канда је сама природа у *богати недри* *своји*, дарма засипајући га, *неговала* (49); но добро упамти да сам ја теби као друг и доброжелатељ у *госте* дошао (65).

4.6. **Синтаксички паралелизам** изразита је стилска одлика барокне реченице. Сукцесивно понављање идентичних структура јавља се на свим нивоима граматике реченице или пасажа: Он га називаше *својим другом, својим пријатељем* (62); *Ти*, које је божество одредило да огледало смртнима будеш и из тавнила древности догађаје живо и дично изводиш, – јарко воображеније! *Ти* ме сад љупким твоје живости крилом озари (39); *Ту* се виси божествености образ, *ту* осећа сладости, *које* га восхићавају, одушевљавају и стазицу, *којом* ће летити (51); Води ме у оно време *кад је* јошт природа право благонебрежљивости своје у колевки нарава задржавало, *кад је* народољубије за благо своје стање последњу чисте крвце кап искрено преливало! (39); Тебе ја за предмет данашње беседе *узимам*, у оном виду *узимам кад си* јошт отечествено млеко у јуначким прсима осећао, *кад си* са сестром – загрљајом поносним загрљен – венце похвале сабирао (39); Један Радивој, врсни витез и стриц краља Томашевића, *који је зар сто реди у боју с Турци био*, и *који је* од свију најбоље њи[х] познавао, остане непоколебим. „*Шта унивате, браћо,*” – викне он гласом, који мужество и постојанство од себе одаваше – „*шта унивате! Зар је на нас гњев божји пао?* Нису нам јошт руке повезане и ми се можемо за веру и земљу нашу борити као и други. Што су други од руке Мехмедове пали, *зар се бојати ваља?* [...] *Устајте!* [...] *Устајмо, браћо [...]*” (44); *Представљаше* прву точку кад ју је наслоњену видео, *повтораваше* речи, с којим му је чувство чувења сладила, *представљаше* свако движеније, којим се њено витко тело превијало и безмерном радостју упојен, *почитоваше* себе за најсрећнијег, што се удостојио из ропства је избавити. Он *благосиљаше* наново онај час, *благосиљаше* мисао, која га је на ову борбу оправила (58); И она искаже све. *Како је* за смртне његове ране разумела, *како* отрпити није могла да га не види и *како се* једна Станица усудила њу пратити (113); *Нигди* живе душе која би се указала, *нигди* пастира на ливади, *ни* вунато стадо шета, *ни* безбрижни ратар своје волове тера (51).

4.7. **Узвици и узвичне реченице и вокативи** део су барокних реченичних украса: *Всује!* (39); Но, *всује!* (117); *Ах!* [...] *Ах*, тужна запевка (105); *Какво чувствованије!* (93); *Пречиста искро!* (50); *Блаженство пуно!* (51); *Света симпатијо, ти* у сваком веку благодетелна твоја распростиреш крила! (63); *О, љубовна срца!* Ви најбоље ово поњати можете! (112); *О, чиста добродетељи* (108).

4.8. **Антепозиција објекта** као последица постпоновања предиката или инфинитива: Тако Мехмед рекне и *знак царски покаже* му (65); и закључи на бојном пољу *јуначку мишицу* кушати (45) и сл. (уп. т. 4.1).

5. Поред ових синтаксичких одлика које су латинско-немачке провенијенције, реченица доситејевског типа књижевног језика, као и реченица претходних, старијих књижевнојезичких идиома, одликује се и карактеристикама које се могу означити као црквенославенизми. Ту пре свега спадају (1) партиципи; (2) апсолутни дативи; (3) честа употреба имперфекта, (4) употреба одређених предлога и везника, (5) тзв. лексички старословенизми и сл., што није тема овог рада.

6. Закључак: Мада је утицај барокне синтаксе видљив и у тесктовима касног српскословенског (Ђ. Бранковић), до пуне њене барокизације долази у рускословенском периоду под утицајем рускословенске реченице. Овакав изглед и конфигурација синтаксе у рускословенском стигла је преко пољског барока тако да је и у нашем случај то посредни утицај пољског барокног стила. И у пољском и у рускословенском језику барокизација реченице објашњава се упливом латинско-немачке синтаксе. Оваква барокна геометрија реченице манифестује се, пре свега, у финалном положају инфинитива као и у финалном положају глагола у предикату; у својеврсном опкорачењу које се огледа у растављању вишечланих реченичних конституената тако што се између њих умећу неке конструкција или групе речи обично у функцији одредбе али и у функцији допуне; у постпонувању атрибута у односу на именицу; у антепонирању генитива (чак и у предлошким синтагмама), или антепонирању (прилошких и других) одредби, а као последица финализације предиката (и инфинитива) и у антепонирању пре свега објекатске допуне; у веома омиљеном синтаксичком паралелизму; у интарзији узвика, узвичних реченица и вокатива у ткиво реченице и ширег текста, и сл. А када је, са појавом славеносрпског идиома рускословенски престао да функционише као језик књижевности код Срба, књижевници и други посленици писмености, и даље школовани на рускословенском као једином језику који је функционисао као наставни језик у српским школама у Монархији, пренели су барокну синтаксу и у нови идиом који се рађао (славеносрпски). Доситејевски идиом, као природни наставак вернакуларизације књижевног језика, продужио је век барокној реченици јер се није могао ослонити на реченицу говорног идиома, која је још увек била небрушена и још увек недовољно оспособљена да се њом искажу сви компликовани садржаји и финесе које се претпостављају у једном књижевног језику и које су у основи његове полифункционалности. Неке елементе барокне реченице имао је и Вук у свом идиому.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошков, Мирјана и Предраг Пипер (1981). Оглед контрастивне анализе текста у проучавању језика српске књижевности у XVIII-XIX веку. *Зборник за филологију и лингвистику Матице српске*. XXIV/1: 55-74.
- Грицкат, Ирена (1970). Белешке о језику Ђорђа Бранковића. *Зборник за филологију и лингвистику Матице српске*. XIII/1: 85-101.
- Грицкат, Ирена (1987). Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолог*. XLIII: 111-135.
- Ивић, Милка (1957). Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевном језиком. *Зборник за филологију и лингвистику Матице српске*. I: 114-126.
- Ивић, Павле (1990). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 19/2: 5-14.
- Ивић, Павле (1994). Смисао збивања у историји књижевног језика код Срба. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXIII: 15-30.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јерковић, Јован (1972). *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.
- Кашић, Јован (1968). *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кашић, Јован (1970). Прилози проучавању синтаксичке проблематике прве половине XIX века. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XIII/1: 263-272.
- Кончаревић, Ксенија (2006). Црквенословенски језик кроз призму лингвокултурологије (оглед системско-структуралне анализе). *Зборник Матице српске за славистику*. 70: 127-155.
- Kretschmer, Anna (2002). Уочи стандардизације српског језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 30/1: 11-19.
- Nuorluoto, Juhani (1998). *Jovan Stejic's Language. A contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language*. Slavica Helsingiensia 8. Helsinki: Department of Slavonic Languages, University of Helsinki.
- Павић, Милорад (1970). *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*. Београд: Нолит.
- Павић, Милорад (1979). *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам*. Београд: Нолит.
- Павић, Милорад (1991). *Историја српске књижевности. 2. Барок*. Београд: Досије – Научна књига.
- Павић, Милорад (1991). *Историја српске књижевности. 4. Предромантизам*. Београд: Досије – Научна књига.
- Picchio, Riccardo (1998). Open questions in the study of the „Orthodox Slavic” and „Roman Slavic” variants of Slavic culture. *Contributi Italiani al XII Congresso Internazionale degli Slavisti*. Napoli: Associone Italiana degli Slavisti. 1-23.
- Пиккио, Риккардо (2003). *Slavia orthodoxa*. Литература и јазик. Москва: Знак.
- Поповић, Љубомир (2004). *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- РКТ (1985). *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит.
- Суботић, Љиљана (1989). *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика*. Лингвистичке свеске 4. Нови Сад: Филозофски факултет. Одсек за српски језик и лингвистику. 145-191.

- Суботић, Љиљана (2006). Којим је то језиком писао Стерија? *Јован Стерија Поповић – класик који нам се обраћа. Зборник са међународног научног скупа одржаног на Универзитету Париз IV – Сорбона*. Вршац: КОВ. 17-40.
- Толстой, Н.И. (1979). Литературный язык Сербов в XVIII в. *Славянское и балканское языкознание. История литературных языков и письменность*. Москва: Издательство „Наука”. 154-197.
- Херити, др Питер (1983). *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска.

Ljiljana Subotić

BAROQUE SENTENCE GEOMETRY IN DOSITEJ'S TYPE OF LITERARY LANGUAGE
(Sterija's novel *Dejan i Damjanka*)

Summary

The paper deals with the specific features of sentences in Dositej's (dositejevski) type of the Serbian literary language that was usually qualified as baroque. The typical characteristics of a baroque sentence are a final position of the predicate and/or infinitive, long noun phrases with more than one attributive adjectives distributed after its noun, enjambments, all kinds of inversions, parallelism in syntax, etc. Baroque sentences are usually very long, richly stylized and widely developed. The Baroque features of the sentence in the Serbian literary language started already during the late phase of Serbian Slavonic language and reached the features of high Baroque during the 18th century, through the influence of Russian Slavonic syntax. This basically Russian Slavonic type of sentence continued its existence in successive literary idioms during the pre-standard period of Serbian literary language development: in Slaveno-Serbian and in Dositej's type of literary language (illustrations – from Sterija's unfinished novel *Dejan i Damjanka*), but some of the baroque features were present in Vuk's own syntax, as well.

Гордана Штасни
(Нови Сад)

ГЕНИТИВНЕ ПРЕДЛОШКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ОСНОВИ ИМЕНИЧКИХ ДЕРИВАТА

САЖЕТАК. У овом раду је сагледана мотивациона улога генитивних предлошких конструкција, које чине део творбене структуре именичких деривата насталих префиксално-суфиксалном творбом. У својству префикса налазе се предлози који су, са синхронијског становишта, обликом својим и значењем међусобно једнаки. Стога се може сматрати да су анализирани деривати типа *доколеница* мотивисани синтагмом *предлог + именица у генитиву*. У овим дериватима долази до синтаксичко-семантичког обједињавања у самом деривационом процесу.

Кључне речи: генитивне предлошке конструкције, префиксално-суфиксална творба, именички деривати.

1. Увод

Префиксално-суфиксални деривати су се у ранијим, али и у савременим, лингвистичким разматрањима сматрали видом сложеница. Т. Маретић, на пример, разликује сложенице у ширем и сложенице у ужем смислу, при чему се речи „сложене с каквим предлогом или речцом *не*: *народ, одломак, пророк, ускок, безбрижан, домишљат*” сматрају сложеницама у ширем смислу (Маретић 1928: 217).¹

С. Новаковић је у оквиру свога учења о основама (Новаковић 1902) међу сложеним основама разликовао и оне настале од предлога и имена, поред оних сложених од самих основа и основа сложених од готових облика.

Табела 1: Основе сложене од предлога и имена према С. Новаковићу

предлог	примери (сегментација је по Новаковићу)
без	без-божан, без-главан, без-имен, без-очан, без-братница
до	до-вратак, до-главни, до-коленице, до-колица, до-вољан
из	из-данак, ис-кон, из-маглица, из-нутрица, из-вор

¹ Када се у једну целину здружују речи или њихове основе које нису предлози ни речца *не*, онда је то сложеница у ужем смислу (Маретић 1928: 217).

на	на-коњче, на-очит, на-дница, на-полица, на-рамак, на-ручје
об, о	об-даница, об-рамица, о-бележје, о-грлица
по	По-дриње, по-лужје, по-јутарје, по-леђина, по-божићни
под	под-брадак, под-главак, под-ножје, под-водан
пред	прет-кутњи-ца, пред-ручак
при	при-бедрица, при-крајак, при-морац, при-соје
про	про-леће, про-дол, про-планак
раз	раз-доље, рас-кршће, рас-појас, рас-поп, рас-корак
са, с, су	с-теона, су-ждребна, су-ражица, су-крвица
у	у-кућница, у-људан
за	за-брежје, за-брђе, за-горје, за-пећак, за-зубица, за-друга

М. Стевановић је овај тип деривата сврстао у допунске односно рекцијске сложенице.² Под сложеницама овог синтаксичког типа подразумева првенствено оне које су постале од предлошко-именских веза успостављених рекцијом глагола на које се односе. С обзиром на то што њима управљају дотични глаголи, те се везе могу схватити и као допуна управних глагола (*нарамак* је оно што се ради ношења ставља, односно колико се ставља на раме; *подзимак* је оно што се спрема под зиму), али су оне по синтаксичким функцијама својим одредбеног карактера (Стевановић 1964: 428).

И. Клајн наводи да су старији граматичари тумачили речи типа: *довратак*, *запећак*, *залистак*, *заселак*, *напрстак*, *навиљак* (од виле), *надимак*, *понедељак*, *огранак*, *окрајак*, *подбрадак*, *подваљак*, *подрепак*, *прикрајак*, *узглавак* и сл. као изведене од синтагми предлог + именица, али такве синтагме често не би могле послужити као мотивација (не бисмо за *надимак* рекли да је *над именом*, нити је *огранак* нешто што виси о грани, уз то имамо и *парожак*, *паројак* (споредни рој), где *па-* може бити само префикс не предлог (Клајн 2003: 27). Међутим, у појединим случајевима, и у онима које наводи Клајн, задржава се синтагматско порекло именичких деривата (нпр. у лексемама *подбрадак* или *подрепак*).

С. Бабић посебно обрађује префиксално-суфиксалну творбу наводећи да „често нова ријеч настаје тако да се уз префикс истодобно додаје и суфикс: без земље > *беземљаш*, за пећ > *запећак*, без наде > *безнадан*, без бриге > *безбрижан*...” (Бабић 1986: 34). Веома је важно Бабићево запажање да је могућа двојака преоблика ових речи. Тако је, на пример, *бесрамник* → бесраман човјек или човјек без срама. У првом је случају реч о изведеници (*бесрамн-ик*), а у другом је то сложеница: *без-срам-ник* (Бабић 1986: 34). И он, дакле, сматра овај вид творбе врстом композиције.

² Стевановић, такође, наводи да овај термин није баш најсрећније одабран јер рекцијских сложеница има и међу одредбеним (Стевановић 1964: 428).

У савременој теорији творбе речи префиксално-суфиксални деривати сматрају се дериватима са циркумфиксом. Питање је да ли се деривати овога типа могу уврстити у деривате настале циркумфиксацијом, односно да ли се сваки дериват у чијој се структури може идентификовати префиксална морфема, творбена основа и суфиксална морфема подводи у категорију деривата са циркумфиксом. Још је конкретније питање да ли свака комбинација одређеног префикса и суфикса може да чини циркумфикс.³ Уколико је основни критериј за идентификацију циркумфикса неразложивост значења првог и другог његовог дела, онда би се деривати синтагматског порекла типа: *на-прст-ак* или *под-нож-је* могли сматрати циркумфиксираним.⁴

Функцијом и значењем предлошко-падежних конструкцијама, примарно се, ипак, бави синтакса. Међутим, у значајним синтаксичким студијама, попут Фелешкове *О значењу и синтакси српскохтватског генитива* незаобилазан је и творбени план за осветљавање значења и функције, у овом случају посебно, слободног генитива.

Предлошко-падежне конструкције представљају посебан тип синтаксичких јединица са синтагматским карактеристикама.⁵ На синтаксичком плану, изнећемо Фелешкову тврдњу, одговарајући предлози имплицирају падежне морфеме (падежне наставке) и нису падежне морфеме главно средство за изражавање разних синтагматских и семантичких функција него су то баш предлози (Фелешко 1995: 77). Пренето на деривационо-семантички план, сматрамо да се губи синтаксичко-семантичка доминација предлога и да долази до удруживања семантичко-деривационог потенцијала предлога и именице, а суфиксом се обједињени семантички садржај конкретизује.⁶

Локалистичка језичка теорија⁷ по којој је *локалност* у основи свих менталних, самим тим, и језичких категорија, погодна је као теоријски

³ Према Д. Шипки сегментални форманти су: афикси и афиксоиди. У афиксе спадају: суфикси, нпр. -ац, као у *ловац* (= лов(ити) + -ац), префикси, нпр. а-, као у *авалентан* (= а- + валентан), циркумфикси, нпр. до- ... -ан, као у *доживотан* (= до- + живот + -ан). У афиксоиде спадају: префиксоиди, нпр. аеро-, као у *аероизвијање* (= аеро- + извијање) и суфиксоиди, нпр. -фоб, као у *србофоб* (= србо + -фоб). Издаја и категорију несегменталних форманта, под којима подразумева творбене оквири, нпр. (главни број), као у (главни број) годишњи: *трогодишњи*.

⁴ Овим се питањем нећемо бавити детаљније у раду, а наводимо га као један од најсавременијих теоријских приступа префиксално-суфиксираним дериватима.

⁵ Реч је, дакле, о именичким синтагмама у зависном падежу употребљеним са одговарајућим предлозима, тј. у оквиру предлошко-падежних конструкција.

⁶ На пример, *безумник* 'онај који је без ума, безуман'. Посредством суфикса -ник конкретизовано је значење особе, лица. Конструкција *без-ума* у функцији је детерминатора, квалификатора и носиоца појмовног, идеографског значења деривата. Да долази до удруживања потенцијала префикса односно предлога и именице показује, веома често, одсуство деривата са афирмативним значењем, нпр. особе која је (веома) умна: *ум-ник* или *раз-ум-ник*.

⁷ Према Пиперу три су обавезна елемента ситуације означене изразом са значењем локализације и три примарна елемента сваког таквог значења: (1) *објекат локализације*,

оквир за анализу и могуће тумачење одабране семантичко-деривационе категорије јер се, према Пиперу, о конститутивним елементима локализације може говорити и изван просторних значења у најужем смислу (Пипер 2001: 23).

2. Мотивационе генитивне предлошке конструкције

Генитивне предлошке конструкције веома се често налазе у мотивационој функцији у префиксално-суфиксалној творби именичких деривата.⁸ Разлог је, вероватно, у способности генитива да повеже две, иначе посебне појаве, по неком специфичном односу (Пипер и др. 2005: 127). Важно је и Фелешково запажање да предлози којима се приписује примарно просторно значење показују способност да се везују за номиналне основе које означавају већи број разних врста предмета, појмова итд. (Фалешко 1995: 79). Како наводи Фелешко, постоји 52 типа предлошко-падежних конструкција са генитивом, а од тога се 36 одликује примарним просторним значењем. Од укупно, дакле, 36 предлога са генитивом који се појављују у позицији прилошке одредбе за место, само су предлози *до*, *из*, *изван*, *од*, *с*, *у*, *ван* и *више* уједно и префиксалне морфеме.⁹ Анализом примера из *Семантичко-деривационог речника* (2003) и *Речника српскохрватског књижевног језика Матице српске*,¹⁰ открили смо да се у мотивационој функцији углавном јављају предлошко-падежне конструкције са предлозима односно префиксима *до-*, *без-*, *око-*, *преко-* и *крај-* и именицом у генитиву.

(2) *локализатор* (као средство локализације) и (3) *конкретизатор* односа између (1) и (2) *оријентир*. На пример, у реченици *Писмо је у кутији*, именица *писмо* означава објекат локализације, именица *кутија* – локализатор, а предлог *у* означава оријентир који је у овом случају – унутрашњост кутије (Пипер 2001: 21,22).

⁸ Према подацима које даје Еугенија Барић у префиксално-суфиксалној творби именица учествује неколико префикса: *без-*, *до-*, *на-*, *над-*, *под-*, *по-*, *при-*, *уз-*. Тако настале именице у творбеној су вези са предложним изразом, па префикс који је постао од предлога чува предложно значење и обично значи место чега у односу према чему: *до врата* – *довратак*, *над лактом* – *надлактица*, *под лактом* – *подлактица*, *при гори* – *пригорје*, *уз главу* – *узглавље*. Одсутност онога што је именовано основном речју изриче се префиксом *без-* уз различите суфиксе, према којима се онда одређује којој значењској скупини припада твореница: *без посла* – *беспосличар*, *без земље* – *беземљаши*. Префикс *без-* много је плоднији у префиксално-суфиксалној творби придева (Барић и др. 1979: 252).

⁹ Са наведеним префиксима највише је префиксираних глагола, који не представљају предмет овога рада, мада има таквих примера који се уклапају у овај творбени тип попут глагола: *заустити*, *наустити*, *проустити*, *доустити* са именичком творбеном основом. Предмет овога рада нису ни прилози настали срастањем попут: *догодине*, *додуше*, *докраја*, *доподне*, *доподнева*...

¹⁰ За ове речнике ће се даље у тексту употребљавати скраћенице: СДР и РМС.

2.1. Генитив са предлогом ДО (творбени модел: до- + Ио + суф)¹¹

ТИП 1: Y је део X[N_{Gen}] или оно што се налази у X[N_{Lok}]. Именичка творбена основа (X) са дериватом (Y) успоставља однос део – целина. Мотивна лексема је углавном именица за именовање предмета који има више елемената у свом склопу. Овога типа су лексеме мотивисане, на пример, именицом *врата*: *до-врат-ак*, *до-врат-ник*, *до-врат-ница* (назив за греду у оквиру врата; иако је творена по моделу *poimen loci*, овога је типа и лексема *до-прозор-је* и *до-прозор-ник* у значењу дрвена или камена греда са стране прозора, оквир у који су уметнути прозори. Како је мотивна реч конкретна именица, тако и деривати имају предметно, материјално значење.

ТИП 2: Y је оно што је (налази се) до X[N_{Gen}]. Таква је лексема *до-земак* – део стабла који је при земљи. Именовање деривата је засновано према просторној позицији референта у вертикали.¹² Овај би се део биљке могао именовати и лексемом *приземак*, те су еквивалентне конструкције до + генитив (до земље) и при + локатив (при земљи, могући облик деривата био би *приземак*). Префиксална морфема је у функцији оријентира, а мотивна реч је у функцији локализатора. У овим случајевима префикс *до-* значи и ‘доњи’, као што је то у примеру *доруквица* (*до-рукв-ица*) са неодомаћеним значењем: доњи део рукава.

ТИП 3: Y је део X[N_{Gen}] + ДО + Z[N_{Gen}] (нпр. *доколенак*) са еквивалентном синтагматском конструкцијом: Y је део X[N_{Gen}] + ПОД + Z[N_{Instr}] (нпр. *потколеница*). Надређени појам је X, назив целине, Y је подређени појам, назив дела целине, Z је кључна (гранична) тачка у датој целини у својству локализатора и мотивне лексеме. У директној су вези, дакле, Y и ДО + Z[N_{Gen}] (*доколенак* ~ *до колена*). Стога је примарна семантичка компонента (о идеографском значењу деривата) садржана у допунској синтагматској конструкцији ДО + [N_{Gen}] (нпр. ДО + колена, ДО + лакта). У случајевима овога типа може се рећи да је реализовано основно, донекле модификовано, значење конструкције ДО + ген. „одређивање границе до које се протеже радња коју означава глагол, при чему „граничну” (крајњу) тачку означава номинална основа” (Фелешко 1995: 82).

Обе конструкције заступљене су у номинацији лексема из анатомског, али нестандардизованог, тематског круга (нпр. *долактица* и *подлактица*). Овом типу припада и модел Y је Det део X[N_{Gen}] (нпр. *доножје* средњи део стопала). Ова изведеница, и њој сличне са анатомским значењем, на пример, *доручје*) творена је по моделу *poimen loci* (нпр.

¹¹ Ио = именичка основа.

¹² Префиксално-суфиксална твореница је и придев *донебан* (*до-неб-ан*) са обележјем индив. у РМС. Овај је придев могао настати по аналогiji са придевима *подзедман*, *надзедман*.

подножје). Све изведенице овога типа, по правилу, са мотивном речју остварује однос део – целина.

ПОДТИП 3.а. Y је X [N_{Nom}] + ДО + Z [N_{Gen}] (нпр. *доколеница* (Y) је чарапа (X [N_{Nom}]) до колена (ДО + Z [N_{Gen}])). Између ентитета означених симболима X и Y постоји хијерархијски однос, с тим што је X у функцији надређеног појма, хиперонима. Овом конструкцијом углавном су мотивисане лексеме којима се именују делови одеће (предмети), нпр. *доколеница* и *доколенка*¹³, *долактиш*, *долактеник*. Све лексеме овога типа могу се дефинисати као: оно што допире до одређене тачке (нпр. колена, лакта) при чему се творбеном основом означава локализатор оријентационог типа.¹⁴ И овде је, стога, Y у директној деривационо-семантичкој вези са ДО + Z [N_{Gen}] (нпр. *доколеница* ~ *до колена*); Могућу деривационо-семантичку перспективу овог творбеног типа потврђују лексеме *долисница* са ознаком индив. у РМС ~ *до листа на нози* са термилошким значењем; *дорука* ~ *до руке* са ознаком неол. у значењу ограда на стубишту или мосту за коју се држи идући са предметним значењем; или *домислица* која је мотивисана именицом *мисао*: 1. домишљатост. 2. домишљата особа, домишљан са апстрактним значењем.

2.2. Генитив са предлогом ПРЕКО (творбени модел: преко- + Ио + суф)

ТИП: Y је оно што се ставља (налази) преко X[N_{Gen}]. Конструкција ПРЕКО + N_{Gen} са типичним спацијалним значењем у мотивној функцији јавља се у дериватима са анатомским термилошким значењем: *преконосица*¹⁵, и предметним значењем: *преконосица*. У СДР стоји објашњење у вези са лексемом *преконосица* „ова имен. је синтагматског порекла, те се њено значење изводи из граматичког значења синтагме: оно што се стави преко носа” (СДР 2003: 221). Из генеричког значење деривата: оно што се налази или што се стави (предмет) ПРЕКО + именица у генитиву произилази да је означени референт, по правилу, предмет који са мотивном речју остварује однос објекат локализације и локализатор, прецизније спољашња, горња површина локализатора. Еквивалентна би била конструкција НА + акузатив (ставити што на нос, главу...) јер се и предлогом на упућује на спољашњу, горњу површину локализатора. Лексема *преко-*

¹³ Према дефиницијма у РМС творбени дублети *доколеница* и *доколенка* су у примарном значењу. чарапе до колена, а у секундарном: чарапа односно део обуће без наглавка до колена. *Долактиш* је 1. кожух с рукавима до лаката. 2. рукав који сеже до лакта, а *долактеник* кратки женски капутић од црвене чохе са рукавима до лакта.

¹⁴ Овде би се могле сврстати и лексеме *дорамак* и *дорамче* у значењу део одеће који покрива рамена, горњи део женске хаљине без рукава.

¹⁵ *Преконосица* је назив за кост која чини горњи део носа, *преконосица* је брњица која се натакне волу преко уста да не прави штете.

рам-ица која означава каиш, ремен преко рамена (на коме нешто виси, који нешто држи или се носи ради украса) има творбени дублет мотивисан предлошко-падежном конструкцијом НА + акузатив *на-рам-ак*.

2.3. Генитив са предлогом КРАЈ (творбени модел: крај- + Ио + суф)

ТИП: Y је оно што се налази крај X[N_{Gen}]. По овом је моделу лексема *крај-пут-аш*, кованица којом се именује надгробни споменик, подигнут крај сеоског пута. Предлогом *крај* изражава се непосредна близина, те би еквивалентне конструкције биле ДО + генитив (до пута) или УЗ + акузатив (уз пут). Мотивна лексема са дериватом успоставља однос објекат локализације и локализатор.

2.4. Генитив са предлогом ОКО (творбени модел: око- + Ио + суф)

ТИП: Y је оно што се налази око X[N_{Gen}]. У творбеној основи ових деривата мора бити именица којом се именује референт који се може обухватити са свих страна.¹⁶ Тако је лексема *врат* веома продуктивна у деривацији и суфиксираних (*вратник*), и префиксираних (*завратник*, *овратник*) (1. оно што се носи око врата, оковратник, огрлица. 2. а. кравата, машна. б. марама која се ставља око врата), *око-вратник* (одећа завршни део кошуље, капута, хаљине око врата, оворотник), и префиксално-суфиксалних лексема (*овратак*, *завратњак* (са придевском творбеном основом), *оковратница* ж 1. оковратник (1). 2. марама која се ставља око врата, шал).¹⁷ И у овом се случају творбена основа и дериват односе као локализатор и објекат локализације.

2.5. Генитив са предлогом БЕЗ (творбени модел: без- + Ио + суф)

Веома често се у мотивној улози јавља семантичка варијанта модела V_{Trans} (имати /немати) + Ø[N_{Gen}] с предлогом БЕЗ. Ова конструкција примарно указује на недостатак контакта између два појма: једног који је означен помоћу детерминисаног глагола и другог који је означен у номиналној основи предлошко-падежне конструкције (Фелешко 1995: 142). Деривати са префиксом *без-* имају генеричко значење 'одсуство поседништва' у материјалном, менталном или духовном смислу. Овај тип предлошко-падежне конструкције мотивише деривацију првостепених придевских изведеница чији су другостепени именички деривати, обично, са значењем особе која поседује дату особину, или су то деадјективне именице (нпр. *безуман* > који је без ума, *безумник* > онај који је безуман, *безумље* > стање онога који је безуман).¹⁸ Ређи је случај да је првостепени дериват именица: нпр. онај који је без куће > *бескућник*.

¹⁶ У РМС се наводи да предлог *око* с генитивом показује 1.а. захватање, опкољавање, заузимање са свих страна онога што значи реч у генитиву.

¹⁷ Лексеми *оковратник* и *оковратница* могу се сматрати и дериватима придева *оковратни* (оковратн-ик, оковратн-ица).

¹⁸ Ево још примера: *без-брк-Ø*, -а, -о (квалит. прид. који је без бркова, голобрад) и

3. Суфикси са којима се комбинују генитивне предлошке конструкције

3.1. Суфикс *-(a)к*

Клајн наводи да суфикс *-(a)к* има широку примену у префиксално-суфиксалној творби и даје примере без интерпретације њиховог значења.¹⁹ Анализирани примери показују да се са префиксом *до-* и суфиксом *-(a)к* граде се именице које значе: предмет: *довратак*, део биљке: *доземак*, део тела: *доколенак*. Када су мотивисане називом дела тела, оне и саме означавају одређени део тела или део одеће који прекрива део тела чији је назив у творбеној основи.

У својству синонимних суфикса јављају се *-ник*, *-ница* и *-је* код лексема којима се именује какав предмет: *довратак*, *довратник*, *довратница*, *допрозорје*, *допрозорник*.

Када префиксално-суфиксалном творбом настане твореница са значењем одређеног дела тела, у својству синонимног суфикса јавља се *-ица*: *доколенак*, *потколеница*, *долактица*, као и код деривата из тематске скупине одећа: *доколеница* са дублетним обликом *доколенка*. У истом су односу и суфикси *-аш* и *-еник*, као у примерима *долактиаш* и *долактеник*.

3.2. Суфикс *-ник*

Овај суфикс испољава одређене специфичности када се користи у префиксално-суфиксалној творби. Он је, иначе, карактеристичан за именичке деривате мотивисане глаголом са значењем особе која обавља какву делатност (*бележник*, *извозник*) (Барић и др. 1979: 244), или су то по Стевановићу именице којима је заједничко атрибутивно значење без обзира на то да ли је творбена основа именичка, придевска или глаголска (Стевановић 1964: 407). По Бабићу изведенице суфиксом *-ник* са именичком творбеном основом означавају лица.²⁰

Међутим, префиксално-суфиксалном творбом начињене сложенице означавају: особе (*доглавник*, *начелник*, *сувременик*), ствари (*допрозор-*

његов другостепени дериват *безбрк-ица* (атриб. имен. човек без бркова); *без-ног-Ø*, *-а*, *-о* са творбеним дублетом *без-нож-ан*, *-жна*, *-жно* (квалит. прид. који је без ногу или без ноге) и другостепени именички дериват са термиолошким значењем из области зоологије *безнож-ац*, *-шца* (врста водоземца без ногу *Aphoda gymnorhiona*).

¹⁹ Већ је наведена Клајнова примедба у вези са синтагматским пореклом именичких деривата овога творбеног типа. Ипак се међу њима разликују именице у којима је синтагматска мотивација јасна, попут лексеме *довратак*. Сматрамо да је овај систем отворен за грађења именица по синтаксичком моделу: оно што је (се налази) до нечега: нпр. до главе, до руке, до лакта, до рамена и сл., управо захваљујући, синтагматско-семантичком обједињавању.

²⁰ Све творенице овога типа могу се преобликовати по моделу 'онај који pz /ак, нпр. дописник → онај који шаље дописе (Бабић 1986: 201).

ник, довратник, надвратник, оглавник, оворотник), глас (сугласник). А међу примерима које наводи Бабић за које сматрамо да су мотивисани генитивном предлошком конструкцијом издвајају се они са предметним значењем. Ово значење доследно се остварује у комбинацији суфикса *-ник* са предлозима односно префиксима *до-* и *око-*.

3.3. Суфикс *-ица*

У литератури су уобичајени подаци о семантичкој разноврсности деривата изведених суфиксом *-ица*. Клајн истиче две доминантне функције овог суфикса: деминутивну и моциону (Клајн 2003: 115). Наглашена је и склоност суфикса *-ица* ка семантичким променама: од пуког сужења значења (*страница* у књизи) до „потпуне терминологизације” (Клајн 2003: 116). С. Бабић је детаљније разрадио и систематизовао ширину значења изведеница суфиксом *-ица* према конкретном преобликовном обрасцу (Бабић 1986: 150-154).

Према увиду у СДР (2003) највећи број деривата са анатомским терминолошким значењем настао је префиксално-суфикалном творбом са именичком творбеном основом и суфиксом *-ица*.²¹ Ове речи су деривирани од назива делова тела који анатомски имају вишечлану структуру (рука), који су делови те вишечлане структуре (лакрат, длан део руке; колено део ноге) који се могу голим оком перципирати са свих страна (длан, лакрат, колено) па се префиксима конкретизује и њихова позиција у вишечлавној структури и однос према целини. Суфикс *-ица* комбинује се са префиксима *до-* и *преко-*, а деривати означавају део одеће или имају анатомско терминолошко значење. И суфикс *-ица* комбинује се са префиксима *до-* и *преко-*, а деривати именују одређене предмете.

3.4. Суфикс *-аш*

Такође се на основу примера из СДР (2003) може закључити да суфикс *-аш* који се сматра типичним за деривацију именица са значењем особе²² (Бабић 1986: 106, Барић и др. 1979: 244, Клајн 2003: 68) све више има учешћа у деривацији термина, посебно из области зоологије.²³ У

²¹ Са мотивном лексемом **длан**: *за-длан-ица, на-длан-ица, по-длан-ица, су-длан-ица*; **колело**: *нат-колен-ица, пот-колен-ица*; **лакрат**: *до-лакт-ица, за-лакт-ица, над-лакт-ица, на-лакт-ица, под-лакт-ица, по-лакт-ица*; *за-нокт-ица, преко-нос-ица, по-ребр-ица*. Са придевском основом су: *по-зубн-ица, под-очн-ица*.

²² Деривати са значењем особе мотивисане одређеним називом дела тела углавном су: атрибутивне именице са експресивним обележјем углавном негативним: *брад-аш, глав-аш, лакт-аш, нокт-аш, пуп-аш*, веома ретко позитивним: *одлик-аш* или *nomina agentis*, нпр. *кожун-аш, ногомет-аш*.

²³ Термини из области зоологије изведени од назива дела тела и суфиксом *-аш*: *брк-аш, грл-аш, прстен-аш, ребр-аш, табан-аш*.

префиксално-суфиксалној творби јавља се у следећим примерима: *бестанаш, беземљаш, безмозгаш* (Бабић 1986: 113). Комбинација са префиксом *без-* изузетно је плодна, а у творбеној основи могу бити именице најразноврснијег значења.

3.5. Суфикс *-еник*

У целом СДР (2003) суфикс *-еник* се јавља само у лексеми *долак-теник*. Овај је суфикс непродуктиван, комбинује се само са именичким основама (нпр. *молитвеник, посленик, жртвеник, трстеник*)²⁴ и јавља се у суфиксалној творби, што својим примерима потврђује и Бабић: *пластеник, ученик, утреник* (Бабић 1986: 202).

4. Закључак

Сви предлози не учествују у деривацији као префиксалне морфеме, као што ни све предлошко-падежне конструкције не учествују у мотивацији деривата, и немају предиспозиције да буду лексикализоване (нпр. као прилози настали срастањем: *догодине, додуше, докраја*). Питање је: који су услови потребни да се одређена предлошко-падежна конструкција нађе у мотивационој функцији. Можемо закључити да ову функцију немају генитивне предлошке конструкције којима се изражава време, узрок и циљ. Можемо, такође, претпоставити да је разлог томе апстрактније обележење ових категорија у односу на конструкције с генитивом којима се изражава просторност. Према Пиперовом схватању код утврђивања просторног односно непросторног значења једне предлошко-падежне конструкције релевантна је природа објекта који врши функцију локализатора, а представљен је у тој конструкцији именском лексемом (Пипер 1977-1978: 6).

Од видљивих разлога покретач за деривацију лексема овога семантичко-деривационог типа може бити лексичко-семантичка празнина у систему, или потреба да се лексема страног порекла замени лексемом твореном од домаћих елемената (нпр. *доглавље, узглавље* за *јастук*)...

Испитујући предлошке конструкције са генитивом искристалисале су се одређене особине, карактеристичне за конструкције у мотивационој функцији и обрнуто. Према Фелешковој типологији предлошко-падежних конструкција са генитивом на оне које се појављују у позицији прилошке одредбе за место (36 конструкција), време (6 конструкција), узрок и циљ (3 конструкције) и седам комбинација генитива у другим предлошко-падежним конструкцијама, у структури префиксално-суфик-

²⁴ Примери су преузети од Клајна (Клајн 2003: 87).

салних деривата јављају се оне комбинације које се могу наћи у позицији прилошке одредбе за место и са предлогом БЕЗ. Јасно се издвајају *просторни критерији* који су по Пиперовим речима у основи неких (или – многих, или чак – свих) непросторних семантичких подсистема и њиховог функционисања (Пипер 2001: 11). Предлошко-падежне конструкције представљају језичке јединице за денотирање просторних односа, што се преноси и на структурно једноставније јединице као што су то префиксалне и суфиксалне морфеме. Именички деривати овога типа имају мање видљиво обележје просторности, тј. сличности са семантичком категоријом простора и функционисањем просторних локализација.²⁵

Деривати овога типа са мотивном речју углавном остварују однос део – целина (до + генитив) или објекат локализације и локализатор (до, преко, крај, око + генитив). Углавном су то именички деривати са конкретним значењем (део тела, предмет, део одеће). Префиксалне морфеме по правилу имају функцију оријентира.

Као што је ограничен број предлошких конструкција с генитивом у мотивационој функцији, тако је ограничен број суфикса, којима је конкретизовано значење ових деривата. Суфикси употребљени у овим творбеним моделима испољавају одређене специфичности како на плану продуктивности тако и на семантичком плану.

ЛИТЕРАТУРА

- Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus-Zagreb.
- Barić, Еугенија и др. (1979). *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku – Zagreb, Školska knjiga.
- Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Први део – слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део – суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Maretić, Tomo (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Новаковић, Стојан (1902). *Српска граматика*. Београд: Издање и штампа Државне штампарије.
- Пипер, Предраг (1977-1978). Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику. *Прилози проучавању језика 13-14*: 1-53.
- Piper, Predrag (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: XX vek.
- Предраг, Пипер и др. (2005). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска. 119-300.

²⁵ Подразумевамо разлику између појмова *spatium* – простор и *locus* – место.

Стевановић, Михаило (1964). *Савремени српскохрватски језик. Књига I*. Београд: Научно дело.

Фелешко, Казимјеж (1995). *Значење и синтакса српскохрватског генитива*. Београд: Вукова задужбина, Матица српска, Орфелин.

Gordana Štasni

THE PREPOSITION-CASE CONSTRUCTIONS
WITH GENITIVE IN THE BASE OF NOUN DERIVATIVES

Summary

In this paper the motivated roles of preposition-case constructions with genitive are presented. At the same time, these constructions are word-formation segments in the structure of noun derivatives created by prefixal-suffixal process. According to the synchronical approach the prefixed morphemes have equal form and grammatical meaning as the prepositions. Therefore we consider that derivatives of this type are motivated by construction: preposition + noun in genitive. In these derivatives the process of syntactical and semantical union exists.

Гордана Штрбац
(Нови Сад)

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ИЗВОРА ИНФОРМАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МАСОВНИХ МЕДИЈА

САЖЕТАК. У раду се настоје утврдити основни принципи навођења извора информације у језику масовних медија као посебном језичком идиому. Овај проблем истражен је на корпусу дневних новина како би се установили најчешћи семантички и синтаксички обрасци којима прибегавају аутори новинских текстова при изношењу одговарајућих података.

Кључне речи: језик масовних медија, имперцептивна модалност, извор информације, глаголи говорења, синтакса, семантика.

1. О језику масовних медија или језику средстава јавног информисања можемо говорити као о посебном идиому који се од осталих језичких типова одваја по својим специфичним граматичким, лексичким и стилским особеностима. Присуство ових карактеристичних језичких црта дозвољава нам да језику који медијима служи као примарно средство у преношењу информација дамо статус посебног функционалног стила.¹

Оне језичке црте које у јединственом споју дају главни профил публицистичког стила и по којима се он разликује од свих осталих функционалних стилова условљене су великим бројем чинилаца. На њих, с једне стране, утичу фактори као што су тема о којој се говори, затим потребе читалачке, односно слушачке публике, циљ који новинар жели да постигне итд. С друге стране пак, многе особености публицистичког стила у великој мери зависе од основних правила новинарске праксе, која се пре свега односе на организацију и уобличавање текстова различите жанровске припадности,² што посебно долази до изражаја у

¹ У нашој лингвистичкој литератури као основни издвајају се следећи функционални стилови: књижевноуметнички, научни, административни, разговорни и публицистички (Станојчић, Поповић 1992; Тошовић 2002). За М. Радовановића један вид функционалног раслојавања језика јесте дисциплинарно раслојавање на основу којег се успоставља разлика између стилова права, администрације, науке, филозофије, новинарства, политике, дипломатије, књижевности, позоришта, филма, књижевне критике, есејистике, технике, технологије итд. (Радовановић 1986: 171).

² „Новинарски жанрови су врсте сређивања, обликовања информације, писања и говорења да би садржај и порука били јасни, разумљиви, занимљиви, изражени у пуном

штампаним медијима. У поступку састављања новинског текста који подразумева специфично организовање садржаја и његово повезивање у целину³ веома важну улогу има навођење извора информација. Наиме, основна функција масовних медија јесте посредничка, а она се састоји у представљању друштвених, економских, политичких, културних и других збивања широкој јавности тако да је навођење извора из којег потичу информације веома битан сегмент новинског текста који говори о истинитости, поузданости и проверености изнесених података.⁴

2. Навођење извора информације у новинском тексту, гледано са семантичког и синтаксичког аспекта, представља један вид модалности будући да се таквим поступком назначава да говорно лице није извор информација које износи. За такав облик модалности у нашој лингвистичкој литератури користи се термин ИМПЕРЦЕПТИВНА МОДАЛНОСТ или ИМПЕРЦЕПТИВНОСТ.⁵ Имперцептивност се на синтаксичком плану остварује употребом одговарајућих језичких средстава, пре свега глагола из тзв. класе *verba dicendi*, којима се експлицитно указује на то да садржај пропозиције не припада говорном лицу (такви су нпр. глаголи *кажу*, *прича се* итд.).⁶ При томе, наведени глаголи имају обавезан морфолошки лик – могуће их је, наиме, употребити једино у облику трећег лица једнине или множине. П. Пипер говори о постојању одређене и неодређене имперцептивности, при чему она прва подразумева да је извор информације на који се говорно лице позива познат, одређен, док у другом случају извор није познат. Осим тога, исти аутор помиње и тзв. контекстуалну имперцептивност наводећи да је за њу карактеристично

значају. И новинарски жанрови имају две особине: стандардну форму као услов за осећај познатог, и, друго, разноврсност садржаја, догађаја, појаве“ (Ђурић 2003: 107).

³ О принципима устројавања текстова који припадају различитим жанровима детаљније в. у: Валић-Недељковић 2002.

⁴ Информације до којих новинар долази могу потећи из најразличитијих извора. То могу бити разне установе, локална, регионална и савезна администрација, привредне институције и организације, разна удружења, конференције за новинаре, агенције итд. (Валић-Недељковић 2002).

⁵ „Имперцептивношћу су, дакле, обухваћени искази којима се саопштава оно што говорно лице квалификује као информацију преузету из неког другог извора, а не као своју информацију“ (Пипер и др. 2005: 645).

⁶ Осим што су главни показатељи имперцептивности, употребљени у одговарајућем морфолошком лику (*кажу*, *веле*, *прича се*, *како кажу* итд.) ови глаголи, како наводи С. Ристић, могу се третирати и као својеврсни метајезички модификатори: „Они својим граматичким облицима исказују однос којим говорно лице процењује не само фактивност и категоричност садржаја пропозиције него и адекватност форме пропозиције језичкој реалности која се процењује са становишта саговорника у конкретной комуникативној ситуацији, сада и овде“ (Ристић 2006: 22).

„одсуство показатеља имперцептивности у структури исказа“ (Пипер и др. 2005: 646).

Праћење имперцептивности у новинским текстовима показује да је заиста могуће говорити о основним облицима ове појаве, али и да постоје прелазни случајеви који се формализују посебним синтаксичким средствима. Основни задатак овог истраживања састоји се управо у покушају да се да преглед облика имперцептивне модалности уочених у новинским текстовима те да се утврде синтаксички обрасци којима се она експлицира, као и најважнији језички и нејезички фактори од којих зависи прибегавање датом облику имперцептивности, односно синтаксичком средству којим је он исказан.⁷

3. Један од најчешћих облика идентификације извора информације у новинском тексту јесте онај који подразумева његово прецизно навођење. У овом случају исказ се структурира тако што се, поред саме информације, даје тачан податак о њеном извору навођењем имена, презимена, функције, титуле или професије особе од које је информација потекла. Улогу „извора информације“ најчешће преузимају лексеме с обележјем персоналност */+/,* али је могу имати и оне лексичке јединице којима су означени појмови с обележјем персоналност */-/,* као што су нпр. разне установе, организације, други медији итд. У овом, другом случају, међутим, најчешће се ради о метонимијском агенсу.⁸ Синтаксичка средства која на изванредан начин функционишу као експлицирани имперцептивне модалности, тј. непосредно упућују на то да се ради о информацији „из друге руке“ јесу различити типови глагола из тзв. класе *verba dicendi*. Неки од њих, као што су нпр. глаголи *рећи, казати, изјавити, тврдити* итд. радњу говорења исказују својим основним значењем, док је знатан број и оних глагола код којих је поменута говорна активност садржана у неком од њихових секундарних значења, какви су, рецимо: *оценити, истаћи, указати, одбацити* и сл.

⁷ Корпус за ово истраживање чине текстови из следећих дневних новина: *Вечерњих новости* (објављених 27.6. 2007; скраћеница: ВН), *Политике* (објављене 27.6.2007; скраћеница: П), листа *Данас* (објављеног 27.6.2007; скраћеница: Д), *Дневника* (објављеног 28.6.2007; скраћеница: Дн.), *Грађанског листа* (објављеног 28.6. 2007; скраћеница: ГЛ).

⁸ Метонимијски агенс произилази из секундарног значења лексеме с агентивном улогом развијеног метонимијом. А лексичку метонимију схватамо као „способност многих чланова једне тематске групе лексема да по истом моделу преносе своја имена на друге појмове из истог домена стварности на основу неке логичке везе међу њима“ (Драгићевић 2007: 167). Метонимија је, према одређењу Д. Гортан-Премк (2004), врста семантичких трансформација чије је извориште архисема па је, према томе, она карактеристична за све лексеме једне лексичко-семантичке групе. О метонимији, стога, можемо говорити као о регуларној полисемији коју је у нашој лингвистичкој литератури прва разматрала и дефинисала М. Ивић (1982) ослањајући се на неке основне теоријске поставке Ј. Д. Апријеса.

3.1. Код овог вида имперцептивности можемо разликовати два основна типа синтаксичке организације исказа. С једне стране, реченица је организована у виду индиректног говора, односно сложене структуре, и то тако што у функцији управне реченичне предикације имамо један од поменутих глагола говорења, док субјекатску позицију заузима појам који у нашем истраживању семантички означава „извор информације”. Сама информација преноси се допунском клаузом објекатског типа, најчешће увденом везником ДА, што потврђују и следећи примери:

Потпредседник Европске комисије задужен за унутрашње послове и правосуђе Франко Фратини изјавио је јуче у Бриселу да питање решавања статуса Косова и Метохије и укидање визног режима за грађане Србије нису повезани (ВН, 4). Терзић тврди да није могао ниједним потезом да спречи излазак Спасојевића из притвора, током суђења за отмицу Мирослава Мишковића, Миленка Алексића и Драгослава Вуковића (П, 12). Симић је рекао да се не може претпоставити какве ће ставове поводом актуелне ситуације у овом предузећу ... заузети 9.000 акционара (П, 14). Епископ рашко-призренски Артемије (Радосављевић) изјавио је јуче да предлог плана за Косово и Метохију Мартија Ахтисарија, специјалног изасланика УН, мора да буде одбачен (Д, 2).

У примерима овог типа исказ је структуриран тако да, с једне стране, као што је већ поменуто, имамо прецизно навођење извора информације, док се, с друге стране, у форми допунске клаузе налази сама информација која представља тзв. индиректни цитат (Валић-Недељковић 2006: 83). Саопштавање информације у форми допунске клаузе, при чему изостају интерпункцијски знаци који би упућивали на дословно навођење туђег говора, указује на присуство новинарске интервенције у смислу поједностављивања туђег говора тако да се он сведе на најнеопходније податке који чувају суштину исказа. Овако структурирани сегменти често се налазе на почетку текста, где је неопходно читаоца увести у одређену тему.

3.2. Други облик синтаксичке организације исказа у новинском тексту, када је у питању имперцептивна модалност, јесте увођење директног говора.⁹ Они делови текста који представљају саму информацију одвојени су интерпункцијским знацима (најчешће цртама), што читалац доживљава као дословно навођење говора одређене личности. Овакви, дословни наводи туђих речи или тзв. директни цитати (Валић-Недељковић 2006) повезани су с остатком текста неким од поменутих глагола говорења чији је субјекат у исто време и „извор информације”, нпр.:

- СЕ подржава територијални интегритет својих чланица. То се односи на Турску, Кипар, Молдавију ... – истакао је Дејвис (ВН, 3). - У истраживањи-

⁹ О врсти везе која се успоставља између директног говора и уводне клаузе у једној реченици детаљније в. у: Московљевић 1996.

ма је Тадић већ дуго најпопуларнији политичар, а добро је оцењен и као председник – истиче Логарева (ВН, 4). – Не бих правио везу између питања Косова и либерализације визног режима, јер то нема везе једно с другим – изјавио је Фратини на заједничкој конференцији за новинаре са српским министром спољних послова Вуком Јеремићем (ВН, 4). – ... Охрабрујемо вас да поносно одаберете праву стазу, спремни смо да идемо с вама – истакао је Полт (Д, 2).

Дословно навођење туђег говора или цитирање врло ретко се налази на самом почетку текста. Оваквом структурном типу исказа углавном припада медијална позиција, а прибегава му се најчешће у случајевима када су одређени делови исказа од суштинског значаја за цео текст.¹⁰

3.3. Осим поменутих примера у којима се исказ структурира тако да се информација саопштава у виду директног или индиректног говора, постоје и други случајеви. Реч је, наиме, о структурама у којима се извор информације уводи помоћу клаузе с везником *како*: *Како је најавио / саопштио / пренео* итд. (*Како најављује / саопштава / преноси* итд.), при чему она може бити у иницијалној или медијалној позицији, док се сама информација саопштава независном реченицом, нпр.:

Како је јуче најавила министарка Чубрило, на „Видовданским данима“ биће разматране актуелне теме и проблеми са којима се сусрећу наши људи који живе у иностранству (П, 8). Како преносе албански електронски медији, Ељшани је рекао да је летке потписала Албанска национална армија (ВН, 4). Како наводи загребачки дневник, реч је о Месићевој иницијативи с којом се Тадић сложио, јер и он сматра да због будуће сарадње Хрватске и Србије теме из тог времена треба скинути с листе потенцијалних отворених питања (ГЛ, 2). Након што су претходне недеље у Немачкој и Чешкој забележени случајеви птичјег грипа, јуче су, како преноси *Бета*, пронађена још три оболела лабуда у близини Лајпцига (ГЛ, 3).

Веза коју клауза с везником речју *како* успоставља с независном реченицом прилично је лабава те се она не може упоредити ни са једним типом зависних односа у сложеној структури. Клаузу овог типа можемо третирати као уметнути реченични део (што потврђује и њено формално

¹⁰ Увођење тзв. директних цитата у текст подразумева истовремено и поштовање извесних правила цитирања. Овом приликом из *Практикума новинарства* Д. Валић-Недељковић издвојићемо само нека, релевантна за наше истраживање:

- Цитат мора садржати заокружену мисао.
- Цитат би требало да одражава поенту целог говора, а не његов небитни фрагмент или дигресију која је сасвим споредна (осим ако она није толико контроверзна да је предмет извештаја).
- У штампи цитат мора бити транскрибован у писану форму потпуно тачно, без улепшавања, прилагођавања и дотеривања.
- Не користите цитат да бисте себе 'спасили' тумачења нејасног текста. Уколико је вама нејасан, биће и аудиторијуму те онда нема сврхе (Валић-Недељковић 2006: 93-94).

одвајање интерпункцијским знацима) који се понаша као очигледан сигнал имплицитне модалности,¹¹ при чему у овим случајевима не можемо потпуно бити сигурни у доследност преношења туђег говора, тј. не можемо бити потпуно сигурни у то да ли се овде ради о цитирању или пак новинарској интерпретацији.

Клауза с везником *како* готово у свим случајевима може бити номинализована¹² именском речју у локативу с предлогом *према* (односно *по*), нпр.: *Како је најавила министарка Чубрило ... → ПРЕМА НАЈАВА-МА МИНИСТАРКЕ ЧУБРИЛО ...* Овако номинализовани изрази, било у иницијалној било у медијалној реченичној позицији, употребљавају се веома често у новинским текстовима као алтернативне структуре наведеним клаузама, што потврђују и следећи примери:

Према његовим речима [Зорана Богдановића, директора „Заставе ауто“], до отварања могућности за нове извозне аранжмане „Заставе ауто“, предузећа формираног за реализацију уговора са Фијатом, дошло је након одлуке италијанског гиганта да производњу „пунта“ продужи до 2010. године (П, 1). Према анализи украјинског Фонда јавног мњења, 27,1 одсто житеља бивше совјетске републике поново би свој глас дало Партији региона актуелног премијера Виктора Јануковича (П, 2). Према проценама стручњака Светске здравствене организације, сваки трећи мушкарац у мањем или већем проценту „мирише“ на озбиљно и присно пријатељство с флашом (П, 9). Једанаестогодишњи Срђан је том приликом задобио теже телесне повреде и хитно је пребачен у рисанску болницу, док је његов отац, према исказу истражног судије Биљане Ускоковић, преминуо на лицу места и за њим се још увек трага (ВН, 13).

Посматрано са семантичког аспекта, ови номинализовани изрази, па самим тим и клауза с везником *како*, имају значење „критерија“,¹³ али се у

¹¹ Овај тип клаузе веома је близак тзв. нетипичним начинско-поредбеним реченицама, како их назива В. Ружић (Петровић 1986), уведеним везником *као што*: *Као што сам већ рекао; као што сам у самом почетку тврдио* итд. Ови типови реченица на нивоу текста функционишу као својеврсни пропозициони конектори (в. о томе у: Силић 1984).

¹² Проблемима номинализовања исказа у нашој лингвистичкој литератури најинтензивније се бавио М. Радовановић. За овог аутора номинализација је језички поступак који води „ка појављивању номиналних средстава уместо вербалних у исказима природних језика“ (Радовановић 1990: 28). Номинализацију схватамо као један вид реченичне кондензације која подразумева „појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштавања реченичног садржаја“ (Радовановић 1990: 13). Истраживања М. Радовановића показују да су номинализациони процеси у језику жанровски условљени, те да се нарочито везују за тзв. специјалне функционалне стилове као што су новинарски, политички, правни, административни, научни итд. (Радовановић 1990: 32).

¹³ Падежно значење овог типа исказано глаголском именицом у локативу с предлозима *по* или *према* Т. Батистић назива локатив критерија (Батистић 1972). „У питању је адвербијална употреба, тј. брисањем локатива губи се само информација чије

наведеним примерима ова категорија мора схватити нешто шире. Наиме, локатив критерија у реченици *По твој држању знала сам да нешто није у реду* не можемо значењски потпуно изједначити са примерима као што је: *По речима председника владе, састанак ће бити одржан у мају*. У првом случају локативска предлошко-падежна конструкција одражава појам критерија у правом смислу те речи тако што се активност означена глаголом одвија *на основу онога* или *с обзиром на оно* што је саопштено датом конструкцијом, дакле: *НА ОСНОВУ ТВОГ ДРЖАЊА знала сам да нешто није у реду*. Други пример, међутим, не указује на непосредну условљеност и повезаност глаголске радње управне предикације са околношћу означене локативом, већ он захтева знатно ширу интерпретацију: *НА ОСНОВУ ТОГА ШТО ЈЕ ПРЕДСЕДНИК ВЛАДЕ РЕКАО, ЗНАМО (САЗНАЈЕМО) да ће састанак бити одржан у мају*, где се читава структура, заправо, своди на значење: *ПРЕДСЕДНИК ВЛАДЕ ЈЕ РЕКАО да ће састанак бити одржан у мају*. Уколико се локатив налази у медијалној реченичној позицији, замениће га уметнута реченица, нпр.: *Једанаестогодишњи Срђан је том приликом задобио теже телесне повреде и хитно је пребачен у рисанску болницу, док је његов отац, према исказу истражног судије Биљане Ускоковић, преминуо на лицу места и за њим се још увек трага* (ВН, 13) → *...његов отац, КАЖЕ ИСТРАЖНИ СУДИЈА БИЉАНА УСКОКОВИЋ, преминуо [је] на лицу места*.¹⁴ Стога, и номинализовану локативску предлошко-падежну конструкцију и клаузу с везником *како*, заправо, можемо схватити као неку врсту експликатора

је мишљење, изјава и сл., односно по чијем критерију нешто важи. Начински карактер саме конструкције огледа се у томе што је редовно могуће уметнути начински прилог *како* (односно *тако*) уз финитни глаголки облик, уп.: И он даје за то, *по мом мишљењу*, сасвим тачно објашњење (Бел. 1, 263) → И он даје за то, *како ја мислим, (тако ја мислим)* сасвим тачно објашњење“ (Батистић 1972: 172). Бавећи се кондензационим процесима у нашем језику М. Радовановић издваја конструкције: *по + Лок, према + Лок, на основу + Ген*, са девербативним именицама, као својеврсне кондензаторе значења *основа*, односно *критерија* (Радовановић 1978). „У овим синтаксичко-семантичким приликама девербативна именица са предлогом функционише као кондензатор одговарајућег базичног реченичног значења. У ствари, поменути семантичку репрезентацију у дубинској структури представљају клаузе типа: (а) *На основу тога што*; (б) *На основу тога шта*; (ц) *На основу тога како*; (д) *На основу тога колико*“ (Радовановић 1978: 90). За И. Антонић локатив критерија је падеж „у функцији детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа *основ* / *критеријум*“ (Пипер и др. 2005: 294).

¹⁴ На овакву интерпретацију наведених примера упућује и тумачење које за поједине локативске конструкције даје Т. Батистић. Она, наиме, пример: И како да човек ... не буде све и свашта у овој Србији што се, *по причању* злопамтила, трипут празнила старим народом и новим пунила (Ћос., 21) интерпретира на следећи начин: ... што се, *причају* злопамтила трипут празнила старим народом (Батистић 1972: 173).

имперцептивне модалности у том смислу да она служи искључиво као ознака туђег говора, тј. као ознака стања да говорно лице није у исто време и извор информације’.

3.4. У новинским текстовима забележени су и примери који по својој структури веома подсећају на директан говор, али сама реченица, која је носилац информације, није обележена никаквим интерпункцијским знацима који би указивали на доследно навођење туђег говора. У примерима овог типа сигнал имперцептивности јесу структуре с каквим комуникативним глаголом као управним предикатом и појмом са значењем ‘извора информације’ у субјекатској позицији. Ова структура најчешће се налази на крају исказа, мада има случајева и када је она у медијалној позицији, нпр.

Можете слободно написати и то да ће Русија бити прва држава у којој ће се продавати крагујевачки „пунто“. То је, практично, готова ствар, изјавио је јуче за „Политику“ директор „Заставе ауто“ Зоран Богдановић (П, 1). Плажа има тушеве, кабине, дежурно обезбеђење, а ове године уређен је и други део обале, потврђује шеф Туристичког информационог центра Марица Косановић (Д, 18). Шеф Унмика Јоаким Рикер потписао је јуче административну уредбу којом се припадницима такозване „Гарде цара Лазара“ забрањује долазак на Косово и дозвољава предузимање најоштријих мера према њима, преноси *Бета* (ГЛ, 2). Наступ „Пеперса“ почео је с више од пола сата закашњења, а завршен је уз громогласне звиждуке незадовољне публике, бележи извештач Танјуга (ГЛ, 9). Имиграционе власти земље, у којој се Карић настанио 1993. године и стекао утицајне позиције и познанства, издале су налог за депортовање овог „богатог усељеника“ зато што је био „виши саветник српског чврсторукаша Слободана Милошевића у време рата на Косову 1999. године“, објавио је јуче „Нешенел пост“ из Торонта (П, 1). Одлука је, наводи лист [„Нешенел пост“], донета три дана након што је Федерални суд Канаде одбацио Карићев захтев за поништење претходног решења за имиграцију и избеглице, из фебруара (П, 1).

3.5. Облик имперцептивне модалности који подразумева тачно навођење извора од којег је информација потекла не мора у новинским текстовима увек бити сигнализирани глаголом говорења. Ову функцију могу имати и јединице из класе тзв. когнитивних глагола, као што је нпр. *сазнавати*, и то најчешће у облику првог лица множине презента. Употреба овог глагола не утиче на ону структуру која је носилац информације, али у великој мери одређује синтаксичку и комуникативну перспективу реченице којом је исказан извор информације’. Наиме, глагол у првом лицу множине, било да је део независне (... *сазнајемо од* ...) или формално зависне структуре (*Како сазнајемо од* ...) уводи новинара, односно уредништво одређених новина у субјекатску позицију истичући тако важност његове посредничке улоге, док је, с друге стране, онај конституент који

представља ‚извор информације’ исказан генитивом с предлогом *од* (будући да то изискује рекција самог глагола: *сазнавати од некога нешто*). Одабирање глагола из друге семантичке класе (когнитивног, уместо глагола говорења) изазива промене на комуникативном плану јер примарну, субјекатску позицију сада заузима онај који прима, а не онај који даје информације. Ово потврђују и следећи примери:

Тровање храном у дејем одмаралишту на Тестери изазвано је вероватно стафилококом, који је пронађен у грлу једног куvara, као и у млевеном месу које су деца јела у суботу за ручак, сазнајемо од управнике Клинике за инфективне болести Клиничког центра Војводине, професора др Јована Вукадинова (Дн., 6). Како сазнајемо од управника Клинике за инфективне болести др Вукадинова, на Тестери је у суботу било 120 особа (Дн., 6).

3.6. Постоји једна група примера у којима можемо говорити само о привидној идентификованости извора информације. То су, наиме, случајеви у којима се имперцептивност назначава субјекатско-предикатском реченицом где функцију субјекта остварују лексеме као што су: *извор*, *саговорник* и сл. Иако поменуте лексеме имају своје самостално значење, оне су на комуникативном плану потпуно неинформативне у том смислу да њихова употреба у новинском тексту сведочи само о проверености информације, а никако о извору из којег је потекла. Често је та анонимност извора и експлицирана квалификацијом „који је желео / инсистирао да остане анониман“. По етичком кодексу заштита извора информисања дужност је новинара, а оваквој стратегији навођења извора информације прибегава се онда када извор „жели да остане анониман (*on background*)“, али дозвољава да се информација објави“ (Валић-Недељковић 2006: 61).

Што се тиче синтаксичке организације исказа, он може бити у виду директног или индиректног говора, о чему сведоче следећи примери:

- Пратили смо одакле мирис потиче и утврдили да се на тавану налазе некакве кутије које сам одмах фотографисао, за доказ – каже један од власника радњи на ваљевској новој пијаци који је инсистирао да остане анониман (ВН, 6). - Регистарске ознаке аутомобила, као и само возило снимиле су и камере на наплатним рампама ка Суботици и Новом Саду – наводи наш саговорник (ВН, 12). Наш саговорник говори и о набавци и о илегалној трговини цигаретама „предузећа ‚Кофас’, из Бара и ‚Арарат’ из Никшића, која су имала пословни аранжман са Тутунским комбинатом из Прилепа у Македонији“ (П, 5). Пре свега препродаван је „монте карло“, купцима на подручју Србије и Црне Горе – каже наш извор (П, 5).

И овде постоји могућност употребе номинализованих структура, као у примеру: *УГСП-у јуче није било коментара о овом догађају, али пре-*

ма тврдњама незваничних извора, решење Градске управе за саобраћај с почетка месеца ... немогуће је спровести за дан-два (ГЛ, 4).¹⁵

4. Други, потпуно супротан вид обележавања имперцептивне модалности у новинским текстовима јесте изостављање податка који се односи на извор информације, што намеће потпуно другачију синтаксичку организацију исказа. Оваквом поступку прибегава се у случајевима када се жели постићи потпуна анонимност извора.¹⁶ Формални израз овог облика имперцептивне модалности јесу различита синтаксичка средства.

4.1. У неким примерима као сигнал неодређене имперцептивности јавља се клауза уведена везником *како* која се може наћи било у иницијалној било у медијалној позицији. Функцију предиката у овој реченици преузима глагол *сазнати* у трећем или у првом лицу множине. Уколико је глагол у трећем лицу множине, субјекатску позицију попуњава именица која означава назив дневних новина, чиме се, као што је већ поменуто, наглашава посредничка улога аутора новинског текста и штампаног медија уопште у процесу преношења информације. Исто значење остварује се и употребом глагола у првом лицу, само што тада субјекат остаје неексплициран, нпр.:

Са друге стране, како су „Новости“ успеле да сазнају, на Косово, односно Газиместан, неће доћи „Гарда цара Лазара“ у било каквим униформама, јер је део чланства ове организације приведен и упозорен на могуће експесе и провокације албанских екстремиста (ВН, 4). Како „Новости“ сазнају, Митић је током истраге признао све наводе пријаве и оптужнице, али је, заиста, убеђен да је помагао људима (ВН, 39). Међу њима [сведоцима] су, како сазнајемо, сви чланови хируршког тима који је оперисао Ању (ВН, 7). Како смо сазнали, пошилика лизола деведесетих година прошлог века, у време економских санкција против СРЈ, стигла је као хуманитарна помоћ у

¹⁵ Извор из којег потиче одређена информација може бити двострук у смислу да је посредник између првобитног извора и дневних новина био неки други медиј. Такви облици имперцептивности синтаксички се региструју на различите начине, што могу потврдити само неки од бројних примера: Улогу у шверцу цигарета, према извештају акције Мрежа, имали су и функционер Социјалистичке партије Србије Милорад Вучелић... а у у извештају се спомиње и компанија Делта, наводи ТВ Б92 (Д, 3). Директор Рајфајзен инвестмента Радош Илинчић потврдио је јуче агенцији *Бета* да је презентација одложена, додајући да постоји могућност да она буде одржана већ данас (Дн., 5). Како је пренела агенција *Бета*, Стојановић је оценио да у хрватској тужби „нема лажи“ и да је боље написана од оне коју је против Србије Међународном суду правде поднела Босна и Херцеговина (ГЛ, 2). Председник општине Инђија Горан Јешић, рекао је за Б92, како бележи сајт те куће, да је хаос настао на фестивалском паркингу и излазима из Инђије био очекиван (ГЛ, 9).

¹⁶ „Пуна анонимност извора (*on deep background*) налаже новинарима да објаве информацију, али никада у облику цитата, већ у пасиву или безлично, без и наговештаја о извору информације“ (Валић-Недељковић 2006: 61).

ваљевску болницу (П, 8). Како сазнајемо, до несреће је дошло када је јакта ... којом је управљао Жегура, ударила у два чамца на надувавање у којима су се налазили Драгољуб и његов једанаестогодишњи син Срђан (Дн., 13).

Наведени облик имперцептивности може бити обележен и структуром у којима је изостављена везничка реч *како*, односно номинализованим конструкцијама које би се на дубинском нивоу могле интерпретирати одговарајућим реченицама, нпр.:

За амбасадора Србије у Подгорици кандидата нема ни на видику, сазнају „Новости“, а ситуација око избора дипломате, који би отишао на ову дужност тренутно је закомпликована (ВН, 3). Лизол у концентрованом облику у Ваљево је, незванично сазнајемо, стигао за време санкција, као хуманитарна помоћ (ВН, 6). Према информацијама „Новости“, тужилаштво је у старту предложило 15 сведока (ВН, 7).

4.2. Због својих основних карактеристика које, пре свега, подразумевају тежњу ка елиминисању или запостављању агенса, пасивна реченица јавља се као веома погодно синтаксичко средство у поступку избегавања навођења извора информације. А осим ње, наведеном поступку погодује и имперсонална реченица,¹⁷ нпр.:

Већ сада се, међутим, помиње могућност да неки од сведока промене статус у окривљене (ВН, 7). Остали ратари који су, како се тврди, узурпирали оранице ... позвани су да до 1. јула плате закуп тих парцела (ГЛ, 7).

5. У новинским текстовима има и примера које можемо окарактерисати као прелазне категорије имперцептивне модалности. Ради се, наиме, о случајевима у којима имамо само делимичну идентификацију извора информације, што се остварује употребом различитих синтаксичких образаца.

5.1. Један вид делимичног обележавања имперцептивне модалности остварује се употребом метонимијског агенса у улози „извора информације“. Већ сам термин метонимијски агенс довољно говори о поступку који се овом приликом примењује – уместо појма који би прецизно идентификовао извор информације, употребљава се лексема у свом секундарном, метонимијски развијеном значењу. Најчешће је реч о лексемама које у свом основном значењу именују установе или предузећа. У поступку идентификовања извора информације ове лексеме метонимијом развијају своје секундарно значење: „људи који раде у тим предузећима, који су на високим положајима у њима, који имају одговорност и одређене надлежности“.¹⁸ Употребом метонимијског агенса читаоцу новинског

¹⁷ Како истиче М. Ивић, главна обележја имперсоналне реченице у српском језику јесу предикат у облику трећег лица једине (средњег рода) и његова инконгруентност са субјектом (Ивић 1962: 21).

¹⁸ У својој *Полисемији* Д. Гортан-Премк наводи разматрања Д. Н. Шмељова који каже да у регуларну полисемију треба уврстити лексеме са значењем назива организације бу-

текста извор информације само је наговештен будући да се о њему добија само начелно сазнање, а никако прецизан податак у смислу именовања конкретне особе од које су одређене информације потекле.

Реченице у којима метонимијски агенс означава „извор информације” могу бити структуриране на више различитих начина.

5.1.1. Исказ, на једној страни, може бити организован у форми сложене реченичне структуре у којој надређену улогу има реченица са метонимијским агенсом у значењу „извора информације” и глаголом говорења у функцији управног предиката, док је сама информација саопштена допунском клаузом уведеном везником *док*. При томе, основне граматичке карактеристике управне предикације зависе искључиво од падежног лика у коме се налази метонимијски агенс. Уколико је он исказан номинативом, чланови субјекатско-предикатске структуре међусобно конгруирају, нпр.:

Клиника у главном граду Аргентине Буенос Ајресу саопштила је да је од последица повреде главе преминуо неименован 41-годишњи навијач (П, 22). Лондонски Краљевски институт за међународне односе ... оценио је да је за десет година власти Блер „руинирао Британију” и да ће бити потребно доста времена да се Британија опорави од „Блерових грешака” (Дн., 12).

Метонимијски агенс у предлошком генитиву (*из* + *генитив*) или локативу (*у* + *локатив*), међутим, намеће употребу обезличене форме управног предиката чију функцију обавља глагол у трећем лицу множине актива, односно пасивни облик глагола у трећем лицу једнине, нпр.:

Из „Пантранса” поручују да за сутрашњи евентуални саобраћајни колапс неће сносити одговорност они, већ градске власти које су својим одлукама произвеле овакву ситуацију (ГЛ, 4). У новосадској туристичкој агенцији „Компас” која газдује овим одмаралиштем, истичу да очекују резултате анализе, коју обавља надлежна институција, и који ће тачно утврдити шта се десило (ВН, 18). У „Пантрансу” тврде да спорно решење није донето у складу са законом и интересима превозника, тако да ће аутобуски превозници и даље саобраћати са старог МАС-а (ГЛ, 4). У агенцији МИНА јуче нам је речено да је Цанетово саопштење стигло факсом са непознатог броја телефона (ВН, 12).

5.1.2. С друге стране, исказ може имати, такође, форму сложене структуре, с уметнутом клаузом и метонимијским агенсом у функцији означавања извора информације и обезличеним предикатом. Уметнута реченица на извештајан начин може се посматрати као клауза са изостављеним везником *како*, нпр.:

У складу са новим распоредом, наводе у овом предузећу [ЈГСП „Нови Сад”], смањује се и број возила на линијама, тако да ће путнике, уместо 208, радним даном превозити 188 возила (ВН, 18). Карата за оба превоза,

дући да оне успостављају следеће семантичке релације: „организација” → „радници те организације” (Горган-Премк 2004: 69).

истичу на аутобуским станицама и железничкој станици, засад има довољно (ВН, 19).

5.1.3. Осим поменутих синтаксичких образаца, срећу се и примери са метонимијским агенсом у локативу који је, заправо део номинализоване структуре, односно у генитиву који је саставни део структуре с директним говором, нпр.:

Седница Скупштине Војводине која је одложена пре тачно десет дана још није заказана, а према информацијама из кабинета председника покрајинског парламента Бојана Костреша, не зна се ни када ће бити (ГЛ, 3). - Таквим чином нарушава се несметана испорука електричне енергије потрошачима, али и проузрокује опасност по животе људи, што Кривични закон Србије третира као кривично дело које се гони по службеној дужности, упозоравају из „Електровојводине“ (ВН, 17).

Исказивање извора информације структурама са метонимијским агенсом и безличним или обезличеним предикатом указује на специфичан контекст саопштавања. У њему, наиме, примарно место има сама информација и чињеница да је та информација добијена на одговарајућем месту. Дакле, податак који се саопштава веродостојан је на основу тога што га износи не конкретна особа, већ особа која иступа у име одређеног предузећа, организације или установе. То значи да појединац сам по себи није битан колико је битна његова припадност одређеном колективу тако да у новинском тексту он сам постаје тај колектив.

5.2. Други вид моделовања исказа у новинском тексту при делимичном назначавању извора информације остварује се одређеним лексемама. Он, наиме, подразумева употребу лексема које су, с информативног аспекта, сувише општег значења да бисмо добили прецизно сазнање о конкретном извору из којег је неки податак потекао. Ове лексичке јединице најчешће именују класе људи обједињене неком заједничком карактеристиком, а што се њиховог морфолошког лика тиче, увек су у множини. Синтаксички израз оваквог обележавања делимичне имперцептивности јесте сложена реченична структура с извором информације у управној реченици, затим структура која подсећа на идиректан говор (при чему се не може поуздано знати да ли је реч о доследном навођењу туђег говора) и номинализована структура, нпр.:

Војвођани сматрају да је Велики бачки канал (Бездан – Бечеј), на деоници Црвенка – Кула – Врбас, некада највећи градитељски подухват у Европи, упуштањем непречишћених отпадних вода индустрије постао данас најзагађенији водоток у Европи (Д, 19). Породица Милић налазила се на летовању у месту Костањница, близу Мориња. Били су опчињени лепотом Бококоторског залива, кажу мештани, који су јуче, чувши за ову трагедију, остали запањени (ВН, 13). Према речима стручњака Завода за заштиту природе Србије, „Алас Раковац“ је морао од њих тражити услове за израду пројекта рекултивације

како би све ставке у његовој изради потпуно биле испоштоване јер се овај коп налази у склопу Националног парка „Фрушка гора“ (ГЛ, 5).

5.3. Делимична имперцептивност у новинским текстовима може бити назначена безличном или обезличеном реченицом у којој се уз партиципски предикат или предикат с рефлексивно употребљеним глаголом обавезно налази адвербијална одредница (најчешће у форми у /на + локатив), која посредно указује на извор информације. Улогу „извора“ информације понекад преузимају лексеме са значењем „спис, документ који је саставила одговарајућа установа или организација“, док глаголи којима се експлицира имперцептивност (као што су *прецизирати*, *наводити*, *додавати* и сл.) имају значење „бити садржан у неком тексту, писати“, нпр. *У саопштењу се прецизира* → *У саопштењу ПИШЕ*. У другој групи примера „извор информације“ идентификован је преко догађаја – неког скупа или конференције за новинаре, а у суперординираној реченици налазимо партиципску форму глагола употребљеног имперсонално. Имперсонална реченица може бити део сложене структуре у којој заузима надређену позицију у односу на допунску клаузу (која је носилац информације) или је пак повезана с остатком текста који је сличан директном говору, нпр.:

У овом документу се прецизира да је Мишковић држан у припремљеном склоништу „у виду четвртасте шахте“ (П, 12). У званичном саопштењу које је поводом отмице издао „Делта холдинг“ између осталог се наводило да њихов председник никада није користио обезбеђење и да га је тог јутра, уобичајеним путем, на посао возио шофер (П, 12). Нови ред вожње, додаје се у саопштењу, „доноси“ и измене на линији 11а и 11б, које неће полазити са терминала на Рибљој пијаци, већ са стајалишта на Булевару Јаше Томића (ВН, 18). Жетва пшенице интензивирана је у свим окрузима у Војводини, али у Борском, Моравичком, Расинском, Рашком, Пиротском и Пчињском округу није регистровано ускладиштење пшенице у складишта, наводи се у јучерашњем извештају Тима за праћење жетве (Д, 8). Процедура око израде пројекта рекултивације копа Сребро (Лединачко језеро) уопште није поштована, речено је на јучерашњем, за медије затвореном, скупу „Будућност лединачког језера“ који је одржан на Правном факултету (ГЛ, 5). Корпоративна друштвена одговорност је нови концепт и интегрални део стратешких докумената и планова, како на светском нивоу тако и на нивоу националних економија, компанија, малих и средњих предузећа, речено је јуче на конференцији за новинаре поводом међународног скупа о корпоративној друштвеној одговорности у малим и средњим предузећима и саветодавним институцијама у Србији који је одржан у Привредној комори Србије (Д, 9).

6. *Да закључимо*: идентификација извора информације у језику масовних медија као засебном функционалном стилу представља посебан сегмент у поступку организације новинског текста којим се настоји

осигурати истинитост, поузданост и провереност изнесеног саопштења. Гледано са семантичко-синтаксичког аспекта поступак идентификовања извора информације у лингвистичкој литератури означава се као преношење „туђег говора“ или тзв. имперцептивна модалност (имперцептивност). Праћење имперцептивности на текстовима из дневних новина показује да у оквиру датог језичког идиома можемо говорити о три основна облика имперцептивне модалности који су, пре свега, условљени прагматичким чиниоцима.

Први облик подразумева прецизно навођење извора од којег је потекао одређени податак саопштавањем његовог имена, презимена, функције, титуле итд. Синтаксички израз овог облика имперцептивности јесте независна реченица у оквиру сложене структуре (са допунском клаузом) у којој субјекатску позицију попуњава појам са значењем „извора информације“ док се у функцији управног предиката налази глагол из класе *verba dicendi*. Исти тип имперцептивности могуће је изразити и реченицом која је део структуре са директним говором, односно клаузом са везничком речју *како* (*Како каже, саопштава, наводи, преноси*) или алтернативном номинализованом конструкцијом *према / по + локатив* (*Према њеним речима* и сл.). Извор се може означити и употребом реченичног обрасца *Сазнајемо од ...* Оваквим поступцима аутор новинског текста прибегава у случајевима када у погледу откривања и саопштавања извора информације не постоје никаква ограничења.

Други вид исказивања имперцептивности можемо означити као потпуно изостављање податка у вези са извором информације. Оно се реализује у случајевима када аутор текста из ма ког разлога жели заштити свој извор, што представља један од важнијих кодекса новинарства. Имперсоналне и безличне реченице због својих основних синтаксичких карактеристика веома су погодно средство у поступку изостављања извора информације, а исти циљ постиже се и употребом персоналних реченица са глаголом *сазнавати* у првом или трећем лицу множине у функцији управног предиката, при чему обавезно изостаје рекцијска допуна која би упућивала на извор (*Како сазнајемо / Како „Новости“ сазнају / Сазнајемо* итд.). У примерима овог типа наглашена је посредничка улога новинара, односно одређеног штампаног медија у процесу преношења информације.

Трећи облик имперцептивности подразумева пружање само делимичног податка у вези са извором информације. То се постиже употребом метонимијског агенса у номинативу, односно предлошком генитиву или локативу (*Клиника је саопштила / Из Клинике јављају / У Клиници кажу*) у надређеној реченици, затим употребом лексема сувише општег

значења у субјекатској позицији, као и обезличеним и безличним реченицама са адвербијалном ознаком *у / на + локатив*. Тиме се информација ставља у први план, а занемарује сам извор. У оваквим случајевима веродостојност исказа постиже се само навођењем одговарајућег места са ког је податак потекао.

ЛИТЕРАТУРА

- Батистић, Татјана (1972). *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Валић-Недељковић, Дубравка (2002). *Практикум новинарства*. Београд: Привредни преглед.
- Васић, Вера (1997). Ауторизација исказа као израз субјективног става у Српској граматичи Вука Ст. Караџића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XL/2: 35-40.
- Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Ђурић, Д. (2003). *Новинарски лексикон*. Београд: Новости.
- Ивић, Милка (1962). Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице. *Књижевност и језик*. X/1: 18-24.
- Ивић, Милка (1982). О „регуларној полисемији“ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси. *Лексикографија и лексикологија (Зборник радова)*. 77-81.
- Московљевић, Ј. (1996). Структурни односи у реченицама са директним говором и класе глагола уз које се јавља. *Српски језик*. 1-2/ 444-455.
- Петровић, В. (1986). Нетипичне поредбене и начинске реченице с везником „као што“. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 15/2: 115-122.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига. – Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић, Милорад (1978). *Именица у функцији кондензатора*. Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић, Милорад (1986). *Социolingвистика*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дневник.
- Радовановић, Милорад (1990). *Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића. – Нови Сад: Добра вест.
- Радовановић, Милорад (2007). *Стари и нови списи*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ристић, Стана (2006). Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора. *Наш језик*. XXXVII/1-4: 15-24.
- Силић, Јосип (1984). *Од реченице до текста*. Загреб: Свеучилишна наклада Либер.
- Станојичић, Живојин, Поповић, Љубомир (1992). *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III, и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Тошовић, Бранко (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.

Гордана Штрбац

SOURCES OF INFORMATION IN LANGUAGE OF MASS MEDIA

Summary

Identification of sources is very important segment in journalism. Citation of somebody else's words is known in linguistics as one category of modality. The analysis shows that there are different ways to identify the sources of informations in language of mass media. That identification primarily depends on pragmatic factors.